

Wyższa Szkoła Menedżerska w Legnicy
Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
Київський національний університет культури і мистецтв

Społeczeństwo i Edukacja
Międzynarodowe Studia Humanistyczne
Nr 1/2011

ISSN 1898-0171

Legnica 2011

Rada Naukowa:

Henryk Bednarski – **przewodniczący**
Wojciech Słomski – **wiceprzewodniczący**
Bazyli Nazaruk – **sekretarz naukowy**

Jewgenij Babosov, Bronisław Burlikowski, Zbigniew Bereza, Józef Bryll, Pavol Dancak, Kazimierz Doktor, Anatolij Drabowski, Rudolf Dupkala, Sergiej Gawrow, Michał Gołoś, Ferdynand Iniewski, Tomas Jablonsky, Zygmunt Kazimierski, Jurij Kariagin, Natalia Kutuzowa, Mariola Lemounier, Ramiro Delio Borges de Meneses, Ireneusz Michałków, František Mihina, Andrzej Misiołek, Zdzisław Nowakowski, Walery Nowikow, Henryk Piliś, Michajło Popławskij, Olena Pierelomowa, Jan Puchalski, Jurij Reznik, Kirił Rozłogow, Wanda Rusiecka, Janusz Soboń, Aleksandr Stiepanow, Stanislav Stolarik, Marek Storoška, Ireneusz Świtała, Walentyn Wandyszew, Anna Wawrzonkiewicz-Słomska, Nona Zinowiewa

Kolegium Redakcyjne:

Zdzisław Sirojć – **przewodniczący kolegium redakcyjnego, redaktor naczelny**,
Remigiusz Ryziński – **sekretarz redakcji**, Iwan Balaz, Jerzy Chorążuk, Adam Demecki,
Marcin Łączek, Dariusz Pater, Adam Polkowski, Marek Żukowski

Wyższa Szkoła Menedżerska w Legnicy
59 220 Legnica, ul. Korfantego 4
tel. / 076 / 8551600; e- mail: sekretariat@wsm.edu.pl; siro19@wp.pl; www.wsm.edu.pl

Skład i łamanie:

Adam Polkowski
apolkowski@vp.pl

Druk:

Fabryka Druku Sp. z o.o.
ul. Staniewicka 18; 03-310 Warszawa
tel/fax (22) 814-35-40; www.fabrykadruku.pl

Wydawca:

Wyższa Szkoła Menedżerska w Legnicy

Printed in Poland © Copyright by
Wyższa Szkoła Menedżerska Legnica 2011

Wszystkie nadsyłane artykuły naukowe są recenzowane (przechodzą recenzje wewnętrzną i zewnętrzną) przez powoływanych specjalistów z grona Rady naukowej czasopisma oraz przez recenzentów zewnętrznych (spoza Kolegium redakcyjnego i Rady naukowej). Redakcja zachowuje prawo do zmiany tytułu i skrótów. Tekstów niezamówionych oraz tekstów, które nie przeszły pozytywnie procesu recenzyjnego nie odsyłamy.

Spis treści

<i>Spis treści</i>	3
Kiyokazu Nakatomi.....	7
<i>The Code of Ethics of the Enterprise Samurai</i>	
Н.Н. Кожевников, В.С. Данилова.....	23
<i>Философские и научные аспекты постнеклассической онтологии</i>	
<i>Philosophical and scientific aspects of postnonclassical ontology</i>	
Remigiusz Rzyziński.....	35
<i>Język jako system znaków</i>	
<i>A language as the system of characters</i>	
Anna Wawrzonkiewicz-Słomska	63
<i>Elementy klasycznego rachunku zdań</i>	
<i>The elements of the classic calculation of sentences</i>	
Rudolf Dupkala, Michaela Lapošová.....	67
<i>Pojem „transcendentno“ a jeho chápanie v slovenskej filozofii 20. Storočia</i>	
<i>The notion of "transcendentness" and its interpretation</i>	
<i>in the slovak philosophy of the 20th century</i>	
Michał Gołoś.....	77
<i>Augustyna Państwo boże</i>	
<i>Augustine's God's country</i>	
Ванда Ивановна Русецкая.....	93
<i>Трансформация процесса идентичности в современном</i>	
<i>социокультурном пространстве</i>	
<i>Transformation of identity process in modern socio- cultural space</i>	
Татьяна Юрьевна Данильченко.....	103
<i>Политики должны осознавать, что они живут</i>	
<i>и действуют в «мире» лакун</i>	
<i>Politicians should realize, that they live</i>	
<i>and operate in "world" of lacunas (gaps)</i>	
Антон Юрьевич Переломов	115
<i>Социальные медиа как новый жанр журналистики в современном</i>	
<i>обществе</i>	
<i>Social media as a new journalistic genre in the contemporary society</i>	

Karolina Fornal.....	125
<i>Wychowanie do wartości w aksjologii Jana Pawła II</i>	
<i>Education to worths in axiology of John Paul II</i>	
Mária Virčíková	139
<i>K niektorým problémom terminologického vymedzenia pedagogických kompetencií</i>	
<i>On Some Problems of the Terminological Definition of Pedagogic Competencies</i>	
Денис Владимирович Матвиенко	149
<i>Воспитание культуры поведения в Интернет</i>	
<i>Questions of education of culture of behaviour in the Internet</i>	
Ałła Danilenko, Aleksander Lobanov	157
<i>Zdrowie młodzieży w systemie szkolnictwa wyższego</i>	
<i>Youth health in the higher education system</i>	
В.А. Черкасова	171
<i>Мотивационные основы привлечения студентов к дополнительному профессиональному образованию</i>	
<i>Motivational foundations of attraction studentstoadditional professional edication</i>	
Krystyna Nowakowska.....	183
<i>Szkolnictwo wyższe w Polsce po 1990 roku</i>	
<i>Higher education in Poland after 1990</i>	
Н.Б. Щетинская	199
<i>Педагогические аспекты развития личностной саморегуляции музыканта-исполнителя</i>	
<i>Pedagogical aspects of development of the personal emotional regulation of a musician</i>	
Н.Р. Туравец.....	205
<i>Методологические аспекты изучения жанров и стилевых направлений современного музыкального искусства кубани</i>	
<i>Of genres and style directions of modern musical arts of kuban region</i>	
Е. Н. Гусарова	211
<i>Технологии профессиональной подготовки специалистов социномической сферы в гуманитарном вузе</i>	
<i>Training methods for social sciences experts at University</i>	

Martin Gluchman.....	227
<i>Islam a práva žien</i>	
<i>Islam and the rights of women</i>	
Rudolf Novotny	237
<i>Zdravotnícka etika a ošetrovatel'stvo</i>	
<i>Ethics among doctors and nurses</i>	
Andrzej Jasiński.....	247
<i>Praca socjalna. Wyzwanie czy obowiązek?</i>	
<i>Social work. Challenge or duty?</i>	
Zdzisław Sirojć	253
<i>Społeczne problemy rozwoju wielkich miast Europy Środkowej i Wschodniej</i>	
<i>Social problems of development of big cities of Central and Eastern Europe</i>	
Elżbieta Sawa-Czajka	269
<i>Parytety jako kwestia polityki społecznej</i>	
<i>Parities as a matter of social policy</i>	
Martin Jurašek.....	289
<i>Sociálna práca v kontexte penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti</i>	
<i>Social work in the context of the penitentiary and post-penitentiary care</i>	
Ireneusz Michałków	309
<i>Gospodarcze i społeczne aspekty migracji – wnioski dla Polski</i>	
<i>Economical and Social Aspects of Migration – Conclusions for Poland</i>	
Beáta Balogová.....	321
<i>Zmysel života seniorav kontexte sociálnej práce</i>	
<i>Te sense of seniors' life within the context of social work</i>	
Ireneusz Michałków	337
<i>Socjologiczne i pedagogiczne aspekty transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej, dz. zb. pod red. H. Bednarski, J. Kariagin, Z. Sirojć, S. Urbański, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Legnicy i Społecznego Towarzystwa Polska-Ukraina, Warszawa 2010, 280 s.</i>	

Kiyokazu Nakatomi

The Code of Ethics of the Enterprise Samurai

Until now, most of the countries in the world followed the economic policy of the USA. But after the financial crisis, we cannot follow the policy of the USA with complete devotion. All countries do not depend only on the USA; they must have economic policies of their own views. It is similar to that each country has its own language. Japan must have a unique policy of economics, enterprise management and politics. For that, Japan needs thoughts and a philosophical base. The Samurai spirit (Bushido) is famous as a traditional Japanese spirit. The Samurai is a symbol of Justice that defends and helps the weak people in Japan. However, Confucianism influenced the Samurais. During the Edo era (1603-1867), Confucianism was recommended as the state study and religion by the Tokugawa shogunate. The shogunate changed the policy from military power to academy. Samurais made efforts to study and excel in martial arts. As a result, the peace in the Edo period lasted about 260 years. The Samurai spirit (Bushido) was shaped by the Confucianism. Therefore, first I treat of the theory of Justice by Confucius as the origin of Samurai spirit (Bushido). Then, as mentioned supra, the Samurai is the symbol of justice in Japan, and justice is the theme of the following chapter. The justice of Confucius is combined in his way of life.

I. Justice is courage

To Confucius, justice is *benevolence* after all. But the meaning of benevolence is very deep and wide. I think of benevolence from the viewpoint of contemporary problems. In recent years, the USA has started two wars - one in Afghanistan, and one in Iraq. Yet, the USA still cannot find the light of a solution. When the USA attacked Iraq, President George W. Bush declared, *The countries that do not agree with the USA are enemies*. This is the typical and traditional logic of European philosophy (Aristotle's logic). It demands *yes or no, true or false* and *white or black*. It always presses a straight choice between two things. Surely this logic is useful for definite unknown things. When man does not know his position in a place, he uses the logic, *North or South, East or West*. This *alternative* logic is very effective in our ordinary life. Martin Heidegger named the work as the definition of subject-field (*Sachgebiet*) [Heidegger, 1979: 10]. President George W. Bush adopted this logic unreasonably, because there were few countries of approval. By stating, *The countries that do not agree with the USA are enemies*, the friendly nations, - Japan, France and Germany - were embarrassed. Especially, Japan who is under the Japan U.S. Security Treaty has a strong connection through politics, economics and military relations with the USA. As Japan could not be an enemy of the USA, Japan ratified the attack on Iraq. Regrettably Japanese politicians said nothing, and did not have the courage to stand against the USA.

Faced with what is right, to leave it undone shows a lack of courage [Confucius, 1979: 1-24].

From this sentence, we can understand that what is right (justice) is courage. Furthermore Courage means honesty in benevolence. Japan's actions show a lack of justice from the viewpoint of Confucius. Contrary to Japan's actions, Foreign Minister of France Dominique Galouzean de Villepin (1953~) stood against the USA, with a strong speech to the United Nations. His attitude was very impressive. Likewise, the government of Germany was also against the USA. Those countries that opposed the USA

were later oppressed by the USA in the business and trade sectors afterward. Many companies lost the business opportunities. But those country's leaders were fundamentally opposed to the USA's actions, and had the courage to show it. As England agreed with the USA, soon the Japanese government, too, showed strong support. The US military attacked Iraq under the pretext of the *eradication of mass murder weapons*. The attack succeeded on the surface, and the Japanese government helped with the reconstruction of Iraq.

Although the USA was able to defeat the Hussein Administration, it is now failing to restore the order. The attack began in March 2003, and has already lasted five years. The confusion continues even now. A typical phenomenon is that car bombings take place frequently. Cars rush into the American trucks, hotels, and assembly halls. It seems like a revival of the *Kamikaze*. I addressed the formation of Japanese fascism and kamikaze in my essay *Theory of Peace by Confucius – From the viewpoint of Philosophy of Nothingness and Love* [Nakatomi, 2006]. The origin of kamikaze lies in the divine thought that the Tennou (emperor) is a god. Many young pilots crashed into the American aircrafts and warships with bombs during WWI. The spirit of kamikaze changed to *100 million total honorable deaths*. It was so abnormal that the USA prepared atomic bombs. We must never repeat such a tragedy. Yet, the tragedy of the kamikaze is repeating itself in Iraq- the origin of car-bombing lies in Japan's kamikaze. American soldiers always have to be on their guard for car-bombings. Extreme tension bears great tragedy. A single mistake could have grave consequences- e.g. the incident of Sonmi Village in the Vietnam War. The US soldiers, extremely worried about Vietnamese guerrilla attacks, murdered all the people (504 persons) of Sonmi Village on March 16th 1968. This was done despite the fact that the villagers themselves did not resist. War drives man mad. There are many dangerous possibilities everyday.

Additionally, Jihad is allowed, only at the time when the opposite force attacks, in the name of Allah. In the Koran, suicide attacks like car bombings are not written. There is a description about paradise after death. In

paradise, a martyr would be taken care of by a heavenly maiden (Hur al-ayn). But we cannot find a description of suicide attacks. If the Koran taught car-bombing, it would have occurred in ancient times too. But such a thing is not recognized. Essentially, as God created humans, a human does not have the right to kill other people, nor himself in Judaism and Islam. From this idea, we can see that the Koran actually forbids suicide. Sometimes man uses the Koran for the purpose of committing car bombings; he would justify the car bombing by religion. The justification of car-bombings by religion invites misunderstanding and prejudice about Islam. It is a way of thinking that portrays Islam as militant and suicidal. Therefore Islam is *devilish*. Contrastingly, Christianity is *justice*. We must erase such prejudices. In its original form, Islam is friendly and peaceful. It plays a major role as one of the three great religions. It is said that the total number of Muslims is one billion. We can neither exclude such a great religion nor induce the confrontation of religions through an attack like that of the USA. The cause of the current confrontation lies in the misjudgment and prejudice of George W. Bush. He aimed to get rights to oil and was overcome by the pressure of military industries. It seems that the true cause of the war has been concealed by a religious cause. But the reality of the situation is severe. Though the USA defeated the Hussein Administration by sheer power, it is impossible to establish order and peace by such power. Now, the USA is thinking of a time when the army can withdraw from Iraq. This alone proves that *power* does not equal *justice*.

Confucius lived in an age of war and confusion. It was an age that practiced the idea *power equals justice*. He was an orphan, and he faced nothingness as the lack of parental love and a home. But though he was in such unlucky conditions, he made an effort to study, and eventually got the position of Minister of Justice. Much like today's *American dream*, he realized his hope through great effort and hard work. Ordinarily, man thinks purely about the maintenance of his position. But Confucius hoped for peace more than the maintenance of his own position. Though he planned the theory of disarmament, he was failed. He lost his position. We must learn the way of

Confucius. It is very important to consider, *What does a national leader intend or aim to do?* Confucius researched peace and justice as benevolence. According to Confucius, justice is benevolence (honesty and consideration).

The master said, *How pretty Fan Hsü! is! When those above love rites, none of the common people will dare be irreverent; when they love what is right, none of the common people will dare be insubordinate; when they love trustworthiness, none of the common people will dare be insincere. In this way, the common people from the four quarters will come with their children strapped on their backs...* [Confucius, 1979: 1-4]

In this part, there are some significant relationships:

Rites-reverence, righteousness-subordination, trustworthiness - sincerity.

Tzu-lu said, *Does the gentleman consider courage a supreme quality?* The Master said, *For the gentleman, it is morality that is supreme. Possessed of courage but devoid of morality, a gentleman will make trouble while a small man will be a brigand* [Confucius, 1979: 11-23].

As justice is the benevolence of honesty and consideration, I say that justice is the consideration of weak and poor people. Therefore justice is to help and support those weak and poor people. Many disadvantaged people gather to places that realize justice. Confucius always researched justice as benevolence. But George W. Bush, on the other hand, relied on sheer power and failed. Furthermore, he failed in terms of economic power as well. Recently, a big financial panic has attacked the USA. It has destroyed the world economic system and greedy individuals' dreams for riches.

Justice is simplicity and thrift

From the American dream to a new Universal Dream

Over a period of about 10 years, the USA, Russia, China and European countries have comparatively developed stably. Russia entered the realm of advanced countries and China succeeded in the Beijing Olympic. It seemed that Japan, too, had recovered economic power after the bubble depression. But then a big investment bank, Lehman Brothers of the USA,

suddenly went bankrupt. From there, a global financial panic occurred, rippling outward from the USA.

After the collapse of the Soviet Union, the USA became the world leader in military and economic power. A vast country and abundant resources have supported the development of the USA. If man sweats blood, man can muddle through any economic condition. But the USA, the world leader in sciences, gave birth to a new type of *financial technology* that is aimed at making large amounts money. Man calls it the *Alchemy* that produces big money and big assets. As Japanese people are influenced by Confucius, they incline to save comparatively more than invest in stocks. On the other hand, American people incline to challenge new businesses, speculate and buy stocks more than savings. Therefore the average stock prices in the USA are very high. They always want to find a new chance and produce profit. This idea stems from the basic spirit of the USA- the spirit of challenge. They seek a wide gorgeous mansion, a pool, a tennis court and a golf course. This is the typical American dream. It is said that the salary of one investment bank was about one or two million dollars. One of the directors got about 480 millions dollars in total. There are many rich people like that in the USA. They want to increase their assets and buy more stocks. Their desires are almost infinite. Financial engineering invented new insurances (goods, system) adequate to suit the desire.

First, Credit Default Swap (CDS): it is originally an insurance intended for companies, but that is only one aspect. There is another aspect- that is insurance for the risk of bankruptcy. If a company goes bankrupt, the beneficiary gets the money from such insurance. A new business where a company can receive insurance money is born. The high-risk business grew widely. The beneficiary issues new stock and insurance- Collateralized Debt Obligation (CDO)- that good stock and defective stock are mixed. The new stock and insurance are sold all over the world to enterprises, financial banks, and others.

A big stock (money) expansion began and continued. A big castle that was made of cards was built. But financial engineering did not expect chain

bankruptcy. It happened. It seems like that if one card falls, then the other cards, too, fall immediately-like dominoes. A big economic balloon exploded like an atomic bomb. A sudden fall in the stock prices occurred and affected Japan, England, China, Russia, Germany and countries all over the world. Soon panic over a new Depression came. This is the tragedy that monopolistic economics have invited. From this arise important questions: What did economists do in the world? Why didn't they give a warning to those in the business world?

First it is the problem that modern economics has had all along - economics requires the increase of economic activity. In the theory of national income analysis, man uses a 45°line. It means that income equals consumption and savings. If income increases, proportionally consumption and savings increase. This is the basic theory of modern economics. By looking at the graph for the income analysis, we can understand the scale of economics easily. But there is a limitation. The formation of the theory (e.g. John Maynard Keynes) relies on the vast land area and abundant natural resources of India. Therefore modern economists used a one-to-one ratio, a diagonal line, 45°line and they persisted to support the fixed ideas that the scale of economics must be expanded. By that reason, economics always thinks of the theory of economic scale expansion. This theory is quite suitable for the USA, a rather large country. Until the 1990's, the USA made industrial goods and products. But for the last 20 years, economics in the USA toyed with the theory of insurance and financial engineering recently. This trend also persists in world economics.

Second it is the fact that economics of America have become world economics. Did you know that the Nobel Prize winners for Economics are almost always American economists? The Nobel Prize for Economics began in 1969, and the number of American winners is 45 people over the course 40 years. It is very famous that great experts of *hedge funds* were the winner in 1997, but their company invited a heavy loss, about 42 millions dollars. Last year, 2008, was the winner; again, an American economist. As America's economic activity accounts for almost half of the world econ-

omy, the number of American winners is large. But what about other countries? Though Japan has the world's second-largest economy, there are no Nobel Prize winners for Economics. The reason for that is very simple - Japanese economists merely translate English books into Japanese. There is no original material, and an overall lack of identity.

As Japan is very small and has minimal natural resources, Japanese economists really ought to create their own original brand of economics. Japan does not need to be bound by an American version of economics that bases itself on vast land-area and abundant natural resources. And still more, it does not need to be bound by the formula and graphs of modern economics. The formula and graphs of economics are only tools to help us understand. Many Japanese economists purpose to only use the formula and graphs. These are like symbols of intellect. The result is to follow American economics. When American economics became world economics, it invented new economics, *financial engineering* - like an atomic bomb in the financial world. It is similar to when modern physics first bore atomic energy. In one aspect it could be used for industrial energy; but in another aspect, it could also be used to make an atomic bomb. Until now, economic engineering has produced *invisible big money* much like *imaginary money*. The continuous flow had not been stopped. But at last its limitation has come. The Atomic Bomb of economics has exploded.

Third is the fact that man cannot stop the continuous flow of economics. Economics is comprised of business and commerce. Once goods that are produced by economics and investment banks are well under way, the process flows quickly like traffic. During this process, new financial goods are sold in countless numbers. Man cannot stop this flow easily. To stop it, one needs to make a law. The strong flow of trade is tied to the flow of human desire. Man cannot easily overcome this desire. Therefore we need a new philosophy or view of the world to create a new dream and a new brand of economics.

It is said that the damage of this financial atomic bomb is about 50 trillion dollars of the world Gross National Product (GNP). The figures are

astronomical. The USA decided to use 700 billions dollars of its citizens' public fund to help fix the damage caused by this economic crisis. Is it justice that man erases the debt of rich people through the taxes and savings of poor people? No, that is not justice. Justice is that rich and strong people help poor people. Such a society where the poor support the rich is no longer sound. The conditions are same in Japan, France and German; now, we philosophers indicate the right path to light amidst our dark and great Depression. The age of luxury is over. It ought to be enough to simply eat delicious food and to have a reasonable house.

To illustrate, man ought to reflect on the example of a former champion of Japanese Sumo wrestling who had to undergo an operation for removing fat from his stomach. He indulged and ate too many delicious foods. Another example shows a famous *protector of the natural environment* living in a wide, gorgeous mansion with a pool and a tennis court. Hardly the environmental saving measures he himself claims to support. Confucius' teaching of simplicity and thrift could be very useful for the people of developed and developing countries.

The Master said, *The gentleman seeks neither a full belly nor a comfortable home. He is quick in action but cautious in speech. He goes to men possessed of the Way to be put right. Such a man shall be described as eager to learn* [Confucius, 1979: 1-14].

From this part, I want to emphasize *nor a comfortable home*. Confucius was not poor during the first part of his life. When he was the Minister of Justice, he would have led a comfortable life. But though he was in comfortable conditions, he abandoned his life; he abandoned his position for the policy of peace. By that result, he lost his position and home, and started on a wandering journey. The meaning of *nor a comfortable home* does not of itself forbid having a home, rather, man should not persist in having a home. Still more, Confucius did not have one, but he did have the place where he had taught his disciples. Confucius sought the teaching of philosophy and the making of cultural contributions. The school and residence of Confucius is called the *Temple of Confucius* or *Confucius temple*.

The largest and oldest Temple of Confucius is found in Confucius' hometown, present-day Qufu in Shandong Province. In Japan, it was called *Shou-heigaku* in the Edo era, and now is called *Yushima Seidou*, located near present-day Tokyo University.

When man achieves success, especially economic success and social status, he tends to pursue luxury. There are probably many such people in the USA. Therefore, it is the USA that has produced the Economics of Alchemy and lead to our current Great Depression. One desire produces another. It needs to control the desire for us. It not necessary to live a life in search of luxury to merely achieve contentment with one's life is better than seeking after riches. I propose a new vision, a new Universal Dream instead of the traditional American dream. And I offer the following quote for all the leaders of the world, especially new USA President Barack Obama, with hope:

If a man remembers what is right at the sight of profit, is ready to lay down his life in the face of danger, and does not forget sentiments he has repeated all his life even when he has been in straitened circumstances for a long time, he may be said to be a complete man [Confucius, 1979: 1-12].

Code of Ethics of the Samurai (Bushido)

The decision and spirit of Confucius was succeeded by the Samurai Spirit (Bushido). Samurai spirit is justice, benevolence, courage, rites, honesty, consideration and honor. Inazou Nitobe preached *Bushido* in the world. The name of Bushido was spread by his book. He wrote that Confucianism is the origin of Bushido. The code of ethics of Bushido is benevolence and justice rites honesty simplicity and thrift. Such code is found in the Japanese enterprise.

In Japan, there are some multinational enterprises, e.g. Toyota, Honda, Nissan in the auto industry Panasonic, Sony, Hitachi in the electric industry. Generally, these enterprises are well known in the world. They developed in the age of the high economic growth after World War. Reasons are found in the diligence of Japanese people, the spread of education, the

weaker yen and the high rate of savings. Another reason arises for the management of the enterprises that imported new products and new techniques. But the reason from the employment perspective is the lifetime employment. Due to the high level of competition to join a company was difficult, but when a man entered the enterprise, he was educated and trained thoroughly. The enterprise took care of him along with his family. The enterprise provided relocation assistance, company housing for the employees, medical care and even organized sports meetings. Through such a method, employees and managers had many opportunities to communicate. Under the aura of the job security, employees developed, produced and sold new goods. They could give a full play to their abilities. Under such conditions, Japanese economy revived after World War II and attained a high economic growth. Such companies as Toyota, Honda, Panasonic and Sony developed that way. At the time, these enterprises did not pay attention to immediate profits. About 30 years ago, Toyota researched the control of car exhaust fumes. At a glance the research section was sober and not spotlighted. But today, the research of car exhaust fumes has proved fruitful in the development of hybrid vehicles. In the midst of the world recession, the Japanese government puts great hopes on the sales of hybrid cars. Still more, Toyota emphasizes after service, repair and maintenance. Car dealers respond rapidly. Used car shops are also expanding. New cars are not recommended unjustly, a used car is a good car, too. This is their motto. In North America, Toyota held a big share of the car market. The share is down due to the recession. General Motors, Ford and Chrysler are experiencing the same, to the point of bankruptcy. They are now supported by the American government, but can barely continue.

The management of Panasonic begun under the leadership of Konosuke Matsushita. The success story is very famous in Japan. First, he established a small factory in Kadoma city, Osaka. His management idea was not *Joy of the stock holders* but *Joy of the customers*. He established a management rule and educated the employees thoroughly. His company rapidly grew by the invention of electric machines. Though he could earn substantial prof-

its, he used some of his wealth and founded a private school for the Japanese politicians; *Matsushita School of Politics and Economics*. Dozens of politicians attended. The school is like the school of Confucius. In typical Japanese enterprises, the management made the best use of talents and abilities and lifetime employment was implemented.

But after the American enterprises entered the Japanese market, the lifetime employment policy began to be broken. Head hunting started. Managers scout excellent and skilled employees by attraction of high salaries. In the USA a job change is the evidence of an able person and the possibility to get a good position. Therefore, wages based on job evaluation were introduced in Japan. But there is an important proposition that the USA is a large country with abundant resources. The USA has a large industrial base and a great number and diversity of enterprises. There are so many opportunities to change jobs. On the contrary Japan is a very small country with poor resources. There are little chances to change jobs. Japanese agriculture declined too. Though the conditions of the industrial structure are quite different, Japan followed and imitated the USA. The main outcome of this was the breakdown of the Bubble Economy and the prosperity. About 20 to 25 years ago, Japan entered a bubble boom through dealings in the real estate market. The price of land in Japan rose suddenly and extraordinarily. It is said the price of the land in Japan was double of that of the USA. Japanese enterprises bought buildings in Manhattan. This was the Bubble Economy. As soon as the government control began, the Bubble Economy exploded almost immediately. Some banks and many enterprises went bankrupt. At the time, many enterprises that run into big debts used *wages based on job evaluation* systems and laid-off employees to decrease their debts. The total damage is estimated to about one trillion dollars. Japanese people paid this debt through the monetary policy: super low interest rate of 0.1 % on bank deposits. But many enterprises reflected on such dismissals, leading enterprises basically restored the lifetime employment.

The Philosophy of Human Resources Architecture in Poland

In Poland young men occupy a large percentage of the population. The generation under 35 years is about 50 percent of the total of the population and the generation under 25 years is about 35 percent of that. In Poland the policy of young age employment decides the future. In 1989, Poland abandoned the socialism and encouraged the market economy. Between 2005 and 2007, Poland achieved a strong development. How may Poland overcome the financial crisis and world recession in 2009 and beyond?

Infra, I do not deal about enterprises such as Toyota and Panasonic but rather I wish to focus on the insights of two publications of Prof. Marcin Waldemar Staniewski (University of Finance and Management in Warsaw) from Poland. One is *Human Resources Architecture of European Union New Member Country: Case of Poland* [Staniewski, 2006: 5-13] and the other is *The Elements of Human Resources Management Supporting Knowledge Management* [Staniewski, 2008: 283-291].

The former publication describes the Human Resources Architecture identified in the companies operating in Poland. It presents the results of empirical research conducted in the years 2000 and 2002. Human Resources Architecture is presented and it is done by the description of its components that are employment, motivation, training and development of personnel. Prof. Staniewski's research aims at the creation and delivery of value for the customers, the employees, the shareholders (investors) and the community (social responsibilities of the company). As he used the data of 92 companies from different sectors, provided by the Institute for Labour and Social Affairs, we can believe in the scientific and philosophical analysis.

In this publication, he states that the leaders of Human Resources Management achieve the best results from an economic and business perspective. For the employees, there is the need to assure the optimal level and structure of employment in respect to the company's objectives.

The companies should raise the motivation of the employees with a rewarding system and the promotion of teamwork, assisting colleagues. Still more, proper training activities should be conducted according to the regulations. An opportunity of personal development to tie their future to the company is one of the strongest motivation factors for many employees. Undoubtedly, the development of Human Resources Architecture in the companies operating in Poland in the past few years was stopped; therefore Prof. Marcin Waldemar Staniewski is anxious for the companies in Poland. 'How Poland is going to compete with the companies from the EU? Without investing in knowledge, in *soft* resources of a company, especially in employees, Polish companies would not be able to compete with their Western rivals. The Polish economy would become a peripheral one and strong foreign companies would dominate its market. Therefore the redesign of the Human Resources Management Architecture is needed. He is thinking of the economy of Poland on a macroeconomic point of view.

The latter publication describes the methods that support enterprise knowledge management activities. This element is human resources management. The essence of this is how enterprises develop the worker's abilities and the motivation for the work. According to his data and graphs, the elements, which most successfully motivated the employees, are the followings. In the case of first market leaders, the system of training of the employees (92%), the system of training of the managing staff (77%), the system of development of the qualifications of the employees (69%), the system of development of the qualifications of the managing staff (62%). In the case of the second class market leaders, the reward system (76%), the system of the training of the employees (68%), the recruiting and selection system (64%), the system of development of the qualifications of the employees (60%).

Leading enterprises think that the training of the employees is more important than the reward system. Reward is not always a good motivation. Remember the case of Lehman Brothers, a leading investment company in

the USA. In this publication there are many teaching instances about management.

Conclusion

Prof. Marcin Waldemar Staniewski advocates the enrichment of soft resources, the intellectual education of the employees and the employers, the teamwork and the assistance of colleagues. I believe that his idea about management and economics is adequate to the Samurai Spirit (Bushido). His standpoint that synthesizes the micro and macro economic perspectives is deeply humanistic. Therefore, I find the concrete development of the Samurai (Bushido) in his theory. However, what is this agreement? Japan and Poland are geographically situated far away from each other. If man researches the similarity between both countries, man can find only the damages by World War II and the fact that both are relatively small countries. But the differences between both countries are quite significant. The land is small, but Japan is an island mostly occupied by mountains while Poland is flat and adequate to agriculture and cattle breeding. Regarding the industrial structure, Japan is essentially an industrial country and agriculture declines. On the other hand, Poland is an industrial and agricultural country. On the cultural background, Confucianism and Buddhism influenced Japan while Christianity formed Poland's culture. This difference is symbolized in the Eastern and Western in Philosophies. There is a gap. In modern times, the relationship began, but the exchanges between Japan and Poland were few. Under such cultural and economic conditions, is it an accident that the ideal image of enterprises in Japan and Poland is similar? No, it is not an accident. It is the evidence of our search being fair. The passion for the conquest of the economic crisis and for justice and peace created the philosophical intuition that overcame the gap between Japan and Poland, further more East and West [Nakatomi, 2008: 47-48].

- [1] Heidegger, M. 1979. *Sein und Zeit* Max Niemeyer Verlag Tübingen.
- [2] Confucius. 1979. *The Analects*, Penguin Classics, Penguin Books, London.
- [3] Nakatomi, K. 2006. *Theory of Peace of Confucius*, ISUD (International Society for Universal Dialogue) in: *Parerga* No2/2006 University of Finance and management in Warsaw, Poland.
- [4] Staniewski, M. 2006. *Human Resources Architecture of European Union New Member Country – Case of Poland*, International Research Journal “Problems and Perspectives in Management”, no. 2.
- [5] Staniewski, M. 2008. *The elements of Human Resources Management supporting knowledge management*, *Amfiteatru Economic*, no. Special.
- [6] Nakatomi, K. 2008. *On the concept of energy By Bergson and Einstein, Eine Philosophie Eine Welt Ein Mensch*, Europäische Akademie der Naturwissenschaften, Hannover.

Н.Н. Кожевников, В.С. Данилова

***Философские и научные аспекты
постнеклассической онтологии***

***Phylosophical and scientific aspects
of postnonclassical ontology***

Онтология в постнеклассической философии ориентирована на фундаментальные системы, устойчивые сети, целостные оболочки, поскольку одним из наиболее существенных признаков любой природной структуры является её относительная устойчивость, характеризующаяся средним временем жизни. В настоящее время онтология постнеклассической философии обычно проявляет себя через «научные картины мира» – целостные образы предмета научного исследования в его главных системно-структурных характеристиках, формируемых посредством фундаментальных понятий, представлений и принципов науки на каждом этапе её исторического развития. Научные картины мира систематизируют научные знания, объединяя их в сложные целостности. Кроме того, они выступают в качестве исследовательских программ развития науки, обеспечивая включение полученного знания в культуру.

«Научная картина мира» и особенно «картина мира» имеют различные толкования. «Картина мира – общие представления о

мире, его устройстве, типах объектов и их взаимосвязях. Все картины мира различаются по двум критериям: уровнем общности и методам моделирования реальности. Если исходить из второго основания этого определения, то можно, прежде всего, выделить мифологическую, религиозную, научную картины, а также другие картины мира: социальную, ноосферную, культурологическую и т.п. Мифологическая и религиозная картины мира могут считаться таковыми лишь условно, а картиной мира в строгом смысле слова является лишь научная картина мира, однако значение мифологической и религиозной картин мира отнюдь не ушло в прошлое, приобретая в настоящее время новое содержание. Мифология начинает пониматься как одна из констант, инвариант жизни человечества. Религия (личностная, динамическая) – также одно из ключевых направлений развития и человека и человечества в целом, тем более в современных условиях.

Среди научных картин мира выделяют «общенаучную» и специальные (дисциплинарные онтологии). Первая представляет собой обобщение представлений полученных в специальных науках о Вселенной, живой природе, обществе, человеке. Специальные картины мира – физическая, химическая, биологическая, географическая, геологическая, техническая и т.п. характеризуют собой предметные области отдельных наук. Иногда выделяют промежуточные картины мира, например социальную и естественнонаучную, но для решения принципиальных вопросов исследуемой проблемы можно ограничиться двумя отмеченными выше типами.

«Обобщенный системно-структурный образ предмета исследования вводится в специальной научной картине мира посредством представлений 1) о фундаментальных объектах, из которых полагаются построенными все другие объекты, изучаемые соответствующей наукой; 2) о типологии изучаемых объектов; 3) об общих особенностях их взаимодействия; 4) о пространственно-

временной структуре реальности» [Степин, 2001: 32]. «Через отнесение к научной картине мира специальные достижения науки обретают общекультурный смысл и мировоззренческое значение. Например, основная физическая идея общей теории относительности, взятая в её специальной теоретической форме (компоненты фундаментального метрического тензора, определяющего метрику четырехмерного пространства-времени, вместе с тем выступают как потенциалы гравитационного поля), малопонятна тем, кто не занимается теоретической физикой. Но при формулировке этой идеи в языке картины мира (характер геометрии пространства-времени взаимно определен характером поля тяготения) придает ей понятный для неспециалистов статус научной истины, имеющий мировоззренческий смысл» [Степин, 2001: 34].

Понятие «дисциплинарная матрица» ввел Т. Кун, оно более ограниченное чем «парадигма», но более широкое, чем «теория». «Дисциплинарная» она потому, что она учитывает обычную принадлежность ученых-исследователей к определенной дисциплине; «матрица» - потому, что она составлена из упорядоченных элементов различного рода, причем каждый из них требует дальнейшей спецификации [Степин, 2003]. Дисциплинарные онтологии большинства наук исследованы недостаточно, поскольку границы гармоничного взаимодополнительного взаимодействия между специальной наукой и философией являются скользящими и зависят от множества конкретных обстоятельств. Однако, по нашему мнению следует исходить из оснований рассматриваемой науки, а онтология должна «проступать» в ней сама, эксплицироваться в процессе правильного «вопрошания», на манер «постава» М. Хайдеггера в технике. Согласно Дж. Холтону в каждой дисциплинарной онтологии возможно выявление некоторого тематического ядра – когнитивной структуры, объединяющей «совокупность тематических категорий и допущений, которые носят характер бессознательно принятых, непроверяемых,

квазиаксиоматических базисных положений, утвердившихся в практике мышления в качестве его руководящих и опорных средств». В.С. Степин, называя дисциплинарные онтологии научными картинами мира считает, что они есть «специфическая форма систематизации научного знания, задающая видение предметного мира науки соответственно определенному этапу её функционирования и развития» [Степин, 2003].

Научные картины мира в современной философии рассматриваются в двух смыслах: 1) мировоззрение соответствующее определенному этапу развития знания и 2) в более узком смысле, как дисциплинарные онтологии, представляющие собой тип научного теоретического знания в специальных науках. В формировании «картины мира» можно выделить следующие основные структурные элементы. 1) Выявление набора (ядра) основных понятий, анализ их основных свойств. 2) Уточнение исходных терминов, понятий, основных концептуальных идей. 3) Формулировка исходных постулатов. 4) Разработка фундаментальных концепций. 5) Формулировка теоретических моделей. 6) Сравнительный анализ целостных, системных концепций, которые могут быть использованы в качестве структуры научной картины мира. 7) Обретение практических приложений для этих моделей. 8) Выявление основных контуров современной общенаучной картины мира

Широко известны основные исторические этапы становления научной картины мира. Первой была «научно-механистическая картина мира», которую создавали ученые физики, астрономы: Г.Галилей, И. Кеплер, И.Ньютон, О.Кулон, Г.Х.Эрстед, В.Вебер; математики: Р. Декарт, Л.Эйлер; химики: А. Лавуазье, М.В. Ломоносов, Д.И. Менделеев. Огромный вклад в становление этой картины внесли философы: Т. Гоббс, Г.В. Лейбниц, И.Кант, Ж.О.Ламетри, П.Гольбах и другие. Среди фундаментальных понятий этой картины следует

отметить «материальную точку», «принцип дальнего действия», «механические часы», однозначность, единственность решений.

Вторая «научная картина мира» основывается на вероятностных представлениях в описании физического, биологического, технического миров. Затем методы, основанные на исследовании случайного, неопределенного, стали использоваться в информационной и социальной сферах знания. Вторую научную картину мира создавали М.Фарадей, Дж. Максвелл, Л. Больцман, Ч. Дарвин, Г. Мендель, А. Эйнштейн, Н. Бор. У её истоков стояли Б. Паскаль, Я. Бернулли, П. Лаплас. Основными понятиями здесь становятся «вероятность», «неопределенность», «нормальное гауссово распределение», «концепция близкого действия».

«Третья научная картина мира» тесно связана с постнеклассической наукой и находится в стадии формирования. Её связывают с глобальным эволюционизмом, с резким усилением междисциплинарного синтеза знаний, стремлением к новому универсализму. Реальности материального и идеального миров начинают объединяться в единую развивающуюся и самоорганизующуюся структуру. Среди наиболее фундаментальных понятий следует назвать «самоорганизация», «динамическое равновесие», «динамический хаос», «ценоз», «диссипативные структуры», «сложность», «ноосфера». Эту картину мира создавали Г. Хакен, И. Пригожин, В. Мандельброт, В.И. Вернадский, Н.Н. Моисеев, В.С. Степин и многие другие

Обоснование онтологических подходов формирования научных картин мира в постнеклассической философии целесообразно связать с естественной системой координат на основе предельных фундаментальных относительных равновесий. В неорганической сфере идентификацию можно отождествить с самоорганизацией, которая происходит во всех природных неживых системах, поскольку все процессы стремятся к минимуму энергии и вещества. Системы оптимизируются, освобождаясь от всего лишнего, и обретают

необыкновенную устойчивость. Достаточно сказать, что возраст большинства галактик, звезд - миллиарды лет и все эти объекты будут существовать еще миллиарды лет. В органической сфере следует отметить необыкновенную оптимальность отдельных органов, особей в целом и устойчивость видов, которые существуют миллионы лет (встречаются виды, существующие сотни миллионов лет). Имеются ярко выраженные пределы живого: один (идентификационный) связан с генотипом, другой (коммуникационный) опирается на фенотип. Здесь системы стремятся, прежде всего, к минимуму информации.

Достижимость этих пределов возможна только в мысленных экспериментах, предполагающих выход в сферу трансцендентального. Для того, чтобы достичь «идентификационного предела» система должна быть изолирована от окружающей среды и обрести свое внутреннее предельное фундаментальное равновесие. Однако в реальных условиях сразу же возникает вопрос: по каким параметрам эта изоляция должна осуществляться, потому что это определит конкретный тип динамического равновесия и соответствующей репрезентации характеризующей уровень используемого в ней предела. Третий предел представляет собой динамическое равновесие со всеми другими природными уровнями. В реальных условиях достаточно обеспечить динамическое равновесие с соседним природным уровнем. Этот же предел можно рассматривать и как «взгляд исходя из полного времени жизни системы». Все вышесказанное прекрасно иллюстрирует концепция личности, где последняя есть конструкция, описывающая устойчивое взаимодействие между «индивидом» и «другим», под которым понимается «бог», «учитель-наставник», «друг». Каждый из отмеченных выше пределов является мощным аттрактором. Если ориентироваться только на один предел (попасть в поле притяжения одного аттрактора) то возникает консервативная концепция, которой свойственны незыблемые понятия и

догматическое мировоззрение. Использование двух пределов допустимо в случае исследования природных «срезов», что имеет широкое распространение на практике и соответствует одному структурному уровню природы. Однако устойчивая картина мира может быть сформирована только на основе всех трех фундаментальных динамических равновесий.

«Третья картина мира» еще находится в стадии формирования, но многие особенности этой картины и общий контекст её формирования убеждают нас в том, что она связана с современным универсализмом и общепланетарными сетями. В настоящее время начинается активное формирование новой синтетической планетарно-цивилизационной реальности на основе взаимодействия природного, социального и духовного. Эта реальность представляет собой планетарно-цивилизационное бытие, одной из наиболее простых репрезентаций, которого является ноосфера. Взаимодействие различных элементов неживой, живой природы, связанных с человеком, обществом, окружающей средой должно быть тщательно сбалансировано в пределах устойчивых структурных ячейках этой синтетической реальности. Равновесие-паутина представляет собой дальнейший этап в развитии концепции фундаментальных динамических равновесий и образуется за счет хаотических процессов (обменных процессов различных типов) на всех иерархических уровнях природы, преобразовывая системы и структуры в пределах этого уровня. В равновесии-паутине сама сеть взаимодействий оказывается важнее их источников, а основные ресурсы энергии, информации, духовности содержатся в самой сети образующих её взаимодействий. Сетевая картина обладает огромным эвристическим потенциалом и имеет безграничные практические приложения. Само «сетевое мировоззрение» способствует осмыслению фундаментальных проблем. Таким образом «третья научная картина мира» находится в процессе своего формирования, который во многом зависит от особенностей

дальнейшего развития человечества. В «третью научную картину мира» значительный вклад могут внести мифологическая и религиозная картины в их современной интерпретации, так что в приведенном выше термине слово «научная» можно опустить. Эту картину мира С. Московичи «удачно охарактеризовал как «кеплеровскую революцию», чтобы отличить её от «коперниканской революции», которая сохранила идею абсолютной точки зрения, однако она в полной мере еще не осмысленна, поскольку далеко выходит за пределы физики, являясь интегральной, междисциплинарной, формирующей новый универсализм [Пригожин, Стенгерс, 2000: 270].

Современный этап развития философии связан также с началом процесса формирования специальных научных картины мира в отдельных гуманитарных науках по аналогии с формированием дисциплинарных онтологий в естественных науках. Однако до сих пор вряд ли можно говорить о том, что эти картины мира или их контуры, соответствуют требованиям, сформировавшимся для естественнонаучных дисциплинарных онтологий. Обычно камнем преткновения считается субъективность гуманитарных наук, однако, при философском (системно-целостном) подходе совершенно очевидно, что объективность также неотъемлемое свойство гуманитарных наук, поскольку последние все больше рассматриваются целостно, например, в планетарных масштабах с точки зрения процессов присущих всей цивилизации, в тесном взаимодействии друг с другом и с естественными науками.

Усиление внимания к гуманитарной проблематике вызвано тем, что в современной философии усилилась роль индивида, личности, через которых осуществляется восприятие бытия и окружающего мира. Философия стала, поворачивается к бытию в первой половине XX столетия, рассматривая его как «*Dasein*» (М. Хайдеггер) или, как личность, отнесенную в своем бытии к верховной личности – Богу (М. Шелер). Н. Гартман объявил бытие центральным понятием

философии, а онтологию главной философской наукой, исключая эволюционизм: слои бытия составляют инвариантную структуру сущего, а категории как принципы бытия, а не как формы мышления. М. Хайдеггер предлагает увидеть бытие в горизонте времени, через рассмотрение бытия человека, критикуя традиционную онтологию за то, что, начиная с Платона и Аристотеля она отождествляла бытие с сущим. Он считает, что бытие – от неживого вплоть до духовного дальше, чем все сущее и все же ближе человеку, чем любое сущее.

Возрождение интереса к бытию обусловлено также тем, что концепции человека шарахаются из стороны в сторону, неправильно истолковывая его сущее, «корни», находящиеся как в пределах, так и за пределами существования человека, появилась тенденция заменить бытие небытием, как более глубоким уровнем устройства Вселенной. Бытие имеет гораздо более глубокое содержание, чем просто существование или сущее и онтологические исследования неклассической и постнеклассической философии как раз это демонстрируют. Бытие в современной философии следует понимать как семью категорий, категориальную сетку, необходимую для дальнейшего развития человечества. Сделав «бытие» основой дальнейших исследований, превратив его в наиболее полную и насыщенную категорию, человечество может обеспечить себе дальнейшее устойчивое развитие, выйти на новые важные рубежи взаимодействия с окружающим его миром. В современной философии развиваются подходы, согласно которым именно гуманитарные науки отражают особенности настоящего момента, соответствуют новой постнеклассической рациональности, в то время как науки естественные существенно утратили свои позиции, и их философская интерпретация не соответствует наиболее актуальным проблемам современности.

Методология, используемая в гуманитарных науках в значительной степени опирается на принципы относительности,

дополнительности. Ярким примером подобной ориентации может служить понятие «познавательной позиции» или интервального подхода, плюрализма научных истин, «познавательного горизонта», ценностных оценок знания [*Философия социальных и гуманитарных наук*, 2008]. «В объективированном языке условия познания могут быть обобщенно названы «когнитивной системой отсчета», которая по своему гносеологическому статусу является объективной системой, т.к. она никогда не является полностью продуктом конструктивной деятельности отдельного познавательного субъекта, а в существенной степени присваивается им (или ими в случае коллективного субъекта познания) из арсенала наличной культуры. С другой стороны необходимо подчеркнуть, что субъект познания является активным конструктором когнитивной системы отсчета. Именно он своей волей и творчеством «собирает» ту или иную когнитивную систему отсчета и идентифицирует себя с ней. В качестве интервалообразующих факторов здесь могут выступать: человеческие потребности, интересы, ценности, цели; системы материальных отношений, социальные институты организации; единое экономическое, правовое или информационное пространство; нормы, регулирующие поведение людей в обществе; традиции (в быту, культуре, науке, политике и т.п.» [*Философия социальных и гуманитарных наук*, 2008:, 28-29].

Summary

Postnonclassical ontology focuses on the fundamental systems, stable network, integral covers integrating all aspects of spiritual life. Currently, ontology postnonclassical philosophy usually manifests itself through "scientific picture of the world" - a holistic image of the object of scientific research in its major system-structural characteristics, formed by basic notions, concepts and principles of science at every stage of its historical development. The three stages: the first scientific revolution based on the principles of classical mechanics, the second - based on probabilistic con-

cepts to describe the physical, biological and technical worlds, and - a third, currently emerging are investigates, this third - more detailed. The scientific picture of the world in contemporary philosophy, are also investigated in a more narrow sense, as a disciplinary ontology, representing the type of scientific theoretical knowledge in the special sciences. If natural science disciplinary ontology developed well enough, then this process in the humanitarian sphere are only beginning to emerge. The necessity of these scientific pictures of the world and the corresponding methodology are consideration.

- [1] Степин, В.С. 2001. *Научная картина мира / Новая философская энциклопедия в 4 т., Т. III.* - М.: Мысль.
- [2] Степин, В.С. 2003. *Теоретическое знание* - М.: Прогресс-Традиция.
- [3] Пригожин, И., Стенгерс, И. 2000. *Порядок из Хаоса / Пер. с англ.* - М.: Эдиториал УРСС.
- [4] *Философия социальных и гуманитарных наук*, Под ред. С.А. Лебедева. - М.: Академический проект, 2008.
- [5] Сломский В. 2006. *Историко-Философское Эссе*, Minsk.
- [6] Belas, L. 1994. *Kantova filozofia dejin*, Presov.
- [7] Wawrzonkiewicz-Słomska, A. 2008. *Trudności związane ze zrozumieniem teorii prawdy Alfreda Tarskiego*, in: *Filozofia słowiańska na przełomie wieków*, red. W. Słomski. Warszawa.
- [8] Wawrzonkiewicz-Słomska, A. 2007. *Uwagi o semantycznej koncepcji prawdy Alfreda Tarskiego*, in: *Filozofia Słowiańska historia i współczesność*, red. W. Słomski. Warszawa.
- [9] Wawrzonkiewicz-Słomska, A. 2007. *Koncepcja prawdy Alfreda Tarskiego*, in: *Człowiek w kulturze*, Warszawa.

Remigiusz Ryziński

Język jako system znaków

A language as the system of characters

W życiu codziennym mamy do czynienia z licznymi znakami, dawanymi nam zarówno przez naturę – jak na przykład chmury będące znakiem nadchodzącego deszczu, jak i znakami umownymi, konwencjonalnymi i stworzonymi przez nas samych, dla lepszego porozumiewania się.

Znak jest to: „dostrzegalny układ rzeczy czy zjawisko spowodowane przez kogoś ze względu na to, iż jakieś wyrażenie ustanowione czy zwyczajowo ukształtowane reguły nakazują wiązać z tym układem rzeczy czy zjawiskiem myśli określonego typu” [Ziemiński, 2002: 14].

Ta, skomplikowana nieco definicja, nakazuje nam rozumieć znak jako coś zamierzonego. Autor definicji podkreśla, że tworząc znak odwołujemy się do zwyczajowo ustalonych jego znaczeń to jest inni ludzie wiążą z „naszym” znakiem jakieś treści, czyli – jak powiada autor definicji – „myśli określonego typu” [Ziemiński, 2002: 14]. Prościej można to objaśnić stwierdzając, że znak składa się trzech elementów:

1) **Elementu oznaczającego**, to jest wytworzonego stanu rzeczy przez człowieka po to, by inny człowiek, który ten wytworzony stan rzeczy zobaczy, przypisał mu określone znaczenie. Posługujemy się, więc przy tym symbolami na przykład: kolorami, kształtami, kreskami lub kropkami

jak w znanym alfabecie Morse'a (Układ kresek i kropek, również zamieniany na sygnały dźwiękowe długie i krótkie). Przykładem takich symboli są także na przykład światła przy przejściu dla pieszych. Znamy ich układ i wiemy, że kolor czerwony to zakaz przejścia, a zielony – przejście jest dozwolone. Element oznaczający jest to, więc **materialny substrat znaku**, (czyli kolor, dźwięk, układ elementów).

2) **Elementu oznaczonego**, czyli treści ukrytych, do których odwołuje się nadawca znaku. Treści ukryte pod znakiem, to takie, które chcemy wywołać w myśli za pomocą elementu oznaczającego. To na przykład zrozumienie, że gdy pali się zielone – to można przejść. By przekazać takie treści korzystamy, również desygnatów. **Desygnaty to** przedmioty oznaczone przez konkretne nazwy, na przykład, jeżeli napiszemy słowo „kot”, to posługujemy się znakiem, a pod nim ukryty jest desygnat: jakiś rzeczywisty kot, który może naprawdę istnieć lub mógłby istnieć. Coś temu desygnatowi odpowiada w świecie rzeczywistym. Bywa też, że temu samemu obiektowi (elementowi oznaczonemu) przypisywane są różne znaki, przykładem będą oznaczenia tego samego przedmiotu w różnych językach [Gregorewicz, 1962: 15]. Wyrazy parasol, ombrello, umbrella, parapluie – oznaczają w różnych językach dokładnie taki sam przedmiot.

3) **Funkcji znakotwórczej**, określającej związek pomiędzy elementem oznaczającym, a elementem oznaczanym.

To, że autor przytoczonej wyżej definicji, Zygmunt Ziemiński, posłużył się na pozór trudną, mało zrozumiałą definicją znaku, wynika właśnie z charakteru znaków. Bo przecież, gdy mówimy „kot”, nie musi to oznaczać, że mamy kota lub, że widzimy kota, nie musi nawet znaczyć, że mówimy o „kocie” jako zwierzęciu, które w ogóle istnieje prezentuje przykładowe przysłowie „Nie kupuj kota w worku”. Zatem posługując się znakiem, odwołujemy się do ustalonych sposobów jego rozumienia, niezależnie od tego, co kryłoby się pod takim znakiem. Zatem znak może istnieć samodzielnie, niezależnie od obiektywnego istnienia oznaczanych przez niego rzeczy i treści. Nie ma to znaczenia.

(Wypada jednak zaznaczyć, że w kwestii istnienia znaków są spory. Fizykaliści twierdzą, że znak istnieje faktycznie, materialnie. Zatem jakieś słowo ma rzeczywiste istnienie, niezależne od podmiotu, czyli człowieka nazywającego. Uważają, że znaki, np. słowa istnieją materialnie – upraszczając problem [Stępień, 2001: 163-166]. Można empirycznie, czyli doświadczalnie przyznać im niekiedy rację: fotografia jest znakiem czegoś, a jest przedmiotem materialnym. Trudniej jest to jednak sobie wyobrazić, gdy chodzi o słowa.)

Może być nawet przeciwnie. W świecie rzeczywistym może coś występować, na przykład fioletowe koty. Ale gdy nikt nie zna ich nazwy, nikt nie rozumie, że właśnie zobaczył fioletowego kota. Wtedy możemy nazywać go jak chcemy, ale nikt nie zrozumie. Ta sprawa jest bardzo istotna dla naszego porozumienia się z innymi. Tylko wtedy, gdy inni ludzie rozumieją znaczenie używanych przez nas oznaczeń, np. słów, te oznaczenia i słowa można uznać za znaki. Ziemiński tak to objaśnia:

„Nie jest tedy znakiem sam przez się układ rzeczy jako zjawisko, takie jak określony dźwięk, światło, czy układ kresek (...), **lecz dopiero** taki układ rzeczy czy zjawisko rozpatrywane w powiązaniu z określonymi regułami znaczeniowymi, nakazującymi wiązać z tym substratem materialnym myśli o określonej treści” [Ziemiński, 2002: 14].

W naszym życiu codziennym znaki są stosowane w różnej formie. Niekiedy nawet brak reakcji jest znakiem, jak w niektórych umowach handlowych czy prawniczych. Milczenie zamiast odpowiedzi nazywa się milczącą zgodą. I to też jest znakiem, ponieważ brak odpowiedzi w niektórych określonych prawem kwestiach zastępuje wyrażenie zgody. Zatem znak może mieć postać różną, ważne jest, by wszyscy, a przynajmniej ci, do których jest skierowany, go zrozumieli.

Wypada zająć się jeszcze **węższym i szerszym pojęciem znaku**. Przypominając, że znak ma dwie warstwy: oznaczającą i oznaczaną, czyli wymieniony wcześniej materialny substrat i desygnat. Znak możemy rozumieć w znaczeniu bardzo szerokim, czyli gdy każdy przedmiot, każde wskazanie na coś oznaczanego, każdy jakikolwiek substrat mogący wiązać

się z oznaczanymi treściami jest sposobem wskazania na ten przedmiot (na oznaczane). Posługując się oznaczeniem, mamy na celu wskazanie jakiegoś pojęcia, znaku, innego desygnatu. Takie znaki są nazywane **znakami instrumentalnymi**, ponieważ są instrumentem (środkiem) wskazywania na jakieś rzeczy. Innego typu są **znaki formalne** (Autor nazywa takie znaki „przezroczystymi”, bo nie kryje się pod nimi element oznaczany) [Stępień, 2001: 163], którymi posługujemy się lub, na które napotykaemy na przykład w świecie przyrody – bez zamiaru wskazania na jakąś rzecz czy zjawisko. Znaki te to na przykład wymienione chmury zapowiadające deszcz. W życiu mamy często do czynienia z takimi znakami, a przez naukę są one różnie klasyfikowane i nazywane. Niekiedy stosuje się do nich określenie **znaki naturalne**, jako występujące samoistnie – na przykład w naturze [Kraszewski, 1975: 22]. Nie służą do oznaczania rzeczy w sposób zamierzony, chociaż i one pomagają nam zarówno żyć (uciec przed groźną burzą), jak i komunikować się z innymi ludźmi.

Niektórzy nie akceptują niektórych spośród tego rodzaju znaków, uznając je nie za znaki, ale za symptomy, czyli objawy, oznaki [Ziemiński, 2002: 14]. Objawem (oznaką) ognia jest wówczas dym, a chmury na niebie to też tylko oznaka. Takie ujęcie wynika z tego, że ani dym, ani chmury nie nakierowują celowo naszych myśli na dane zjawiska na przykład nikt nie pokazuje, że za zasłoną dymu istnieje ogień. Powstają one, więc samoistnie przy określonym zdarzeniu czy stanie rzeczy, są elementem współwystępującym z nim to znaczy skorelowanym lub powiązanim związkiem przyczynowym i kierują myśli w jego stronę.

Istnieją także **znaki ikoniczne**. Są to obiekty pełniące funkcję zbliżoną do znaku ze względu na ich podobieństwo do rzeczy oznaczanej na przykład wspomniana wcześniej fotografia lub też makieta policjanta przy drodze. Dobrze znany jest nam także **znak słowny**, czyli ciąg liter (słowo pisane) lub ciąg foniczny (słowo wypowiedane), który ma znaczenie, jeżeli nas o czymś informuje. Ma to miejsce wtedy, gdy pomiędzy takim słowem, a określonym stanem faktycznym (elementem rzeczywistości) zachodzi

związek ustalony na zasadzie konwencji i gdy ta konwencja jest stała, niezmienna.

Dal wielu teoretyków problemu: istnieją również znaki w **sensie węższym** to znaki tylko instrumentalne. Znaki w **sensie szerszym** to także znaki formalne. „Ponadto zastosowanie znaku w sensie ścisłym, z zamiarem oznaczenia jakiejś rzeczy – to zastosowanie **ekstensjonalne**. W przeciwnym wypadku – **intensjonalne**” [Stępień, 2001: 35]. Reasumując ekstensją danego znaku będą wszystkie jego desygnaty, czyli wszystkie przedmioty, które on oznacza. Z kolei intensja danego znaku wskazuje to, co jest wspólne wszystkim desygnatom tego znaku, czyli jak mówią filozofowie- to, co należy do ich istoty.

Jednak w tym referacie lepiej pominąć tę kwestię i dla uproszczenia poprzestać na stwierdzeniu, że znak to:

„twór dwuwarstwowy (dwustronny), złożony z nosiciela znaczenia i znaczenia. Spośród rozmaitych funkcji znaku naczelną jest odsyłanie jego użytkownika do przedmiotu innego niż sam znak” [Stępień, 2001: 163].

Nie budzi niczyjej wątpliwości, że język jest systemem znaków [Scholz, 1965” 66-67]. Składa się ze znaków konwencjonalnych: ze słów, które odróżniamy od siebie za pomocą drobnych cech, jak brzmienie, linia napisanej litery i inne. Znaki takie nazywamy diakrytycznymi (rozdzielanymi na podstawie zespołu cech) [Stępień, 2001: 169]. Język jako system składa się ze słów – jako nazw rzeczy, oraz z elementów znaczących tylko w zdaniu, na przykład ze spójników i innych elementów relacyjnych. Elementy relacyjne ustalają relacje między częściami zdania. Ponadto funkcje znaczące w języku pełnią fonemy, czyli części słów pokazujące ich budowę i tym samym znaczenie (np. pani, paniusia, krawiec, krawcowa). Znaczenie ma wiele innych elementów, a zwłaszcza końcówki fleksyjne, czyli przypadkowe, pomagające zbudować i zrozumieć znaczenie zdania.

Zatem język składa się ze znaków językowych oraz z reguł posługiwania się nimi. Wyróżnia się **język naturalny**, czyli taki, który ukształtował się na drodze ewolucji społeczeństw w sposób spontaniczny, służący do wzajemnego przekazywania sobie informacji, a także **język sztuczny** [Lip-

czyńska, Wolter, 1973: 12-13], czyli taki, którego reguły zaprojektowano wcześniej, a sam został skonstruowany dla jakiegoś konkretnego celu. „Przykładem języka naturalnego może być język pierwotnych grup etnicznych, w którym nie wprowadza się nowych słów przy pomocy wymyślonych z góry reguł znaczeniowych.” [Ziemiński, 2002: 14]. Skomplikowaną sprawą w języku naturalnym jest jednak to, że reguły znaczeniowe często nie są precyzyjne i istnieje kilka odmiennych sposobów posługiwania się tym samym słowem w danym języku, a więc jedno słowo ma kilka znaczeń.

„Z punktu widzenia semiotyki ogólnej języki różnią się między sobą słownictwem i składnią” [Ziemiński, 2002: 15]. **Słownictwo**, to ustalone znaczenie słów w danym języku, a **składnia** jakiegoś języka, to ustalone reguły dotyczące sposobu łączenia jego wyrazów w wyrażenia złożone. Przyjrzyjmy się bliżej samemu słownictwu, które dla każdego języka jest naturalnie zupełnie odmienne, a także zmienne, na przykład liczba nowych słów w naszym ojczystym języku stale rośnie, a niektóre stare słowa idą w niepamięć [Schaff, 1964: 239]. Mówiąc o słownictwie, nie można także zapomnieć, że w każdym języku występują szczególne zwroty językowe tj. idiomaty, „czyli wyrażenia złożone, które mają swoiste znaczenia odmienne niż te, które wyznaczałoby zwykłe znaczenie wyrazów składowych” [Ziemiński, 2002: 15]. Szczególnymi odmianami języka jest także **język prawny** oraz **język prawniczy**. Język prawny to taki, w którym formułowane są ustawy i podobne akty prawodawcze, prawniczy zaś to ten którego używa się gdy formułowane są różnego rodzaju wypowiedzi o normach prawnych.

Język narodził się wśród ludzi z potrzeby porozumiewania się, dzięki właściwej im, wrodzonej zdolności do posługiwania się mową oraz tworzenia znaków reprezentujących elementy świata zewnętrznego wraz z ich cechami i wzajemnymi związkami, a także z potrzeby wyrażania uczuć, przeżyć, nastrojów, sądów, opinii, przekonań.

Występują różne definicje języka. Z punktu widzenia filozofii język to w najogólniejszym sensie- zespół środków służących do wyrażania myśli. Od środków, za pomocą których porozumiewają się zwierzęta, różni się tym,

że ma charakter systemu złożonego znaczących składników o zróżnicowanej budowie dźwiękowej, przy czym o użyciu tych składników (słów) decyduje zbiór obowiązujących reguł. Język jest uniwersalnym zjawiskiem kulturowym, którego pochodzenie próbowali odkryć niektórzy filozofowie, czego nie robi natomiast językoznawstwo, a w każdym razie językoznawstwo współczesne. Słowo „język” jest nie tylko ogólnym określeniem języka ludzkiego, lecz także nazwą każdego z około 3000 języków, które są obecnie używane w świecie.

Język jest czymś innym niż mowa, gdyż może być „mową czysto wewnętrzną”, jest również czymś innym niż zbiór aktualnych wypowiedzi wszystkich jednostek, gdyż stanowi instytucje o charakterze ponadindywidualnym, niezależną od wszystkich jednostek (np. gdyby nikt dziś nie znał greckiego, grecki nie przestałby istnieć, choć oczywiście przestałby być rozumiany). Czymś innym jest, więc język, a czymś innym jego zastosowania.

W filozofii rozróżnia się języki naturalne, którymi są dowolne języki używane w różnych społeczeństwach, oraz języki sztuczne, które są systemami ściśle określonych znaków i reguł ich użycia (język matematyki, logiki formalnej). Mówi się także o języku technicznym jakiejś dyscypliny, czyli zbiorze dokładnie zdefiniowanych pojęć (terminów technicznych), którymi posługuje się ta dyscyplina. Mianem języka określa się również właściwości stylu jakiegoś autora (język I. Kanta, M. Heideggera).

W filozofii od dawna myślano o języku powszechnym. Propozycje stworzenia takiego języka szły w dwóch kierunkach: albo miał być to język sztuczny, wzorowany na matematyce (Kartezjusz, G.W. Leibniz), albo język będący uproszczoną syntezą języków naturalnych (Esperanto stworzone przez L. Zamenhofa) [Durozoi, Roussel, 1997: 121-122].

Językoznawcy zaś język pojmują jako dwuklasowy system znaków, który obejmuje ogół wyrażen, czyli nazw oznaczających rzeczy i zdań oznaczających, podobnie jak sygnały, całe sytuacje. Cechą definicyjną języka, w przeciwieństwie do kodu, jest gramatyka, a więc zbiór reguł składniowych, za pomocą, których z nazw składa się zdania. Tak pojmowany język

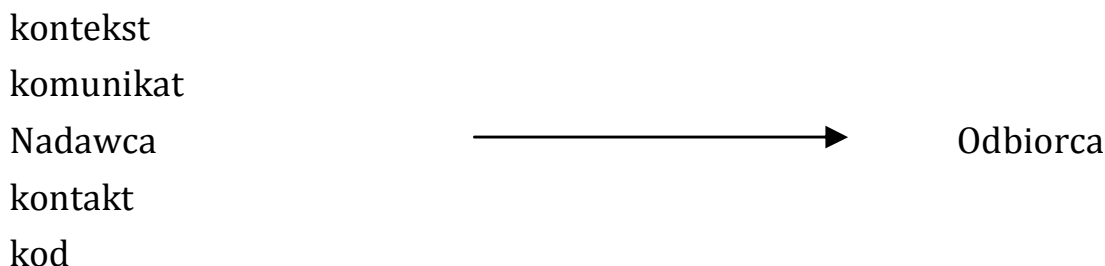
obejmuje swoim znaczeniem nie tylko języki naturalne (etniczne), ale również języki formalne (logiki i matematyki). Termin język jest używany w wielu znaczeniach. Zwykle jednak dają się tu zauważyć dwie skrajności. Jedna polega na rozszerzaniu tego pojęcia na wszystkie systemy znaków. Sytuacja taka ma miejsce na gruncie semiotyki, ogólnej teorii znaku, gdzie traktuje się o języku literatury, filmu, teatru itp. Druga skrajność jest właściwa lingwistyce, która termin język odnosi jedynie do języków, jakimi ludzie posługują się, na co dzień (np. język polski). Przy każdym rozumieniu język stanowi narzędzie, za pomocą którego oddziałuje się na innych, przekazując im określone informacje na temat otaczającej rzeczywistości. Język określa się zwykle, podając jego słownik i gramatykę. Przedmiotem badań współczesnego językoznawstwa jest język traktowany jako system znaków [Nowak, 2005: 71-72]. Tego terminu użył Ferdynand Saussure'a szwajcarski językoznawca, który odróżnił warstwę mówienia (*parole*) od warstwy języka (*langue*). W obrębie znaku rozróżnił plan wyrażania, czyli to, co znaczące i plan treści to, co znaczone - ich wzajemne przyporządkowanie ma charakter konwencjonalny.

Językoznawstwo przez wieki lat nie zajmowało się funkcjami języka. Roman Jakobson przyporządkował funkcje języka elementom sytuacji komunikacyjnej, a przede wszystkim są przyporządkowane różnym orientacjom na różne elementy tej sytuacji. Możliwa jest przy tym orientacja na:

- nadawcę – funkcja ekspresywna, w której celem komunikatu jest nadawca;
- odbiorcę – funkcja konatywna, impresywna, której istotą jest wpływ na partnera;
- kontekst – funkcja przedstawieniowa (referencyjna, symboliczna), czyli reprezentacja przedmiotów i faktów;
- kod – funkcja metajęzykowa, która koncentruje się na samym kodzie (opisuje język);
- kontakt - funkcja fatyczna, czyli nawiązanie i podtrzymywanie kontaktów w społeczeństwie;

- komunikat – funkcja poetycka, czyli operacje ze znakami, z formą językową tekstu, koncentracja uwagi na sposobie mówienia.

Schemat komunikacji [Bereda, Dolacka, Marszałek, Podracki, Strzałkowska, Wodniczko, 1991: 14]:



Z zagadnieniem języka na gruncie językoznawczym wiąże się problem aktów mowy. Akt mowy-najmniejsza jednostka językowego porozumiewania się. Akt mowy, czyli użycie wypowiedzenia w konkretnej sytuacji, składa się z sześciu elementów: nadawcy, odbiorcy, komunikatu, jaki nadawca kieruje do odbiorcy, kodu (systemu językowego), w jakim komunikat jest sformułowany, kontekstu, do którego komunikat się odnosi, (czyli rzeczywistości, o której się mówi), a także kontaktu, czyli psychicznego związku pomiędzy nadawcą i odbiorcą, oraz fizycznego kanału, umożliwiającego realizację komunikacji. W każdym akcie mowy muszą wystąpić wszystkie wyróżnione elementy. W konkretnym akcie mowy nacisk może być położony na każdy z tych elementów, wszystkie, bowiem warunkują odpowiadające im funkcje komunikatu językowego. Nadawca może formułować swoją wypowiedź bądź bezpośrednio, i wówczas nie sposób doszukać się w akcie mowy ukrytej treści, bądź pośrednio, gdy z aktu mowy, uwzględniając całą sytuację, można odczytać dodatkową, ukrytą intencję. W tym kontekście mówi się o bezpośrednich i pośrednich aktach mowy, np. wypowiedź: *Muszę się uczyć do egzaminu*, będąca reakcją na propozycję pójścia na spacer, informując o odmowie. Formułując wypowiedź mówiący przekazuje, poza sądami, swoje intencje. W ten sposób powstają akty mowy, które układają się następnie w większe całości dyskursy [Nowak, 2005: 40]. Z teorią aktów mowy związana jest jeszcze jedna,

oparta na jakobsonowskiej teorii o funkcjach języka. Wyróżnia ona następujące funkcje [Kwiek- Osiońska, 1992: 15-18]:

Funkcja ekspresywna – nadawca wyraża emocje, doznania w stosunku do odbiorcy, np. Kochanie!, syneczku, zwracając się do kogoś bliskiego.

Funkcja fatyczna – zdolność elementów językowych do ustalenia i podtrzymywania kontaktu językowego między nadawcą a odbiorcą, np. słuchaj!, więc, aha, hej!, tak..., tak, baj, baj, bywaj!

Funkcja impresywna – nadawca nakłania odbiorcę do jakichś działań lub postaw, używa w wypowiedzi formę wołacza, skłania do określonego działania, np. Zosiu! Czytaj głośniej.

Funkcja informatywna – podstawowa odmiana funkcji komunikatywnej, w której nadawca podaje odbiorcy informacje o świecie, czy też o samym sobie, np. telewizyjne bloki informacyjne.

Funkcja komunikatywna (przedstawieniowa) – nadawca porozumiewa się z odbiorcą za pomocą tekstu.

Funkcja poetycka (estetyczna) – nadawca zwraca uwagę odbiorcy na tekst, jego cechy estetyczne, np. na metaforykę.

Funkcja stanowiąca – istnieje wówczas, gdy mamy do czynienia nie tylko z informacją, ale i z pewnym dokonaniem, stwierdzeniem stanu faktycznego, np.: My uczniowie oficjalnie dowiadujemy się od dyrektora szkoły, że w bieżącym roku szkolnym uroczystość rozdania świadectw odbędzie się 19 czerwca.

Funkcja znaczeniowa (semantyczna) – właściwa każdemu morfemowi leksykalnemu. Z dwu zdań *Staś jedzie na obóz wędrowny* i *Staś jedzie na obóz wędrowny?* pierwsze jest oznajmujące, a drugie pytające; zdania te mają odmienne znaczenie, chociaż różnią się tylko intonacją.

Funkcja magiczna (kreacyjna) – polega na wierze człowieka w to, że znaki językowe, przede wszystkim wyrazy, to naturalne części nazywanych przedmiotów, rzeczy, a więc używając ich możemy oddziaływać na rzeczy, na świat. Człowiek wierzy, że mówiąc może oddziaływać na przedmioty materialne np. dzień dobry oddziałuje magicznie, sprawia, że ktoś będzie miał dobry dzień, że będzie zdrow.

Funkcja nominatywna (przedstawieniowa, metajęzykowa, nazywająca) polega na tym, że jednostki języka, wyrazy, zdania występują jako znaki przedmiotów i stanów rzeczy. W pewnym stopniu struktura semantyczna znaczeniowo odzwierciedla strukturę świata. Język określa sposób i formy poznania świata przez człowieka.

Z dotychczasowych rozważań wynika, że w logice język jest badany z punktu widzenia możliwości przeprowadzenia w nim poprawnych rozumowań. W życiu codziennym mamy jednak do czynienia nie z danym językiem jako pewną całością tylko z poszczególnymi wypowiedziami wyrażonymi w tym języku. Przez wypowiedź językową rozumiemy zwykle zarówno jedno słowo wypowiedziane lub napisane, na przykład: oj, hej, ratunku, hurra, pożar, tak, nie, jak też dowolny ciąg zdań powiązanych w całość, na przykład list do kolegi, odpowiedź ucznia na pytanie nauczyciela, przemówienie wygłoszone w Sejmie. Z przytoczonych przykładów wynika, że wypowiedź językowa może być zarówno napisana, jak i wypowiedziana słowami. Wypowiedzi takie spełniają na ogół równocześnie wiele różnych funkcji. Omówimy teraz kolejno najważniejsze z nich.

Funkcja ekspresyjna

Wypowiadając się mniej lub bardziej trafnie, wyrażamy swój stan psychiczny, swe uczucia, przekonania, przelotne myśli lub też doznania. Swój stan psychiczny przedstawiamy zarówno w sposób mimowolny, na przykład przez mimikę, gesty, krzyk, płacz, śmiech, intonację głosu, jak i w sposób świadomy. Szczególnym przypadkiem świadomego wyrażania przeżyć są wypowiedzi językowe. Analogicznie o stanie psychicznym innych osób dowiadujemy się najczęściej z ich wypowiedzi. Bezpośredniego dostępu do doznań psychicznych innych osób nie mamy.

Język jest bowiem, jak się zdaje, bardziej dostosowany do mówienia o świecie zewnętrznym niż o świecie wewnętrznym. Zdarza się również, że przez wypowiedź chcemy zasugerować odbiorcy naszej wypowiedzi, co ma robić, bądź też perswadujemy mu, by czegoś unikał. Np. *Ach, jakie to piękne!, O Boże! Czuję, że...*[Omyła, 1995: 8-9].

Funkcja perswazyjno- sugestywna

Wypowiedź pełni funkcję perswazyjno- sugestywną w stosunku do swego adresata, gdy oddziałuje na niego jako bodziec skłaniający go, aby podjął określone działanie bądź też, aby pewnego działania zaniechał. Często w celach perswazyjno-sugestywnych ludzie posługują się zdaniami rozkazującymi, takimi jak:

Nie spóźniaj się. Szanuj starszych [Omyła, 1995: 8-9].

bądź też zdaniami oznajmującymi, które mówią o powinnościach, obowiązkach, zakazach, o tym, jak być powinno lub mają charakter próśb, na przykład:

Palenie wzbroniane.

Obowiązkiem studenta jest uczyć się.

Proszę uprzejmie o przychylnie rozpatrzenie mojej sprawy [Omyła, 1995: 8-9].

Wydaje się, że wypowiedzi wzbudzające w słuchaczu reakcję emocjonalną, w odpowiednich kontekstach sytuacyjnych spełniają również funkcje perswazyjno-sugestywne. Wypowiedzi odwołujące się do cech cenionych przez naszego słuchacza (np. odwagę, życzliwość, patriotyzm, pracowitość, poczucie przyzwoitości i honoru) lub zarzucające komuś tchórzostwo, nieżyczliwość, egoizm, sobkowstwo itp. mają na ogół służyć celom perswazyjno-sugestywnym.

Z perswazyjno sugestywną funkcją języka wiąże się ściśle inna, również nastawiona na zmienianie rzeczywistości, funkcja wypowiedzi zwana performatywną funkcją wypowiedzi.

Funkcja performatywna

Mamy z nią do czynienia wtedy, gdy na przykład przez wypowiedzenie pewnej formuły lub złożenie podpisu ustanawiamy coś, czego dotąd nie było. Wypowiedź performatywną to taka wypowiedź, której celem jest kreowanie nowych faktów społecznych. Wypowiedziami performatywnymi są w szczególności wszelkie ogłoszenia wyroków sądowych, traktaty

międzynarodowe, oficjalne wypowiedzenia wojny oraz. zawieszenia broni, uroczyste nadawanie imion zarówno dzieciom np.: *Anno, ja ciebie chrzczę w Imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego* [Omyła, 1995: 8-9], jak i okrętom, i szkołom itp. Wypowiedziami performatywnymi są również wszelkie językowo wyrażone przyrzeczenia, postanowienia, zobowiązania. Celem wypowiedzi performatywnej w czystej postaci nie jest ekspresja przeżyć ani agitacja za pewnym sposobem postępowania czy stwierdzanie zachodzących już faktów, tylko stwarzanie zupełnie nowych faktów. Warto zauważyć, że tylko w pewnych szczególnych okolicznościach i to tylko wypowiedzi pewnego określonego rodzaju pełnią funkcję performatywną.

Funkcja racjonalna

Racjonalna funkcja języka polega na tym, że za pomocą wyrażeń językowych opisujemy świat, czyli stwierdzamy, jakie stany rzeczy w rzeczywistości zachodzą, a jakie nie zachodzą. Z funkcją tą spotykamy się najczęściej na terenie nauki, a także w życiu codziennym, na przykład, gdy informujemy kogoś o czymś, a w szczególności, gdy wystarczająco dokładnie odpowiadamy na zadawane nam pytania. Dla przykładu następujące wypowiedzi stwierdzają pewne stany rzeczy:

1. Ziemia ma kształt kulisty.
2. Wisła jest dłuższą rzeką niż Odra
3. W dniu 1 września 1939 r. wybuchła II wojna światowa [Omyła, 1995: 8-9].

Zdanie (1) stwierdza, że pewien przedmiot, a mianowicie Ziemia, ma określoną własność (kształt kulisty). Zdanie (2). że między Wisłą a Odrą zachodzi określona relacja. Zdanie (3) stwierdza dane zdarzenie.

Z przytoczonych tu przykładów wynika, iż wyrażenie stan rzeczy w logice ma szersze znaczenie niż w mowie potocznej.

Przez stan rzeczy w logice rozumiemy zwykle:

- że pewien przedmiot ma określoną własność,
- że między przedmiotami zachodzi dowolny, lecz ściśle określony związek,

– dowolne zdarzenie.

Z wyodrębnienia różnych funkcji wypowiedzi wynika niewątpliwie praktyczny wniosek, że dla skuteczności posługiwania się językiem dobrze jest zdawać sobie sprawę z celu, któremu służą zarówno nasze wypowiedzi, jak i wypowiedzi naszych rozmówców. Na ogół posługujący się językiem, czy to jako nadawca wypowiedzi czy też jako odbiorca stawia sobie - mniej lub bardziej świadomie - wiele różnych celów. Na przykład słuchacz czyjejś wypowiedzi nie tylko chce poznać jakąś obiektywną kwestię z danej dziedziny, ale także pragnie się dowiedzieć, jaki jest stosunek emocjonalny jego rozmówcy zarówno do danej kwestii, jak i do swojego interlokutora.

Wypowiadając przykładowo zdanie: *Boli mnie boli*, wyrażamy zarówno swoje odczucie, jak i informujemy rozmówcę o określonym stanie rzeczy, a równocześnie możemy kogoś wzruszyć i skłonić do pomocy. Szczególnie w życiu codziennym wiele różnych funkcji wypowiedzi jest ściśle ze sobą splecionych. Natomiast w - bardziej wyspecjalizowanych dziedzinach życia dominują na ogół pewne funkcje języka, na przykład w działalności naukowej najważniejsza jest racjonalna funkcja języka, w poezji - ekspresyjna funkcja wypowiedzi, a z kolei w działalności wychowawczej ważną rolę odgrywa perswazyjno- sugestyjna funkcja języka.

Z punktu widzenia logiki język składa się z: wyrażen-ciągu słów zbudowanych pod względem składniowym poprawnie bądź niepoprawnie. Podstawowe kategorie wyrażen poprawnych to zdania [Gumański, 1981: 23] (zdanie orzekające, któremu możemy nadać wartość prawdy lub fałszu) i nazwy. Żadnej z tych kategorii nie da się zdefiniować w sposób ścisły i zadowalający, z reguł składni, z reguł używania znaków.

Językoznawcy za składniki języka uważają najczęściej: słownictwo, czyli wszystkie wyrazy, występujące samodzielnie lub w związkach, gramatykę, czyli zbiór reguł decydujących o łączeniu ze sobą różnych słów, a także o powstaniu samych słów i ich form z mniejszych części, zwanych morfemami- najmniejsza niepodzielna częśćka znaczeniowa wyrazu. Wyróżnia się: morfem główny (rdzeń) i morfemy poboczne. Mogą poprzedzać rdzeń

(przedrostki), bądź też zajmują miejsce tuż za nim (przyrostki), tych zaś z niepodzielnych już elementów, czyli fonemów-najmniejsza częśćka dźwiękowa języka, artykułowana przy określonym, stałym układzie narządów mowy. Wyróżnia się - samogłoski, spółgłoski, półsamogłoski.

Wyrażenia języka naturalnego są znakami, i to znakami konwencjonalnymi. Taka definicja wymaga wyjaśnienia jak rozumiemy znak. W teorii znaków (semiotyce) wyróżnia się tzw. znaki naturalne i znaki konwencjonalne.

Wśród znaków naturalnych [Kraszewski, 1970: 20] wyodrębnia się objawy i obrazy. Objawy informują o pewnych stanach rzeczy na zasadzie związku przyczynowo- skutkowego, np. dym idący z komina jest naturalnym znakiem (objawem) tego, że pali się ogień; gorączka i wysypka są znakami (objawem) choroby, świeży kopczyk ziemi, jeśli ktoś spostrzegłszy go, dowiedział się, poznał z tego, że krety obudziły się już ze snu zimowego; czyjś okrzyk przestachu, jeśli ktoś usłyszawszy go poznał z tego, że znajduje się w niebezpiecznej dzielnicy itd. Obrazy nasuwają myśl na zasadzie podobieństwa, tak jak schematyczny rysunek człowieka, psa, a także np. udawane szczekanie, miauczenie itd.

Znaki konwencjonalne (sztuczne, właściwe, językowe, umowne) to takie, gdzie między kształtem znaku (tym, co widzimy, słyszymy itd.) a znaczeniem znaku (myślą, którą dany znak nam nasuwa) nie zachodzi związek przyczynowo-skutkowy, a ewentualnie podobieństwo nie gwarantuje właściwego zrozumienia. Piktogramy, np. ikony programów komputerowych, oznaczenia sposobu prania odzieży itd., nie są zrozumiałe same przez się- trzeba znać konwencję (łacińskie *conventio* - umowa), kanon, umowny wzorzec, wedle, którego „coś” ma zostać utrwalone w tradycji), dzięki której rysunek naczynia, wody i ręki oznaczają pranie ręczne a nie np. mycie rąk, ręka podniesiona do góry - zatrzymanie się. Ponadto znakami sztucznymi są wszelkie wypowiedzi słowne i napisy o charakterze zdaniowym.

Każdy znak sztuczny ma swojego wytwórcę, który wytwarza ów znak, z określona intencją komunikatywną. Z każdym znakiem sztucznym wiąże się jakaś określona intencja komunikatywna. Tak jest w przypadku znaków

drogowych, podniesionych rąk jak również wszystkich wypowiedzi i napisów zdaniowych. Znaki naturalne to te i tylko te znaki, z którymi nie wiąże się niczyja intencja komunikatywna, które stawały się znakami bez czyjejkolwiek określonej intencji komunikatywnej. Kopczyka ze świeżej ziemi, dymu unoszącego się z komina nikt nie wytwarzał po to, aby poinformować o czymkolwiek kogokolwiek spośród tych, którzy postrzega ten przedmiot.

Wszystkie znaki językowe charakteryzują się następującymi cechami:

- Znaki językowe składają się z kształtu (formy) rozpoznawanego jakimś zmysłem, np. słuchem, i znaczenia.
- Znak posiada nadawcę i adresata (osobę, do której znak jest skierowany).
- Znaki językowe są umyślne, tzn. nadawca znaku chce, żeby znak został odebrany i zrozumiany.
- Związek między kształtem a znaczeniem znaku jest konwencjonalny.

W odniesieniu do znaków językowych oznacza to, że bez znajomości danego języka (czyli dotyczącej go konwencji) nie jesteśmy w stanie zrozumieć żadnej wypowiedzi w tym języku.

W językoznawstwie konwencjonalność rozumie się nieco inaczej niż potocznie. Nikt nie umawiał się nigdy, że słowo pies będzie odnosiło się do zwierzęcia szczekającego, a słowo kot do zwierzęcia miauczącego. Nie odbieramy też tej umowy jako cos sztucznego; przeciwnie uważamy, że odniesienia te są jak najbardziej naturalne. Konwencjonalność znaku oznacza tylko tyle, że możemy przyjąć do wiadomości, że po angielsku pies nazywa się dog, po niemiecku Hund, nie zastanawiając się ani nad tym, dlaczego tak jest ani czy te słowa w jakikolwiek sposób „kojarzą” się z psem.

Wyrażenia językowe będące składnikiem języka pełnią następujące funkcje: pragmatyczną-ustanawia relacje pomiędzy językiem a jego użytkownikiem (opisuje i wyjaśnia relacje zachodzące pomiędzy nadawcą i odbiorcą tekstu a systemem znaków, w oparciu, który powstał ten tekst),

syntaktyczną- jest to ustanawianie relacji z innymi wyrażeniami (badanie związków i relacji, w jakie wchodzi ze sobą znaki) i semantyczną - wprowadzenie relacji między językiem (znakiem) a rzeczywistością.

Najważniejszą funkcją wyrażenia językowego jest znaczenie- jego sens i treść. Znaczenie jest to nie naoczna myśl związana z wyrażeniem tzn. jest ona związana (skojarzona) albo z kształtem, dźwiękiem.

Inna funkcja pragmatyczna wyrażenia jest asercja- stwierdzenie zachodzenia lub nie zachodzenia czegoś.

Podstawową funkcją syntetyczną jest zastępowanie- zastępowanie jednego wyrażenia przez inne wyrażenie np. człowiek istota rozumna. Jest również stosowana przez przekładanie jednego języka na drugi.

Podstawą funkcji semantycznej jest oznaczanie - jest wskazywaniem na coś, (desygnowanie [Gumański, 1981: 25] - stosunek nazwy do jej desygnatów, nazwa oznacza wszystkie swoje desygnaty, a więc wszystkie te przedmioty, o których można dać nazwę, przy określonym jej znaczeniu, prawdziwie orzec. Przyjmuje się, że wszystkie nazwy oznaczają, za wyjątkiem nazw pustych np. Nazwa najwyższy szczyt świata oznacza (desygnuje) Mount Everest. Desygnat jest to każdy przedmiot, o którym można dać nazwę, przy określonym jej znaczeniu, orzec zgodnie z prawdą np. Desygnatem nazwy Mount Everest jest najwyższy szczyt świata, położony w Himalajach, ponieważ można o nim prawdziwie orzec nazwą Mount Everest. Desygnatem wyrażenia kochać jest taka para przedmiotów x, y , o której prawdą jest, że x kocha y . Spełnianie [Nowak, 2005: 137] - czyli nadawanie sensu prawdziwego przez pewne wyrażenia. Przyjmuje się, że dana funkcja zdaniowa jest spełniona przez pewne przedmioty, o ile po podstawieniu w miejsce jej zmiennych wolnych nazw tych przedmiotów np. funkcja zdaniowa dla każdego x : x kocha y jest spełniona w zbiorze ludzi przez wszystkie te osoby, które są przez kogoś kochane. Przedmiot Babia Góra spełnia formułę x jest beskidzkim szczytem, ponieważ zdanie Babia Góra jest beskidzkim szczytem. Jest zdaniem prawdziwym.

Każde wyrażenie występuje w potrójnej roli zwanej supozycją [Pelc, 1982: 29]. Jest to relacja pragmatyczna charakteryzująca sposób odnoś-

nia przez użytkownika języka nazw do ich przedmiotów. Teoria supozycji zakłada, że jedno i to samo wyrażenie może być przyporządkowane różnym typom przedmiotów. Wyrażenie może zostać użyte w supozycji naturalnej, zwykłej, formalnej i materialnej. Wyrażenie jest użyte w supozycji naturalnej, gdy orzeka o swojej denotacji, a więc gdy odnosi się do pewnego zbioru obiektów, np. Człowiek jest śmiertelny, w znaczeniu wszyscy ludzie są śmiertelni. Wyrażenie występuje w supozycji zwykłej [Pelc, 1982: 30] (personalnej), o ile, użyte w konkretnym kontekście sytuacyjnym, orzeka o swoim desygnacie, czyli stanowi nazwę pojedynczego elementu zbioru, np. Człowiek idzie, w znaczeniu ten człowiek idzie. Wyrażenie pojawia się z kolei w supozycji formalnej wtedy, gdy nazywa pewien gatunek, np. Człowiek jest zwierzęciem rozumnym. Wyrażenie użyte jest wreszcie w supozycji materialnej, jeżeli tworzy nazwę samego siebie i orzeka o sobie samym, np. Wyraz „człowiek” na dwie sylaby.

Zagłębiając się bardziej w filozoficzny aspekt języka dowiadujemy się, że od początku filozofii język stanowił jedno z podstawowych jej zagadnień. U Platona i Arystotelesa problemem tym jest stosunek środków ekspresji językowej do każdorazowo niesionych przez nie znaczeń. Tym samym pojawia się pytanie o znaczenie języka dla życia ludzkiego i współżycia społecznego, o jego funkcję udostępniania świata. Dla starożytności znamienne jest przeświadczenie, że zachodzi pełna analogia między językiem a właściwościami rzeczy, który język wyraża. Najbardziej radykalna jest teoria Platona, zgodnie z którą wyrazy a po prostu obrazami samych rzeczy. Łączy się z tym przekonanie, że rozum (logos) i język są tym samym.

Zgodnie z wyobrażeniami rozpowszechnionymi w starożytności rzeczy same określają budowę świata, znajdującą odbicie w języku, który ze swej strony jest czymś naturalnym, a nie regulowanym przez konwencje. Pogląd ten utrzymuje się aż do czasów Kanta. Filozofia schyłku XVIII w. zrywa z tym wyobrażeniem, przyznając językowi wprawdzie inne, lecz nie mniej ważne miejsce w hierarchii wartości. W teoriach Herdera, Humboldta i Hamanna język staje się aktywnym i centralnym elementem w procesie konstytuowania i kształtowania rozumu. Jest on siłą otwierającą świat

i właściwym do tego medium, i to zarówno w stosunku do zewnętrznej rzeczywistości, jak i do innego człowieka. Elementarny językowy charakter samego rozumu jest, więc niepodważalny, podobnie jak więź między historia i kulturą, która tylko w języku i przez język może się zrealizować. Humboldt zaprzecza istnieniu uniwersalnego ludzkiego rozumu wskazując na ukształtowane pod wpływem języka różnice w widzeniu świata przez różne ludy. Mimo różnej wagi, jaką przywiązuje się do stosunku między językiem a rozumem, nadal zachowuje ważność założenie o konstytutywnym stosunku ekspresji, a także nie zostaje naruszone przekonanie, że język stanowi medium treści świadomościowych. Z tym sposobem rozumienia języka zrywa się dopiero w XX w. Rewolucyjny przełom, który pod nazwą linguistic turn (zwrotu lingwistycznego) wstrząsnął podstawami filozoficznej samowiedzy, łączy się z dziełem Wittgensteina. Kończy się okres filozofii świadomości, która od Descartes'a poprzez Kanta, systemy niemieckiego idealizmu, aż po schyłek XIX w. określa myślenie filozoficzne. Pytanie „co mogę poznać (wiedzieć)?” ustępuje innemu: „co mogę zrozumieć?”. Ono zaś kieruje filozofię na nowe tory. Pozostając wyłącznie, to znaczy bez możliwości odwoływania się do treści świadomości, skazane na treści językowe. Język nie jest ani instrumentem ontologicznie założonego porządku, który wyraża, ani zwierciadłem prawd intelektu i rozumu, jest wyłącznym i jedynym medium, które, niezależnie od podziału na świat wewnętrzny i zewnętrzny, objawia nasze możliwości rozumienia. Wczesne prace Wittgensteina stawiały sobie za cel- w analogii do badań języka logiki formalnej- zobowiązanie filozofii do stawiania pytań jednoznacznych i udzielania ścisłych odpowiedzi; późniejsze prace traktują natomiast język naturalny jako miejsce, w którym dochodzi do ostatecznego wyjaśnienia problemów filozoficznych.

Na założeniach filozoficzno- lingwistycznych, ale różnych od logiczno- analitycznego podejścia do języka, opiera się hermeneutyka, przy czym również ona nie kwestionuje centralnej pozycji języka i jego znaczenia w docieraniu do świata. Język jest właściwym medium pierwotnego przy- mierza między światem i Ja, wszystkie akty Ja otwierające świat i rozumne

dokonywać się w języku. Wszelkie rozumienie jest językowe i tym samym związane ze skończonym Ja i siłą jego refleksji. W pracy „Prawda i metoda” [Kuziak, Rzepczyński, Tomasik, Sikorski, Sucharski, 2006: 470] Gadamer przedstawia historyczną hermeneutykę jako naukę o rozumieniu. Rozumne docieranie do sensowności Ja, uwzględniające przeszłość i teraźniejszość, wiąże się nieodzownie z analizą językowego zrozumienia [Delf, Georg-Lauer, Hackenesch, Lemcke, 1996: 130].

Znak jest to zjawisko, które ma dla nas znaczenie nie przez to, czym jest, ale dzięki temu, że zwraca naszą uwagę na coś zupełnie innego, co znajduje się poza nim (często w innej dziedzinie rzeczywistości).

Forma znaku jest rozpowszechniana dzięki temu, że różni się on od innych zjawisk. Znak przeciwstawia się naszej świadomości temu, co nie jest znakiem (np. czerwone światło następuje po zielonym).

Istota zjawisk sprowadza się do połączenia dwóch zjawisk: formy oznaczającej (elementu znaczącego, czyli materialnego nośnika), która odsyła, oraz treści oznaczanej (elementu znaczącego, a więc pojęcia), na którą kieruje się uwaga, np. Znakiem jest zielone światło w sygnalizacji świetlnej. Pojawienie się tego sygnału wywołuje w świadomości dyrektywę „idź”. Elementem znaczącym znaku jest tutaj zmysłowo postrzegalna zielona barwa, natomiast elementem znaczącym - wywołana przez sygnał dyrektywa bądź reakcja. Znakiem jest również wyraz stół. Elementem znaczącym, forma znaku, jest tutaj ciąg foniczny, elementem znaczącym - wyobrażenie stołu, jakie pojawia się w umyśle. W przeciwieństwie do świetlnej sygnalizacji wyraz stół jest znakiem językowym. Biorąc pod uwagę sposób powiązania znaku z przedmiotem, wyróżnia się trzy rodzaje znaków: indeksy [Pelc, 1982: 136] (wskaźniki) - znaki, w których związek między przedmiotem a samym znakiem jest faktyczny, np. kurek na kościele wskazujący kierunek wiatru; ikony [Pelc, 1982: 142] - znaki odtwarzające własności przedmiotu, np. obrazy, meble diagramy, wzory algebraiczne; symbole [Pelc, 1982: 158] (znaki we właściwym sensie) - znaki, w których związek między formą oznaczającą a treścią oznaczaną opiera się na zasadzie konwencji, np. ciąg graficzny kot odsyła nas do konkretnego obiektu

bądź do klasy obiektów tego typu, ponieważ w języku panuje pewna umowa, co do użycia tego znaku.

Przyjmuje się, że znak językowy jest arbitralny (dowolny), to znaczy nie jest umotywowany w stosunku do elementu znaczonego (nie łączy go z nim żadna przyrodzona więź). To, że dany znak odnosi się do jakiegoś wyróżnionego wycinka rzeczywistości pozajęzykowej jest rezultatem pewnej konwencji niepisanej umowy społecznej.

Znaczeniem znaku jest relacja, która wiąże element znaczący i znaczony. W tym ujęciu dopiero cały znak (czyli zarówno znaczące, znaczone, jak i znaczenie) może odnosić się do rzeczywistości pozajęzykowej. Relacja wiążąca znak z rzeczywistością pozajęzykową na ogół pozostaje poza kręgiem zainteresowań językoznawstwa. Znaki ujmuje się zwykle w odniesieniu do siebie samych (nie w relacji do rzeczy). Znak istnieje i znaczy o tyle, o ile pozostaje w opozycji do innych znaków. Wartość i funkcje znaku określa się czysto negatywnie, uwzględniając jedynie relacje (czyste różnice), w jakie wchodzi on z innymi elementami systemu. Dany znak jest, zatem tym, czym nie są inne znaki. W związku z tym znaki językowe muszą być badane jako elementy systemu, ponieważ poza systemem nie przysługują im żadne znaczenie. A zatem znaki w języku istnieją jedynie dzięki opozycjom. W tym sensie przyjmuje się, że język jest systemem znaków, np. Znakiem jest zielone światło w sygnalizacji świetlnej. Sygnalizacja świetlna stanowi pewien system znaków. Zielone światło samo w sobie jednak nic nie znaczy. Otrzymuje ono znaczenie dopiero wówczas, gdy zostanie przeciwstawione innemu znakowi w obrębie sygnalizacji świetlnej - czerwonemu bądź żółtemu światłu. Opozycje zachodzące między tymi trzema znakami nadają im znaczenie. Podobna sytuacja zachodzi w języku. Poszczególne znaki językowe można wyodrębnić jedynie wówczas, gdy wchodzić ze sobą w określone relacje (opozycje), tworząc pewną strukturę - system znaków. Dopiero wewnątrz systemu znaków porównuje się je, zestawia i wyodrębnia ze względu na te cechy, którymi się od siebie różnią. W toku mowy można wyodrębnić najmniejsze elementy nieposiadające własnego znaczenia, czyli głoski. Niektóre głoski, chociaż pozbawione zna-

czenia, różnicują treści poszczególnych wyrazów, por. bal : pal, kosa : koza. Te cechy, które rozróżniają znaczenia wyrazów, nie występują fizycznie w tekstach, można je natomiast odkryć, badając relacje między fonemami-abstrakcyjnymi jednostkami systemu językowego, które nie mają własnego znaczenia, lecz zdolne są różnicować treści wyrażen, w których się pojawiają. Fonemy są znakami językowymi. Tworzą system fonologiczny i dopiero wewnątrz tego systemu można je wyodrębnić. Łatwo zauważyć, że fonemy /p/ i /b/ różnią się od siebie jedynie cechą dźwięczności. Ta różnica stanowi podstawę do wyodrębnienia w obrębie systemu znakowego fonemów /p/ i /b/. W oparciu o te same zasady wydziela się wszystkie inne, bardziej złożone znaki językowe.

Z logicznego punktu widzenia znak to przedmiot przezroczysty semantycznie, przyporządkowany innemu przedmiotowi. Znak może przybrać formę obrazu (znak przyporządkowany przedmiotowi ze względu na łączące ich podobieństwo, np. obrazem pewnego obszaru geograficznego jest mapa tego terenu), oznaki [Pelc, 1982: 136] (znak przyporządkowany swojemu przedmiotowi ze względu na łączącą ich więź przyczynowo-skutkową. Oznaka to zjawisko lub rzecz, których pojawienie się zapowiada obecność czego innego. Związek między oznaką a zapowiadającym przez nią obiektem bądź zjawiskiem jest naturalny - nie jest oparty na konwencji terminologicznej, np. Gorączka jest oznaką choroby, a dym - oznaką ognia), symbolu (znak, któremu na mocy pewnej konwencji został przyporządkowany określony przedmiot) bądź sygnału (znak użyty w tym celu, aby nakłonić odbiorcę do określonego zachowania, np. zielone światło to sygnał wolnej drogi).

Znak w filozofii

Zwróćmy uwagę jak znak był pojmowany przez filozofów. Znak, jest czymś, co odsyła do czegoś innego, czegoś, co powinniśmy sobie uświadomić. W tym znaczeniu jest reprezentantem, czyli symbolem. Filozofia - zwłaszcza w naszym stuleciu - skupia uwagę na znakach językowych i na zajmującej się nimi semiologii (nauce o językowych i pozajęzykowych for-

malnych nośnikach znaczenia). Dla przykładu przedstawię tutaj pojęcie znaku, które wprowadził de Saussure, swymi badaniami torujący drogę strukturalizmowi (kierunek w nauce i filozofii, pojmujący język jako całościową strukturę, w której pozycja poszczególnych elementów jest określona przez ich wzajemne odniesienia); oraz to, które wprowadził Morris, reprezentujący stanowisko pragmatyzmu. Podstawowe rozróżnienie dokonane przez Saussure'a to podział na język mówiony (*parole*) do pewnego stopnia indywidualny, i zinstytucjonalizowany kod językowy (*langue*), podlegający kanonowi ustalonych reguł. Język jest zatem specyficzną zorganizowaną siecią znaków, sam znak zaś ma stronę dźwiękową, na którą reagujemy zmysłami, czyli element znaczący, oraz stronę znaczeniową, nie postrzeganą zmysłowo (*postrzeganie*), czyli element znaczony. Tradycyjne pojmowanie znaku i jego znaczenia zakłada „pionowy” (*reprezentatywny*) stosunek znaku do oznaczonego przedmiotu: przedmiotu, który jest przez znak wyrażany. De Saussure początkowo nie zajmował się stosunkiem znaku do przedmiotu. Jego zdaniem znaczenie organizuje się na poziomej płaszczyźnie znaków, i to w odróżnieniu lub opozycji do wszystkich innych znaków, które należą do całościowej struktury języka (*langue*). Dopiero system stosunków opozycyjnych po stronie znaczącej znaków dzięki oddzieleniu go od innych znaków wytwarza znaczenie, przysługujące danemu znakowi. Morris w dziele „Grundlagen der Semiotyk” [Pelc, 1982: 21] (podstawy semiotyki), opublikowanym w 1938 r. podjął próbę podziału językoznawstwa na trzy dziedziny: syntaksę (składnię), semantykę i pragmatykę. Stanowi to rozszerzenie przemyśleń de Saussure'a o wymiar pragmatyczny, który obejmuje badanie relacji zachodzących między znakami a użytkownikami języka. Jest istotne, że utworzenie tej trzeciej dziedziny badań miało bezpośredni wpływ na pozostałe dwie, których, zdaniem Morrisa, nie można traktować dalej jako dziedzin formalnych, tzn. niezależnych od celów stawianych sobie przez ludzi. Zarówno logiczne reguły operacyjne, syntaksy, jak też pozornie logiczne reguły semantyki (pytanie o znaczenie i prawdę) należy pojmować w kontekście zachowań

planowanych przez człowieka (język) [Delf, Georg- Lauer, Hackenesch, Lemcke, 1996: 345].

Przezroczystość semantyczna znaków właściwych [Kraszewski, 1970: 23]

W określonych grupach ludzkich pewne znaki sztuczne, dzięki wielokrotnemu ich powtarzaniu się w aktach porozumiewania się dotyczących podobnych sytuacji i stanów rzeczy, nabierały szczególnych własności. Między innymi powstawały, dostrzegane tylko przez członków tej grupy, względnie trwałe powiązania pomiędzy zbiorami znaków sztucznych a zbiorami podobnych sytuacji i stanów rzeczy, powstają, również dostrzegalne tylko przez członków tej grupy, pewnego rodzaju wewnętrzne związki, zależności pomiędzy poszczególnymi zbiorami znaków sztucznych. W grupie zaczynają obowiązywać zasady tworzenia pewnego rodzaju znaków sztucznych. W rezultacie dochodzi do powstania języka naturalnego, na który składają się zbiory znaków sztucznych wielokrotnie używanych w owej grupie ludzi, tworzonych według zasad obowiązujących w tej grupie, dzięki czemu znaki posiadają gwarancję pewnych względnie trwałych powiązań pomiędzy poszczególnymi zbiorami znaków sztucznych oraz pomiędzy zbiorami znaków sztucznych a zbiorami podobnych stanów rzeczy. W końcu zaczyna występować zjawisko przezroczystości semantycznej znaków sztucznych. Polega ono na tym, że członkowie danej grupy porozumiewają się znakami sztucznymi w taki sposób, jak gdyby nie zauważali w ogóle samych znaków, przy pomocy, których porozumiewają się. W taki też właśnie sposób porozumiewamy się w życiu codziennym przy pomocy znaków sztucznych.

Podstawowe własności znaków właściwych

Zdaniowość znaków właściwych [Kraszewski, 1970: 18]

Pierwszą podstawową własnością znaków właściwych, która warta jest tego, aby ją tu wyeksponować i zwrócić na nią baczniejszą uwagę, jest zdaniowość znaków właściwych. Dzięki tej własności każdy znak właściwy

funkcjonuje jako zdanie lub jako zespół zdań. Stąd, jeżeli coś ma być znakiem właściwym, to musi posiadać charakter logiczny zdania. Tak musi być zawsze, niezależnie od tego, czy znakiem właściwym jest czyjś grymas twarzy, czy też unoszący się gdzieś dym, czy wreszcie dowolny znak drogowy. Każdy znak właściwy, będący zdaniem wypowiedzianym lub napisanym, funkcjonuje też jako zdanie.

Przedmiotowość znaków [Kraszewski, 1970: 18]

Drugą podstawową własnością znaków właściwych jest przedmiotowość. Zatem każdy znak właściwy jest przedmiotem i tylko przedmioty są znakami właściwymi. Stwierdzenie to jest wieloznaczne, może ono być różnie rozumiane ze względu na różne możliwe rozumienia słowa „przedmiot”. Aby uniknąć nieporozumień wyjaśnię, że słowo „przedmiot” rozumiemy tu zgodnie z materializmem filozoficznym. „Przedmiot” znaczy tu tyle co „przedmiot materialny”.

Napisy to przedmioty materialne, wszak są to przecież cieniutkie warstewki atramentu, grafitu, tuszu, kredy o odpowiednich kształtach. Natomiast o dźwiękach (o „słownych wypowiedziach”) dotychczas co najwyżej przyjęło się mówić, że są to zjawiska, lecz; nigdy nie mówiło się, że są to przedmioty materialne. Więc jak? Dźwięk jest znakiem, czy coś innego jest znakiem? Czy też dźwięk jest znakiem i przedmiotem materialnym razem? Jak to właściwie jest?

Przystępując do odpowiedzi na postawione pytania musimy najpierw uświadomić sobie wyraźnie, jakie warunki zewnętrzne muszą być spełniane, abyśmy mogli postrzegać kierowane do nas słowa i dźwięki i co my właściwie postrzegamy bezpośrednio, kiedy słyszymy te dźwięki. Powszechnie wiadomo, że jeśli byśmy znaleźli się w próżni lub w środowisku absolutnie niesprężystym, to w takich warunkach zewnętrznych nasz zmysł słuchu do niczego nam nie byłby potrzebny. Będąc w takim otoczeniu, nie będziemy odbierać żadnych wrażeń słuchowych. Podobnie, jeśli pomiędzy mówiącym a słuchającym wstawilibyśmy przegrodę próżniową, to słuchający nie odbierze żadnych wrażeń słuchowych. Chcę zwrócić uwagę na to, że aby coś stało się znakiem, aby pośredniczyło w procesie

pośredniego poznania, to musi to być postrzeżone zmysłowo. Istoty postrzegające, takie już są, że mogą bezpośrednio postrzegać tylko i wyłącznie przedmioty i nic innego. A zatem każdy znak musi być przedmiotem.

Relatywność znaków właściwych [Kraszewski, 1970: 19]

Trzecią podstawową własnością znaków właściwych, jest relatywność znaków. Właściwość ta, podobnie jak obie dotychczas omówione, przysługuje wszystkim znakom właściwym. Mówiąc o relatywności znaków właściwych mamy na uwadze to, że żaden przedmiot nie jest znakiem sam przez się. Żaden przedmiot nie jest znakiem właściwym, dzięki temu, że posiada on takie lub inne cechy bezwzględne. Stwierdzając tu relatywność znaków właściwych daję wyraz pogładowi, że gdyby nie istniały podmioty poznające, to o żadnym przedmiocie nie można byłoby mówić, że jest on znakiem. Krótko mówiąc, nie byłoby wówczas w ogóle znaków. Przedmioty stają się znakami właściwymi tylko i wyłącznie dzięki temu, że występują w czymś akcie poznania pośredniego, że stają się elementem składowym i istotnym relacji poznawczej. Wobec tego pewien przedmiot staje się znakiem właściwym tylko i wyłącznie ze względu na konkretnie określoną parę: przedmiot poznawany i podmiot poznający, ze względu na pozostawanie z tą parą w określonym związku. W szczególności należy dobrze zapamiętać to, że żaden przedmiot nie jest znakiem właściwym ze względu na pozostawanie w jakimś związku z jednym tylko elementem pary: przedmiot poznawany, podmiot poznający. Dany przedmiot jest znakiem właściwym, tylko ze względu na pozostawanie w określonym związku z całą tą parą.

Język odgrywa znaczącą rolę w naszym życiu. Narodził się z potrzeby porozumiewania się, wyrażania uczuć przeżyć, nastrojów, sądów, opinii, przekonań. Stanowi nieodłączny element naszego życia. Jest środkiem komunikacji, czymś bez czego nie mogłoby funkcjonować świat ani społeczeństwo. Być może ze względu na tak ważną rolę stanowi dla wielu filozofów nierozwiązywalny problem, problem, który starają się oni rozwiązać. Tworząc rozliczne teorie na temat języka i formułując je właśnie dzięki przedmiotowi swoich teorii- językowi.

Summary

A language plays a significant role in our lives. It has emerged from the need to communicate, and express feelings, experiences, moods, judgments, opinions, convictions. It constitutes an inseparable element of our lives. It is a means of communication, something without which neither the world nor the society would not be able to function. It constitutes, maybe due to its such an important role, an unsolved problem for many philosophers, the problem they are trying to solve, creating various theories on a language and formulating them just thanks to the object of their theories i.e. the language itself.

- [1] Bereda, T., Dolacka, M., Marszałek, H., Podracki, J., Strzałkowska, A., Wodliczko, M. 1991. *Polszczyzna płata nam figle*, Warszawa.
- [2] Burska, E., Cichowicz, S., Lewańska, A., Migasiński, J. 1997. *Wędrówki po filozofii*, Wrocław.
- [3] Delf, H., Georg-Lauer, J., Hackenesch, Ch., Lemcke, M. 1996. *Leksykon filozoficzny dla młodzieży*, Warszawa.
- [4] Dewojedowa, M., Gałczyńska, A., Gruszczyńskim, W., Kopcińska, D., Line-Usiekniewicz, J., Winiarska-Górska, J. 2005. *Język polski-kompendium*, Warszawa.
- [5] Durozoi, G. Roussel, A. 1997. *Filozofia słownik pojęcia postacie problemy*, Warszawa
- [6] Durozoi, G., Roussel, A. 1997. *Filozofia słownik*, Warszawa.
- [7] Gregorowicz, J. 1962. *Zarys logiki dla prawników*, Warszawa
- [8] Gumański, L. 1981. *Wprowadzenie w logikę współczesną*, Toruń.
- [9] Gumański, L. 2006. *Istnienie i logika*, Toruń.
- [10] Kalinowski, M.L. 2004. *Filozofia XX wieku*, Kęty.
- [11] Kowalikowa, J. 2001. *Nic bez języka*.
- [12] Kraszewski, Z. 1970. *Główne zagadnienia logiki*, Warszawa.
- [13] Kraszewski, Z. 1975. *Logika nauka rozumowania*, Warszawa.
- [14] Kuziak, M., Rzepczyński, S., Tomasiak, T., Sikorski, D., Sucharski, T. 2006. *Słownik myśli filozoficznej*, Bielsko- Biała.
- [15] Kwiek-Osiowska, J. 1992. *ABC.. polskiej gramatyki*, Kraków- Warszawa.
- [16] Lipczyńska, M. Wolter, W. 1973. *Elementy logiki-wykłady dla prawników*, Warszawa.
- [17] Nowak, T. 2005. *Szkolny słownik wiedzy o języku*, Warszawa.

- [18] Omyła, M. 1995. *Zarys logiki*, Warszawa.
- [19] Pelc, J. 1982. *Wstęp do semiotyki*, Warszawa.
- [20] Schaff. 1964. *Język a poznanie*, Warszawa.
- [21] Scholz, S. 1965. *Zarys historii logiki*, Warszawa.
- [22] Stanosz, B. 2000. *Wprowadzenie do logiki formalnej*, Warszawa.
- [23] Stępień, B. 2001. *Wstęp do filozofii*, Lublin.
- [24] Ziemiński, Z. 2002. *Logika praktyczna*, Warszawa.

Anna Wawrzonkiewicz-Słomska

Elementy klasycznego rachunku zdań

The elements of the classic calculation of sentences

Logika pochodzi od greckiego słowa „*logikos*” co znaczy: sensowny, konsekwentny, poprawnie myślący. Logikę można określić jako dział filozofii, który zajmuje się naturą samego myślenia. Początków logiki należy upatrywać się w greckiej starożytności. Już Sokrates zwrócił uwagę na problem ścisłości i definiowania pojęć. Jego wysiłki kontynuowali Platon i Arystoteles, który opracował podstawowy trzon logiki formalnej. Z tego względu uchodzi za twórcę logiki, chociaż termin ten został wprowadzony przez stoików [Kiwka, 2001, 79-81]. W logice wyróżnia się trzy podstawowe działy: logika formalna, semiotyka oraz metodologia nauk.

Logika matematyczna, logistyka, dział logiki powstały w XIX wieku, zajmujący się zasadami wnioskowania dedukcyjnego, sformalizowanego na kształt algebry [*Encyklopedia Multimedialna Powszechna*, 2003]. Nazwa odnosząca się do nowoczesnej logiki formalnej, a szczególnie do tych rachunków logicznych, które są wystarczająco bogate, żeby wyrazić matematykę klasyczną [Blackburn, 218].

Dalszą część swojej pracy poświęcę na omówienie klasycznego rachunku zdań.

Rachunek zdań to dział logiki matematycznej badającej związki między zdaniem (zmiennymi zdaniowymi) lub funkcjami zdaniowymi, utworzonymi za pomocą spójników zdaniowych ze zdań lub funkcji zdaniowych prostszych. Rachunek zdań określa sposoby stosowania

spójników zdaniowych w poprawnym wnioskowaniu. W klasycznym rachunku zdań przyjmuje się założenie, że każdemu zdaniu można przypisać jedną z dwu wartości logicznych – prawdę lub fałsz, które przyjęto oznaczać 1 i 0. Klasyczny rachunek zdań jest więc dwuwartościowym rachunkiem zdań [Wikipedia, 2001] Rachunek zdań zajmuje się tylko tymi zdaniem, które w gramatyce nazywane są zdaniem orzekającymi lub oznajmującymi [Słupecki, Hałkowski, Piróg-Rzepecka 1974, 7].

Podstawowymi elementami klasycznego rachunku zdań są: zmienne zdaniowe, stałe oraz nawiasy.

Jako zmiennych zdaniowych używamy liter: $p, q, r, s, p_1, q_1, \dots$. Zmienne reprezentują zdania w sensie logicznym, tzn. zdania, którym przysługują wartości logiczne: prawdy i fałszu. Stosując w jakimś konkretnym rozumowaniu wzory rachunku zdań możemy podstawiać za te zmienne dowolne zdania. Należy przy tym zaznaczyć, że termin „zdanie” w tym sensie, w jakim używamy go w podstawowych działach logiki oznacza te i tylko te wyrażenia, które są fałszywe lub prawdziwe. Zdaniem w tym sensie nie są zdania ani pytające, ani rozkazujące, lecz tylko zdania orzekające [Słupecki, Hałkowski, Piróg-Rzepecka 1974, 7].

Za pomocą stałych budujemy zdania złożone ze zdań prostych. Stałe rachunku zdań są spójnikami. Najczęściej używanymi spójnikami w rachunku zdań są: spójnik koniunkcji „ \wedge ”, spójnik alternatywy „ \vee ”, spójnik równoważności „ \leftrightarrow ”, spójnik implikacji „ \rightarrow ”, oraz spójnik negacji „ \neg ” [Murawski, Świrydowicz, 2005: 11].

Nawiasy, jako znaki pomocnicze, zmieniają naturalną kolejność operacji logicznych, tzn. najmocniejsza jest negacja, później koniunkcja, alternatywa, implikacja i równoważność. Z różnych powodów warto zaznaczyć, że nawiasy nie są niezbędne w zapisie formuł logiki.

W rachunku zdań treść rozpatrywanych zdań nie ma znaczenia, istotna jest jedynie ich wartość logiczna. Wartość logiczną zdań złożonych powstałych przez zastosowanie spójników zdaniowych określa funkcja prawdy, związana z każdym spójnikiem zdaniowym. Wartość ta zależy wyłącznie od prawdziwości lub fałszywości zdań składowych, nie należy natomiast od ich treści. Szczególną rolę w rachunku zdań odgrywają takie zdania złożone, dla których wartość logiczna jest równa 1, niezależnie od tego, jakie wartości logiczne mają zadania proste, z których się składają. Takie zdania nazywa się prawami rachunku zdań lub tautologiami. Tautologią rachunku zdań lub też prawem logicznym rachunku zdań jest formuła języka rachunku zdań, która przy dowolnej interpretacji zmiennych zdaniowych zmienia się w zdanie prawdziwe.

Istnieją dwie metody budowania rachunku zdań: metoda aksjomatyczna i metoda założeniowa.

Metoda aksjomatyczna polega na przyjęciu pewnych ilości wyrażeń wyjściowych bez dowodu, jako aksjomatów oraz na ustaleniu pewnych reguł wyjściowych, zwanych regułami pierwotnymi, za pomocą których wyprowadza się z aksjomatów wnioski, zwane tezami lub twierdzeniami [Pogorzelski, 1975: 24].

W systemach założeniowych mamy do czynienia z dwoma typami reguł, z tak zw. regułą tworzenia założeniowych dowodów wprost i nie wprost oraz z regułami pierwotnymi (przyjętymi na mocy oczywistości) oraz wtórnymi (przyjętymi poprzez udowodnienie) dołączania nowych wierszy do dowodu.

Summary

The calculation of sentences defines the ways of applying logical conjunctions as a means of establishing a correct inference. It is assumed in the classic calculation of sentences that one can attribute to every sentence one of two logical values - truth or falseness or has the truth value 1 or 0. So the classic calculation of sentences is the bivalent calculation of sen-

tences. The calculation of sentences deals only with these grammatical sentences which are defined as indicative or declarative ones.

- [1] Blackburn S., *Oksfordzki słownik filozoficzny*, Książka i Wiedza, Warszawa, 2004.
- [2] Encyklopedia Multimedialna Powszechna *Wiem*, 2003.
- [3] Kiwka M., *Abc filozofii*, Atla2, Wrocław, 2004.
- [4] Kotarbiński T., *Elementy teorii poznania logiki formalnej i metodologii nauk*, PWN, Warszawa, 1986.
- [5] Kuratowski K., *Wstęp do teorii mnogości i topologii*, PWN, Warszawa, 2004.
- [6] Marciszewski W. (red.), *Mała encyklopedia logiki*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1970.
- [7] Marek I., *Elementy logiki formalnej*, Uniwersytet Śląski, 2002.
- [8] Murawski R., Świrydowicz K., *Wstęp do teorii mnogości*, UAM, Poznań, 2005.
- [9] Olejnik R. M., *Rachunek zdań*, Calvarianum, Kalwaria Zebrzydowska, 2004.
- [10] Pogorzelski W. A., *Klasyczny rachunek zdań. Zarys teorii*, PWN, Warszawa, 1975.
- [11] Siemianowski A., *Ogólna metodologia nauk. Wprowadzenie dla studentów teologii. Tom XIX*, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań.
- [12] Słupecki J., Borkowski L., *Elementy logiki matematycznej i teorii poznania*, PWN, Warszawa, 1984.
- [13] Słupecki J., Hałkowska K., Piróg- Rzepecka K., *Elementy logiki matematycznej i teorii mnogości*, Opole, 1974.
- [14] Urchs M., Nasieniewski M., Kwiatkowski S., *Klasyczny rachunek zdań. Wykład i zadania. Skrypt dla studentów I roku*, Uniwersytet M. Kopernika, Toruń, 1997.
- [15] *Wikipedia*, Wolna Encyklopedia Internetowa, 2001.

Rudolf Dupkala, Michaela Lapošová

***Pojem „transcendentno“ a jeho chápanie
v slovenskej filozofii 20. Storočia***

***The notion of "transcendentness" and its interpretation
in the slovak philosophy of the 20th century***

„Život je plný romantizmu a nadšenia, keď má všetko prevyšujúci cieľ: byť za jedno so Životom, Pravdou a Láskou, ktorou je Boh“.

(Fulton J. Sheen)

Ak je človek bytosťou, ktorá od prirodzenosti túži po poznaní, tak o filozofoch to platí zvlášť, lebo – ako na to upozorňoval už Platón (427 - 347 pr.n. l.) – „pokiaľ ide o filozofické povahy, musíme uznať, že neprestajne túžia po poznaní, ktorým sa im môže zjaviť niečo z onoho bytia, stále jestvujúceho a ostávajúceho nedotknuté vznikáním a zanikáním“ [Politeia, 485 b].

Človek túži po poznaní, lebo hľadá *pravdu*, *pravdu* o sebe i o svete, v ktorom je ontologicky zakotvený. Možno povedať, že hľadá *pravdu o bytí i pravdu bytia*. Hľadá „imanentno“, teda to, čo spočíva v jeho podstate a paradoxne odhaľuje „transcendentno“, teda to, čo ho presahuje.

Pojem „transcendentno“ (z lat. transcendere-presahovať, prekračovať) patril aj medzi

najfrekventovanejšie pojmy slovenskej filozofie 20. storočia, pričom sa uplatňoval tak v nábožensko-filozofických koncepciách slovenského katolicizmu, resp. protestantizmu (napr. A. Hlinka, C. Dudáš, S. Š. Osuský), ako aj na pôde slovenského nenáboženského myslenia, napríklad v tvorbe Svätopluka Štúra, ktorý sa hlásil k iniciatívam európskeho kritického realizmu.

Vo filozofických koncepciách slovenského katolicizmu bol pojem „transcendentno“ uplatňovaný v dvoch významových rovinách: 1. v rovine gnozeologickej, 2. v rovine metafyzickej.

Na ilustráciu možno uviesť stanovisko slovenského neotomistu Antona Hlinku, podľa ktorého: „Transcendentným nazývame v gnozeológii predmet poznávania... Metafyzicky transcendentným nazývame zasa to, čo pre rozdielnosť svojho bytia nemôžeme skúsenostne zachytiť a teda priamo spoznať. V tomto zmysle hovoríme o transcendentnosti všetkých duchovných súcien. Absolútne transcendentným súcnom je však iba Boh, ktorý svojou nekonečnosťou všetko nevýslovne presahuje“ [Hlinka, 1976: 16].

Podobným spôsobom uplatňoval pojem „transcendentno“ aj ďalší slovenský neotomista – Cyril Dudáš. Rovnako ako A. Hlinka chápal, resp. používal aj on tento pojem jednak v súvislosti s vymedzením bytia Boha a jednak v súvislosti s problematikou poznania Boha. V tejto súvislosti však zjavne diferencoval medzi výrazmi „transcendentný“ a „transcendentálny“. Zatiaľ, čo výraz „transcendentálny“ – konkrétne v spojení „transcendentálnosť Boha“ – frekventuje uňho vo význame gnozeologickom, výraz „transcendentný“ – konkrétne v spojení „transcendentná skutočnosť Boha“ resp. „transcendentné súcno Boha“ – evokuje (signalizuje a implikuje) evidentne ontologický význam.

Transcendentálnosť boha interpretovanú v zmysle úplnej nepoznateľnosti Boha, Dudáš – z pozícií tomistického realizmu – odmieta. Píše: „Skutočnosť, že idea Boha zamestnáva mysliteľov všetkých čias, je znamením, že kauzálne ľudské myslenie sa bez nej nijako nezaobíde a nedá sa potlačiť námietkou, akoby pojem Boh bol vonkoncom nepoznateľným, úplne transcendentným v zmysle nedosažitelnosti“ [Dudáš, 1943: 9]. Transcend-

entálnosť Boha, interpretovanú na pozadí *poznávania* či *poznateľnosti* Boha prostredníctvom *nadzmyslového poznania* však plne akceptuje (porovnaj [Dudáš, 1943: 21]).

Výraz „transcendentný“ – okrem spojení „transcendentálna skutočnosť“, „transcendentné súcno“ atď. – Dudáš používa aj v spojení „transcendentný pojem“, pričom tým označuje pojem, ktorý má plniť syntetizujúcu (gnozeologicko-ontologickú) funkciu. Ako „transcendentné pojmy“ uvádza pojmy „pravda“ a „dobro“. V danom kontexte tvrdí, že „prostredníctvom týchto pojmov ľudský duch prechádza k pojmu Absolútno, ktoré je absolútnou Jednotou, absolútnou Pravdou a absolútnym Dobrom“ [Dudáš, 1943: 81]. V práci s názvom *Hľadanie absolútna* C. Dudáš upozorňuje, že „*transcendere*“ v tomistickom poňatí znamená *prenikať*. Keď hovoríme, že pojem jednoty, dobra a pravdy je *transcendentný*, naznačujeme tým, že svojim spôsobom preniká všetky druhy a spôsoby súcna, a preto akýkoľvek poznateľný spôsob je pojatý do pojmu súcna“ [Dudáš, 1943: 81].

Uvedené rozlišovanie medzi výrazmi „transcendentálny“ a „transcendentný“ naznačuje určitú *príbuznosť* (analógiu) C. Dudáša s I. Kantom, ktorý – ako je známe – v *Prolegoménach* explicitne upozorňuje, že „transcendentálne a transcendentné nie je jedno a to isté“, lebo kým pojem „transcendentálny“ vyjadruje prekročenie hraníc skúsenosti, pojem „transcendentný“ neznamena nič, čo prekračuje všetku skúsenosť, ale nič, čo jej síce (a priori) predchádza, ale je viac-menej určené len a len na to, aby umožňovalo skúsenostné poznanie [Kant, 1972].

Napriek tomu, že Dudáš (dokonca) používa výraz „transcendentný“ v rovnakom spojení ako Kant, t.j. v spojení „transcendentný pojem“, resp. „transcendentná zásada“, predsa len je medzi jeho a Kantovým chápaním tohto výrazu či pojmu principiálny rozdiel. Zatiaľ čo u Dudáša „transcendentný pojem“ signalizuje akúsi „reálnu súvislosť“, „poznateľný spôsob“ a podobne, u Kanta ide – naopak – o „nepripustné“ prekročenie hraníc skúsenosti, čo dokladá aj nasledovné Kantovo stanovisko: „Zásady čistého umu... majú sa používať iba empiricky, a nie transcendentálne, t.j. ich po-

užívanie nemá siahať za hranice skúseností. Zásada, ktorá odstraňuje, ba priam prikazuje prekračovať tieto obmedzenia, nazýva sa transcendentnou. Ak bude naša kritika schopná odhaliť zdanie týchto neoprávnene nárokovaných zásad, môžu sa zásady čisto praktického používania nazývať na rozdiel od iných imanentnými zásadami čistého umu“ [Kant, 1979: 235-236].

Rovnako jednoznačne sa Kant vyjadril k tejto problematike aj v predslove k druhému vydaniu *Kritiky čistého rozumu* (apríl 1787) keď tu okrem iného konštatoval: „ Po tom, čo sme špekulatívnemu rozumu odopreli akúkoľvek možnosť napredovať v oblasti nadzmyslového, musíme ešte zistiť, či sa v jeho praktickom poznaní nevyskytujú dáta, ktoré by určovali onen transcendentný rozumový pojem nepodmieneného, a či sa tak podľa prania metafyziky nemožno dostať za hranice všetkej možnej skúsenosti“ [Kant, 1979: 45].

Nazdávame sa, že táto Kantova poznámka sa symbolicky vzťahuje aj na metafyzické želania neotomistu Dudáša, ktorý sa prostredníctvom „transcendentných pojmov“ usiluje prenikať až k „nadzmyslovému a nadskúsenostnému súcnu boha“. Z tohto hľadiska, resp. za týmto účelom Dudáš uplatňuje aj pojmové spojenie „transcendencia Boha“. V danom kontexte upozorňuje, že k „transcendencii Boha“ dospeli - v dejinách filozofie - len tí myslitelia, ktorí postupovali cestou aristotelsko-tomistickej metafyziky a kresťanského zjavenia. U tých, ktorí takýto postup neuplatnili (konkrétne uvádza Kanta, Fichteho, Herdera a Hegla) je „idea Boha...púhou konštrukciou samotného a nezávislého rozumu... ich idea Boha nemá atribúty tradične spojené so slovom Boh, lebo jasne naznačuje popretie transcencie Boha a identifikuje ho s vesmírom, ktorý si sám seba uvedomuje v človeku“ [Dudáš, 1943: 133].

Dudáš toto učenie obviňuje z panteizmu a snahu poprieť transcenciu Boha striktne odmieta. Podľa neho: „absolútne tomistické je transcendentné“ [Dudáš, 1943: 134]. V nijakom prípade ho nemožno zamieňať ani za „panteistickú imanenciu“, a ani za „transcendentné poňatie ľudského Ja s paradoxným božstvom vo vnútri človeka“ [Dudáš, 1943: 136].

Hoci Dudáš tzv. panteistickú imanenciu odmieta, pojem imanencie nezavrhuje. Tvrdí, že aj katolícka teológia má náuku o imanencii Boha, ale tá sa od panteistickej imanencie „zásadne odlišuje“. „Zmysel tohto imanentizmu“, píše C. Dudáš, je tento: „naše bytie sa norí (ponára) do bytia Božieho, Boh je bytím bytia nášho, on je žriedlom všetkého bytia, ale predsa je povznesený nad všetko bytie, nad všetky tvary vesmíru“ [Dudáš, 1943: 136].

S pokusom chápať transcendentnosť kresťanského Boha v jednote s jeho imanentným výmerom sa stretávame aj na úrovni slovenského protestantského myslenia, čo dokladá napríklad koncepcia Samuela Štefana Osuského. Pojmy *transcendentno*, *transcendentný*, *transcendencia* a pod. Osuský uplatňuje predovšetkým vo vzťahu k chápaniu Boha a zjavenia, pričom upozorňuje, že v dejinách filozofie sa v tejto súvislosti vydiferecovali dva krajné prístupy: deizmus a panteizmus, ktoré sú vraj s filozofiou, resp. vierou protestantizmu nezlučiteľné, a preto sa od nich „dištancuje“ (porovnaj [Osuský, 1939: 13, 155-158, 179- 182]).

V práci s názvom *Bráň pravdu* uvedené (dva) prístupy charakterizuje takto: „panteisti stotožňujú Boha so svetom, neuznávajú jeho nasvetovosť, nadprirodzenosť, transcendentnosť... deisti...tvrdia, že Boh pre svoju dokonalosť nemôže sa stýkať s týmto svetom, nemá oň záujem, nie je mu imanentný, ale tak transcendentný, že je od sveta úplne odlúčený“ [Osuský, 1946: 35].

K obidvom týmto prístupom má Osuský výhrady, pretože tak ako – podľa neho - Boha nemožno so svetom ani úplne stotožniť, nemožno ho od sveta ani úplne odlúčiť. „Čo by mal človek z náboženstva, v ktorom je síce Boh, ale človek sa nemôže k nemu dostať... Náboženstvo je život s Bohom, v Bohu. Dokonalosť Božia je aj v tom, že aj jeho pomer k svetu je dokonalý. Pomer ten vyjadrujeme tak, že Boh je imanentný aj transcendentný, totiž všadeprítomný i nadzmyselný, a čo si tieto vlastnosti zdanlivé aj protirečia, sú správne, len im treba správne rozumieť“ [Osuský, 1946: 36].

V tejto súvislosti Osuský odmieta tzv. čisto priestorové vymedzenie transcencie, pričom postuluje chápanie trojjedinného kresťanského Boha v jeho transcendentno-imanentnej jednote. Boh je teda súčasne

nadsvetový, všadeprítomný, transcendentný aj imanentný. „Aby sme ho“, podľa Osuského, „ani nevyhostili zo sveta, ani sa nestotožnili s ním, najlepšie je nehovoriť, že Boh je vo svete, ale svet je v Bohu. Boh je väčší než svet a nie väčšie je v menšom, ale menšie je vo väčšom“ [Osuský, 1946: 33]. Tradičné chápanie transcendentnosti Boha sa takto u Osuského modifikuje, aj keď pojem transcendentno neprestáva označovať najmä *nadzmyselnosť*, resp. *nadprirodzenosť* bytia Boha. Z tohto hľadiska tak Osuský ako aj Dudáš potvrdzujú Heideggerove vymedzenie transcendentna, obsiahnuté v jeho známom *Dopise o humanizme*, v ktorom sa konštatuje, že: „Transcendentno je (v kresťanskom chápaní – pozn. autori) nadzmyslové súcno. To ponímame ako najvyššie súcno v zmysle prvej príčiny všetkého súcna. Touto prvou príčinou sa myslí Boh“ [Heidegger, 2000: 39].

Uviedli sme už, že na pôde slovenskej filozofie 20. storočia sa s problémom (i s pojmom) *transcendentna* zaoberal aj Svätopluk Štúr, ktorý bol stúpencom realistického hnutia v európskej filozofii 20. storočia, pričom najviac inklinoval k iniciatívam kritického realizmu. S. Štúr vychádzal z presvedčenia, že „každá koncepcia transcendentna prýšči z dualizmu skutočnosti a z disharmónie poznávacích funkcií“ [Štúr, 1938: 67].

Pojem *transcendentno* je podľa S. Štúra fiktívnym pojmom. Je produktom špekulácie, a to buď (špekulácie) „racionálnej“, či skôr „intelektualistickej“, alebo „iracionálnej“, resp. intuitivistickej. S. Štúr tvrdí, že zatiaľ čo novokantovstvo, resp. fenomenológia zdôvodňujú pojem *transcendentno* cestou racionálnej špekulácie, náboženská filozofia, prípadne intuitivizmus H. Bergsona, sa uchylujú k iracionálnej argumentácii. V oboch prípadoch transcendentno predstavuje umelo „vykonštruovanú“ oblasť bytia a ako také nemá opodstatnenie (a význam) ani z hľadiska ontológie ani z hľadiska gnozeológie.

V práci s príznačným názvom *Problém transcendentna v súčasnej filozofii* to S. Štúr vyjadril slovami: „Transcendentno, ktoré bolo špekulatívnou cestou vykonštruované ako zvláštna ideačná oblasť, ktorej v skutočnosti nič nezodpovedá a je našimi poznávacími schopnosťami nepoznatelné,

nemôže mať pre poznanie skutočnosti a tým i pre filozofiu, ktorá je postihovaním poriadku tejto skutočnosti, absolútne žiadnej vedeckej ceny“ [Štúr, 1938: 92]. Na inom mieste k tomu dodáva: „transcendentno, čo najrozličnejšie poňaté a motivované, odhaľuje sa nám i v našej dobe ako dogma, ktorá rozdvaja skutočnosť a snaží sa ju postaviť mimo kritérií nášho poznania...Zostane preto vždy krásnou úlohou filozofie tieto výkyvy si ujasňovať a ľudské myslenie privádzať na presvedčivejšie cesty“ [Štúr, 1938: 103].

Analogicky sa k otázke nepoznatelnosti transcendentna vyjadroval aj český pozitivistický František Krejčí. Medzi ním a S. Štúrom je však v chápaní transcendentna zásadný rozdiel. Krejčí síce programovo pretenduje na budovanie filozofie a *jednotného svetového názoru* s „vylúčením transcendentna“, no fakticky sa mu transcendentno „eliminovať“ nepodarilo. Krejčí „vylúčil“ transcendentno v rovine gnozeologickej. V rovine ontologickej ho však doslova zdôvodňoval, pričom transcendentno chápal ako „nadmyselné“, resp. také súcno, ktoré, „nie je ani hmota, ani duša, ani energia“ a pod. [Krejčí, 1918: 61].

Na rozdiel od F. Krejčího, ktorý ontologické (metafyzické) určenie transcendentna akceptuje, S. Štúr odmieta nielen jeho ontologickú charakteristiku, ale aj akékoľvek jeho gnozeologické zdôvodnenie.

Z uvedeného vyplýva, že slovenská filozofia 20. storočia implikuje v súvislosti s chápaním pojmu *transcendentna* minimálne dva rozličné názory a postoje: jeden, ktorý pojem *transcendentno* rešpektuje ako legitímny (a produktívny) pojem, tak z hľadiska ontológie ako aj z hľadiska gnozeológie, druhý, ktorý tento pojem považuje za fiktívny a vníma ho len ako produkt, výplod, špekulatívnej konštrukcie.

Nazdávame sa, že pojem *transcendentno* nemožno vylúčiť z kategoriálneho aparátu súčasnej filozofie a to ani vtedy, keď sme presvedčení o vágnosti jeho obsahu. Ak spolu s Kantom uznáme, že poznanie má svoje hranice, uznáme zároveň aj rozdiel medzi tým, čo je známe, poznané, resp. poznateľné a tým, čo známe nie je, čo je nepoznané, ba možno aj *nepoznatelné*. To, čo je za hranicami poznania, to je podľa Kanta nepoznatelné,

transcendentné. Ak je to však „naozaj“ za hranicami poznania a „naozaj“ nepoznatelné, ako vieme, že to vôbec je, alebo nie je?

Kant nám „prezradil“, že *transcendentno* t.j. to, čo „zamyká“ hranice poznania, aby ich súčasne nevýslovne presahovalo! *Transcendentno* t.j. to, čo nie je dost' „pomenované“, aby súčasne bolo najvhodnejším pomenovaním pre všetko, čo je za hranicami známeho a teda už pomenovaného! *Transcendentno* je tým, o čom je možné pochybovať, aby sa tak a tým umožnilo kriticky (t.j. filozoficky) myslieť. A myslieť znamená filozofovať, filozofovať znamená hľadať... *hľadať pravdu o bytí* a (možno aj) *pravdu bytia*. V týchto kontextoch sa analýza a interpretácia pojmu *transcendentno* stáva heuristicky aktuálnou aj dnes, t.j. s odstupom času.

Summary

The aim of this paper is to define the term of transcendence in the 20th century Slovak philosophy. Authors of this paper focus on the using of the term in the work of religious and non-religious Slovak philosophers. The understanding of transcendence in the works of C. Dudáš, S. Š. Osuský and S. Štúr will be analyzed. The paper emphasizes that the using of the term transcendence is in Slovak neotomismus used to define the existence of God. Authors claim that the use of the term transcendence should not be limited to the categorical apparatus of contemporary philosophy of 20th century which defines this term in two different way. The first respects the ontological and epistemological attitude to the notion of transcendence. Second is understood as a fictional notion. Similarly as Kant, authors of this paper believe that transcendence is what is beyond the knowledge, something people can doubt and what is the source of critical philosophical thinking.

- [1] Hlinka, A. 1976. *Cesty k nekonečnu*. Druhé vydanie. SÚCM Rím.
- [2] Dudáš, C. 1943. *Hľadanie absolutna*, Bratislava.
- [3] Kant, I. 1972. *Progelomena ke každé příšti metafizyce*, Praha.
- [4] Kant, I. 1979. *Kritika čistého rozumu*, Bratislava 1979.

-
- [5] Osuský, S.Š. 1939. *Prvé slovenské dejiny filozofie*. Tranoscius, Liptovský sv. Mikuláš.
- [6] Osuský, S. Š. 1946. *Bráň pravdu*. Tranoscius, Liptovský sv. Mikuláš.
- [7] Heidegger, M. 200. *O humanizmu*, Praha.
- [8] Štúr, S. 1938. *Problém transcendentna v súčasnej filozofii*, Bratislava.
- [9] Krejčí, F. 1918. *Filosofie posledných let před válkou*, Praha.

Michał Gołoś

Augustyna Państwo boże

Augustine's God's country

Augustyn (354-430) urodził się w Afryce. Jego matka, w przeciwieństwie do ojca, była gorliwą chrześcijanką. Te dwie odmienne postawy wpłynęły a Augustyna w sposób znaczący. Bardzo dobrze wykształcony zawsze znajdował czas na zabawę. Przez długi czas przebywał pod wpływem manicheizmu głoszącego dualizm dobra i zła. Prawdopodobnie utożsamiał się z takim poglądem stąd widoczna w nim walka pomiędzy tym, co słuszne i tym, co poza prawem. Dopiero po przyjęciu w 33 roku życia chrztu i zerwaniu relacji z matką swojego dziecka, Augustyn zmienia nastawienie. Dużą rolę w procesie nawrócenia miała matka Augustyna. Studiuje pisma biblijne, otrzymuje święcenia kapłańskie i w końcu zostaje biskupem Hippony. Resztę życia poświęca zgłębianiu tajemnicy wiary i odkupieniu win młodości.

Był pisarzem płodnym. Do jego największych dzieł zaliczyć należy: *Dialogi* i *O Państwie Bożym*. *De Civitate Dei* jest pismem, w którym Augustyn rozwinął swoje teorie dotyczące człowieka i jego natury, a także niezbywalnych praw boskich, w szczegółowym opisie społeczeństwa. Bóg według Augustyna, podobnie, jak w każdej innej dziedzinie za sprawą opatrności, jest jedynym słusznym wzorcem. Bóg także odpowiadał za linearny rozwój

dziejów człowieka oraz historię człowieka. Jako pierwszy filozofów od czasów starożytnych Augustyn zmienił więc zastane rozumienie czasu, który według jego poprzedników miał raczej strukturę koła, w której wszystko powraca i wiecznie trwa. To ważny element myślenia Augustyna. Czas bowiem, a co za tym idzie historia człowieka, jako zmienne i linearne podlegają interpretacji i namysłowi. Celem tego namysłu jest jak najlepsze zrozumienie możliwości i powinności człowieka.

Człowiek zawdzięcza wszystko Bogu. Nie tylko swoje powstanie i powołanie ale także idealny ład – wzór do naśladowania. Wystarczy by człowiek kierował się w swoim postępowaniu wiarą i jej zasadami, by mógł sprawiedliwie i godnie egzystować. Prawa boskie obejmują nie tylko jednostki ale także całe społeczności. Przedustawną i najważniejszą zasadą działania jest wedle Augustyna tzw. *Pax Christiana*, tj. Pokój Boży. Każda władza pochodzi bowiem od Boga i tak długo jak trwa w zgodzie z jego zasadami musi trwać. Władzy nadanej przez Boga należy się także odpowiedni szacunek i posłuszeństwo. Nikt nie może przecież występować przeciwko temu, co Bóg ustanowił i uznał za słuszne. Władzę rozumie Augustyn oczywiście jako usankcjonowaną przez Kościół. Dlatego słuszne jest, by prawowitego władcę namaszczał biskup Rzymu, który stojąc niżej od Boga, jest jednocześnie wyżej od wszystkich władców ziemskich. Podobnie od Boga pochodzi własność prywatna, w istocie należąca do Boga lub do Kościoła.

Według Augustyna – i widać tu wpływa filozofii starożytnej – człowiek z natury jest istotą społeczną. Jako jedyny może korzystać z daru mowy, a co za tym idzie budować przestrzeń porozumienia, konstruować prawa i zasady, ustalać normy. Wszystkie one powinny wszak podlegać Bogu. Istota społeczna, jaką jest człowiek osiąga swą pełnię jedynie w grupie. Naczelną zasadą funkcjonowania człowieka w społeczeństwie jest cnota, a w tym cnota sprawiedliwości. To ona gwarantuje pokój.

„Tak tedy pokój ciała jest uporządkowanym układem jego części; pokój duszy nierozumnej – uporządkowaną spokojnością jej pożądań; pokój duszy rozumnej – uporządkowaną zgodnością poznawania i działania;

pokój między ciałem i duszą – uporządkowanym życiem i zdrowiem żyjącej istoty; pokój między śmiertelnym człowiekiem a Bogiem – uporządkowanym posłuchem w wierze, rządzonym przez prawo wieczne; pokój pomiędzy ludźmi – uporządkowaną ich zgodą; pokój w domu – uporządkowaną zgodą jego mieszkańców co do rozkazywania i posłuchu; pokój państwa – uporządkowaną zgodą obywateli co do rozkazywania i posłuchu; pokój państwa niebieskiego – społecznością doskonale uporządkowaną i doskonale zgodną co do radowania się Bogiem tudzież wzajemnego radowania się sobą w Bogu; pokój wszech rzeczy – spokojnością porządku. Porządek zaś jest rozmieszczeniem równych i nierównych rzeczy z wyznaczeniem odpowiedniego dla każdej z nich miejsca” [Św. Augustyn, 1977: 415]

Sprawiedliwość powinna działać we wszystkich rzeczach. Oznacza ona podległość prawom rozumu. W odniesieniu do państwa – dobrzy obywatele podporządkowują się swoim rządzącym wierząc, że ci działają ze względu na potęgę rozumu. Rozum władców zaś podporządkowuje się woli boskiej. Taki idealny, w istocie utopijny stan rzeczy miał miejsce aż do grzechu pierworodnego, który ów stan zaburzył. To przecież ludzie zbuntowali się wobec Boga, za co ponieśli karę zmieniając doskonałą harmonię w chaos. Zwyciężył w nich interes własny i egocentryzm. Odtąd we wszystkich społecznościach czai się element ucisku. Wolność jednostkowa okazała się bowiem zniewoleniem społecznym. Najbardziej spektakularnym jest status niewolnika, o którym Augustyn mówi, że jest sprawiedliwym wyrokiem bożym za winy grzesznych ludzi. Jednocześnie jednak:

„... szczęśliwszy jest ten, kto zostaje w niewoli u człowieka, niż ten, kto jest niewolnikiem żądy” [Św. Augustyn, 1977: 421]

Istnieją dwa rodzaje praw: wieczne i doczesne. To pierwsze odpowiada oczywiście mądrości boskiej, której naczelnymi własnościami jest dobro i sprawiedliwość. Prawo doczesne, ludzkie, jest natomiast zmienne i aby mogło dobrze funkcjonować musi być stanowione ze względu na prawo boskie.

Najważniejszym rozróżnieniem, którego dokonał Augustyn jest podział państwa na Boże i ziemskie, które odpowiada rozróżnieniu cnoty i grzechu. Ludzie dzielą się w związku z tym na tych, którzy kierują się zasadami życia chrześcijańskiego i tych, którzy kierują się prawami ludzkimi. Państwo Boże znajduje się oczywiście w niebie ale niektórzy z jego mieszkańców chodzą pośród śmiertelników. Pomieszane społeczności ludzkie zawierają w sobie tych, którzy:

„... przeznaczeni są do wiecznego panowania wraz z Bogiem, i tych którzy ponoszą wieczną mękę razem z diabłem” [Św. Augustyn, 1977: 164].

Ostatecznie Augustyn twierdzi:

„Krótko mówiąc, państwa ludzkie powstają z Bożej Opatrzności. Jeśli ktoś przypisuje to przeznaczeniu, ale przeznaczeniem nazywa właśnie wolę lub moc Bożą, to niech zostanie przy swoim poglądzie i niech poprawi tylko swój sposób wyrażania się” [Św. Augustyn, 1977: 259].

Augustyn przedstawił chrześcijańską filozofię, która była połączeniem wiary i rozumu. Mówiąc jego słowami: „Nagrodą bowiem za wiarę jest pojmowanie. A więc nie szukaj zrozumienia, abyś wierzył, ale żebyś zrozumiał.” [Św. Augustyn, 1977: 401]. Wiara była dla Augustyna najważniejsza, uważał ją za warunek wstępny filozofii chrześcijańskiej. Sama wiara to jednak, tylko rodzaj ślepej zgody. Trzeba ją umocnić i udostępnić intelektowi poprzez rozum. Najbardziej znane dzieła to „Wyznania” i „Państwo Boże.”

W „Wyznaniach” opisał swoją młodość, skrucę i nawrócenie, a także rozważał problem czasu i obecności zła na świecie. Główne wątki „Państwa Bożego” to ludzka wola, związek między teologią i rozumem oraz podział historii na dwa „państwa”: jedno zasadzające się na miłość do samego siebie, a drugie na miłość do Boga. Dojrzała myśl Augustyna wiele zawdzięcza wpływom Platona i neoplatonizmu.

Aurelius Augustinus urodził się 13 listopada 354 roku w prowincji Numidii, w mieście Tageście w północnej Afryce. Jego ojciec Patrycjusz, był poganinem zaś matka Monika chrześcijanką. Do szkoły elementarnej uczęszczał w Tagaście. „I chociaż był chłopcem inteligentnym, uczył się

tylko z obawy przed karami.” [Św. Augustyn, 1987: 30]. Na dalszą naukę wysłany został do Madaury. Gdzie przebywał w środowisku pogańskim. Tam zapoznał się dokładnie z literaturą łacińską i stał się jej gorącym wielbiciele: „wprost przepadał za opowieściami w rodzaju Eneidy Wergiliusza.” [Św. Augustyn, 1987: 22]. Po ukończeniu szkoły w Madaurze jedzie do Kartaginy w celu zdobycia koniecznego wykształcenia reatora. Studia w Kartaginie metropolii Afryki północno-zachodniej są dla Augustyna okresem zetknięcia się z „wielkim światem.” W Kartaginie oddawał się różnym rozpustom, nie tylko pod wpływem pokusy samego czynu, ale i dla zaimponowania kolegom. Jak pisze w „Wyznaniach”: „zarówno sam byłem uwodzony, jak i innych wodziłem na manowce; inni mnie oszukiwali i ja oszukiwałem innych pod wpływem różnych ambicji” [Św. Augustyn, 1987: 62]. Właśnie tam poznał kobietę z którą przeżył w konkubinacie piętnaście lat i miał z nią syna Adeodata. „Miłość i żądza zmieszane razem wrzały i porywały nieodporną młodość w przepaście pożądań i zanurzały w otchłań występków (...) Cóż mnie cieszyło? Nic – tylko kochać i być kochanym.” [Św. Augustyn, 1987: 2]. Po ukończeniu studiów w mieście ojczystym potem w Kartaginie, Rzymie i Mediolanie był nauczycielem retoryki. Pisma Cyserona, które wywarły na nim ogromne wrażenie pobudziły go do badań filozoficznych. Łącząc w myślach dobro z osobą Chrystusa, Augustyn sięga po Pismo Święte i odkłada zniechęcony. W tym czasie Augustyn zetknął się z sektą manichejczyków. I wyznawał doktrynę religijną głoszącą, że ludzkie życie to walka między dobrem a złem, Bogiem i materią, zalecając życie w aście, by uwolnić się od sił zła. Swoistą cechą manicheizmu był materializm, manichejczycy nie przyjmowali istnienia bytów duchowych. „Wszystko co istnieje, jest ciałem: i dusza ludzka, i bogowie.” [Legowicz, 1954: 169]. Zwalczali także wszelkie przejawy antropomorfizmu, który zarzucali chrześcijanom. Jego entuzjazm wygasł, gdy manichejczycy nie śpieszyli się z odkryciem przed Augustynem swej wiedzy i mądrości. Zaczyna szukać prawdy na własną rękę. W tym czasie pisze swój pierwszy traktat „*De pulchro et apto.*” Przejściowo oddaje się praktykom okultystycznym, magii, astrologii. Czyta „Kategorie” Arystotelesa. Rozczytuje się

w dziełach astronomicznych. Zauważa bezpodstawność i naiwność poglądów w jakie wierzył u manichejczyków. Po dziewięcioletniej przynależności do sekty Augustyn przechodzi do obozu sceptycyzmu, gdzie czuje się źle i pozostaje krótko. W roku 384, mając 29 lat, wyjeżdża do Rzymu, a po krótkim czasie otrzymuje posadę państwową w katedrze retoryki w Mediolanie i tam się przenosi. W Mediolanie spotyka Św. Ambrożego, pod jego wpływem Augustyn przechodzi głęboki przełom wewnętrzny. Staje się człowiekiem wierzącym. On sam był zdania, że jego nawrócenie na chrześcijaństwo zostało przygotowane przez Platona, a następnie Plotyna. Poznanie filozofii neoplatonistycznej było dla Augustyna oczyszczeniem i uduchowieniem jego chrześcijaństwa. Uzdolniło go do zrozumienia czystej duchowości. Ostatecznie rozbiło manichejski dualizm, jak też akademicki sceptycyzm, stwarzając system zwarty, konsekwentny i stosunkowo prosty. W neoplatonizmie znalazł naukę o prawdzie, ale nie znalazł mądrości, która była regułą życia praktycznego. Tę mądrość dała mu nauka Św. Pawła o grzechu, łasce i ekonomii zbawienia. Decyzja Augustyna dojrzeła ostatecznie. Po raz drugi zostaje katechumenem. Rozstaje się z matką swojego nieślubnego dziecka i porzuca zawód rektora. Zamieszkał w Cassiciacum koło Mediolanu, ze swoją matką, synem i kilkoma towarzyszami. Przez kilka miesięcy oddawał się tam modlitwie oraz lekturze Pisma Świętego. 25 kwietnia 387 roku w Wielką Sobotę Augustyn wraz z synem przyjęli chrzest z rąk Św. Ambrożego. W Cassiciacum gdzie przebywał od jesieni 386 roku do wiosny 387 roku. Powstają cztery traktaty filozoficzne mówiące o podstawach Augustyńskiego światopoglądu: „O życiu szczęśliwym”, „Przeciw akademikom”, „O porządku”, i „Soliloquia”. Do roku 388 przebywa w Mediolanie i Rzymie, wyjeżdża do Afryki, powraca do Tagasty. W Tagaście sprzedawszy swój nie wielki majątek, zakłada klasztor w którym zamieszkał z synem i przyjaciółmi. W 391 roku biskup Hippony Walery wyświęca go na kapłana i mianuje swoim sufraganem. W okresie 387-391 powstaje cykl dialogów filozoficznych, będące przedłużeniem cyklu powstałego w Cassiciacum, a także inne prace. W 396 r. Augustyn zostaje następcą Walerego. Augustyn zmarł 28 sierpnia 430 roku w Hipponie

w czasie oblężenia miasta przez wandalów. Jego ciało początkowo złożono w katedrze w Hipponie, potem w obawie przed profanacją przeniesiono na Sycylię. Król Longobardów Luitprand przeniósł je w VIII w. do Pawii, gdzie znajduje się do dziś.

W swoim żywocie Augustyn wykazywał się niezwykłą inteligencją, był świetnym dialektykiem i psychologiem.

Wszystko to czynił bezkompromisowo, angażując całą swą istotę.

Miał zacięcie filozoficzne ze skłonnościami do mistyki, ale żadnych głębokich przekonań. Powierzchny sceptyk, wierzący w Boga, ale nie wyznający żadnej religii. Za te przekonania i zasługi jakie włożył dla rozwoju doktryny chrześcijańskiej, zaliczony został w poczet Doktorów Kościoła.

Św. Augustyn korzystał obficie z filozofii pogańskiej: platonizm, stoicyzm, sceptycyzm, znacząc swe ślady w jego duchowym rozwoju, neoplatonizm dokonał w jego życiu intelektualnym przełomu decydującego.

Zagadnienie pochodzenia pierwszych zasad będących podstawami wiedzy przewija się w historii filozofii. Jedną z prób jego rozwiązania jest znana w starożytności koncepcja duszy przechowującej od momentu zjednoczenia z ciałem pewien zasób prawd w pamięci. Według niej, dusza z chwilą obudzenia się rozumu zaczyna przyswajać sobie wiedzę nie na drodze doświadczenia czy nauki, lecz przypominając sobie te prawdy, które posiadała przed złączeniem z ciałem. U podstaw tej teorii leży pogląd, że dusza istniała przed połączeniem się z ciałem i posiadała wówczas pełnię prawdy. Świadczą o tym wypowiedzi w „Soliloquiach” i w dialogu „O wielkości duszy” i tu spotykamy kategoryczne stwierdzenie, że nauka to nic innego jak tylko przypominanie sobie. Uznając preegzystencję duszy. W skutek złączenia z materią, które było karą za popełnione winy, dusza zapomniała wszystko, co wiedziała przed złączeniem się z ciałem, i dlatego musi całą wiedzę zdobywać na nowo. Zdobywanie wiedzy w tym życiu polega na przypominaniu tego, co dusza wiedziała przed złączeniem się z ciałem. W 389 r. pojawiła się w dialogu „O nauczycielu” ostateczna forma Augustyńskiej teorii reminiscencji, odbiegająca od koncepcji Platońskiej. Augustyn do końca życia uznawał ją za słuszną. Innowacja Augustyna po-

lega, na tym, że przedmiotem „pamięci” czyni on nie przeszłość, lecz ponadczasowe prawdy wieczne. Słuszne jest twierdzenie, że pewne prawdy dusza znajduje w samej sobie, błędem było by jednak pojmować to znajdowanie prawd w duszy jako przypominanie w sobie, podobne do przypominania dawniej zdobytego poznania. Naprawdę – twierdzi św. Augustyn – „przypominanie” jest „pamięcią terażniejszości”. Jeśli chodzi o stosunek Augustyńskiej reminiscencji do inneizmu o tyle, że wszelkie poznanie, natury cielesnej, jak i duchowej zawiera w augustynizmie pewien pierwiastek wrodzony w takim stopniu, w jakim jest prawdą. Nie jest on dany raz na zawsze.

Zdobywanie mądrości według św. Augustyna następuje dzięki oświeceniu prawdą Bożą. Dzięki niemu dusza uczestniczy nie tylko w zmiennych formach życia określanych czasem i przestrzenią, ale też w niezmiennej doskonałości samej prawdy. Trzeba przyjmować istnienie samej prawdy jako bytu rzeczywistego, w którym urzeczywistnia się w pełni świat idealny, ale też twierdzić, że umysł człowieka, aby mógł uchwycić i wytłumaczyć prawdę w samym sobie, musi uczestniczyć bardzo blisko w tej prawdzie bytującej. Działanie innych bytów staje się oświecające dla umysłu i w ten sposób wyjaśnia się zupełny i powszechny charakter naszych sądów.

Teoria iluminacji jest centralnym zagadnieniem Augustyńskiej teorii poznania. Umysł poznaje prawdy wieczne, a źródłem tego poznania nie jest świat zmysłowy, ani sama myśl – źródło jest w Bogu, który te prawdy ukazuje duszy drogą bezpośredniego jej oświecenia. Bóg jest wewnętrznym nauczycielem człowieka – jedynym prawdziwym nauczycielem. W liście do Nebrydusza mówi, że „pewne rzeczy poznajemy nie za pośrednictwem zmysłów ...”

Św. Augustyn uważał, że filozofia ma służyć wierze, nie powiązana z wiarą pozostaje w jego rozumie bez wartości. W „Soliloquiach” Augustyn porównywał Boga do słońca umysłów, umożliwiającego zrozumienie prawd pojęciowych. Później często powracał do tej myśli, nazywając Boga „światłem duszy”. Świat według Augustyna jest tworem Bożym wywołanym z nicości. Materia podobnie jak w neoplatonizmie powstała jako

wtórny rezultat woli absolutnej. Świat jednostkowy, rzeczywisty zaczął istnieć w czasie kiedy Bóg przez swoje idee spowodował rozwój świata według ustalonych przez siebie praw. Świat posiada w sobie zło fizyczne i zło moralne. Zło fizyczne jest uwarunkowane materią. Zło moralne pochodzi ze sprzeciwu woli Bożej i jest udziałem człowieka. Człowiek składa się z duszy i ciała. Dusza jest substancją niematerialną, przynależną do świata umysłowego, bezjakościową i bezlitościową, obecna we wszystkich częściach ciała. Dusza jest samym życiem, ciało zaś jest tylko ożywione. Dusza według Augustyna jest nieśmiertelna. Jest obdarzona wolą i z natury dobra staje się podmiotem moralności, a do dobra wiedzie człowieka cnota. Podstawą cnoty dla Augustyna jest miłość do Boga, mądrość, męstwo, wstrzeźliwość i sprawiedliwość. Brak dobra jest złem. Tak rozumiane zło sprowadza winę i karę. Dla Augustyna ważna jest koncepcja człowieka, wyrazem tego jest rozum ludzki. W nim znajdują się treści rozumu Bożego, czyli idee, według których Bóg dał istnienie wszechrzeczom. Augustyn każe człowiekowi wejść w samego siebie i tam, a nie na zewnątrz szukać prawdy. Życie człowieka osobiste i społeczne upływa w duchu skłóconych ze sobą i jednocześnie nierozdzielnych państw. Państwo ziemskie i państwo Boże. Podstawą ich istnienia jest walka zła z dobrem i dobra ze złem. Państwo ziemskie zasadza się na dobru użytecznym, państwem Bożym kieruje dobro uszczęśliwiające. Kościół jest rzecznikiem państwa Bożego, społeczeństwo świeckie zamyka się w państwie ziemskim. Augustyn zgodnie ze swoją etymologią, jest miłością, mądrością. Nie tylko najogólniejszą wiedzą o bycie, a także o rzeczach boskich i ludzkich, ale jest ona jednością reguły praktycznego postępowania, siłą pozwalającą dźwignąć się do ideałów, które przed nami stawia życie. Augustyn wykorzystywał filozofię w służbie teologii. Podobnie jak Platon uważał, że dusza zamieszkuje i przenika ciało. Twierdził, że „człowiek jest, jak możemy zauważyć, rozumną duszą, która korzysta ze śmiertelnego i materialnego ciała.” Ponieważ żywił chrześcijańskie przekonanie, że Bóg stworzył duszę w chwili narodzin człowieka, nie mógł podzielić platońskiego poglądu, że dusza zamieszkująca ludzkie ciało znajduje się na wygnaniu ze swojego praw-

dziwego domu. Twierdził, że cała wiedza jest tworem rozumnej duszy. Odnajduje się w neoplatonizmie, kiedy dusza odwraca się od zmysłów i skupia się na zawartej w sobie logoi i ideach, wchodząc na drogę samo-kontemplacji, aby odnaleźć odbijającą się w niej prawdę. Tę metodę Augustyn uważa za jedynie pewną, ponieważ wyklucza możliwość wątpienia we własne myśli, daje równocześnie pewność istnienia istniejącego bytu. Ten rozum jest również jedynym kryterium, według którego człowiek ocenia prawdę i fałsz. W ten sposób człowiek pozostaje wewnętrznie złączony z prawdą absolutną. Bóg jest nauczycielem duszy, kiedy przez logos przemawia do umysłu ludzkiego i oświeca go. Logos daje człowiekowi poznanie istoty rzeczy, a pojęciami jakimi posługuje się jednostka ludzka, są tylko odbiciem pierwowzorów istniejących w umyśle Bożym. Augustyn był zdania, że w przypadku poznawania zmysłowego, umysł wykorzystuje zmysły cielesne jako narzędzia do uzyskania wiedzy, tak więc percepcja jest zasadniczą czynnością umysłu. Umysł osiągnący szczytowe wyżyny intelektualne jest zdolny, ocenić i interpretować informacje docierające przez zmysły. Przedmioty poznawane przez umysł, są poznawane bezpośrednio, wyraźniej i łatwiej. Augustyn mówił, że: „ rozum jest spojrzeniem duszy, którym ona sama, a nie przez ciało, ogląda prawdę. ” [św. Augustyn, 1953: 89]. Ta teoria zdobywana przez umysł wiedzy i rozumienia przypomina platonizm. W przekonaniu Augustyna jak i Platona, najwyższa aktywność intelektualna prowadzi do oświecenia umysłu i uznania pewnych najważniejszych i wiecznych prawd, kryjących się w ludzkich umysłach. Analizując ludzką naturę Augustyn odkrył, że jest ona nie zwykle złożona. Centrum zainteresowania stanowiło życie moralne i sposób w jaki filozofia może zapewnić szczęście, dla którego Bóg stworzył ludzkość. Szczęście prawdziwe nie może być cząstkowe, musi obejmować całą naturę człowieka, być trwałe i pełne, musi być najważniejszym dobrem. „ Jedynym bowiem źródłem szczęścia jest najwyższe dobro, poznawani posiadanie dzięki tej prawdzie, którą nazywamy mądrością ”. Pojęcie szczęścia prowadzi nas do Boga i w nim znajduje nie tylko urzeczywistnienie swoich pragnień, ale i moc do wzniesienia się do swojego celu. Punktem wyjścia w tych roz-

ważaniach była wiara w objawienie Boże, łaskę i obecność Boga we wszystkich rzeczach.

Augustyn rozróżniał naturę bytów bezrozumnych, które zaspakają popędy naturalne, od bytów rozumnych, posiadających dwojaką naturę. Poza popędami naturalnymi, wyposażonymi w zdolności wyboru, które popędy zaspakają, a nad którymi zapanować.

Słowo „miłość” używane było u Augustyna jako określenie wszystkich ludzkich popędów będącym źródłem naszych działań i namiętności, również działań podejmowanych dobrowolnie. Miłość spełniona przez wolny wybór, może być chwałą lub potępieniem, a życie cnotliwe prowadzi człowieka zgodnie z prawdziwą wartością. Wartości te zdobywa ten kto poznaje wiedzę o prawdach ukrytych, w ludzkim umyśle. Gdyż są podstawą prawa Bożego. Rozumienie i głoszenie tych praw jest rezultatem osiągnięcia filozoficznej mądrości. Augustyn uważał, że zła nie można przypisać Bogu który stworzył wszystko, lecz jest ono brakiem bytu. Jak może istnieć zło na świecie stworzonym przez Boga, który jest samym dobrem. Dostarczało to też argumentu przeciwko manichejskim twierdzeniom, że zło powstało z materii. Augustyn uważał że źródłem zła jest zdolność do wybierania przez wolnego człowieka między różnymi rodzajami miłości.

„Czymże więc jest czas? Jeśli nikt mnie o to nie pyta, wiem. Jeśli pytającemu usiłuję wytłumaczyć, nie wiem.”

Kiedy Augustyn próbuje wyjaśnić, istotę czasu, odkrywa, że płodzi paradoksy. Czas można mierzyć na wiele sposobów, lecz jeśli się głęboko zastanowić nad jego istotą, to odkrywamy, że nie możemy go zmierzyć, gdyż czas przeszły przestaje istnieć z chwilą, gdy staje się przeszłością, czas przyszły istnieje, gdyż jeszcze nie nadszedł, a czas teraźniejszy zmienia się w czas przeszły, gdy tylko zaistnieje. Czas to rozciągłość, lecz nie umie powiedzieć rozciągłość czego. Próbował też zmierzyć ruch ciała „czyż mógłbym mierzyć ruch ciała – jak długo on trwa, jak długo ciało odgrywa drogę między dwoma punktami – gdybym czasu, w którym się ono porusza nie mierzył?” [św. Augustyn, 1987: 283]. Augustyn doszedł do rozwiązania trudności polegającej na istnieniu czasu przeszłego i przyszłego, dopusz-

czał terażniejsze istnienie w umyśle wrażeń, wspomnień i oczekiwań. „W tobie – powtarzam – mierzę czas. Wrażenie jakie mijające rzeczy na tobie wywierają, pozostaje w tobie, gdy one przeminęły. To wrażenie, jako obecne, mierzę, a nie owe rzeczy, dzięki którym przeminęciu ono powstało. To wrażenie mierzę, kiedy mierzę czas. Albo więc to właśnie jest czasem, albo wcale nie mierzę czasu.” [św. Augustyn, 1987: 294]. Każde z pism Augustyna jest z jednej strony skierowane przeciw przeszłości, zaś z drugiej jest przemyślanym programem filozofii po chrześcijańsku na przyszłość.

W ten sposób wynika nie tylko pozytywna strona zagadnienia w ogóle, ale i równocześnie wskazanie jak należałoby je rozwiązać. Znane jest powiedzenie Świętego Augustyna: „Crede, ut intelligas” (uwierz abyś zrozumiał) wyjaśnia ono specyficzną postawę Augustyna i rolę, jaką przypisuje w swojej doktrynie, wierze i poznaniu. Przyjęcie wiary ma nam umożliwić pełne zrozumienie, ale wiara nie bierze na siebie roli, jaka przypada w udziale rozumowi. Św. Augustyn nie opiera prawdy swych wniosków filozoficznych tylko na fakcie, że zostały one zaczerpnięte z objawienia. Prawdy wiary nie stanowią dla niego argumentów w dowodzie. Dowodzenie leży wyłącznie w dziedzinie rozumu. Filozof może wyjść z danych objawień, ale patrzy wtedy w jakim stopniu treść danej prawdy zgadza się z rozumem. Dla teologa racją ostateczną w dowodzie jest odwołanie się do tej wiary, dla filozofa pozostaje drogą argumentacji rozumowanej, nawet wtedy kiedy bierze on za punkt wyjścia prawdy objawione. Zasada ta nie deprecjonuje więc rozumu, wyznacza jednak swoistą hierarchię duchowych władz człowieka, określaną niekiedy jako prymat woli albo woluntaryzm. Nie jest to oddanie całkowitej przewagi woli nad rozumem. W porządku metafizycznym Augustyn wyklucza pojęcie prymatu woli nad rozumem zarówno u Boga, jak i u człowieka i podkreśla, że samo pojęcie woli staje się niedorzeczne bez rozumu. Inaczej jest w porządku działania. I tu nie ma woli bez rozumu, ale aktywność rozumu zależy od woli: sceptycyzm to nie tylko bezwładność umysłu ale i choroba woli. Całe postępowanie człowieka i skuteczność jego działania zależy od woli. Prymat woli jest

więc prymatem działania, a nie bytowania. Wysłunięcie „credo” na pierwszy plan w metodzie Augustyńskiej wiąże się ściśle z ogólną koncepcją filozofii św. Doktora. Filozofia dla niego nie jest wyłącznie umysłowym i teoretycznym wysiłkiem mającym na celu rozwiązanie najogólniejszych zagadnień dotyczących człowieka i wszechświata. Cała filozofia Augustyna to wznoszenie się do mądrości jako poznania i posiadania najwyższego dobra - Boga. Augustynowi chodzi mniej o rozwiązanie problemu, a raczej o znalezienie prawideł życia. Zadość uczynienie tym wymaganiom znajduje Augustyn na płaszczyźnie wyższej niż ludzka. Charakterystyczne dla augustynizmu jest głębokie przekonanie że prawdziwa filozofia musi zakładać akt przyjęcia porządku nadprzyrodzonego który wyzwala wolę od ciała przez łaskę, a myśl człowieka, pozostawionego własnym siłom, do osiągnięcia całkowitej pewności, bez której nie ma pokoju, ani szczęścia. Przyczyna tej słabości człowieka tkwi w grzechu pierworodnym, który zniszczył jego pierwotny stan umysłu. Powrót do doskonałości możliwy jest jedynie dzięki pomocy Boga i dlatego pierwszym krokiem na drodze do mądrości musi być wiara. Wiara Augustyńska to w istocie „myśl, której towarzyszy przyzwolenie.” Akt wiary nie tylko jest bezrozumny, ale doskonale moralny. Objawienie podaje prawdy jasne, pewne i niezmiennie, takie, na których można budować życie. Rozum, pozostawiony sam sobie, popada w sceptycyzm lub rozbieżność systemów. W ten sposób przyznanie pierwszeństwa w dążeniu do mądrości posiada dla Augustyna rozumowe uzasadnienie. Augustyn filozofie pojmował nie jako naukę abstrakcyjną, ale jako wiedzę, która daje praktyczne reguły życia, musiał przypisać właśnie taką rolę w swym systemie. Jego filozofia przede wszystkim posiadała orientację etyczną i praktyczną, miała zapewnić osiągnięcie szczęścia.

W poglądach Świętego Augustyna znajdziemy wiele myśli nie doprowadzonych do końca lub zarysowanych szkicowo, wiele niedociągnięć i braków z punktu widzenia teoretycznej poprawności systemu. Nauka Świętego Augusta jest zachętą do indywidualnego wysiłku poznawczego i zachętą do wejścia na drogę doskonałości, przez którą prowadzi miłość. Przedstawia ona doktrynę, która obejmuje wszystkie potrzeby i skłonności

człowieka zmierzającego do szczęścia. W filozofii Augustyn skoncentrował się przede wszystkim na zagadnieniu Boga oraz człowieka i jego duszy. Analiza relacji duszy ludzkiej do Boga stanowi istotę i charakterystyczną cechę doktryny Augusta. Filozoficzną wizję w rzeczywistości zbudował na podbudowie platonizmu i neoplatonizmu, odrzucając jednak platoński monizm i emanatyzm. W teorii poznania zbliżał się do fenomenalizmu, twierdząc iż pewny może być jedynie sposób w jaki rzeczy przedstawiają się poznającemu je podmiotowi. Podobieństwo do neoplatonizmu można było znaleźć także w mistycznym charakterze poznania, podkreślonym przez Augustyna. Miało być ono najwyższym stopniem zagłębienia prawdy przerastającym poznanie racjonalne.

Myślę, że sporne są jego sposoby analizowania naszych zdroworozsądkowych przekonań o czasie. Takie podejście do zagadnienia ma jednak swoje dobre strony, częste popadanie przez Augustyna w paradoksy i absurdy prowokują postawę krytyczną i stymulują do poszukiwań nowych dróg badawczych. Z pewnością nie pozostały bez wpływu na pełną pasji i niewinności żarliwości prowadzonych przez Augustyna poszukiwań prawdy i piękna. Tej właśnie tendencji do prowadzenia nowych pytań i głębszych badań dzieła Augustyna zawdzięczają trwałej żywotności i zainteresowania, dzięki którym wywarł potężny wpływ na myśl religijną w średniowieczu i epoce reformacji.

Summary

According to Augustine - and here you can see influences of ancient philosophy - a man is by nature a social being. Alone can use the gift of speech, and thus build a space agreement, construct and principles of law, establish standards. After all, they all should be subject to God. A social being, as man reaches its fullness only in the group. The guiding principle of human functioning in society is a virtue, and the virtue of justice. It is a guarantee of peace.

-
- [1] Andrzejewski, B. Moryń, M. Przyłębski, A. 1993. *Mały leksykon filozofów*, Poznań.
- [2] Bauer, Z. Oleszkiewicz, A. 2003. *Wielka księga świętych*, Kraków.
- [3] Chadwicki „H. 2000. *Augustyn*, Warszawa.
- [4] Hersch, J. 2001. *Wielcy myśliciele zachodu*, Warszawa.
- [5] Kuziak, M. Rzepczyński, S. Tomasiak, T. 2004. *Słownik myśli filozoficznej*, Bielsko-Biała.
- [6] Legowicz, J. 1976. *Zarys historii filozofii*, Warszawa.
- [7] Łagodni, W. Pyszczek, G. 2000. *Filozofia PWN leksykon*, Warszawa.
- [8] Polak, G. 2003. *Księga świętych*, Kraków.
- [9] Tarnowski, K. 1999. *Św. Augustyn dialogi filozoficzne*, Kraków.
- [10] Św. Augustyn, 1977. *Homilie na ewangelie Św. Jana*, Warszawa.
- [11] Św. Augustyn, 1987. *Wyznania*, Warszawa.
- [12] Legowicz, J. 1954. *Dialogi filozoficzne Aureliusza Augustyna w walce z naukowym poglądem na świat*. *Myśl filozoficzna*, nr 3.
- [13] Św. Augustyn, 1953. *Dialogi filozoficzne*, Warszawa.

Ванда Ивановна Русецкая

***Трансформация процесса идентичности в
современном социокультурном пространстве***

***Transformation of identity process
in modern socio- cultural space***

Удивительный мир писателей - фантастов предсказал многие ныне свершившиеся технические, научные достижения. Поэтому как это ни парадоксально, но можно вполне согласиться с Борисом Стругацким в том, что он предсказывает исчезновение самого понятия национальной самоидентификации. Причем, она падет, по мнению писателя, жертвой глобального потребления. Действительно, в глобальном наступлении современной технической цивилизации самобытные национальные культуры сохраняются некими островками, заботливо охраняемыми подвижниками, представителями этих культур. Писатель отмечает возникновение некоей «синтезированной», всеобщей культуры, в которой понамешано всего и отовсюду, взято из разных времен и у непохожих народов, и уже целые континенты искусства возникли, к которым все труднее крепится ярлычок «национальное» [Интервью с Борисом Стругацким. www.aif.by]. Феноменом, который безболезненно и весело освобождает человечество от национальной

самоидентификации, является мир потребления, мир развлекающегося обывателя-потребителя, дающий человеку максимальную свободу выбора. О великий мир потребления, ты совершенно безболезненно разрешаешь самые сложные проблемы современного мира, причем делаешь это без насилия, войн и лишений. Серые бригады и колонны, чеканящие шаг по мостовой и определяющие, кто на что пригоден в жизни, никогда, по мнению писателя, не выходят из этого мира, наоборот, они появляются тогда, когда этого веселого мира потребления нет, когда благ на всех не хватает. Возможно, эта точка зрения несколько утрировано представляет наше ближайшее будущее, но многие рациональные доводы в ней присутствуют.

Процессы, идущие в современной глобализирующейся культуре, оказывают неоднозначное воздействие на формирование идентичности современного человека. С одной стороны глобализация привлекательна для него, поскольку апеллирует к универсальным принципам гуманизма, плюрализма, субъективной активности человека, ментально освобождает его от пространственных ограничений, накладываемых на него фактом проживания в данной стране. Появление «глобальных» форм коммуникации (спутниковое телевидение, интернет) дает человеку возможность «принадлежать» к группам и культурам, в которые он физически не погружен, т.е. дает возможность этим группам культурно присутствовать в жизни отдельных общностей и обществ. Таким образом, возникают сообщества, в которых чувство идентичности индивида вырастает из связи с другими (часто пространственно отдаленными) людьми не в результате общего воспитания и совместного проживания, но вследствие общих интересов, общих идеалов или, как минимум, совпадения мнений. С другой стороны, множественность систем ценностей, подходов, типов культурного поведения, расширяя сферу социально и культурно одобряемого, порождает у человека экзистенциальное

напряжение. Это напряжение обусловлено, прежде всего, необходимостью совершения выбора, сознанием неопределенности и даже распадом «существующих форм социальной жизни, их некомплементарностью, а также необходимостью пребывания во все более расширяющемся поле неартикулированной реальности» [Korogowicz, 1996: 28].

Процессы, которые постоянно идут между этими полюсами могут быть рассмотрены не только как фактор, осложняющий формирование идентичности современного человека и вызывающий у него чувство затерянности в многозначности мира, но и как характеристика собственно культурной ситуации, как процессы, которые идут в самой культуре. А процессы эти неоднозначны и таковы, что порой культурные различия между поколениями одной страны более ощутимы и значимы, чем, например, различия между жителями разных государств, народностей и рас. Возможности современного общения, например, возможность реально (вернее, виртуально) присутствовать при помощи интернета на вечеринке людей, находящихся в другой стране, действительно стирают границы не только в реальном материальном мире, но и в сознании людей. Вспомним, как робели многие из нас, наши родители, когда надо было ехать в другую страну. Сколько характеристик надо было собрать, как надо было показать себя, чтобы тебя сочли достойным представлять целую страну за границей. Ты был представителем советских людей. Говорили даже о новой исторической общности – советский человек, советские люди. Идентификация шла по линии идеологического фетиша, придуманного в целях большего сплочения людей вокруг партии КПСС. В идентичности, формируемой советским бытием, предпочиталось говорить о коллективных ценностях, коллективном сознании, коллективной ответственности. Как следствие, формировалась некая коллективная идентичность, в основе которой лежали идеологемы, построенные на дихотомии «свой» - «чужой». Но это была надуманная конструкция, а такие

образования рано или поздно рушатся. В современной социокультурной реальности возникают новые цивилизационные контексты, характеризующиеся экспансией средств, условий, ценностей, связанных с ощущением сопричастности к миру современных технологий, информационных, интеллектуальных продуктов. Мир стал более близким и взаимозависимым, это реальность, с которой необходимо считаться и изменить которую какое-то отдельное государство не в силах. В процессах идентификации большую роль играют идеалы, значимые другие, поэтому в современном достаточно плюралистичном обществе происходят процессы, которые изменяют не только материальные условия жизни людей, но их ценности, идеалы, нормы. Изменяются традиционные роли, представления о ролях мужчины и женщины, меняются каноны мужественности и женственности, меняются представления об идеалах. В этом процессе средства массовой информации и коммуникации (в особенности телевидение) являются важнейшими агентами социально-культурного формирования личности. В современных реалиях глобализации социального мира отмечается радикальная качественная трансформация прежних социальных идентичностей как устойчивых форм социальной ориентации. Поскольку идентичность есть изначальное соответствие или уподобление личности или группы определенным нормам, принятым в обществе или группе, то в основе этого стремления соответствовать лежат социокультурные основания. Современные исследователи сопоставляют «традиционный» и «модернизированный» культурные типы по ряду параметров: изменения характера производства, социальных связей, духовных ценностей и значимых личностных характеристик. [Inkeles, Smith, 1974]. Современные общества – общества модерна и постмодерна, в которых традиционные ценности подверглись наибольшему изменению, а модернизационные изменения в традиционных

культурах, могут рождать конфликт ценностно-мотивационной структуры и культурной, этнической идентичности личности.

Идентичность традиционно основывалась на стабильности социальной структуры, идеалов, ценностей и норм. Человек же идентифицирует себя с тем или иным окружением, принимая, прежде всего, ценности и идеалы этого сообщества или окружения. Мы здесь не говорим о его этнической принадлежности, которая дана ему от рождения. Общественные идеалы есть одна из важнейших сторон формирования «человека общественного», их существование необходимо для нормальной жизнедеятельности общества. Предметное же воплощение этих идеалов – это другая сторона их существования. Проблема соотношения между декларируемыми ценностями и теми, что являются реальной побудительной силой – вот основное поле социологических исследований, так как всякая общезначимая ценность становится значимой только в индивидуальном контексте. Говоря о времени «развитого социализма», можно сказать о том, что государственная идеология с завидным упорством употребляла механизм прямого воздействия официально признанных ценностей и норм на деятельность людей, совершенно упуская из вида то, что основные провозглашаемые в обществе ценности опосредуются в целой системе групп близкого окружения личности, референтных групп. В идеологии фигурировал только тип «человека общественного», его ценности и идеалы. Он не обращал внимания на материальные условия своей жизни, презирал материальное благополучие, отдавая всего себя труду на благо родины. Но то, что было принято официальной идеологией, мало соотносилось с тем, что реально волновало людей, двигало их поступками и действиями. В современных постсоветских обществах на передний план выходят общезначимые ценности человека – его здоровье, безопасность, материальная обеспеченность, семья. С крахом официальной идеологии, продуцирующей двойные стандарты, в системе ценностей людей произошел резкий сдвиг – с

общественно значимых на личностно значимые, которые всегда были и будут на первом месте у каждого нормального человека. В изменившихся политических, социальных, экономических условиях, при возникших границах, таможнях, у людей, живших ранее в единой стране, появилось чувство социальной, психологической разобщенности. Однако, при этом в появившейся открытости иных социальных и культурных горизонтов, возможностях посещения стран не только ближнего, но и дальнего зарубежья появилось множество новых культурных символов, тиражируемых современными СМИ, формирующих моду, стили жизни, культурные предпочтения, образ поведения. Значительно ближе стали жители дальнего зарубежья, и человек не чувствует себя автономной единицей, принадлежащей только к тем традиционным группам окружения, существовавшим в Советском Союзе и противостоящим всему остальному миру. Он – человек мира, он более космополитичен, а молодой человек скорее находит общий язык со своими сверстниками в дальнем зарубежье, чем с представителями другого поколения в своей стране. В сложившихся условиях меняется отношение к богатству, деньгам, которые стали играть очень значительную роль в жизни людей. В СМИ тиражируются способы быстрого и легкого обогащения. Появился слой очень богатых людей, получивших свой первоначальный капитал не тяжким трудом, а просто на развалинах империи прибравших к рукам бывшую народную, но вдруг ставшую ничьей собственность. Изменилось традиционное для советского человека отношение к труду. Труд лишился идеологических лозунгов, стал действительно средством, а не целью жизни, в то же время это рутинный, необходимый труд для пропитания, для поддержания жизни, труд тяжелый и, как ни странно, совершенно не связывающийся в сознании индивида со способами обогащения, а тем более быстрого и легкого обогащения. Любопытно сравнить отношение к труду молодежи советского прошлого и постперестроечного времени. По данным

межрегионального исследования 1987 года, проведенного социологами Беларуси, Литвы, Латвии, Эстонии в списке наиболее значимых ценностей молодыми белорусами были отмечены на первом месте – польза моей работы обществу (93,4%), на втором – желание заниматься любимым делом, заслужить работой авторитет и уважение друзей,(92%), на третьем – возможность служебного роста, профессионального продвижения (51,6%), далее – возможность хорошего заработка (31%) и 20% хотели бы рассчитывать на спокойную, чистую и легкую работу.

В исследовании 1993 года, проведенном в целом по республике, выявилась совершенно иная структура ценностных ориентаций в сфере труда: 95,1% опрошенных хотят, прежде всего, хорошо зарабатывать, 52,3% - заниматься любимым делом, еще меньше – около трети – хотели бы постоянно совершенствоваться профессионально, примерно столько же волнует, чтобы работа была полезной обществу. Почти половину респондентов интересует удобный режим работы, для 38,4% важно заслужить уважение знакомых и друзей, 32,1% хотят постоянно совершенствоваться, 29,1% - быть полезным обществу (сравним с 93,4% в исследовании 1987 года), 18,5% хотят добиться высокого положения в обществе, для 18,3% важно, чтобы работа была физически легкой, чистой. В анализе личностных смыслов жизни, предпринятом в исследовании 1993 года на открытый вопрос о том, в чем видят респонденты смысл своей жизни, было получено более 80% ответов, что довольно редко происходит при ответах на открытые вопросы. Молодые люди на первое место поставили ответ – «в счастливой, благополучной семье», « в создании семьи», на второе - «в детях, заботе о них, в любви к детям», на третье – «в любимой, интересной, хорошо оплачиваемой работе», на четвертое « в материальной обеспеченности, материальной независимости, в достойном уровне жизни ». Речь идет о ведущих смысложизненных ценностях, которые наконец-то молодые люди смогли артикулировать открыто, и

которые действительно характерны не только молодежи постперестроечного времени, но и их сверстникам во всем мире.

Повторенное еще через 7 лет республиканское исследование ценностных предпочтений в сфере труда также выявило в первоочередных ожиданиях высокий заработок (92,2%). На втором месте – желание заниматься любимым делом (61%), на третьем – чтобы работа вызывала уважение друзей (43,9%), на четвертом – возможность применить свои способности (42,9%), на пятом – она должна быть полезна обществу (чуть более 30%). В структуре ценностных ориентаций молодых (исследование воздействия СМИ на формирование гражданского самосознания личности, проведенное институтом социологии в июне 2010 г.) интересная работа, профессия в настоящее время не входит даже в пятерку значимых ценностей, в то время как материально обеспеченная жизнь располагается на четвертом месте, сразу за здоровьем, любовью и семьей. Дети в данном случае менее важны, чем материально обеспеченная жизнь, они на пятом месте. Так что самое главное в труде для современной молодежи это возможность хорошо зарабатывать, чтобы иметь возможность хорошо жить, иметь все, а не только самое необходимое, но, прежде всего – иметь возможность потреблять, потреблять, потреблять.

В условиях быстро меняющихся социальных, политических, экономических и иных реалий общества сложно говорить об устоявшейся социальной идентичности личности. Современные исследователи стали говорить о «кризисе идентичности», но в ускоряющемся социальном развитии обществ, гигантском ускорении технологического и социального развития, меняющемся темпе жизни людей, кризис идентичности закономерен. Это нормальное состояние личности, более того, в современных условиях идентичность не есть что-то неизменное и устойчивое, это подвижное, меняющееся состояние, обусловленное изменчивостью окружающего мира. Как отмечает Бауман, характерная черта

современного сознания – приход новой «краткосрочной» ментальности на смену «долгосрочной» [Бауман, 2002]. Пластичность личностной и социальной идентичности становится закономерным фактором, возрастает социальная мобильность, становятся изменчивыми межличностные отношения. Однако важнее всего то обстоятельство, чтобы в изменчивости окружающего мира не исчезли вечные ценности – добро, любовь, дружба, порядочность, благородство, альтруизм, чтобы мир потребления воистину не стал, по словам Бориса Стругацкого, «вечно чавкающей Свиньей Жизни».

Summary

The transformation of identity process in modern socio-cultural space is considered. Identity was traditionally based on stability of social structure, ideals, values and norms. It is difficult to see the settled social identity of the person while social, political, economic and other realities of a society are quickly changing. Nowadays the identity is not something constant and steady. It is mobile, varying state conditioned by variable world around. Plasticity of personal and social identity becomes the law. However the most important thing is that the eternal values such as love, friendship, decency, nobleness, altruism wouldn't disappear in the variability of world around.

- [1] *Интервью с Борисом Стругацким*. www.aif.by
- [2] Korporowicz, L. 1996. *Osobowość i komunikacja w społeczeństwie transformacji*, Warszawa.
- [3] Inkeles, A., Smith, D.H. 1974. *Becoming modern*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- [4] Бауман, З. 2002. *Индивидуализированное общество*. М.

Татьяна Юрьевна Данильченко

***Политики должны осознавать, что они
живут и действуют в «мире» лакун***

***Politicians should realize, that they live
and operate in "world" of lacunas (gaps)***

Сейчас само собой разумеющейся является мысль том, что картина мира в сознании не только художника, но и ученого, политика определяется способами концептуализации реальности, связанными с языком. Способы высказывания о мире, различные стили мышления задают различные картины мира. То, что в головах американских политиков на климатическом форуме в Копенгагене мыслится как «потепление климата» китайскими и индийскими политиками мыслится не как борьба с выбросами, а как попытка развитых стран запретить им развиваться. Например, Пекин согласен начать переговоры о снижении выбросов на 5-7% только после того, как развитые страны, разместившие в Китае половину, причем, наиболее экологически вредную, своих производств и потребляющие дешевые китайские товары, согласятся взять на себя до 20% китайских выбросов.

Однако, в отличие от времен «холодной войны» современность уже не демонстрирует лишь двухполюсный раскол: между Западом и

другими цивилизациями. Возникло множество «центров силы» и множество политических, религиозных, межэтнических лакун. Вместо прежних политических двухполюсных концептуализаций «свободный мир – несвободный мир» все более частыми концептуализациями стали понятия «Запад», «ислам» (как культурно-политический феномен), «Большой Китай», Япония, Индия, Россия и ее «ближнее зарубежье», «Европейский союз» (в цивилизационном значении) [Хантингтон, 2003: 71-72]. Политологическая оценка этого состояния выглядит таким образом, что межцивилизационные отношения в этой фазе стали многообразнее и не поддаются однородной оценке. В межцивилизационных отношениях могут играть роль экономические, политические, религиозные, этнические, культурные факторы.

Каждая цивилизация видит себя центром мира и форматирует свою историю как центральный сюжет истории человечества. Это, пожалуй, даже более справедливо по отношению к Западу, чем к другим культурам. Такие моноцивилизационные точки зрения, однако, утратили значимость и пригодность в полицивилизационном мире. Вначале Н.Я. Данилевский в своей работе «Россия и Европа» (1868), а затем в 1918 году О. Шпенглер создали новый, нелинейный образ истории на основе культурологического подхода. Затем А. Тойнби подверг критике «ограниченность и наглость» Запада, выразившиеся в «эгоцентрических иллюзиях» о том, что мир вращается вокруг него, что существует «неизменный Восток», что существует лишь «одна река цивилизации».

Политико-идеологическая лакуна времен холодной войны имела свои социально-классовые основания и представляла собой развертку классового антагонизма капитализма в межгосударственную сферу. Поэтому ведущими конфронтирующими ценностями этой глобальной лакуны были политические ценности.

Политика в мире после «холодной войны» впервые в истории стала и многополюсной, и полицивилизационной. В конце 1980-х коммунистический мир рухнул и после «холодной войны» наиболее важными стали различия не только идеологические, политические или экономические, а также культурные, религиозные. Наверное, несколько неожиданно, но основным вопросом стал вопрос об идентичности. И люди отвечают традиционным образом - обратившись к понятиям, имеющим для них наибольшую важность. Люди определяют себя, используя такие понятия, как происхождение, религия, язык, история, ценности, обычаи и общественные институты. Они идентифицируют себя с культурными группами: племенами, этническими группами, религиозными общинами, нациями и - на самом широком уровне - цивилизациями. Не определившись со своей идентичностью, люди не могут использовать политику для преследования собственных интересов.

Однако всякая идентичность в качестве своего основания имеет оппозицию «Мы-Они», «Свои-Чужие». Следовательно, всякая идентичность сопровождается образованием лакун, а цивилизационная идентичность сопровождается цивилизационной демаркацией границ. Схема в этом случае такова: мы узнаем, кем являемся, только после того, как нам становится известно, кем мы не являемся, и только затем мы узнаем, против кого мы.

Мировоззренческие лакуны - это «смысловые провалы», «пустоты», «зоны непонимания и непереводаемости» между представителями различных мировоззренческих позиций. Если отношения идентичности выявляют «кто Я?» и «кто Мы?» - представитель какого этноса, нации, государства, культуры, цивилизации, то отношения лакунарности позиционируют тех, кто есть не-Я, не-Мы. «Мы это не Они», «Мы - это Свои», а «Они - Чужие», «Они - Другие», «Инаковые». Идентичность и лакунарность нераздельны и творящий благое дело патриот часто не замечает, что чем более он педалирует на Мы, тем более он противопоставляет

Своих Чужим и увеличивает культурную и другую дистанцию между Мы и Они.

Ментальные, когнитивные, эмоциональные, аксиологические несовпадения приводят к возникновению социальных противоречий, непонимания, противоположных оценок одних и тех же политических реалий. Социальные и политические позиции и интересы играют в этом случае определяющую роль. Но сам феномен проявляется в несовпадении смыслов. В сентябре 2005 датская газета *Jyllands-Posten* опубликовала 10 карикатур, которые были восприняты многими как прямое осмеяние пророка Махаммада и Ислама. Реакция на эту публикацию была крайне негативной. Этот случай поднимает не только проблему того, когда закон правомерен в ограничении свободы выражения, но и проблему влияния лакун на состояние общественного сознания и общественного мнения.

Необходимо учитывать две вещи. Во-первых, в то время как свобода слова - важная ценность, она не абсолютна. Это - одна из многих ценностей и может быть сокращена в свете других ценностей. Таким образом, любая оценка защиты или запрета свободы слова вовлекает балансирование противоречивых интересов и ценностей. Во-вторых, законы, касающиеся свободы слова в различных странах имеют неодинаковые ограничения. В современной России и США возможно самые либеральные законы в отношении к защите свободы слова. Во многих других странах законы гораздо строже. Однако, независимо от либеральности законов относительно свободы слова, «коллективная память» людей может играть роль в выборе типа речи, которая может быть ограничена, поскольку память может внести вклад в оценку значения и величины причинения вреда.

В каждой стране есть национальные особенности в способах восприятия и языкового представления политической действительности, что объясняется национальной ментальностью и историческими условиями формирования политической культуры.

Сопоставление политической коммуникации различных стран и эпох позволяет отчетливее дифференцировать «свое» и «чужое», «общечеловеческое» и свойственное только тому или другому национальному дискурсу. Все это способствует лучшему пониманию между народами и межкультурной толерантности. Если на Западе глав государств часто сравнивают с капитаном или рулевым корабля, то метафоры лидерства в исламе связаны с искусством верховой езды. Мусульманский лидер никогда не стоял за штурвалом, но часто сидел в седле и держал ноги в стремях. Также его власть никогда не ассоциировалась с образом солнца, потому что испепеляющее солнце не радует жителей Востока. Мусульманский лидер закрывает подданных благодатной тенью, спасающей от палящего солнца, и одновременно сам является «тенью Бога на земле».

Следует принимать во внимание, что некоторые направления политической лингвистики, получившие развитие в Европе и США, невозможны в отдельных азиатских странах ввиду особенностей законодательства и политических систем. К примеру, в Китае и Сингапуре нельзя проводить исследования общественного мнения, направленные на выявление восприятия рядовыми гражданами политических лидеров или кандидатов на государственные должности. Свои ограничения накладывают традиции освещения событий в СМИ.

Политика в мире после «холодной войны» впервые в истории стала и многополюсной, и полицивилизационной. В конце 1980-х коммунистический мир рухнул и после «холодной войны» наиболее важными стали различия не идеологические, политические или экономические, а культурные. Наверное, несколько неожиданно, но основным вопросом стал вопрос об идентичности. И люди отвечают традиционным образом - обратившись к понятиям, имеющим для них наибольшую важность. Люди определяют себя, используя такие понятия, как происхождение, религия, язык, история, ценности, обычаи и общественные институты. Они идентифицируют себя с

культурными группами: племенами, этническими группами, религиозными общинами, нациями и - на самом широком уровне - цивилизациями. Не определившись со своей идентичностью, люди не могут использовать политику для преследования собственных интересов. В этом случае особая ответственность лежит на национальной элите.

Многостраничный труд «Освещение общей истории России и народов постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств» выложен и в Интернете на сайте Фонда «Государственный клуб». Частично переведя на русский язык и проанализировав 187 школьных учебников и пособий из двенадцати стран бывшего СССР, ученые МГУ и других исторических факультетов отметили важные особенности новой постсоветской исторической мифологии. Азербайджанский учебник для шестого класса возвещает, что азербайджанцы - современники шумеров: «Первые письменные свидетельства о племенах древнего Азербайджана даны в шумерских эпосах и клинописях». А на картах грузинских учебников в качестве исторических областей Грузии показаны территории Азербайджана, России и Турции.

Оказывается, что общая черта постсоветской негативной идентичности, т.е. представление о так называемом «заклятом враге» - это Россия и русские (исключением являются Армения и Белоруссия). В учебниках контакты с русскими оцениваются только как источник бед. Так, на уроках в Латвии и Эстонии совместное с Россией отражение крестовых походов отодвинуто в тень. Мало того, авторы учебника «История Эстонии» сожалеют, что крестовый поход остановился на границах Руси. Господа Адамсон и Валдмаа так и пишут: «Отчего же Запад не осуществил масштабный крестовый поход на Русь? К 1240 году время было упущено».

Еще один способ выразить свое негативное отношение к Руси, России и СССР - замолчать факты. В учебниках истории Узбекистана нет ни слова о том, что уже в 1967 году (ровно через год после

страшнейшего землетрясения, которое уничтожило Ташкент) «звезда Востока» был полностью восстановлен.

Учебники Грузии, Латвии, Литвы, Молдовы, Узбекистана и Эстонии оценивают политические репрессии как этнический геноцид. Если заменить в этом списке Узбекистан на Украину, то получится компания стран, где в учебниках Советский Союз назван агрессором и инициатором Второй мировой войны.

В романе Майкла Дибдина «Мертвая лагуна» устами венецианского националиста-демагога выражен весьма мрачный, но характерный для нашего времени взгляд на мир: «Не может быть настоящих друзей без настоящих врагов. Если мы не ненавидим того, кем мы не являемся, мы не можем любить того, кем мы являемся». Для людей, которые ищут свои корни, важны враги, и наиболее потенциально опасная вражда всегда возникает вдоль «линий разлома» (лакун) между основными культурно-цивилизационными маркерами – религия, мораль, философия. Восстанавливая социальную память, народы бывшего СССР реставрировали не только традиционную идентичность, но и произвели эскалацию спящей лакунарности.

18 апреля 1994 года две тысячи человек собрались в Сараево, размахивая флагами Саудовской Аравии и Турции вместо флагов ООН, НАТО или США и идентифицируя себя со своими братьями-мусульманами. Потому что для людей, которые ищут свои корни, важны враги, и потенциально наиболее опасна вражда, которая проходит вдоль «линий разлома» (лакун) цивилизаций между основными культурно-цивилизационными маркерами – религия, мораль, философия. Лакуны – это «зоны непереводимости», «зоны непонимания», «культурные провалы», «темные места», «пустоты» в зонах межкультурных и цивилизационных контактов. Они обусловлены культурной природой человека, множественностью его культур и познавательными границами – невозможностью существования одной единственной картины мира для всех народов.

Если мировоззренческие лакуны обусловлены различием сознательно артикулируемых картин мира, ценностей, убеждений, позиций, то ментальные лакуны выражают верования, оценки, стереотипы, действия, осуществляемые социально бессознательно.

Конфессионально-мировоззренческие различия для современного человечества также существенны, как и тысячу лет назад. Это обусловлено тем, что религии и религиозно-философские мировоззренческие системы составляют основу мегацивилизаций – цивилизаций глобального уровня, таких как христианская, исламская, буддийская, конфуцианская, индуистская цивилизации. Существенность религиозных ценностей заключена и в том, что, будучи весьма консервативными системами, они аккумулируют в себе историческую память народов. Например, современная Европа остро ощущает цивилизационный разлом «ислам-христианство» внутри современных европейских государств. Этот тектонический разлом проходит не просто через городские кварталы, или улицы, а через души – через систему веры, убеждения, культа. Как отмечает Б. Левис, «Ислам – это не географическая область: это религия. Но для мусульман слово «религия» содержит совсем другой смысл, чем для христиан современности и средневековья... Для мусульман ислам – это не просто система веры и культа... Это скорее образ жизни в широком смысле, и его нормы включают элементы гражданского, уголовного и даже конституционного права в нашем понимании» [Lewis, 1995: 5-7].

Российское экономическое, политическое и культурное пространство прерывисто, неоднородно. Страна живет в разных эпохах одновременно - от постиндустриальных очагов - Москвы и Петербурга до военно-патриархальных вожеств Чечни [Баранов, 2008: 131]. Разные локусы этого пространства изменяются и развиваются неравномерно, скорость перемен в регионах различается коренным образом, на порядок.

Однако политологи, с нашей точки зрения, часто понимают идентичность и лакуны несколько объективистки. Отечественные политики, политологи, эксперты часто мыслят геополитически, политэкономически, военно-стратегически. Например, политико-культурные лакуны измеряют такими маркерами как Кавказский хребет, город-село, Северный Кавказ, Чечня, Дагестан и т.п. Но сколько раз уже жизнь нам подсказывала, что лакуны проходят не по территориям, а по линиям мировоззренческого раскола. Мировоззренческое столкновение цивилизаций проходит не просто через Северный Кавказ. Оно потому и мировоззренческое, что проходит через сознание, убеждение, совесть, веру. Решение современных проблем Ингушетии, Дагестана не в региональном делении, а в отношениях идентичности и в тех мировоззренческих лакунах, которые проходят через душу, сердце живущих там людей. Мировоззренческие лакуны характеризуют современное глобальное сознание, межцивилизационные отношения.

Первый цивилизационный лакунарный провал случился для СССР в Афганистане. Война СССР в Афганистане 1979-1989 годов началась как поддержка дружественного политического режима. По логике эпохи «холодной войны» она превратилась в конфронтацию с США. Однако в стратегии СССР не было учтено, что она превратилась также и в столкновение с исламским миром – столкновение цивилизаций. А в цивилизационной идентичности ведущей является духовно-мировоззренческий фактор. Поэтому откат СССР из Афганистана имел двойные цивилизационные последствия: Запад полагал это победой свободного мира, а мусульмане рассматривали как победу ислама.

После окончания холодной войны в диалоге с М. Горбачевым западные политики риторически поддерживали идею нового миропорядка, но на практике мировое правительство оценило ситуацию как победу западного проекта глобализации. Такого рода идентичность Европы вновь прочертила лакуну между Западным и

остальным миром. Однако двойная игра западных правительств против СССР не решила проблему в цивилизационном масштабе. И сейчас США и Европа стоят перед аналогичной проблемой.

В современной Европе сталкиваются с очередным «наступлением» ислама, происходящим в новой форме. Впервые большие, однородные группы мусульман проживают за пределами дар ал-ислама, в странах, где не действуют законы шариата. Их положение стало источником напряженности вследствие цивилизационной лакуны непонимания («Запад-ислам»), которая имеет свои длительные исторические корни. Кроме того, напряженность усиливается исламской пропагандой, фундаменталистским террором, деятельностью мусульманских общин. Глобализация крайне обострила тот факт, что существующие мировые религии разделяют человечество непроходимыми лакунами. Современный цивилизационный разлом проходит, во многом, по границам распространения этих религий. Но противоречия не только во внешнем пространстве бытия людей, они разъедают современного европейца изнутри. Без изменения мировоззренческих (философских, религиозных, политических) образов мира существующие лакуны не преодолеть. Кризис имеет мировоззренческий характер и он находится, прежде всего, в головах европейцев – в их идеологии, душах. Точно также, без реформирования мировых религий с помощью политических и философских усилий новый мировой порядок не может быть построен.

Если в 1970 гг. мы всемирно исторический процесс концептуализировали по Марксу – есть столбовая дорога формационного ступенчатого развития и идею Н.Я. Данилевского [Данилевский, 1971] всерьез не принимали, то сегодня ситуация во многом противоположна. Мы готовы признавать, что есть множество культурно-исторических типов (цивилизаций), по своему основному проявлению они различны и неоднородны, а между различными

цивилизациями существуют лакуны. Эти лакуны заполняются в основном «прополкой», т.е. колонизацией. «Почвенное удобрение», также как и «новое мышление» (по Горбачеву) это часто лишь спекуляции в устах политиков.

* * *

С нашей точки зрения, теории лакун стоит уделять больше внимания. Настало время создания общей теории лакун, в том числе и философского характера. Эта теория имеет вполне кантовские выводы прикладного характера, касающиеся «границ человеческого разума и познания». Она важна с точки зрения современного устройства мира, с точки зрения налаживания эффективной коммуникации в многообразном мире культурных, политических и религиозных акторов. Политики должны верить не только в свою правоту, но и осознавать лакуны между различными картинами мира.

Summary

The political picture of the world depends on ways of conceptualization realities. For people who search for the roots, enemies are important, and the most potentially dangerous enmity always arises lengthways inter-civilization lacunas. Restoring social memory, people of the former USSR restored not only traditional identity, but also have made escalation of sleeping lacunas (gaps). The theory of regional civilizations (cultural-historical types) is productive at the present stage in politic and the geo-politic attitude.

- [1] Хантингтон, С. 2003. *Столкновение цивилизаций*, С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. — М: ООО «Издательство АСТ».
- [2] Баранов, А.В. 2008. *Политико-культурные лакуны Юга России*, Регионалистика и этнополитология/ Редкол.:Р.Ф. Туровский и др.- М.: РАПН; РОССПЭН.
- [3] Lewis, B. 1995. *L'Europa e l'Islam*, Roma – Bari.
- [4] Данилевский, Н.Я. 1971. *Россия и Европа*. СПб.

Антон Юрьевич Переломов

***Социальные медиа как новый жанр
журналистики в современном обществе***

***Social media as a new journalistic
genre in the contemporary society***

Современное общество, являясь свидетелем, а также непосредственным участником информационной, а вместе с ней и лингвистической революции, переживает поистине уникальную трансформацию во многих ключевых социальных аспектах. Человек – существо социальное, стало быть, коммуникация в нашей жизни должна занимать одну из первостепенных ролей. Психологи справедливо утверждают, что у человека существует особая потребность в коммуникации. Коммуникация не ограничивается лишь вербальным обменом информацией, поскольку одной из ключевых параметров коммуникации является волюнтативная функция, то есть побуждение к какому-либо действию. Учитывая сложившуюся ситуацию в повседневном информационном пространстве, возросшую популярность изложения открытой информации, считаем необходимым рассмотреть процессы трансформации социальных медиа в новые жанры журналистики.

Г.Г. Почепцов подчеркивает, что коммуникация это «процессы перекодировки вербальной в невербальную и невербальной в вербальную сферы. Исторически коммуникацией было именно это: принуждение другого к выполнению того или иного действия. То есть для коммуникации существенен переход от говорения Одного к действиям Другого. Именно ради этого реализуется передача значений между двумя разными автономными системами, которыми являются два человека» [Почепцов, 2001: 656]

Текст – это любой медиа-продукт, который можно исследовать, будь то телевизионная программа, книга, постер или популярная песня. Огромным источником медиа-текстов несомненно является и Интернет. Лингвистика позволяет определить денотативные значения, обсудить такие черты, как повествовательная структура, особенности передачи смысла сообщения, а также его связи с другими медиа (и прочими) текстами. Важное значение имеет то, что вся коммуникация, весь дискурс – это конструкция реальности. Каждое описание или представление мира – вымышлено, или наоборот представляет собой попытку описать или определить реальность. Нейтральных, не имеющих аксиологического потенциала, текстов не существует. Любой текст имеет свою цель и свои функции.

Сеть Интернет за несколько десятилетий превратилась в крупнейшую за всю историю человечества площадку для массовой коммуникации, став одновременно и очень перспективным коммерческим пространством, освобождённым от бремени сдерживающих факторов физической реальности. Медиа-тексты стали неотъемлемой составляющей современной коммуникации. Интернет-коммуникация, популярность блогов и социальных сетей, возможности WEB 2.0, которые позволяют оказывать своё индивидуальное влияние на Интернет (быть как объектом, так и субъектом информационного пространства), демонстрирует популярность и расширение форм, функций и жанров медиа-текстов.

Массовая коммуникация в сети Интернет позволяет задействовать гораздо большее количество коммуникантов и повысить эффективность медиа-текстов.

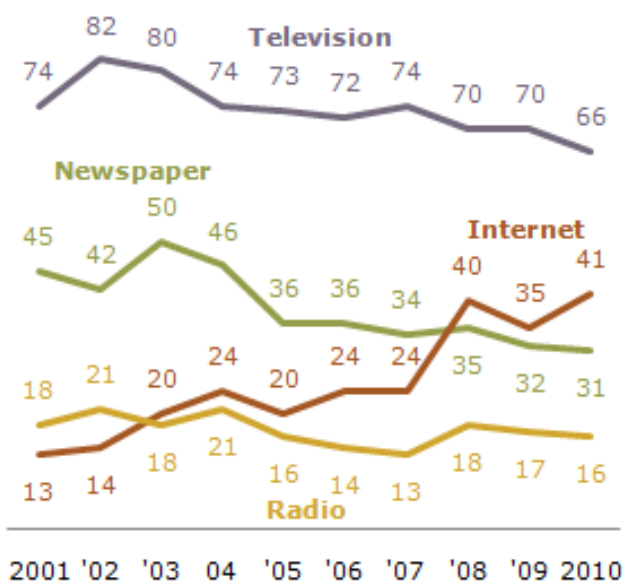
С появлением в широких массах Интернета, а также его развитием, человечество ощутило на себе огромный поток информации, информации, которую нужно было получать. Аудитория, получавшая информацию, работала в так называемом «одностороннем режиме», режиме «приёмника». Это был интернет 1.0. По большому счету, его можно было сравнить и с обычным кабельным телевидением, где реципиенты могли лишь выбирать тематику получаемой информации, посредством переключения различных телеканалов. С появлением Интернета 2.0 информационное пространство, а вместе с ним и все объекты информации сразу получили возможность стать и субъектам. Иными словами – каждый желающий получил возможность продуцировать информацию, а самое главное, с невероятной скоростью и легкостью распространять её. Сегодня абсолютно любой индивид может стать автором новостной ленты, может создать видеоканал Youtube, может начать вести персональный блог любого мультимедийного контента. Возможности, поистине, ограничены лишь фантазией автора. Социальные сети – оказывают огромное влияние на дистрибуцию самой информации, а также на её скорость, ведь не секрет, что уже сейчас наблюдается такая тенденция, что пользователи Интернета проводят наибольшее количество своего времени именно в социальных сетях, чем в любых других сервисах. Социальные сети – это тот феномен, который начал формировать виртуальных личностей. Более того, можно предположить, что именно феномен социальных сетей начал рисовать контуры той виртуальной реальности, о которой так много все говорят. Виртуальные личности, как и вообще все в Интернете, не являются субъектами географических границ, юридических законов, а также законов физики и других ограничений, присущих физической реальности.

Протяженность так называемого «Цифрового Я» весьма значительна, равно как и вовлеченность в медиа индустрию. Во многих отношениях художественная форма виртуального самовыражения сама по себе стала новым медиа, и социальные сети – его канал распространения. Ключевым для понимания является тот факт, что в архитектуру социальных сетей заложена возможность вывести самовыражение на новый уровень. Это в равной степени касается как меры самовыражения, так и широты охвата аудитории (кол-ва друзей, фоловеров). Простой пример: пользователь Myspace может иметь тысячи «друзей». Раньше в интернете это было невозможно, пусть даже при помощи таких инноваций как чатов, email, форумов, и сервисов мгновенного обмена сообщениями. Более того пользователи теперь могут выразить себя многомерно, посредством текста, фотографий, мультимедиа.

Американская исследовательская организация Pew Research Center опубликовала результаты исследования, посвященного тенденциям популярности новостных платформ за последнее десятилетие.

Результаты исследования показали что традиционные СМИ (телевидение, радио, пресса) стремительно теряют свои позиции источника новостей. В среднем по аудитории только телевидение остаётся для интернета конкурирующей платформой. Для подавляющего большинства (65%) американцев 18-29 лет интернет уже два года как стал основным источником новостей, увеличив свою долю в два раза с 2006 года. Для пользователей 30-49 лет возрастающий график «интернет» стремительно движется навстречу падающему графику «телевидение». Газеты, как источник новостей для этой возрастной категории, потеряли за десятилетие больше всего. И даже у самой старшей группы (более 65 лет) интернет взлетел с 1% до 14%, сравнявшись и даже немного опережая радио.

Where Do You Get Most of your News About National and International Issues?



PEW RESEARCH CENTER Dec 1-5, 2010. Figures add to more than 100% because respondents could volunteer up to two main sources. If asked more than once in a calendar year, trend shows final datapoint from each year.

Все больше влиятельных компаний обращают внимание на Интернет как на приоритетный канал распространения новостной информации, среди разных возрастных категорий населения. И хотя исследования были проведены в США, это вовсе не значит, что такая тенденция будет слишком отличаться и в остальных странах.

Благодаря «фейсбукам и твиттерам», мы уверенно вступили в новую стадию информационной эпохи.

Нельзя сказать, что это было сюрпризом: ученые предсказывали, что открытость и доступность информации в итоге найдет наиболее удобную и массовую форму подачи. Подзабытый закон диалектики сработал и в этот раз: количество перешло в качество и теперь компромат Wikileaks – это информационное шоу, общение с друзьями – мегабайты ссылок, которые фильтруются без нашего участия, СМИ – бесконечные републикации рекомендуемых пользователями материалов.

Благодаря социальным сетям мы увидели настоящий образ человека. Скажи мне, что ты «лайкаешь» или «ретвитишь», и я скажу, кто ты. Именно там информация о тебе настоящем, а не в профайле, где можно написать все, что угодно. Создайте собирательный образ пользователя Facebook по его активности и без дорогих социологических исследований получите портрет современного человека.

Наряду с популярностью социальных сетей блоги также делают заметный прорыв. Блогосфера (от англ. blogosphere) — термин, построенный аналогично термину «ноосфера» и ему подобным, и обозначающий совокупность всех блогов как сообщество или социальную сеть. Существующие в мире десятки миллионов блогов обычно тесно связаны между собой, блоггеры читают и комментируют друг друга, ссылаются друг на друга и таким образом создают свою субкультуру. Понятие блогосферы делает упор на одно из основных отличий блогов от обычных веб-страниц и интернет-форумов: связанные между собой блоги могут составлять динамичную всемирную информационную оболочку. [<http://ru.wikipedia.org/wiki/Блогосфера>]

Блог – это онлайн дневник, в котором могут присутствовать сразу две модели коммуникации. Ю. Лотман, цитируя Р. Якобсона говорил: «Если задаться целью построить модель культуры на более абстрактном уровне, то окажется возможным выделить два типа каналов коммуникации, из которых только один будет описываться применявшейся до сих пор классической моделью. Для этого необходимо сначала выделить два возможных направления передачи сообщения. Наиболее типовой случай — это направление «Я – ОН», в котором «Я» – это субъект передачи, обладатель информации, а «ОН» – объект, адресат. В этом случае предполагается, что до начала акта коммуникации некоторое сообщение известно «мне» и не известно «ему». Господство коммуникаций этого типа в привычной нам культуре заслоняет другое направление в передаче коммуникации, которое можно было бы схематически охарактеризовать как направление «Я — Я». Случай, когда субъект передает сообщение самому себе, то есть тому, кому оно уже и так известно, представляется парадоксальным. Однако на самом деле он не так уж редок и в общей системе культуры играет немалую роль.

Когда мы говорим о передаче сообщения по системе «Я — Я», мы имеем в виду в первую очередь не те случаи, когда текст выполняет

мнемоническую функцию. Здесь воспринимающее второе «Я» функционально приравнивается к третьему лицу. Различие сводится к тому, что в системе «Я — Он» информация перемещается в пространстве, а в системе «Я — Я» — во времени» [Лотман, 2000: 159-165].

Отсюда вытекает предположение о двух разных концепциях блогов. С одной стороны, это персональный дневник, некая модификация уже привычного нам понятия «домашняя страница», средство для общения автора со знакомыми ему людьми. Туда пишутся сообщения о каких-то личных событиях, помещаются интересные автору ссылки, возникают дискуссии о каких-то совместных впечатлениях посетителей и т.д. Таковы практически все дневники в «ЖЖ (Живой журнал)» и других аналогичных сервисах, подавляющее большинство русскоязычных веблогов, да и большинство западных. На них действительно видно, что либо это дневник для небольшой группы знакомых, либо попытка авторских обзоров, авторы которых быстро выдыхаются, поскольку сложно, ведя любительский сайт, соперничать с людьми, которым присылают пресс-релизы и интересные ссылки. В худшем случае такие авторы начинают копировать сообщения из различных источников, вызывая раздражение посетителей, уже прочитавших ту или иную новость ранее.

Вторая концепция это солидные блоги, которые представляют собой онлайн-реализацию явления, в нашей жизни встречающегося довольно редко — я говорю об авторских колонках в газетах. Нам мало известно понятие «колумнист» (column writer), очень распространенное в западных странах, когда конкретный журналист имеет жестко закрепленную за ним печатную площадь — это может быть колонка или даже целая полоса, — которую он заполняет по своему усмотрению. Отмечу, что на постсоветском пространстве вообще мало привычно западное восприятие журналистики — у нас нет 5–6 национальных газет, выходящих

каждый день на 32 полосах (а в воскресенье – на 100), плюс местных такого же объема. Большинство газет выходит на 6–8 полосах, туда с трудом помещаются сами новости, не говоря об авторских колонках. Лучшие западные блоги скорее представляют собой авторские колонки, выделенные в отдельный сайт – и ведут их настоящие журналисты, – что делает эти блоги полноценным источником информации.

Живя в эру высоких технологий и больших скоростей, человек нередко испытывает нехватку времени. Не все желающие могут себе позволить тратить много времени за написанием сообщений в блог (если конечно это не основная работа). Вот почему в последнее время огромной популярностью среди пользователей, начали пользоваться микроблоги. Микроблогинг (англ. micro-blogging) — это форма блогинга, которая позволяет пользователям писать короткие заметки и публиковать их; каждое такое сообщение может быть просмотрено и прокомментировано в режиме чата либо кем угодно, либо ограниченной группой лиц, которые могут быть выбраны пользователем. Эти сообщения могут быть переданы различными способами, включая такие, как текстовые сообщения, мгновенные сообщения, электронная почта, или web-интерфейс.

Микроблог не забирает много времени, микроблог более динамичен, гибок и предельно прост. Именно поэтому многие СМИ дублируют свою новостную ленту в микроблоге, оставляя заголовки новостей с гиперссылками на полную версию. На сегодня самым популярным сервисом микроблогов является «Twitter». Число официально зарегистрированных пользователей сети микроблогов Twitter на 20 января 2011 года превысило 240 миллионов. По данным официального представителя, на начало января 2011 года в сети Twitter число пользователей составило 200 миллионов, а число твитов, публикуемых в микроблогах ежедневно составило 110 миллионов.

При этом отмечается, что с сентября 2010 число «твиттерян» выросло на 40 миллионов человек. На сегодняшний день Twitter доступен на семи языках, а руководство сети микроблогов уверенным курсом идет на глобализацию сервиса. Запущенный в 2006 году, Twitter приобрел мировую популярность отчасти благодаря тому, что сервисом стали регулярно пользоваться известные политики и прочие знаменитости.

Блоги стали таким же привычным СМИ как и пресса. Совсем недавно в правила присуждения Пулитцеровской премии внесены изменения с целью охватить все журналистские форматы, используемые новостными организациями в производстве. Главной целью изменений является признание растущего значения визуальной составляющей информации, а также намерение оценить лучшие журналистские произведения независимо от формата. В 12 из 14 категорий внесены изменения, предполагающие возможность использования любого доступного журналистского формата, включая текст, видео, базы данных, мультимедиа, интерактивные презентации или любую комбинацию этих форматов. Правила не изменились только для двух категорий, связанных со статичными фотоизображениями. Новые правила начнут действовать уже на присуждении очередных премий в 2011 году. [http://www.pulitzer.org/2011_rules_changes]

Человек интенсивнее и стремительнее погружается в пространство информационных потоков, становясь ячейкой электронного коммуникативного пространства. Все чаще не мы ищем информацию, а она находит нас. В дефиците не информация, а наше время, которое требуется для её обработки.

Информация приобретает более динамичный характер благодаря современным электронным технологиям. Даже сам процесс рецепции видоизменяется. А тот факт, что пространство информационных потоков ещё и интерактивно, т.е. каждый может участвовать в его

формировании, выводит процессы массовой коммуникации на совершенно иной уровень.

Медиатексты электронного пространства очень динамичны, но что более интересно, они обладают чертами темпоральной независимости. Сравнивая данную особенность с традиционными неэлектронными СМИ, тот факт, что любое информационное сообщение можно практически беспрепятственно отредактировать или даже удалить в любой момент дает уникальное преимущество, ведь теперь можно гибко управлять той информацией, которая уже опубликована (редактировать, дополнять или вообще удалять).

Таким образом, проанализировав тенденции развития основных социальных медиа жанров (блоги, социальные сети), приходим к выводу, что массовая коммуникация в пространстве информационных Интернет-потоків заставляет все больше думать о том, как эффективнее его использовать с выгодой для себя и других. Это заставляет нас пересмотреть свое отношение к медиа-реальности, как к тому пространству, в котором мы фактически существуем.

Summary

This article deals with the Internet social media services such as blogs, social networks as a contemporary channel of information sharing among different kinds and categories of auditory.

- [1] Лотман, Ю. 2000. *М. Семиосфера*. — С.-Петербург: Искусство СПб.
- [2] Почепцов, Г.Г. 2001. *Теория коммуникации* - М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер".
- [3] <http://ru.wikipedia.org/wiki/Блогосфера>
- [4] http://www.pulitzer.org/2011_rules_changes

Karolina Fornal

***Wychowanie do wartości
w aksjologii Jana Pawła II***

Education to worths in axiology of John Paul II

Chcąc znaleźć odpowiedź na pytanie dotyczące pochodzenia i znaczenia wartości w życiu ludzi, należałoby w pierw rozpatrzyć ich ontologiczny status i przeznaczenie w odniesieniu do człowieka i jego natury, która przydaje wartościom moralnym pewien status ważności i istnienia. Sfera moralna bezsprzecznie jest efektem interakcji człowieka z drugim człowiekiem, ma zatem wymiar społeczny, w którym, jako jedna z wielu cech składowych ludzkiego charakteru i tożsamości, zawiera się całościowo i nierozzerwalnie: „Pierwotnym źródłem doświadczenia etycznego nie jest przeżycie wartości jako takich, lecz odkrycie, że obok nas pojawił się drugi człowiek” [Tischner, 1984: 88] Chociaż przy takim ujęciu naturalnym wydaje się fakt pochodzenia wartości etycznych oraz samej moralności, to świat ludzkich reakcji i zachowań ciągle jest obszarem nieodgadzionym, którego nie możemy zamknąć w jakichś określonych ramach. Wychodząc z tego punktu widzenia w sposób naturalny pojawia się przekonanie o tym, że granice moralnego zachowania i zasad etycznych wyznaczają odmienne obszary ludzkich reakcji, zachowań i motywów, tworząc tym samym nie-

zliczoną ilość indywidualnych, niesprowadzalnych do siebie światów wewnętrznych.

B.F. Skinner stwierdził, że „niemal każdy dokonuje ocen moralnych i etycznych, ale nie znaczy to, że gatunek ludzki posiada *wrodzoną potrzebę lub pragnienie norm etycznych*”. (Mogliśmy równie dobrze powiedzieć, że posiada on wrodzona potrzebę lub pragnienie postępów nieetycznych, ponieważ prawie każdy od czasu do czasu zachowuje się nieetycznie). Człowiek nie powstał jako etyczne czy moralne zwierzę. Rozwijał się w toku ewolucji aż do etapu, w którym stworzył kulturę moralną. Różni się on od innych zwierząt nie poczuciem moralności lub etyką, ale tym, że zdolny jest stworzyć etyczne czy też moralne środowisko społeczne” [Skinner, 1978: 195]. W pierwszej części tej tezy Skinner uwidacznia przekonanie o współistnieniu człowieka i ocen moralno-etycznych. Jego określenie *niemal każdy* jest jednak określeniem niepełnym i nieadekwatnym, mówiącym, że nie każdy człowiek dokonuje w swoim życiu oceny moralnej (etycznej), że robi to tylko pewna większość, ale wciąż nie całość. Wychoząc z założenia, że zarówno moralność jak i etyka pojawiają się w chwili spotkania człowieka z drugim człowiekiem, niemożliwym jest uniknięcie jakiegokolwiek oceny, będąc członkiem społeczeństwa czy grupy. Natomiast to, czy ludzkość, jako gatunek, posiada (wrodzoną) potrzebę czy pragnienie norm, w zależności od kręgów poglądowych może przedstawiać się dwojako. Wierząc, że wraz z rozwojem życia społecznego i kulturalnego powstały wartości, które podlegają procesowi modyfikacji zgodnie z nieustannym rozwojem życia ludzkiego we wszelkich jego wymiarach, człowiek jako istota naczelna w przyrodzie, coś traci. Można to nazwać pierwiastkiem duchowym, iskrą, żywotnością. Traci coś, co bezpośrednio stawia go na szczycie piramidy stworzeń. Traci wpisane w siebie przeznaczenie własnego stawania się poprzez odkrywanie prawdy o sobie i świecie. Chociaż oczywistym jest fakt nieuniknionego rozwoju moralno-etycznego ludzi, uwarunkowanego współżyciem we wspólnocie społecznej, to nie powinno się odmawiać człowiekowi pewnej wyjątkowej możliwości instynktowego i empatycznego współodczuwania oraz kierowania się głosem

sumienia, głosem płynącym z wnętrza siebie. Jeżeli człowiek posiada zdolność tworzenia środowiska etycznego, to moralność musi być jakąś częścią natury ludzkiej. Musi być potrzebna i poszukiwana. Podobnie jak człowiek posiada zdolność tworzenia innych rzeczy, domów, samochodów, lekarstw, ubrań, urządzeń. Wszystko to jest wynikiem jakiejś potrzeby, która wciąż dopomina się o swoje spełnienie, mając chociażby (albo aż nadto) ułatwić życie człowiekowi w zmieniającym się świecie. Wszelkie ludzkie działania były i są wynikiem jakiegoś instynktu, potrzeby i pędu życiowego. Człowiek to ruch, rozwój, tempo, gonitwa myśli, pragnień, instynktów. Niezwykle skomplikowana praca ludzkiego mózgu nadaje tempa życiu człowieka. Każda myśl czy wizja powstająca w ludzkim mózgu niosła i niesie ze sobą konieczność wyboru, a więc decydowania. Wraz z potrzebami, pragnieniem zmian rozwinęła się w człowieku moralność, a w jej następstwie zaczęły klarować się pewne zasady postępowania, mające ułatwić człowiekowi poruszanie się we wciąż zmieniającym się świecie. Zasady etyczne stały się niezbędne do przeżycia w społeczeństwie oraz do realizowania i zaspakajania potrzeb.

Jak już wspomniałam wcześniej wyjaśnienie pochodzenia i sensu wartości dla człowieka kształtuje się dwojako. Zgodnie z chronologią problemu należy rozpocząć od pierwszego, wciąż silnie zakorzenionego w kulturze i życiu człowieka przekonania, a mianowicie poglądu religijnego wiary katolickiej. Od pierwszych stron Biblii stykamy się z ukrytym, ale przemawiającym do wyobraźni, usytuowaniem człowieka pośród stworzonego przez Boga świata. Dokładną analizę problemu pojawienia się wartości poprzez akt Boskiego stwarzania całego świata ożywionego odnajdziemy w dziele Jana Pawła II „Mężczyzna i niewiasta stworzył ich”. Autor rozpoczyna swoje refleksje od analizy pierwszego rozdziału Księgi Rodzaju, który przedstawia stworzenie świata. Po kolejnych etapach stwarzania (oddzielenie wód od lądów, stworzenie ciał niebieskich, oddzielenie nocy od dnia oraz stworzenie fauny i flory, a ostatecznie stworzenie człowieka) czytamy w niej: „I widział Bóg, że były dobre...” (Rdz 1,25). Z perspektywy wiary w stworzenie świata i człowieka przez Boga pojawia się w Biblii pierwszy

aspekt wartości, jakim jest dobro zauważone przez Boga w jego własnym stworzeniu. Można powiedzieć, że jest to zdecydowane i zamierzone nadanie każdemu stworzeniu wartości pozytywnej, która jednocześnie jest ściśle związana i wynikająca z jego boskiego pochodzenia. Bóg jako dobro samo w sobie, jako miłość i doskonałość zasiał w naturze własnego stworzenia pierwotne dobro, ale również zapisał w nim jego historię i rodowód. W akcie stworzenia Bóg stwórca daje wyraz własnej naturze i prawdzie o sobie, przede wszystkim jako dobrym Stwórcy. Potwierdzeniem własnego działania w prawdzie jest nadanie życia stworzonym przez siebie istotom oraz wpisanie w nie cyklicznej naturalnej płodności, która od początku miała za zadanie pomnażać dobro Boga w przyszłych pokoleniach. Zatem nie tylko pozostawienie przy życiu wszystkich swoich stworzeń jest wyrazem nieskończonej dobrej natury Boga, jest również jego zawierzeniem w dobroć nadaną temu stworzeniu w jego naturze, jak również najwyższym przejawem miłości bożej i nadziei pokładanej w potomstwie. Boskie stwarzanie świata jest odwiecznym i nieskończonym źródłem wartości dobrych, pierwszym i jedynym punktem odniesienia ludzkiego działania, od pierwszego dnia stworzenia przez całą historię świata i człowieka. Z pozycji wiary chrześcijańskiej Boża decyzja stworzenia świata ma w swoim zarodku wizję pomnażania dobra, a tym samym usytuowania stworzenia w świecie wartości.

Elementem rozpoczynającym drogę człowieka ku wartościom jest jego stworzenie. Człowiek jest ostatnim ogniwnem w akcie stwarzania, punktem kulminacyjnym i wyrazem nieograniczonych możliwości Boga stwórcy. Świadczą o tym słowa zawarte w Biblii: „Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boży go stworzył...” (Rdz 1,26). Zamierzeniem Stwórcy było stworzenie istoty podobnej do niego samego. Chociaż stworzenie nigdy nie będzie dorównywało własnemu stwórcy, Bóg decyduje się na stworzenie niedoskonałego człowieka. Pragnął wpisać w niego własny wizerunek, dobro, własne pragnienie tworzenia i dzielenia się miłością. Pierwotnym zamierzeniem stwórcy było zatem uposażyć człowieka we wszystkie dobre przymioty, w wartość przewyższającą po-

zostałe stworzenia. Przeznaczeniem człowieka stało się panowanie nad światem fauny i flory, przekształcanie tego świata oraz nadawanie życia, a więc pozostawianie potomków. Człowiek bowiem także jest potomkiem Boga. Wyposażony w możliwości poznawcze, w rozpoznawanie świata zewnętrznego i odróżnianie jego istoty od własnej, staje na najwyższym szczeblu stworzonej przez Boga hierarchii bytów. Potencje rozumowe człowieka owocują samoświadomością. Uświadamiają i utwierdzają w człowieku jego nadrzędność pomiędzy wszelkim stworzeniem. Wskazują mu także jego inność i odmienność do pozostałych istnień. Można by tą sytuację porównać do pozycji Boga względem stworzenia, któremu dał istnienie. Bóg jest ponad wszystkim, co z niego wypłynęło. Bóg jest nieskończoną wielością i nieskończoną potencją. Bóg jest stwórcą i ojcem nadającym własnemu stworzeniu zasady istnienia, wpisując je w ich naturalne zachowania i reakcje. Bóg zdeterminował sposób życia wszystkich istnień poza człowiekiem. Człowiek stworzony na podobieństwo Boga ma w swojej naturze wpisane panowanie nad całym światem zewnętrznym. Panowanie człowieka miało polegać na opiece nad stworzeniem, podobnie jak Bóg ojciec staje się opiekunem dla człowieka. Poprzez usytuowanie człowieka na szczycie stworzenia, co wynika w dużej mierze z udoskonalania przez Boga własnej pracy, nadaje mu tym samym wartość najwyższą. Całe stworzenie jest dobre, jak czytamy w Księdze Rodzaju. Jednak człowiek jest ukoronowaniem całego aktu stwarzania. Jest tym ogniwem, na którym Bóg kończy ten proces. Jest jednocześnie końcem stwarzania, ale i początkiem nowego porządku świata, początkiem nowych jego dziejów. Człowiek w swej istocie jest obrazem Boga, jest ostatecznym spadkobiercą bożej miłości i doskonałości. W ręce człowieka zostaje powierzony cały świat łącznie z jego nieuniknioną historią. Zostaje mu powierzony z miłością, nadzieją i pełnym zaufaniem. Wszak Bóg nie mógł pozbawić zaufania najdoskonalszego ze swoich stworzeń, swojego potomka.

Ludzka nadrzędność i najwyższa wartość ujawnia się człowiekowi nie tylko w jego świadomości, a więc potencjach rozumowych, jakie posiada,

ale przede wszystkim w relacji do pozostałych stworzeń, a w szczególności w relacji do drugiego człowieka, co okazuje się w chwili stworzenia Ewy. Sam Adam widząc ją po raz pierwszy wykrzykuje zdumiony „Ta dopiero jest kością z moich kości i ciałem z mojego ciała!” (Rdz 2,22). Adam bowiem jako pierwszy stworzony człowiek przebywał pośród zwierząt i roślin. Pomimo hojnej różnorodności stworzenia, jakim Bóg obdarzył Adama, można powiedzieć, że czuł się on tam trochę nieswojo. Pośród wszystkich istnień nie odnalazł bratniej duszy. Na pewno początkowo nie zdawał sobie z tego sprawy, ale to właśnie towarzystwo drugiego człowieka, Ewy, dało mu poczucie pełni. Do chwili jej stworzenia żadna z istot nie była w stanie zapełnić luki, jaką czuł wewnątrz siebie. Ta sytuacja wskazuje na wyższą doskonałość, tym samym wyższą wartość człowieka. Podobnie Bóg uzewnętrznia własną boską miłość i doskonałość w relacji do swoich stworzeń. Dlatego moralność i myślenie wartościujące są wpisane w naturę człowieka, bowiem sam Bóg rozpoczął ten mechanizm w udoskonalanym akcie stwórczym, którego efektem jest nie tylko różnorodność powstałych istot, ale także złożoność anatomiczna kolejnych, powoływanych do życia stworzeń. Owa złożoność staje się wyznacznikiem jakby kolejnego osiągniętego etapu w podążaniu Boga do stworzenia istoty podobnej jemu samemu. Zatem możemy twierdzić, że według wierzeń religijnych hierarchiczność, a co się z tym wiąże - wartości, istnieją od początku świata. Powstały wraz z ideą Bożego planu stwarzania. U załączka hierarchiczności było pragnienie Boga do podążania za doskonałością, za stworzeniem jak najdoskonalszej istoty. Powstała w tym efekcie hierarchiczność miała od początku wartość pozytywną, gdyż skierowana była ku ciągłemu polepszaniu dotychczasowych wyników w procesie stwarzania. Dlatego człowiek jest wobec Boga wartością szczególną, gdyż został stworzony jako dobry i na jego podobieństwo. Podobnie człowiek dla człowieka również pozostaje wartością najwyższą, gdyż człowiek został stworzony dla człowieka (mężczyzna dla kobiety, kobieta dla mężczyzny), co zostało wpisane w ich naturę jako dążenie do komunii osób, stawania się jednym ciałem.

Natomiast elementem decydującym i rozstrzygającym o ludzkim przejeściu w świat wartości i etyki jest drzewo poznania dobra i zła.

Kolejnym etapem różnicowania się wartości był moment postawienie człowieka przed zakazem spożywania z drzewa poznania dobra i zła, ponieważ „mężczyzna/kobieta, znajduje się niejako poza poznaniem dobra i zła, dopóki nie przekroczył zakazu Stwórcy i nie spożył owocu z drzewa poznania” [Jan Paweł II, 1986: 17]. Otóż Adam i Ewa zostają postawieni w zupełnie nowej sytuacji. Po pierwsze, kiedy Bóg mówi do nich „jeżeli zjesz ... umrzesz” nie mają pojęcia co to oznacza. „Czy człowiek, który w swej pierwotnej świadomości zna tylko i wyłącznie doświadczenie istnienia, a więc życia, mógł zrozumieć, co znaczy słowo *umrzesz*? Czy mógł w jakiś sposób dopracować się znaczenia tego słowa poprzez złożoną strukturę życia, które stało się jego udziałem? ... Należy przyjąć, że to zupełnie nowe słowo zawisło nad horyzontem świadomości człowieka bez żadnego doświadczalnego odniesienia. Równocześnie stanęło ono przed nim jako radykalna antyteza tego wszystkiego, czym człowiek został obdarowany” [Jan Paweł II, 1986: 31]. Do tej pory nie było dla człowieka w Raju sytuacji takiego wyboru. Można powiedzieć, że do tej pory był jakby pod ochroną Ojca. Jednakże Bóg w swojej naturze pragnął stworzyć kogoś, na podobieństwo sobie, kogoś, kto wybiera w zgodzie z własną wolą. Gdyby nie postawił człowieka w takim położeniu nie stałby się on istotą o wolnej woli, Bóg zaprzeczyłby swojej naturze, a człowiek byłby tylko istotą żyjącą według boskiego upodobania. Tak więc Adam i Ewa musieli się skonfrontować z nową sytuacją, z nowymi pojęciami, których nigdy wcześniej im nie wyjaśniono. Pozostają samotni wobec niewiadomej, jaką Bóg im w pewnym sensie zadał. Zadał po to, by dokonali pierwszego wyboru i posiadli wolną wolę, mającą jeszcze bardziej upodobnić ich do samego Stwórcy. Tak więc powstaje pierwsza sytuacja wielkiej zadumy, konfliktu wewnętrznego, zastanawiania się nad tym, co należy teraz zrobić. Człowiek wiedział, że Bóg nie da mu rozwiązania. Za to dał mu pewną możliwość, która jawiła się jako zaprzeczenie wszystkiego, co do tej pory znał, a co w wyniku jego wyboru mogło stać się jego udziałem.

Te pierwsze refleksje moralne Adama i Ewy były jednak niedojrzałe ze względu na brak doświadczenia w tej kwestii. Poczucie niepewności, co do nowej sytuacji oraz pewnej ciekawości związanej z tajemnicą, którą kryło w sobie drzewo poznania dobra i zła pierwsi ludzie decydują się na zjedzenie owocu z drzewa. Powstaje pierwsza sytuacja konfliktowa, przeciwstawiająca sobie kobietę i mężczyznę. „Grzech i śmierć weszły w dzieje człowieka niejako przez samo serce tej jedności jaką *od początku* stanowili mężczyzna i kobieta, stworzeni i wezwani do tego, aby *stawać się jednym ciałem* (Rdz 2,24)” [Jan Paweł II, 1986: 79]. Jan Paweł II w tych słowach podkreślał istotę powstałego problemu, który zapisał się w naturze przyszłych ludzkich pokoleń, jako wynik pierwotnej jedności kobiety i mężczyzny nadanej człowiekowi do pomnażania dobra. Powstała sytuacja zmieniła pierwotny zamysł Boga. We wcześniejszych pismach Papieża, pochodzących z okresu jego kardynałstwa czytamy o źródłach zasad moralnych. Zasady te pochodziły od Boga w postaci objawień spisanych w Biblii oraz ze wzoru życia, jaki dawał swoim przykładem Jezus Chrystus. W przypadku pierwszej pary ludzkiej decydowanie było czymś nowym. Byli oni ludźmi, którzy żyli w Raju, w świecie uznawanym za idealny, najlepszy z możliwych. Powstali z miłości, dla dobra i miłości, żyli w otoczeniu Boga samego. Nie znali zła ani grzechu.

Rozważania papieża nad człowiekiem pojmowanym jako najwyższe dobro spośród wszystkich stworzeń boskich wyjaśnia znaczenie dobra, które było pierwszą i jedyną wartością nadaną przez Boga jego stworzeniu. Akt stwarzania wypływał z samej esencji pojęcia dobra. To dobro pierwotnie nadane całemu stworzeniu zostaje skonfrontowane z nieoczekiwaną dla człowieka, ale przewidzianą przez Boga, sytuacją dramatycznego pierwszego wyboru. Był to najważniejszy sprawdzian dla człowieka, mający przybliżyć mu istotę boskości pojmowaną jako wolność decydowania i działania, z której nie zdawał sobie sprawy. Dopiero w wyniku konfrontacji pierwszych dwóch przeciwstawnych sobie pojęć („Bóg powiedział: nie wolno wam jeść z niego, a nawet go dotykać, abyście nie pomarli. Wtedy rzekł wąż do niewiasty: na pewno nie umrzecie! Ale wie Bóg, że gdy spoży-

jecie owoc z tego drzewa, otworzą się wam oczy i jak Bóg będziecie znali dobro i zło (*Rdz 3, 3-6*)) człowiek ma do czynienia z pierwszą sytuacją etyczną. Z tą samą chwilą pojmowanie świata wartości przez człowieka ulega rozdzieleniu. Rozpoczyna się historia człowieka, a wraz z nią historia słowa bożego, zapisanego w Biblii oraz słowa bożego ucieleśnionego w osobie Jezusa Chrystusa. Z chwilą podjęcia decyzji o zerwaniu owocu rozpoczyna się historia dobra i zła, jak również rozbudowuje się idea papieskiego personalizmu. Jan Paweł II zgłębiał idee pojęcia dobra, z którego pochodzi także człowiek. Następnie ideę tę przenosił na grunt wszystkich wspólnot ludzkich, a szczególnie odnosił ją do rodzin, nadając im jedno z najwyższych miejsc w hierarchii wartości. „jestem przekonany, że (w rodzinie) zawiera się źródło człowieczeństwa, z którego wypływają najlepsze energie tworzące tkankę społeczną, które każde państwo powinno troskliwie chronić” [Jan Paweł II, 2000: 35]. Rodzina nie tylko w pojęciu nauk społecznych jest ważnym ogniwem jedności i dobra dla całego społeczeństwa. Powyższe słowa były głosem całego ziemskiego Kościoła, który głęboko interesował się rodzinami i ich losami. Rodzina spełnia niezastąpioną, elementarną rolę w otwarciu człowieka na jego własne człowieczeństwo. Papież zwracał nieustannie uwagę na fakt, że w rodzinie spełnia się w pierwszej kolejności życie w służbie bliźniemu, aby w przyszłości jej członkowie umieli służyć również osobom spoza rodzinnej wspólnoty. Papieska idea rodziny jako najważniejszej wartości ludzkiej łączy się w swojej istocie z poglądami kardynała Karola Wojtyły, które głosiły o życiu ludzkim jako wartości najwyższej. W homiliach i pismach Kardynała i Papieża wielokrotnie przypominał, że „każde życie ludzkie od momentu jego poczęcia i poprzez wszystkie kolejne etapy - jest święte, ponieważ życie ludzkie zostało stworzone na obraz i podobieństwo Boga. Nic nie przewyższa wielkiej godności ludzkiej” [Jan Paweł II, 2000: 48]. Każde nowe życie ludzkie uważał za znaczące w tworzeniu wspólnoty rodzinnej, społecznej i ludzkiej. Bez poszanowania godności i życia, jakie Bóg nadał człowiekowi, zaniknęłaby istota życia bożego, życia w służbie drugiemu człowiekowi. Ugruntowaniem papieskich poglądów zawsze było natchnio-

ne Pismo święte. Najważniejsze z zasad postępowania zostały przekazane ludziom w dekalogu. Natomiast obserwując działalność Ojca Świętego zauważymy, że jego apostołstwo głosiło przede wszystkim wartość życia i rodziny. Te wartości okazują się być dla niego wystarczającymi argumentami do nawracania ludzkości i przywracania im człowieczeństwa, które zaczęło obumierać w człowieku z chwilą zjedzenia przez Adama i Ewę owocu drzewa zakazanego. Owoc zakazany zasiał niezgodę między kobietę i mężczyznę, między ich dzieci i przyszłe pokolenia. Skutki tamtego wyboru są odczuwalne po dziś dzień szczególnie we wspólnotach rodzinnych. Zburzona została komunia osób, załamała się więź Boga z człowiekiem. Człowiek zapomniał, że „Bóg mi pomaga wydobyć z siebie jak najwięcej wartości” [Wojtyła, 1997: 28]. Jest to bezpośrednie odniesienie się Wojtyły do człowieka jako osoby, indywidualności. Później będąc Papieżem wielokrotnie pragnął obudzić w człowieku tę prawdę o jego najwyższej osobowej wartości „A wy kim jesteście? Dla mnie jesteście przede wszystkim osobami ludzkimi, bogatymi tą niezmierną godnością, jaka daje wam bycie sobą, bogatymi własnym obliczem, z jakim Bóg każdego stworzył, jedynym i неповtarzalnym. Jesteście osobami odkupionymi Krwią Tego, którego jak zwykłem nazywać, jak to uczyniłem w mym liście do całego Kościoła i świata, *Odkupicielem człowieka*” [Jan Paweł II, 2000: 83]. Jan Paweł II nawoływał do poznania siebie, wgłębienia się w własną naturę i istotę, bo to ukaże nam źródło ludzkiej wartości, jakim jest Pan Bóg. Papież niezmiennie przekonywał ludzi o ich wartości, o tym, że ich persona, istota, była i jest warta Krwi Chrystusa. Poprzez przelana Krew Odkupiciela zagubione człowieczeństwo ludzi odzyskuje swój status, wartość i godność. Pokazywał jednocześnie, że każdy człowiek jest wart tego, by walczyć o jego zbawienie i człowieczeństwo, co sam potwierdzał całym swoim życiem. Jedynie przywrócona godność i wartość osobowa mogą przynieść zgodę wspólnotom rodzinnym, a tym samym całym narodom. Człowiek był w oczach Ojca Świętego początkiem i końcem; początkiem rozumianym jako to najdoskonalsze ze stworzeń boskich, które miało przekazywać swoim potomkom boski rodowód, ideę miłości i dobra,

a końcem rozumianym jako skutki ludzkiej zdolności myślenia i decydowania, które przyczyniły go do upadku człowieczeństwa. Zatem w człowieku zawierają się najważniejsze potencje, z których on sam ma wybierać, które są jego naturą i powołaniem. Papieskie odwoływanie się do stwarzania świata i człowieka miało zawsze na celu wskazywać najwyższą wartość jaką jest człowiek- persona. Z tak postrzeganym człowiekiem wiąże się przyszłość całego ludzkiego świata, którego losy powinny być kierowane zasadą miłości „wypełnić przykazanie miłości oznacza wypełnić wszystkie obowiązki rodziny chrześcijańskiej. Są to: wierność i małżeńska cnota, odpowiedzialne rodzicielstwo i wychowanie” [Jan Paweł II, 2000: 81-82]. Wymieniane przez niego cnoty dotyczą przede wszystkim człowieka i jego relacji z drugim człowiekiem, z najbliższą rodziną, z bliźnimi. Każdy wymiar ludzkiego bytowania winien realizować wartość personalistyczną człowieka.

Personalizm stał się elementarną wartością w papieskiej działalności, gdyż Jan Paweł II wierzył, że jeżeli człowiek będzie szanował ludzkie życie, jeżeli będzie je chronił, jeżeli da prawo do godności wszystkim ludziom, będzie również szanował rodziny, a wraz z nimi wartości, jakie wpisał w człowieka Bóg i jakie ludzie przekazują swoim kolejnym pokoleniom. Szanując życie nie będzie zabijania, wojen, niepotrzebnej śmierci, antykoncepcji, usuwania ciąży. Nie będzie waśni, ataków terrorystycznych, manipulowania ludźmi, zagarniania terenów innych krajów. Szanując rodzinę nie będzie kłamstw o historii, braku szacunku dla tradycji narodów, zdrad małżeńskich, nieślubnych dzieci, rozwodów, wyzysku w pracy. Papież miał świadomość, jak niewiele trzeba zrobić, aby świat realizował życie boże, wpisane w ludzką naturę przez stwórcę. Wystarczy szanować życie i rodzinę. Zarówno w rozumieniu kardynała Karola Wojtyły i Papieża Jana Pawła II te dwa pojęcia: życie i rodzina, były najgłębszym wyrazem ludzkiego powołania i człowieczeństwa, nadanego ludziom przez Boga stwórcę, dlatego stały się hasłami przewodnimi jego działalności duszpasterskiej oraz pontyfikatu. Pomimo wszelkich przeszkód jego walka o każdą duszę ludzką, o każde pojedyncze życie i człowieczeństwo była realizowana

z taką samą wiarą i żarliwością każdego dnia jego życia. W ten sposób dawał własny przykład życia bożego w służbie bliźnim. Wraz ze współczesnym rozpadem rodzin upada również człowieczeństwo, czego jesteśmy świadkami. Postawa Ojca Świętego była ostrym ukłuciem w ludzkie sumienia i serca, przebudzeniem godności i tęsknoty za życiem bożym, życiem dobrym, poświęconym służbie człowiekowi, życiem, w którym osobowość każdego człowieka jest prawdziwą wartością. Papież otworzył ludziom oczy na sprawy rodziny, na zranione człowieczeństwo. Rozbudził tym pragnienie dobra i miłości, a więc pragnienie Boga. Mówiąc „nawet zło znajduje swój podstawowy i ostateczny punkt odniesienia w Bogu” [Jan Paweł II, 2000: 122]. daje człowiekowi wskazówkę, że wszystkie rzeczy doczesne, wszystkie sytuacje pozytywne i negatywne, wszystko nabiera sensu i znaczenia jedynie w odniesieniu do stwórcy. Jedynie w Bogu odnaleźć można receptę na bezsens istnienia i zranioną godność. Jedynie Bóg potrafi umacniać rodziny poprzez sakramenty święte i łaskę, której nie odmawia tym, którzy o nią proszą. W Bogu objawia się prawda i istota ludzkiego personalizmu. Człowiek bowiem potrzebuje w swoim życiu drogowskazów prowadzących go przez życie. Ugruntowane w wierze dają one ludziom niewzruszona pewność dokonywania trefnych wyborów. Prowadzenie edukacji moralnej pozwalającej ludziom kierować się dobrem w swym życiu jest więc zadaniem, w którym szczególne miejsce przypada filozofom i teologom. Wskazywał na to właśnie Jan Paweł II w swej encyklice „Fides et ratio” zalecając, aby uwrażliwiali ludzi na dobro, gdyż: „Dzięki temu będą umieli zbudować autentyczną etykę, której ludzkość tak pilnie potrzebuje. Zwłaszcza w obecnych czasach” [*Encyklika Ojca Świętego Jana Pawła II do Biskupów Kościoła katolickiego o relacjach między wiarą a rozumem*, 1996: 116].

Summary

The text presents author's considerations concerning the source both worths and ethics, and their nature, which bases on a cultural progress and Bible, what leads author to personalism of John Paul II. The Bible says that the main worth which man possesses comes from God. This worth is

good. The good is a natural human ability, given by God to people. So good is a part of human nature, and it's called dignity by a Pope. This natural good and worth of God's children creates Pope's personalism. The main worth is a man for himself and other people to him. In John Paul II opinion worths arise in a man reference to his contact with neighbour and then reference to God.

- [1] Tischner, J. 1984. *Etyka wartości i nadziei*, w: *Wobec wartości*, Poznań.
- [2] Skinner, B.F. 1978. *Poza wolnością i godnością*, Warszawa.
- [3] Jan Paweł II. 1986. *Mężczyzna i niewiastą stworzył ich*, Libreria Editrice Vaticana.
- [4] Jan Paweł II. 2000. *Siła wiary i umysłu*, Poznań.
- [5] Wojtyła, K. 1997. *Teksty poznańskie*, Poznań.
- [6] *Encyklika Ojca Świętego Jana Pawła II do Biskupów Kościoła katolickiego o relacjach między wiarą a rozumem*, Kraków 1996.

Mária Virčíková

***K niektorým problémom terminologického
vymedzenia pedagogických kompetencií***

***On Some Problems of the Terminological
Definition of Pedagogic Competencies***

*„The mediocre teacher tells. The good teacher explains.
The superior teacher demonstrates. The great teacher inspires“.*
(„Priemerný učiteľ rozpráva. Dobrý učiteľ vysvetľuje. Výborný učiteľ uka-
zuje. Najlepší učiteľ inšpiruje“.)

William Arthur Ward

Pedagogické majstrovstvo učiteľa vedie k upevňovaniu jeho prirodzenej autority medzi žiakmi. Dosiahnutie tohto majstrovstva však vyžaduje, aby učiteľ disponoval potrebnými pedagogickými kompetenciami, aby ich bol schopný vo vyučovacom procese adekvátne využiť a najmä, aby svoju profesiu vykonával tak kvalifikovane a kompetentne, ako sa to od neho - „pedagogického majstra“ - očakáva. Avšak na to, aby sa učiteľ a jeho profesia dali chápať ako niečo „majstrovské“, je potrebné, aby učiteľ poznal, nadobudol a predovšetkým rozvíjal svoje pedagogické kompetencie.

Profesia učiteľa patrí k najstarším a už v antickom svete bola jasne vyčlenená medzi inými profesiami. V súčasnosti sa problematikou učiteľskej profesie zaoberá špeciálna pedagogická disciplína *pedeutológia*. Pedeutológia (z gréc. *paideutos* – vychovávaný a *logos* – slovo, náuka) sa ako samostatná, osobitná disciplína rozvinula v druhej polovici 20. storočia a jej ďalšia genéza súvisí predovšetkým s rozvojom pedagogickej psychológie, sociológie výchovy, ako aj so zvýšeným záujmom ďalších teoretikov v oblasti pedagogiky o učiteľskú profesiu.

V najvšeobecnejšom význame sa pedeutológia orientuje na prácu a osobnosť učiteľa, na ciele, predpoklady a podmienky jeho profesionálnych činností, konkrétnejšie však pracuje napríklad s pregraduálnou prípravou učiteľa, s jeho profesijnou dráhou, kompetenciami, schopnosťami, spôsobilosťami, ale aj s požiadavkami, ktoré sú kladené na výkon tejto profesie. Súhlasíme s tvrdením, že: „ak majú byť školy a žiaci úspešní, je nevyhnutné, aby sa ich učitelia stali hlavnými a aktívnymi aktérmi vnútornej premeny školy“ [Pavlov, 2002: 46].

Nároky na výkon učiteľskej profesie a na kompetencie, ktoré sa od učiteľa vyžadujú sú neustále vyššie. Súčasná legislatíva profesijné kompetencie vymedzuje ako: „*preukázateľné spôsobilosti potrebné na kvalifikovaný výkon pedagogickej činnosti alebo kvalifikovaný výkon odbornej činnosti*“. M. Hupková a E. Petlák termín kompetencia vymedzujú ako: „*právomoc, dosah právomoci, spôsobilosť vykonávať istú činnosť*“ [Hupková, Petlák, 2004: 97]. Prínosná je aj definícia od M. Černotovej, ktorá v nadväznosti na riešiteľský tím z Ústavu výskumu a rozvoja školstva PdF UK definuje profesijnú kompetenciu ako: „*pojmem, ktorým sú označované také profesné kvality učiteľa, ktoré pokrývajú celý rozsah výkonu profesie a sú schopné rozvoja*“ [Černotová, 2002: 47]. Z uvedeného vyplýva, že pojem kompetencia v sebe zahŕňa nielen odborný predpoklad preukázateľný na základe osvojených spôsobilostí, ale aj predpoklad schopnosti rozvoja týchto spôsobilostí, ktoré sú prezentované prostredníctvom profesnej kvality učiteľa.

V dostupnej interpretačnej literatúre frekventuje mnoho typológií kompetencií učiteľa. B. Kasáčová a B. Kosová prinášajú funkčne zaujímavý návrh štruktúry kompetenčného profilu učiteľa. Vychádzajú pritom z interakčného modelu edukácie, ktorý tvoria tri dimenzie: žiak, učiteľ a medzi nimi prebiehajúci edukačný proces. Na základe toho, členia kompetencie učiteľa na tri základné skupiny:

1. kompetencie orientované na žiaka
2. kompetencie orientované na edukačný proces
3. kompetencie orientované na sebarozvoj učiteľa

Autorky tiež zdôrazňujú, že kompetenčný profil každého učiteľa tvoria kompetencie, ktoré musia byť ďalej rozpracované v profesijných štandardoch pre každú kategóriu i kariérny stupeň pedagogických i odborných zamestnancoch [Kol. autorov, 2006: 46].

E. Petlák a M. Hupková, opierajúc sa o prácu J. Vašutovej uvádzajú nasledovné členenie kompetencií:

1. kompetencie odborné – predmetové,
2. kompetencie didaktické a psychodidaktické,
3. kompetencie všeobecno – pedagogické,
4. kompetencie diagnostické a intervenčné,
5. kompetencie sociálne, psychosociálne a komunikatívne,
6. kompetencie manažérske a normatívne,
7. kompetencie profesijné a osobnostno – kultivujúce.

Na ilustráciu uvádzame aj členenie kľúčových kompetencií učiteľa podľa I. Tureka:

1. informačné kompetencie – informačná, počítačová gramotnosť
2. učebné kompetencie – motivácia pre učenie, metakognícia, príprava na učenie
3. kognitívne kompetencie – riešenie problémov, tvorivé, kritické myslenie
4. interpersonálne kompetencie – žiť a pracovať s inými, organizovanie, plánovanie
5. komunikačné kompetencie – vyjadrovanie, prezentovanie, počúvanie

6. personálne kompetencie – sebauvedomenie, sebaovládanie, EQ [Turek, 2003. In: Darák, Ferencová, Šuťáková, 2007: 129].

I. Turek popisuje i ďalšie kompetencie: odbornó – predmetové, psychodidaktické, komunikačné, diagnostické, plánovacie a organizačné, poradenské a konzultatívne, sebareflexívne. Tento kompetenčný model je v odbornej literatúre pomerne rozšírený a pracujú s ním aj iní autori, napríklad V. Spilková, V. Švec, B. Kasáčová a pod.

Z. Helus člení kompetencie na tie, ktoré vychádzajú z pregraduálnej prípravy a tie, ktoré sú orientované na učiteľa v edukačnom procese:

1. odbornó – predmetové kompetencie
2. psychologické kompetencie
3. pedagogickó – didaktické kompetencie
4. komunikatívne kompetencie
5. riadiace (pedagogickó – manažérske) kompetencie
6. poradenské a konzultatívne kompetencie
7. plánovacie kompetencie a kompetencie pre projektovanie stratégií

[Kol. autorov, 2006: 39 – 40].

Heuristicky prínosný pohľad na problematiku definovania pojmu *kompetencia* ponúkajú českí pedagógovia J. Veteška a M. Tureckiová Na jednej strane vymedzujú pojem kompetencia ako: „*oprávnenie* (formálnou autoritou sprostredkovanú moc/ *právomoc*) jednotlivca uskutočniť rozhodnutie“ a na strane druhej ako: „špecifický súbor znalostí, schopností, skúseností, metód a postupov, ale tiež napríklad postojov, ktoré jednotlivec využíva k úspešnému riešeniu najrôznejších úloh a životných situácií a ktoré mu umožňujú osobný rozvoj a naplnenie jeho životných ašpirácií (vo všetkých hlavných oblastiach života)“. Uplatnením indukčného prístupu dospeli k záveru, že pojem kompetencia môžeme definovať ako: „*jedinečnú schopnosť človeka úspešne jednat' a tiež rozvíjat' svoj potenciál na základe integrovaného súboru vlastných zdrojov, a to v konkrétnom kontexte rôznych úloh a životných situácií, spojených s možnosťou a ochotou (motiváciou) rozhodovat' a niest' za svoje rozhodnutie zodpovednosť.* [Veteška, Tureckiová, 2008: 25-27].

Synonymom k pojmu kompetencia, s ktorým sa môžeme často stretnúť v pedagogickej literatúre je pojem *spôsobilosť*. Problematikou pedagogických spôsobilostí sa zaoberá – okrem iných – britský pedagóg Ch. Kyriacou, ktorého práca sa výskumne orientuje najmä na problematiku v oblasti efektivity vyučovania. Pedagogické spôsobilosti definuje ako: „jednotlivé logicky súvisiace činnosti učiteľa, ktoré podporujú žiakovo učenie, sú to účelné a cieľavedomé činnosti zamerané na riešenie problémov. Najvšeobecnejšie povedané je ich základnou úlohou čo najefektívnejšie dosahovať výučbové ciele, formulované prostredníctvom toho, čo sa majú žiaci naučiť“ [Kyriacou, 2008: 20].

Základné pedagogické spôsobilosti orientuje do siedmich okruhov:

1. *Plánovanie a príprava*: spôsobilosti participujúce na výbere vyučovacích cieľov danej učebnej jednotky (vyučovacej hodiny), na voľbe cieľových spôsobilostí (výstupov), ktoré majú žiaci na konci hodiny zvládnuť a spôsobilosti zvoliť najlepšie prostriedky pre dosiahnutie týchto cieľov.

2. *Realizácia vyučovacej jednotky (hodiny)*: spôsobilosti potrebné k úspešnému zapojeniu žiakov do učebnej činnosti, obzvlášť vo vzťahu ku kvalite vyučovania.

3. *Riadenie vyučovacej jednotky (hodiny)*: spôsobilosti potrebné k takému riadeniu a organizácii učebných činností počas učebnej jednotky, aby bola udržaná pozornosť žiakov, ich záujem a aktívna účasť na výučbe.

4. *Klíma triedy*: spôsobilosti potrebné pre vytvorenie a udržanie kladných postojov žiakov voči vyučovaniu a ich motivácie k aktívnej účasti na prebiehajúcich činnostiach.

5. *Disciplína*: spôsobilosti potrebné k udržaniu poriadku a k riešeniu všetkých prejavov nežiaduceho správania sa žiakov.

6. *Hodnotenie prospechu žiakov*: spôsobilosti potrebné k hodnoteniu výsledkov žiakov aplikované ako pri formatívnom hodnotení (teda hodnotení s cieľom pomôcť ďalšiemu vývoju žiaka), tak aj pri hodnotení sumatívnom (teda vedenie záznamov a formulácii správ o dosiahnutých výsledkoch).

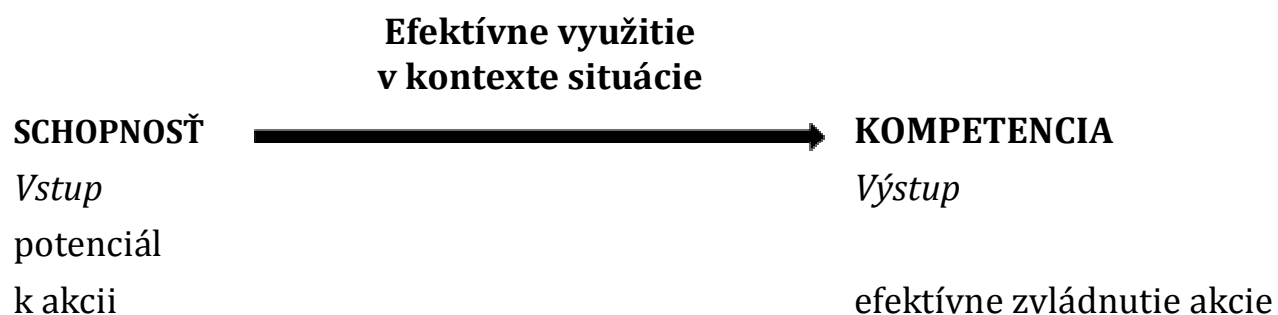
7. *Reflexia vlastnej práce a evalvácia (sebahodnotenie)*: spôsobilosti potrebné pre hodnotenie (evalváciu) vlastnej pedagogickej práce s cieľom budúceho zlepšenia [Kyriacou, 2008: 23]. V zhode s touto prezentáciou spôsobilostí konštatujeme, že všetky vyššie uvedené spôsobilosti spolu úzko súvisia a navzájom sa ovplyvňujú, čím sa akcentuje ich interaktívny charakter.

Aby bol výkon učiteľa skutočne zmysluplný a efektívny, je potrebné poznať a vymedziť nielen jeho kompetencie, ale aj pedagogické schopnosti (čes. *dovedností*, ang. *skills*, resp. *abilities*). Nazdávame sa, že aj napriek nadobudnutým a získaným kompetenciám, ktoré sú nevyhnutné pre vykonávanie pedagogickej profesie, je potrebné, aby učiteľ neustále rozvíjal a kultivoval nadobudnuté schopnosti, a to predovšetkým v kontexte koncepcie kontinuálneho vzdelávania predstavujúceho súčasť celoživotného vzdelávania.

V pedagogickej profesii považujeme za dôležité efektívne nakladanie učiteľa so svojim kapitálom, ktorý predstavuje nielen súhrn kompetencií (funkčných znalostí a schopností), ale aj postojov a intelektu, ktorý prieběžne rozvíja. Môžeme teda konštatovať, že kompetencia sa prejavuje v správaní učiteľa, resp. aj v priebehu a v neposlednom rade aj vo výsledku realizovanej edukačnej činnosti. Z toho vyplýva i základný rozdiel medzi pojmami *kompetencia* a *schopnosť*.

Schopnosť ako predpoklad k úspešnému výkonu učiteľskej profesie, ako jeden zo zdrojov, ktoré má človek k dispozícii, a ktorý sa obvykle spája s určitou oblasťou ľudského života sa vyvíja na základe vlôh, a to prostredníctvom učenia. [Veteška, Tureckiová, 2008: 30]. Zatiaľ čo *schopnosť* predstavuje psychickú vlastnosť individua, určuje konanie učiteľa, *kompetencia* je už prezentovaná ako právomoc, resp. oprávnenosť, či spôsobilosť po vecnej alebo odbornej stránke, ktorú učiteľ potrebuje pre zmysluplný výkon svojej profesie.

Uplatnením systémového prístupu k tejto problematike môžeme vzťah *kompetencia* (resp. spôsobilosť) – *schopnosť* vyjadriť nasledovne:

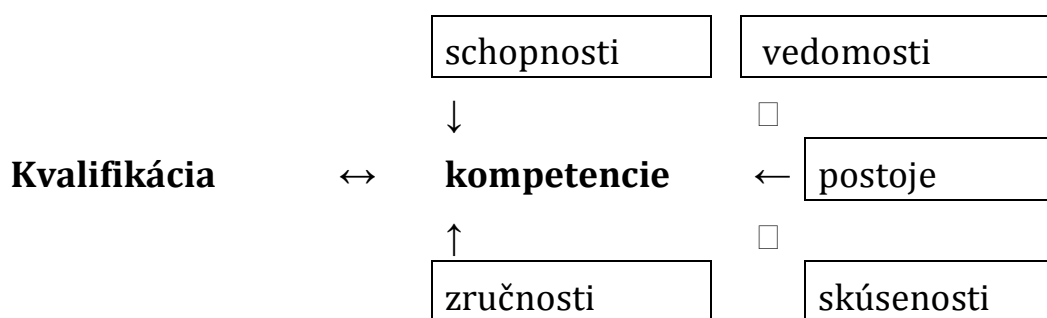


Obr. 1: Veteška, Tureckiová: Kompetence ve vzdělávání. 2008. s. 31

Predpokladom kompetentného výkonu učiteľa vo všeobecnosti je prepojenie toho, čo („*know-what*“), ako („*know-how*“), prečo („*know-why*“) a s kým („*know-who*“) uskutočňovať vo výchovno-vzdelávacom procese. Tento kontext reprezentuje inovatívny prístup podľa kompetencií (angl. *competency-based approach*) – CBA, ktorý tvorí relevantný základ vzdelávania podľa kompetencií (angl. *competency-based education*). Prístup CBA sa začal rozvíjať začiatkom 70-tych rokov 20. storočia v Severnej Amerike. Najprv to bolo v USA, neskôr v Kanade, kde bol vyvinutý aj prvý model vytvárania kurikula, tzv. DACUM model (developing a curriculum), ktorý je i dnes využívaný pri tvorbe vzdelávacích programov. Hlavným cieľom tohto prístupu vo vzdelávaní je naučiť jedinca efektívne zvládať úlohy, ktoré bude v budúcnosti riešiť, aby sa postupne stával autonómnejším pri dosahovaní osobných, ale aj spoločenských cieľov. [Veteška, Tureckiová, 2008: 35-38].

V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť aj s ďalším synonymom pojmu kompetencia, a to s pojmom *kvalifikácia*. V najvšeobecnejšom význame sa tento pojem chápe ako sústava schopností, ktoré sú potrebné k získaniu určitej spôsobilosti na vykonávanie istej činnosti, resp. profesie a pod. Kvalifikácia môže byť teda prezentovaná ako istý „odborný predpoklad, ako podmienka výkonu určitej profesie, ktorá je založená na osvojených kompetenciách“ [Veteška, Tureckiová, 2008: 43]. Kvalifikačným predpokladom na výkon pedagogickej a odbornej činnosti je teda získanie profes-

ijných kompetencií. Z uvedeného vyplýva, že vzťah medzi schopnosťou, kompetenciou a kvalifikáciou sa dá znázorniť nasledovne:



Obr. 2. Kvalifikácie založená na kompetenciách.

Kvalifikácia ako (odborný) predpoklad na výkon (odbornej) činnosti vyplýva z nadobudnutých kompetencií. *Kompetencia* na jednej strane predstavuje právomoc vykonávať (odbornú) činnosť prostredníctvom získania kvalifikácie absolvovaním študijného programu. Na strane druhej *kompetencia* predpokladá súbor schopností, ale aj znalostí a skúseností, ktoré jedinec využíva vo svojej činnosti. Z uvedeného vyplýva, že učiteľ získava kvalifikáciu (a stáva sa kvalifikovaným) absolvovaním príslušného študijného programu, na základe čoho sa stáva kompetentným vykonávať učiteľskú profesiu, v ktorej by mal na svojich pedagogických schopnostiach neustále pracovať.

Byť kvalifikovaným, znamená byť kompetentným a byť kompetentným znamená byť schopným. Mať kvalifikáciu znamená mať kompetencie a mať kompetencie znamená mať schopnosti. Kvalifikácia učiteľa implikuje jeho kompetencie, a teda aj jeho schopnosti, vedomosti, znalosti, skúsenosti, postoje a pod., ktorými disponuje, ktoré rozširuje, vylepšuje. Avšak to, že má človek určité schopnosti, ešte neznamená, že má aj kompetencie k výkonu nejakej činnosti. Na to musí získať kvalifikáciu. Na druhej strane aj keď sa učiteľ získaním kvalifikácie stáva kompetentným a schopným vykonávať svoju profesiu, tým sa jeho „profesionálna cesta“ nekončí. Práve naopak.

Učiteľ vo svojej profesii potrebuje na sebe neustále pracovať. Potrebuje pracovať na svojich schopnostiach, čím sa permanentne zvyšujú aj jeho kompetencie. Existuje azda lepší učiteľ v súčasnej škole, ako ten, ktorý je nielen „legislatívne“ kvalifikovaný, ale aj „reálne“ kompetentný a schopný vykonávať svoju profesiu?

Francúzske príslovie hovorí: „Byť učiteľom sa nemá odvážiť ten, kto pozná len jednu pieseň“. V duchu tejto sentencie vyjadrujeme presvedčenie, že nepretržité a kontinuálne zdokonaľovanie pedagogických schopností, od ktorých závisí aj rozvoj profesijných kompetencií, má v profesii učiteľa z hľadiska pedeutológie nenahraditeľné a nezastupiteľné miesto. Nazdávame sa, že jedným z predpokladov heuristicky úspešných analýz a interpretácií danej problematiky je aj permanentné precizovanie terminologického vymedzenia pedagogických kompetencií, ktoré má svoj zmysel nielen z hľadiska rozvoja pedeutologickej teórie, ale tiež z hľadiska explikovania (a pochopenia) aktuálnej pedagogickej praxe.

Summary

The content of the article is focused on theory of pedagogic competencies. In this paper, the writer discusses about the theoretic resource and terminology of teacher's professional competences. She also describes the term competence, ability, qualification and differences between them and offers various points of views.

The contribution deals with the theoretic resource and terminology of teacher's professional competences. It describes the term competence and offers various views on their categorization and classification.

- [1] Černotová, M. 2002. *Memorandum o celoživotnom vzdelávaní a kompetencie učiteľa*. In.: Zborník z vedeckého kolokvia s medzinárodnou účasťou. FF PU Prešov.
- [2] Darák, M., Ferencová, J., Šuťáková, V. 2007. *Učebné kompetencie žiakov v kontexte školskej edukácie*. Prešov: FHPV.
- [3] Hupková, M., Petlák, E. 2004. *Sebareflexia a kompetencie v práci učiteľa*. Bratislava: IRIS.

-
- [4] Kasáčová, B. 2004. *Učiteľská profesia v trendoch teórie a praxe*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove.
- [5] Kol. Autorov. 2006. *Profesijný rozvoj učiteľov*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove.
- [6] Kyriacou, CH. 2008. *Klíčové dovednosti učitele (Cesty k lepšiemu vyučovaniu)*. 3. vydanie, Praha: PORTÁL.
- [7] Pavlov, I. 2002. *Rozvoj profesijných kompetencií učiteľov v kontinuálnom vzdelávaní*. In.: Zborník z vedeckého kolokvia s medzinárodnou účasťou. FF PU Prešov.
- [8] Veteška, J., Tureckiová, M. 2008. *Kompetence ve vzdělávání*. Praha: GRADA.
- [9] Zákon č. 317/2009 Z. z o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Денис Владимирович Матвиенко

Воспитание культуры поведения в Интернет

Questions of education of culture of behaviour in the Internet

Реальная жизнь за последние десятилетия значительно изменилась благодаря компьютерным технологиям и огромным возможностям сбора, обработки, хранения и транспортировки информации. Интернет, спутниковая связь стали основой организационных изменений структуры производства и значительно повлияли на общество. Опираясь на исследования Mini watts Marketing Group, можно сказать, что из 6,4 млрд. человек, живущих сегодня на планете, Интернетом пользуются почти 15%. Примерно половина из этих людей являются его регулярными пользователями. Это явление имеет социокультурные последствия, складывается более высокий уровень социальной интеграции, формируются или восстанавливаются чувства сообщества, стимулируется развитие демократических ценностей, сохранение и распространение культуры. Но этими аспектами влияние информатизации на социум не ограничивается. Кроме положительных моментов проявляют себя и опасные тенденции:

- все большее влияние на общество средств массовой информации;
- вмешательство с помощью информационных технологий в частную жизнь людей и организаций;
- все острее стоит проблема отбора качественной и достоверной информации;
- многим людям трудно адаптироваться к среде информационного общества;
- упростились возможности информационных заимствований;
- появились принципиально новые виды преступлений в сфере Интернет.

Информатизация формирует соответствующий информационный рынок. Напомним, что идеология России никогда ранее не имела в качестве цели создания российского свободного информационного рынка. Да, во всем мире признано, что рынок – универсальная форма жизни. На нем человек осуществляет обмен продуктами и услугами. Но соотношение между свободой производить, свободой торговать и свободой потреблять в принципе не может сложиться само собой. Оно должно регулироваться, основываться на мировоззренческих, духовно-нравственных и социально-психологических свойствах самих граждан.

Но информационный рынок только складывается и для России исчисляется совсем малым сроком – чуть больше десятилетия. Экономические приоритеты страны только отстраиваются, системы производства и распределения информации стремительно развиваются и подстраиваются под рыночные отношения и новые требования рынка. В России в настоящее время резко стоит вопрос с обеспечением адекватного информационному рынку профессионального потенциала и регулятивного механизма, поскольку излишняя информационная свобода дезорганизует социокультурное пространство, меняет систему ценностей и ориентиров.

Наиболее активно проявляет себя неконтролируемое «скачивание» информации – информационное заимствование. Причем, общественное мнение не признает информационное заимствование серьезным правонарушением, поскольку владелец может и не подозревать о совершенной краже, качество его жизни от такого заимствования не пострадает. В экономике это может рассматриваться в рамках категории «недополученная прибыль». А раз нет реального страдающего потерпевшего, то коллективное сознание, находясь в плену устойчивых стереотипов, ему не сочувствует, а, соответственно, не негодует по поводу совершенного правонарушения. В этом, по нашему мнению, основная проблема правовой культуры населения в отношении информации – это анонимность преступления и не нанесение явно выраженного вреда потерпевшему.

То, что появились принципиально новые преступления, можно объяснить тем, что информационное общество значительно облегчает жизнь и деятельность людей, предоставляет им такие возможности для познания, творчества, общения, саморазвития, которые ранее были невозможны, а чтобы достичь чего-либо подобного, нужно было затратить значительные усилия. Это могли сделать только самые трудолюбивые, целеустремленные, активные и талантливые. Анализ современной социокультурной ситуации в условиях информатизации позволяет утверждать, что воля, волевые качества субъекта объективно снижаются, поскольку трудности, которые ему раньше пришлось бы преодолевать, в условиях информатизации легко устраняются. Сдвиг мотивов, смена ценностей в эпоху информатизации имеют следствием некоторую деградацию устремлений личности, обусловленную несоизмеримостью затрачиваемых усилий и получаемого результата.

Информационное общество вовлекает в свою сферу и маргинальные слои, людей с невысоким интеллектуальным, культурным уровнем, устраняя социальные фильтры естественного

отбора по вышеназванным качествам. А они привносят и активно распространяют свою маргинальную субкультуру, свою систему ценностей, моральных норм и форм поведения. Возможность действовать анонимно усиливает их позицию.

Такой «сдвиг мотивов» обусловлен многими факторами, и в том числе тем, что информатизация по-новому рассматривает проблему «отцов и детей». Во все века передачу социального опыта осуществляли «отцы», информационно воздействуя на «детей». Воспитание всегда строилось на разграничении «что такое хорошо и что такое плохо». И на это «плохо» открывали глаза своим детям родители, воспитатели, педагоги, в процессе обучения и воспитания объясняя последствия деструктивного поведения и показывая положительный пример. Таким образом, традиционное поведение человека вырабатывалось веками и представляло собой наиболее рациональные способы бытия в данном пространстве и сообществе. Последующим поколениям традиции передавались в готовом виде – в виде стереотипов поведения в той или иной ситуации.

Но в переломные эпохи, когда меняются условия существования, традиции перестают выполнять роль стереотипа адекватного поведения, оставляя за собой лишь историко-культурное значение. Традиционное поведение перестает соответствовать изменяющимся условиям. Из-за ускорения темпа жизни даже выработанные новые формы поведения не успевают зафиксироваться в качестве стереотипа. Именно поэтому так важна сегодня выработка оптимального информационного поведения пользователей Интернет.

Информационное поведение характеризуется включенностью личности в коммуникативный процесс. Включенность определяется количеством межличностных контактов субъекта, сопровождающихся информационным взаимодействием. Разнообразие форм информационного поведения позволяет выделить среди них эталонные. Это – формы социально одобряемого поведения, не

нарушающего чьи-либо информационные права и в то же время позволяющие оптимально осуществлять коммуникацию, как межличностную, так и выстраивая диалог с властью, СМИ, лидерами политических движений, научных школ и т.д. Формы эталонного информационного поведения позволяют достичь большего успеха, потому что знание и умение пользоваться информационным механизмом дает возможность получить информационное преимущество и трансформировать его в другие разновидности преимуществ.

В противовес им деструктивные формы информационного поведения представляют собой различные отклонения от эталонных. Деструктивное информационное поведение можно классифицировать по различным признакам. К примеру, таким признаком может служить степень достоверности информации. Производство и выдача в социум субъектом недостоверной информации рассматривается как форма ее деструктивного поведения. Еще в качестве признака может служить сокрытие, утаивание важной для общества информации. С негативной точки зрения рассматривается и нарушение прав собственника на тот или иной информационный продукт. Это может быть блокирование личностью нужной информации и т.д.

Культура информационного поведения представляет собой форму гомеостатического равновесия пребывания человека в информационной среде: человек чувствует себя комфортно, уверенно, им освоено это пространство, но в то же время его поведение не наносит ущерба этой среде, не нарушает чьи-либо права.

Основные характеристики культуры информационного поведения:

- ненанесение кому-либо своими действиями ущерба;
- продуктивность (результативность), т.е. достижение поставленной цели щадящим для окружающих людей методами;

- правовая корректность осуществляемых действий;
- задействование всех возможностей информационных ресурсов и коммуникаций;
- новаторство, креатив, поиск оптимальных путей в стратегии и тактике информационного поведения.

Проблема разработки культуры информационного поведения особенно актуальна применительно к Интернет. Культура поведения субъекта в сети должна проявить, активизировать его средовое понимание, деятельность и обогатить ее содержание, повлиять на формы поведения за счет изменения его условий путем осознания полного спектра возможностей новых технологий.

В число задач воспитания культуры информационного поведения включается задача противодействия распространению его деструктивных форм, выработки действенных рычагов, регулятивов, способствующих удержанию личности в рамках позитивного объема информационной свободы.

Поскольку регулировать позитивный объем информационной свободы можно двумя способами:

- изнутри (личность воспитанием, усилием воли удерживает себя в рамках ее границ);
- извне (личность не способна удержать себя, но общество ограничивает ее возможности в информационной сфере, удерживая ее в определенных рамках); то и регулятивы могут иметь два вектора. Первый направлен на соответствующее воспитание личности, формирование соответствующих качеств, позволяющих ей регулировать свои информационные права в позитивных границах информационной свободы. Второй направлен на исправление уже существующих социальных дефектов, подавление личности в плане ограничения информационной свободы, предотвращения деструктивных форм информационного поведения, разработки нового информационного законодательства и формирования новой информационной этики.

Какие в принципе есть регулятивы поведения?

В первую очередь это общественное мнение. Для того, чтобы оно выполняло свою регулятивную функцию в Интернет, необходимо убрать анонимность, усилить степень персонифицированности и социальной ответственности, тем самым поднять уровень общественного контроля. Это возможно путем разработки эффективных средств контроля, создания специальных центров, позволяющих отследить поведение пользователя в информационной сфере. Работа в этой области уже ведется. Одним из путей решения данной проблемы является классификация Интернет-ресурсов в соответствии с их содержанием и дальнейшие организационные действия по предотвращению получения такой информации.

Вторым направлением как методом раскрытия всей сложности информационных процессов выступает информационное просвещение, которое должно быть представлено в форме специальной государственной программы, нацеленной на разъяснение информационного законодательства, профилактику правонарушений в информационной сфере. Программа должна быть разработана для разных возрастных пользователей Интернет и внедряться и внедряться параллельно с основным курсом «Информатика» начиная со средней школы. Занятия должны быть нацелены на разъяснение пагубности правонарушений в информационной сфере, разъяснение последствий необдуманных действий в сети, что в итоге должно поднять уровень ответственности подростков, понимание ими необходимости соблюдать рациональные правила.

Информационное просвещение – это обязательное условие становления новой нормативной этики с установкой на незыблемость информационных прав личности. Но попытки напрямую формировать систему этических воззрений молодого поколения являются недостаточно эффективными. Лишь

опосредованное, через эстетические ценности, влияние можно считать наиболее действенным и эффективным.

Поэтому третье направление – это информационное воспитание, тесно граничащее с эстетическим, нравственным и правовым воспитанием личности. Формирование новых способов социального регулирования проявляются в замене механизмов, основанных на реализации предписанных извне норм и моделей поведения, механизмами, опирающимися на внутренний, индивидуальный выбор субъектов, который выражается в ощущении ими внутреннего дискомфорта в ситуациях использования ненормативной и социально-деструктивной информации, в развитии интеллектуальной честности, чувства долга.

Избежать насилия над большинством в информационной сфере можно лишь через неуклонный рост профессионально-культурной и духовно-интеллектуальной структур общества, через развитие культуры. Граждане должны быть консолидированы в гражданское общество, способны формировать и реализовывать общественное авторитетное мнение.

- [1] Викери, Б. 2006. *Информационная наука*, Б. Викар, Междунар. форум по информации. № 2.
- [2] Войскунский, А.Е. 2005. *Психологические исследования деятельности человека в Интернете*, А.Е. Войскунский, Информ. общество, №1.
- [3] Демизов, А.А. 2007. *Формирование правовой и информационной культуры личности – важный фактор построения гражданского общества в России*, А.А. Демизо, Информационные ресурсы России, №4.

Ałła Danilenko, Aleksander Lobanov

***Zdrowie młodzieży
w systemie szkolnictwa wyższego***

Youth health in the higher education system

Człowiek - nie jest prostym zbiorem poszczególnych organów, lecz jest on cienko i doskonale zorganizowanym i zrównoważonym, całościowym układem, który obejmuje istotę biologiczną, psychologiczną, socjalną i duchową. Oczywiście jest, że zdrowie człowieka - jest również składany, zintegrowany kompleks, który obejmuje nie tylko fizyczne, biochemiczne i fizjologiczne, ale także psychologiczne, społeczne, duchowe, polityczne, środowiskowe i inne składniki. Zdrowe ciało potrzebuje zdrowego środowiska (naturalnego i społecznego) – zdrowej ekologii, zdrowego klimatu społecznego, zdrowego życia duchowego. Ponadto, zdrowie - to również zdolność samego człowieka do trwałej harmonii ciała i ducha, fizycznego i psychicznego, wewnętrznego i zewnętrznego, indywidua i środowiska, osobowości i społeczeństwa. Innaczej mówiąc, zdrowie jest fenomenem wielowymiarowym [Даниленко, 2009: 69; Danilenko, 2003: 126].

Zdrowie, rozumiane jako stabilna harmonia poszczególnych jego składników w szerokim sensie ogólnokulturowym, występuje jako integralny kryterium oceny stylu życia człowieka.

Kształtowanie stylu życia zależy od wielu czynników społecznych:

- czynniki makrospołeczne - specyficzne warunki historyczne, kulturowe tradycje kraju, sytuacja gospodarcza, zmiany polityczne, wzorce zachowań, akceptowane społecznie lub kształtowane kulturą masową;
- czynniki microspołeczne - sytuacja ekonomiczna osobnej rodziny, psychologiczny stan rodziny, stopień jej funkcjonalności / dysfunkcjonalności, warunki instytucji przedszkolnych i szkolnych, wpływ rówieśników i innych osób;
- czynniki psychospołeczne - hierarchię wartości i potrzeb każdej poszczególnej rodziny / osoby, obecność motywacji do osiągnięcia całościowego dobrobytu;
- czynniki ryzyka - obecność warunków, realność przejawów czynników ryzyka dla człowieka [Danilenko, 2003: 126-127].

Analiza publikacji i wyników badań naukowych, daje prawo mówić o tym, że w krajach postkomunistycznych w okresie ostatnich dziesięciu lat utrzymuje się niepożądana dynamika stanu zdrowia dzieci i młodzieży. Tak, na przykład, zgodnie ze statystyką oficjalną od pierwszej do ostatniej klasy szkół liczba uczniów, które mają odchylenia w stanie zdrowia zwiększa się o 5 razy. Zgodnie ze statystyką oficjalną tylko 7-15% absolwentów szkół są praktycznie zdrowe, prawie połowa z nich mają zmiany morfofunkcjonalne i około 40% absolwentów mają choroby przewlekłe. Niski poziom zdrowia uczniów jest alarmujący. Każdego roku około 70% pretendentów, które zdają egzaminy wstępne w różnych uczelniach mają pewne rodzaje zmian w stanie zdrowia. W trakcie uczenia się studenci mają dalsze pogorszenie zdrowia, wynikające zarówno z przyczyn obiektywnych (społecznych) i subiektywnych (głównie niezdrowy styl życia) [Лебедева, 2001: 56-60].

System kształcenia dziś na wszystkich poziomach charakteryzuje się następującymi trendami: nie sprzyja zachowaniu i promocji zdrowia, zwiększeniu możliwości rezerwowych młodego organizmu, zwiększeniu jego zdolności obronnych. Tendencje te obejmują również: deficyt aktywności fizycznej (hipokinezia, hipodynamia); brak pełnej, aktywnej poprawy zdro-

wia, rekreacji (bierny pasywny wypoczynek, lub rozrywki nie sprzyjające podtrzymaniu zdrowia, najczęściej na dyskotecze); niedopasowanie obciążenia do indywidualnych możliwości uczniów i studentów, częste przeciążenia, zmęczenia, a w wyniku – zmniejszona aktywność poznawcza w procesie uczenia się; brak wyżywienia; opóźnienie w rozwoju fizycznym, i in.

Brakuje aktywnej uwagi ze strony pedagogów do zdrowia dzieci i młodzieży, promocji i rozpowszechnienia wzorców zdrowego zachowania, w tym, przez zmiany własnego zachowania, akcentacji uwagi na prawidłowym zachowaniu innych ludzi, przekładach możliwych problemów ze zdrowiem, które powstają w wyniku niezdrowego stylu życia i in. Zbyt mało uwagi nauczyciele nadają higienicznym normom, rozpracowanym dla prawidłowej, prozdrowotnej organizacji procesu edukacji [Даниленко, 2009]. Możemy mówić, że brakuje wysokiej kultury zdrowia, zarówno wśród nauczycieli, jak wśród studentów. Tak więc mamy błędne koło - produkujemy niewystarczająco kompetentnych i wymagających specjalistów w sensie kultury Валеолого-гигиенической, którzy na wszystkich poziomach systemu edukacji kontynuują swoją działalność bez orientacji na zachowanie zdrowia swoich uczniów.

Wprowadzenie podejścia kompetencyjnego w zakresie szkolnictwa wyższego wymaga przezwyciężenia rozdziału teorii z praktyką i wiedzy z kompetencją. Wzrost informacji i liczby dyscyplin naukowych znacznie wydłużył czas trwania studiów, a tym samym, wyobcował specjalista z jego bezpośredniego miejsca pracy. W rezultacie, szkolnictwo wyższe musi teraz wybierać pomiędzy: 1) skróceniem czasu trwania studiów; 2) zmianą programów nauczania w oparciu o innowacyjne technologie, gdy w centrum uwagi będzie postawiony nie przedmiot, a student; 3) wprowadzeniem wielupoziomowego systemu i nowych technologii edukacyjnych przy jednoczesnym zmniejszeniu czasu trwania studiów.

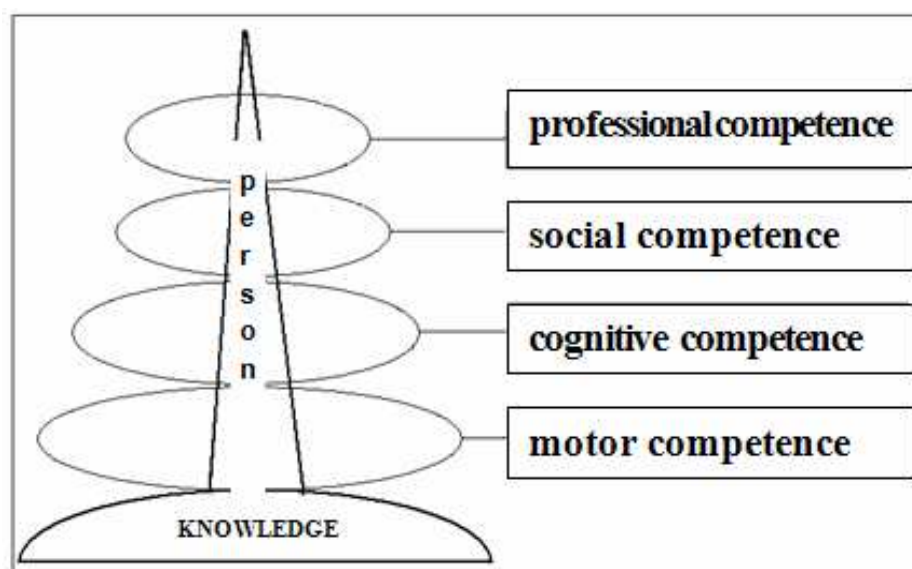
Podejście kompetencyjne nieuchronnie inicjuje nową orientację procesu edukacji, gdy w centrum uwagi okaże się student, przekształca jego wartości i cele. W kompetencyjnym modelu standard edukacyjnego i procesu nauczania cel jest postrzegana jako oczekiwany rezultat i jednocześnie

jako wyrażenie społecznego zamówienia. Innymi słowami, podejście kompetencyjne poszerza koło podmiotów cele pożądanego, w jakości których występują państwo, społeczeństwo i wspólnota międzynarodowa w ramach międzynarodowych przepisów, jak również bezpośrednie partnerstwo społeczne, w tym też pracodawcy, społeczność akademicka oraz studenci [*Проектирование государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования нового поколения*, 2005]. Ponadto, w podejściu kompetencyjnym cel może być określona w formie kompetencji, jedną z których jest kompetencja zachowania zdrowia. Ludzkość uświadomiła sobie, że edukacja za wszelką cenę, hojnie opłacana zdrowiem uczniów, nie ma przyszłości.

Format kompetencyjny szkolnictwa wyższego

Standard edukacyjny Szkolnictwa Wyższego Republiki Białoruś określa kierunki priorytetowe restrukturyzacji nacionalnego systemu edukacji. Nie ogranicza on kreatywności, twórczej inicjatywy, lecz naprzeciwnie inicjuje zgodnie z "efektem domina" poszukiwanie nowych podstaw konceptualnych rozpracowania programów uniwersyteckich, koncepcji podstawy rozwoju programów uniwersyteckich, wdrożenie technologii innowacyjnych, przekwalifikowanie kadrowe. Specyfika standardu drugiej generacji jest w jego formie kompetencyjnym. Podejście kompetencyjne do projektowania standardów edukacyjnych jest rozumiane jako metoda modelowania wyników procesu edukacji i ich przedstawienia jako norm jakości [Зимняя, 2005: 36-50; Макаров, 2006: 13-20]. W tym przypadku wynikiem procesu edukacji i, odpowiednio, przygotowania zawodowego specjalistów, są wiedza i kompetencje.

Na podstawie analizy prac interdyscyplinarnych na temat podejścia kompetencyjnego, proponujemy następujący model kompetencji [Кун, 2002; Лобанов, 2006], który umożliwi konkretyzować treść pojęcia "kompetencji", i jednocześnie, klasyfikować w ramach modelu (struktury hierarchicznej) różnego rodzaju kompetencji. Model wygląda jako "piramida", w której wiedza jest podstawą, lecz osią pionową (systemogenerowanym factorem) jest osoba (rys. 1).



Fot. 1. Hierarchiczny model kompetencji

Kształtowanie kompetencji ma charakter hierarchiczny, ponieważ proces ten może odbywać się zarówno w pionie i poziomie. Poziomo: nabycie wariacyjnych umiejętności i nawyków. Pionowo: zgodnie z podejściem wstępującym (bottom-up), tworzymy najpierw zdolności (nawyki) motoryczne. Takie nauczanie powoduje że student wykonuje pewne działania, ale nie może wytłumaczyć, jak on to robi. Następny krok: zrobić i zrozumieć (kompetencja poznawcza, kognitywna), a następnie: robię i rozumiem w zespolone (kompetencja społeczna). Podejście zstępujące (top-down), odpowiednio, obejmuje tworzenie kompetencji poprzez tzw. wiedzy proceduralne do umiejętności i nawyków, od teorii do praktyki. Przy

tym, czasami uświadomienie kompetencji motorycznej (nawyka motorycznego) mogą prowadzić do jej chwilowej utraty lub spadku efektywności. Na przykład, jeśli maszynistka wysokiej klasy będzie skupić uwagę na położeniu klawiszy, to będzie traciła tempo i pozwoli wątpić w jej kwalifikacje.

Szczyt "piramidy" tworzy specjalna (profesjonalna) kompetencja. To jest ostateczny cel przygotowania profesjonalnego i jednocześnie integruje kompetencje motoryczną, kognitywną i społeczną.

Szkolnictwo wyższe w procesie kształcenia specjalistów rozwiązuje dwie powiązane ze sobą problemy: obecną (nauczanie studentów dyscyplinom ogólnym naukowym i zawodowych) i perspektywistyczną lub długotrwałą (kształtowanie profesjonalnych umiejętności i kompetencji). Niemniej jednak, pomimo powszechnego uznania zasady jedności teorii i praktyki, problem ich integracji pozostaje więc sprawą aktualną.

Stosunki w średniowiecznym systemie "master - czeladnik - uczeń" można uznać za idealną integrację teorii i praktyki. Nie ma rozdziału między opanowaniem wiedzy deklaratywnej i proceduralnej, i, ogólnie, między podejściami wiedzy a kompetencyjnym. Aby stać się mistrzem, uczeń najpierw pracuje jako czeladnik, a następnie tworzy swoje arcydzieło. Arcydzieło - to jest nie tylko zobiektywizowana wiedza (fakty i zasady), ale również dowody na obecność kwalifikacji i kompetencji zawodowych.

Oczywiście, nowoczesny system szkolnictwa wyższego nie może być organizowany jako model reprodukcji prostej konkretnego doświadczenia. Jednak variatywna i nevariativna obecność modułów teoretycznych i praktycznych, połączenie indywidualnych i zbiorowych form kształcenia i działalności profesjonalnej już teraz odbywają się w szkolnictwie wyższym.

Koncepcja edukacji skoncentrowana na studencie (w centrum uwagi jest student)

Dzięki kompetencyjnemu paradygmatowi, studenci stają się bezpośrednimi podmiotami procesu edukacyjnego. Takie podejście powoduje przesunięcie akcentu z nauczania jako głównej działalności składu profesor-

sko-wykładowczego na uczenie się jako własną aktywną działalność edukacyjną samych studentów [Дроздова, 2009: 100].

Według G.T. Roos, dzisiaj nawet specjaliści specjalności robotniczych powinni być uniwersalnymi robotnikami, którzy posiadają "portfolio kompetencji", którzy mają wszechstronne umiejętności, które są oparte na ich własnych talentów i oryginalnej kombinacji doświadczenia praktycznego [Проектирование государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования нового поколения, 2005]. Dla specjalisty, nie wystarczy tylko wykonywać zadania, powinien być w stanie rozwiązać problemy, myśleć krytycznie, posiadać wystarczający poziom autonomii i odpowiedzialności rynkowej. Tak, istnieje potrzeba, aby już w uczelniach wyższych zmienić system programów nauczania, cel edukacji i przygotowania zawodowego, w oparciu o format kompetencji.

Podejście kompetencyjne sugeruje orientację na taki charakter procesu edukacyjnego, który stanowi że student będzie w centrum uwagi z obowiązkowym stosowaniem systemu punktów kredytowych i technologii modułowych.

Standardy europejskie dopuszczają szeroką interpretację modularyzacji - z określenia modułu jako odrębnej jednostki dydaktycznej (wykład, temat) do składanej przedmiotowej dziedziny wiedzy z elementami interdyscyplinarności. W każdym przypadku, moduł jest ściśle przywiązany do wyniku końcowego, czyli do tego, co student "musi wiedzieć" i "powinien być w stanie zrobić - umieć zrobić".

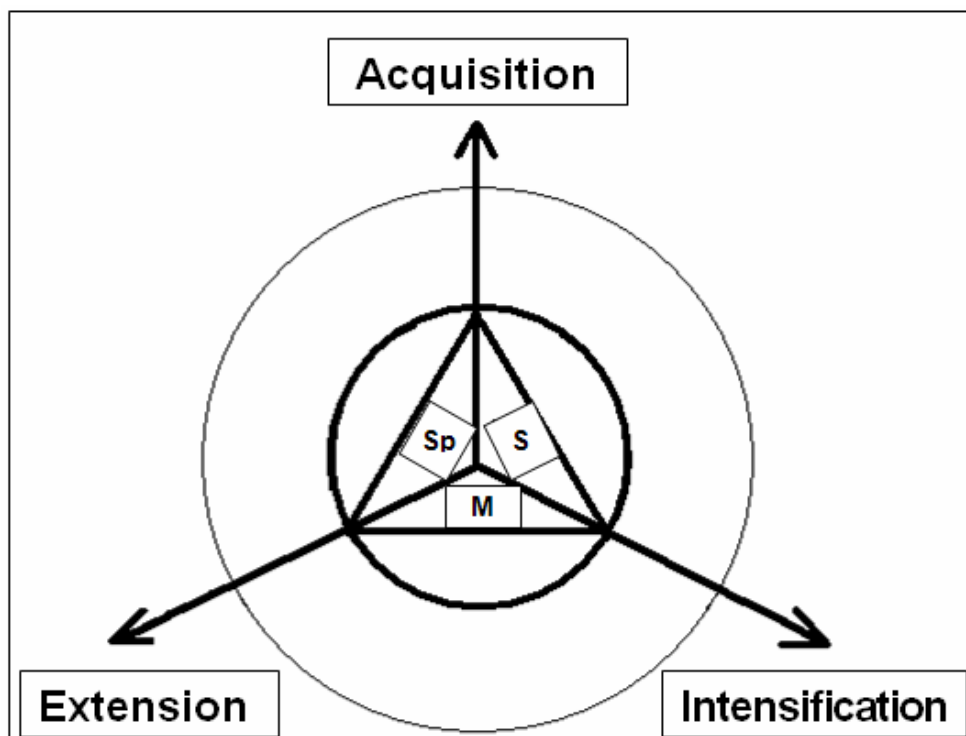
Konsekwencją wprowadzenia technologii modułowych jest rezygnacja z przedmiotocentryzmu programów nauczania. Modułowy format wymaga strukturalnej hierarchii dyscyplin i kursów zintegrowanych. Przy tym, integracja ta musi być systemową i zgodną z przyrodą. W przeciwnym wypadku, jej wynikiem będzie nieżyczliwy centaur nauki. Określony wybór systemu modułów, jak również modelu kompetencyjnego w całości, zależy od wpływu "efektu kraju" i "efekt specjalności". Nie mogą oni zostać wypożyczony. Niezbędny jest udział tymczasowych zespołów badawczych,

które muszą przywiązać technologii modułowe do warunków danej uczelni.

W literaturze specjalnej przedstawione są następujące moduły: moduły podstawowe oraz wspierane, moduły umiejętności organizacyjnych i komunikacyjnych, moduły specjalistyczne i przenośne (praktyczne).

Oferujemy graficzny model modułowej strukturacji programów nauczania, wychodząc z położenia o jądrze nauki i jej peryferii (ryc. 2). Jądro specjalności składa się z trzech modułów: głównego (M-main), specjalistycznego (Sp-special) i podtrzymującego (S-supporting).

Fot. 2. Modułowy model strukturalizacji programów nauczania



Główny moduł – to jest grupa przedmiotów, które tworzą systemotwórczy czynnik specjalności (nauki). Na przykład, dla specjalności „psychologia pedagogiczna”: psychologia pedagogiczna, metodyka wykładania psychologii, psychologia ogólna, psychologia rozwojowa.

Moduł podtrzymający – to jest obszar przedmiotowy, który uzupełnia moduł główny. W psychologii pedagogicznej jest to psychologia eksperymentalna, metodologia badań naukowych, technologii informacyjne.

Moduł specjalistyczny – to zbiór naukowych dyscyplin (profilnych i nieprofilnych, fakultatywnych i elektywnych), który zapewniają bardziej wąską specjalizację w ramach specjalności. Na przykład, psychologia wychowania, psychologia muzyki, psychologia uzdolnień.

Dla wszystkich trzech modułów charakterystyczny jest priorytet wiedzy nad kompetencjami, podejścia dedukcyjnego do strukturyzacji programów nauczania.

Moduły organizacyjnych i komunikacyjnych nawyków (krąg wewnętrzny w schemacie) to obszar przedmiotowy, zapewniający możliwość pracy w zespole, zdolność do uczenia się i samokształcenia, samoedukacji (trening efektywności współdziałania pedagogicznego, języki obce, retoryka i kulturologia).

Moduły praktyczne lub przenośne (krąg zewnętrzny w schemacie) to zestaw kursów, które sprzyjają rozwojowi kompetencji i kształtowaniu kompetentności, niezbędnych do realizacji zasad teoretycznych w dziedzinach praktycznych (psychologia orientacji zawodowej, psychodiagnostyka i psychokorekcja).

Ostatnie moduły charakteryzują się dominacją kompetencji nad wiedzą, bezpośrednim praktykoorientowanym podejściem.

Jak widać na rysunku, model jest systemem otwartym, opartym o zasadę "edukacja przez całe życie", jak nabywania, poszerzenie i pogłębienie wiedzy i kompetencji. Modularyzacja jest skorelowana i odpowiednia kompetencjom młodego Europejczyka: nauczyć się poznawać, nauczyć się uczyć się, nauczyć się żyć razem i nauczyć się żyć.

Podejście kompetencyjne i zasada zachowania zdrowia

Realizacja podejścia kompetencyjnego w strukturze szkolnictwa wyższego wykonywana jest przez system kompetencji w kontekście technologii innowacyjnych (creditowo-modułowych modułowo-rankingowych).

Innowacyjne technologie edukacyjne sugerują kształtowanie kompetencji i kompetentności zachowania zdrowia. Powinny one być zachowującymi zdrowie w szerokim znaczeniu, wykluczając wszelki negatywny wpływ procesu edukacyjnego na stan zdrowia studentów.

Wychodzimy z holistycznej koncepcji zdrowia człowieka (holistic health) [Корсини, Ауэрбах, 2003]. Takie podejście bazuje się na uznawaniu naturalnego stanu zdrowia, który odpowiada życiu (i edukacji) w harmonii ze sobą, społeczeństwem i przyrodą. Człowiek jest złożonym systemem życia, funkcji życiowe którego realizują się na biologicznym, psychologicznym i społecznym poziomach funkcjonowania. Godnym uwagi jest wniosek o wpływie czynników biologicznych i środowiskowych na rozwój odchyleń w zachowaniu: po pierwsze, wpływ osobistych cech dziecka przeważa nad wpływem rodziców, po drugie, istniejące predyspozycje biologiczne do pewnych psychopatologii, problemów zachowania lub zaburzeń emocjonalnych, a po trzecie, wpływ otoczenia dziecka odbywa się za pośrednictwem procesów poznawczych i emocjonalnych, a wynik rozwoju zależy od właściwości systemów neurofizjologicznych, kontrolujących emocje i zachowanie konkretnej osoby [Слободская, 2001: 32-40].

Według Światowej Organizacji Zdrowia, najbardziej typowymi zaburzeniami zdrowia są zaburzenia emocjonalne, zaburzenia zachowania, obniżenie wyników w nauce i problemy adaptacji i samorealizacji.

Na tej podstawie możemy stwierdzić, że monitorowanie psychologiczne szkolenia jest niezbędne do przeprowadzenia na poziomach: poznawczym, emocjonalnym i behawioralnym. Testowanie studentów uczących się z wykorzystaniem technologii innowacyjne, przeprowadziliśmy pod koniec pierwszego (przed oddziaływaniem, przy tradycyjnym systemie kształcenia) i drugiego (po oddziaływaniu, w zakresie eksperymentu edukacyjnego) roków szkolenia.

Jako przykład reprezentujemy wyniki rozwoju osobistego i poznawczego studentów według skali 16-czynnikowego kwestionariusza Kettle (tabela), dzięki którym stwierdzono istotne różnice statystyczne. Różnice stwierdzono po 7 z 16 czynników testu: stabilności emocjonalnej, rozsąd-

ności, stabilności i praktyczności, przenikliwości i regulacji zachowań, odpowiedzialności, labilności zachowań i krytyczności, niezależnego, autonomicznego podejmowania decyzji [Дроздова, 2007].

Tabela - Dynamika wskaźników osobowości studentów

Scale	Factor	T	P-level
C	Stabilność emocjonalna	496.0	0.03
F	Rozsądnosc	363.5	0.03
I	Stabilność i praktyczność	388.0	0.03
N	Przenikliwość i regulacja zachowań	386.5	0.02
O	Obowiązkowość (odpowiedzialność)	350.5	0.01
Q ₁	Labilność zachowań i krytyczność	401.0	0.01
Q ₂	Autonomia podejmowania decyzji	504.0	0.04

Inaczej mówiąc, uczenie oparte na innowacyjne technologie edukacyjne, zwiększa efektywność rozwoju zawodowego i utrzymuje zdrowie osoby, sprzyja rozwojowi emocjonalnemu i poznawczemu.

Wnioski

Co mamy w rezultacie? Na początek: nowe standardy edukacyjne, w formacie kompetencji. W rezultacie: wiedzę i kompetencje. Określone wszystkie zainteresowane w reorganizacji wyższego szkolnictwa subjekty: studenci, wykładowcy i pracodawcy. Proponowany jest hierarchiczny model kompetencji oraz modułowy model strukturalizacji programów nauczania.

Uzasadniono teoretycznie i potwierdzono empirycznie że innowacyjne technologie edukacyjne, oparte na podejściu kompetencyjnym, kształtują odrębny „modus vivendi” (tryb życia, sposób istnienia) podmiotów procesu edukacyjnego, również odpowiadają one zasadzie zachowania zdrowia. One bezpośrednio rozwiązują problemy polepszenia efektywności przygotowania zawodowego i pośrednio (ale celowo) zachowują zdrowie studentów.

Summary:

The article presents a systematic analysis of the restructuring of higher education. The analysis is initiated by the introduction of the competence approach, which provides for the implementation of the principle of maintaining the health of young people.

- [1] Даниленко, А. В. 2009. *Здоровьеформирующее и здоровьеукрепляющее образование на этапе модернизации системы высшего образования*, А. В. Даниленко, Физическая культура, спорт, здоровый образ жизни в XXI веке : тезисы докладов международной научно-практической конференции (9-10 декабря 2009 г.), Под ред. Трифонова В. В. – Могилев : УО «МГУ им. А. А. Кулешова.
- [2] Danilenko, A. 2003. *Wielowymiarowość fenomenu zdrowia w interpretacji psychologiczno-socjologicznej* / A. Danilenko, *Aktywność ruchowa, edukacja i zdrowie w (kon)tekstach proobronnych* / red. M. Marcinkowski, M. Sokołowski. - Poznań : Wyd. Akademii Wychowania Fizycznego.
- [3] Лебедева, Н. Т. 2001. *Сохранение и формирование здоровья подрастающего поколения – стратегия XXI века*, Н. Т. Лебедева, В. М. Лебедев, Физическое воспитание и современные проблемы формирования и сохранения здоровья молодежи. Материалы международной научной конференции. – Гродно.
- [4] *Проектирование государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования нового поколения*, М. : Исследовательский центр ПКПС, 2005. –
- [5] Зимняя, И. А. 2005. *Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования*, И. А. Зимняя, Tertia. – Альманах. Днепрпетровск : НГУ.
- [6] Макаров, А. В. 2006. *Проектирование стандартов высшего образования нового поколения: компетентностный подход*, А. В. Макаров, Вышэйшая школа. № 5.
- [7] Кун, Д. 2002. *Основы психологии. Все тайны поведения*, Д. Кун. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002.
- [8] Лобанов, А. П. 2006. *Компетентностный подход к подготовке профессиональных психологов*, А. П. Лобанов, Н. В. Дроздова, Кіраванне ў адукацыі. № 6.

-
- [9] Дроздова, Н. В. 2007. *Компетентностный подход как новая парадигма студентоцентрированного образования*, Н. В. Дроздова, А. П. Лобанов. – Минск : РИВШ.
- [10] *Психологическая энциклопедия. 2-е изд.*, Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – СПб. : Питер, 2003. – 1096 с.
- [11] Слободская, Е. Р. 2001. *Психическое здоровье российских школьников в межкультурном контексте*, Е. Р. Слободская, М. В. Сафонова, Н. Н. Савина, Психическое здоровье детей и подростков. – № 1.

В.А. Черкасова

***Мотивационные основы привлечения
студентов к дополнительному
профессиональному образованию***

***Motivational foundations of attraction
studentstoadditional professional edication***

Дополнительное профессиональное образование как никакое другое способствует развитию карьеры человека. В силу своей гибкости и необходимости живо реагировать на изменения в социально-экономической ситуации, дополнительное профессиональное образование учитывает требования рынка к подготовке и компетентности специалиста.

Для любого человека характерны определенная личностная концепция, таланты, побуждения, мотивы и ценности, которыми он не может или не хочет поступиться, осуществляя выбор карьеры. Индивидуальный жизненный опыт формирует определенную систему ценностных ориентаций, установок вообще. Карьерные ориентации возникают в ходе социализации, на основе и в результате обучения и переобучения в начальные годы развития карьеры.

Мы исследовали карьерные установки студентов-выпускников разных специальностей КИМПМ как основу отношения к послевузовскому, дополнительному профессиональному образованию. Для практического изучения карьерных ориентаций использовалась психодиагностическая методика Эдгара Шейна «Якоря карьеры».

В исследовании приняли участие студенты 4-5 курсов, очного и заочного обучения факультетов «Менеджмент туризма», «Бухгалтерский учет и аудит», «Государственное и муниципальное управление» — 641 человек, из них – 370 юноши, 271 – девушки.

У студентов имеются определенные приоритеты, касающиеся профессиональной карьеры. Наиболее значимым фактором для всех участников исследования оказалась стабильность места работы и заработка, ради которой они готовы сменить место жительства – значимость стабильности места жительства невысока. Ориентация на служение занимает второе место. Студенты – будущие специалисты – рассматривают свою профессиональную деятельность как служение другим людям, что говорит о ясном понимании смысла избранной участниками исследования профессии. На третьем, по значимости, месте, оказалась ориентация на интеграцию стилей жизни — значит, многие студенты не рассматривают профессиональную карьеру как единственный смысл жизни и хотят, чтобы профессиональная деятельность позволяла реализовать жизненные ценности и цели, выходящие за ее рамки. Четвертое и пятое место занимает ориентация на менеджмент и предпринимательство, что соответствует условиям, в которых студенты включаются в профессиональное становление.

Нельзя не отметить, что в числе наименее значимых карьерных ориентаций оказалась профессиональная компетентность. Среди карьерных приоритетов студентов она находится на предпоследнем месте. Это свидетельство своего рода расхождения целей и средств: студенты хотели бы иметь стабильную работу и заработок, но не

видят связи между этими целями и тем, что их достижение напрямую зависит от собственной профессиональной компетентности. Невысокая значимость профессиональной компетентности может быть препятствием для своевременного включения выпускников в образовательные программы, необходимые для поддержания высокого уровня профессионализма.

Сходство карьерных установок студентов разных факультетов, дневной и заочной формы обучения еще раз подтверждает вывод о том, что как отношение к образованию, так и карьерные установки формируются в значительной степени под влиянием макросредовых факторов (культурных традиций, социальной и экономической ситуации, особенностей рынка труда). Однако определенный вклад в формирование карьерных ориентаций вносит и образовательная микросреда вуза — то, какие приоритеты она задает содержанием и организацией процесса обучения и подготовки специалистов.

Вклад микросреды вуза оценивался на основе сравнения карьерных ориентаций студентов разных специальностей и форм обучения. Анализ карьерных ориентаций студентов факультета «Менеджмент туризма» и «Бухгалтерский учет, анализ и аудит», а также студентов заочной формы обучения третьего курса показывает, что они не различаются по пяти параметрам из девяти. Все студенты-третьекурсники мало озабочены приобретением профессиональной компетентности. К пятому курсу дифференциация карьерных установок студентов дневной и заочной форм обучения становится более отчетливой.

Из восьми достоверных различий между группами шесть приходятся на различия между студентами дневной и заочной форм обучения. Студенты дневной формы обучения в большей степени, чем студенты заочной, готовы включиться в менеджмент и предпринимательство, принимать сложные ситуации профессиональной деятельности, являющиеся вызовом для специалистов в личностном и профессиональном плане. Студенты

заочной формы обучения больше, чем студенты дневной, дорожат стабильностью места работы, хотя и готовы сменить место жительства, поступиться какими то интересами вне профессии, о чем говорит более низкий показатель ориентации на интеграцию стилей жизни. Сравнение показателей карьерных ориентаций студентов с третьего по пятый курс показывает, что, несмотря на их очевидную зависимость от широких социальных факторов, этапы обучения также накладывают на них определенный отпечаток. Ситуация завершения обучения на пятом курсе способствует, по-видимому, интенсификации профессионального самоопределения. На это указывают различные акценты карьерных установок у студентов факультетов «Менеджмент туризма», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» и «Государственное и муниципальное управление» очной формы обучения.

Но невысокая значимость для всех трех групп профессиональной компетентности является указанием на необходимость совершенствования ценностных аспектов учебного процесса и профессиональной практики, которые не могут не оказывать влияния на карьерные ориентации студентов.

Профессиональная карьера занимает разное место в жизни мужчин и женщин. На первом курсе показатели карьерных установок девушек и юношей достоверно различаются по двум показателям — это показатели «Вызов» и «Предпринимательство», причем характер этих различий находится в противоречии с традиционными полоролевыми стереотипами.

Девушки имеют более высокие показатели готовности противостоять вызовам профессиональной деятельности, решать задачи такой сложности, которая под силу немногим. Они также выражают большее желание работать в сфере предпринимательства, чем юноши. Девушки имеют более высокие показатели желания заниматься менеджментом, стремления к автономии. С другой стороны, у них несколько ниже, чем у юношей, показатель

отношения к своей профессии как к служению другим людям, хотя принято считать, что служение является профессиональной установкой, характерной для женщин.

Наибольшее количество достоверных различий между юношами и девушками по показателям карьерных установок отмечено на выпускном пятом курсе. У юношей отмечено более активное стремление к предпринимательству, к автономии, склонность к принятию вызовов профессиональной деятельности, у девушек больше проявляется ориентация на служение людям и меньше заинтересованность в сохранении места жительства. Обнаруженные различия карьерных установок юношей и девушек приводят к заключению о различии мотивационных предпосылок обращения к дополнительному образованию. Если для юношей таким побуждением, с большой вероятностью, может быть вызов, стремление к самостоятельности как индикатору профессиональной состоятельности и успешности, то для девушек более вероятным побуждением к профессиональному самообразованию может быть ориентация на служение людям, на укрепление уверенности в себе путем повышения профессиональной компетентности.

Мы изучили соотношение общежитейских и деловых мотивов выпускников очной и заочной форм обучения по методике Мильмана. Общежитейскую направленность характеризуют мотивы жизнеобеспечения, комфорта, социального статуса, общения; деловую — мотивы общей активности, творческой активности и социальной полезности. Но ни та, ни другая направленность, не имеют преимуществ у тех или иных студентов.

С целью уточнения возможного влияния общежитейской и деловой направленности на отношение к дополнительному образованию был проведен корреляционный анализ показателей того и другого вида направленности, а также показателей стремления к самоактуализации, установленных по методике Шострем.

Как следует из анализа, показатели общежитейской направленности преимущественно отрицательно коррелируют с параметрами стремления к самоактуализации. Особо следует отметить отрицательные корреляционные связи потребности в комфорте, ориентации на жизнеобеспечение с потребностью в познании. Показатели деловой направленности связаны с показателями самоактуализации в основном положительными корреляционными связями. В связи с задачами исследования следует выделить положительную корреляционную связь показателя стремления к социальной полезности и потребности в познании.

Несмотря на различный характер взаимосвязей показателей общежитейской и деловой направленности с показателями самоактуализации, две группы индикаторов мотивации взаимосвязаны между собой. Наиболее включен в такого рода взаимосвязи показатель стремления к социальному статусу, входящий в группу мотивов общежитейской направленности. Он связан положительными корреляционными связями со всеми тремя показателями мотивации, характеризующими деловую направленность. Следовательно, студенты взаимосвязывают социальный статус с общей и творческой активностью, со стремлением к общественной полезности. Имеются также положительные корреляционные связи показателей творческой активности и общения, жизнеобеспечения и общей активности.

Полученные данные подтверждают устойчивость представлений о взаимосвязи преуспевания, выражающегося в высоком социальном статусе, с познанием, творческой активностью. Однако низкая заинтересованность студентов в наращивании профессиональной компетентности говорит о том, что понимание ценности образования, заложенное культурой, не перерастает непосредственно в познавательную активность, во включение в самообразование. Повышение активности, связанной с самообразованием, требует специально организованной работы,

передающей общекультурные ценности в ценности образовательной микросреды вуза, в мотивационный климат, делающий очевидными положительные следствия включения в разнообразные программы дополнительного образования для приобретения соответствующего социального статуса, для профессионального саморазвития.

Таким образом, наиболее устойчивой мотивацией включения в процесс освоения программ дополнительного профессионального образования является саморазвитие, показатели которого положительно коррелируют с показателями самоактуализации; общежитейские мотивы преимущественно отрицательно коррелируют с параметрами самоактуализации.

Среди карьерных ориентаций студентов ведущую роль играют ориентация на постоянство места работы и заработка, автономность, готовность включиться в предпринимательство, принять вызовы профессиональной деятельности, что сопровождается высокой степенью готовности к смене места жительства, но слабой заинтересованностью в профессиональной компетентности.

Влияние образовательной микросреды вуза на карьерные ориентации студентов отчетливо проявляется лишь на выпускном курсе, о чем свидетельствуют достоверные различия их показателей у выпускников и студентов младших курсов, зависящие от специфики избранной студентами профессии.

Карьерные ориентации достоверно зависят от пола студентов, усиливаясь от младших курсов к старшим, и выражаются в большей ориентации девушек на служение людям и самосовершенствование, а у юношей на автономию, предпринимательство, преодоление трудностей на пути профессионального развития. Эти различия отражают нормативный процесс усвоения полоролевых стереотипов.

Необходимым микросредовым условием направленного включения студентов и специалистов в процесс освоения программ дополнительного профессионального образования служит мониторинг их образовательных потребностей и мотивационных

установок в ходе освоения основной профессиональной образовательной программы вуза.

Практические рекомендации

Результаты исследования состава личностных и средовых предпосылок получения дополнительного профессионального образования и особенностей их воздействия на становление профессионального статуса специалиста, позволяют внести предложения по организации и технологии направленного педагогического регулирования этого процесса. Здесь можно выделить два основных направления оптимизации региональной образовательной политики вуза:

- введение необходимых корректировок в состав и содержание регионального раздела профессиональной образовательной программы вуза с учетом образовательных потребностей, мотивов и интересов студентов и слушателей ФДПО;
- внедрение адекватных инновационных технологий организации учебного процесса и направленного формирования необходимых профессиональных качеств выпускников с учетом требований развития личности, а также актуализации, гуманизации и индивидуализации образовательных воздействий.

В ходе настоящего исследования выявлены особенности ценностных ориентаций личности (отношение к образованию, мотивы освоения профессии, характер карьерных установок и др.), свойственные обследованному контингенту студентов и слушателей ФДПО Кубанского института международного предпринимательства и менеджмента. В связи с этим целесообразна корректировка микросредовых предпосылок направленного их формирования. Необходимо, как мы полагаем:

- 1) *ввести постоянный мониторинг образовательных потребностей и мотивационных интересов «Студент – профессия – специалист» как обязательную предпосылку направленной*

корректировки региональных компонентов профессиональной образовательной программы вуза.

2) *разработать дифференцированную по составу специализаций программу элективных курсов и спецсеминаров, учитывающих спектр образовательных устремлений студентов, их карьерную ориентацию и познавательную мотивацию потребности в конкретных областях знаний (юриспруденция, экономика, педагогика, психология, менеджмент, социология).*

3) *разработать комплексную программу процесса становления профессионально ориентированного мышления студентов на всем протяжении их обучения в вузе (в порядке индивидуальных заданий на самостоятельную работу, дифференцированных по специфике учебных дисциплин и кафедр).*

4) *организовать работу постоянно действующего семинара для преподавателей всех кафедр по проблемам актуализации и формирования внутренней, личностной мотивации, и вооружения студентов средствами удовлетворения насущных и формирующихся образовательных интересов и познавательных потребностей.*

5) *разработать методические указания по оказанию консультативной помощи студентам в преодолении психологических барьеров, стереотипов, установок, опасений, препятствующих их активному и эффективному включению в образовательный процесс профессионального становления.*

Для реализации определенной части этих предложений необходимы дополнительные исследования, связанные с оценкой состояния и возможностей оптимизации соответствующих элементов образовательной политики вуза. Материалы настоящего исследования играют при этом лишь иницирующую роль системообразующего фактора. По отношению к другим рекомендациям представленные результаты могут использоваться непосредственно как элементы их содержания.

Summary

Motivational factors of getting additional Professional education are examined in the article/ it is established that broad motivational aims put up by the sociocultural environment influence greatly on the students' relation to deepening their knowledge Gender motivational differences of getting an additional education have been revealed. Moreover, the differences depending on the speciality received which are grooving from the beginning to the end of the training have been proved too. It should be pointed out that low aspiration to the competence which is typical for the most part of students is one of the main factors lowering the students' interest to the widening of their knowledge. The data received can be the foundation of working out the programme how to monitor the motivation of the professional development, and how to create programmes for its pedagogical accompaniment.

- [1] Горская, Г.Б. 2000. *Программа «Учение всю жизнь в Европе»: цели и пути осуществления*, Содержание социально-гуманитарного образования в меняющемся мире: Матер. Южно-Российской науч. — метод. конф. — 26-28 мая 2000. — Краснодар.
- [2] Черкасова, В.А. 2004. *Карьерные установки личности как регулятор потребности в дополнительном образовании*, Наука Кубани, №2.
- [3] Черкасова, В.А. 2003. *Мотивация образовательной деятельности взрослых людей*, Актуальн. вопр. физич. культ. и спорта. — т.б. — Краснодар.
- [4] Черкасова, В.А. 2004. *Непрерывное образование в современном обществе*, Личность и бытие: субъективный подход: Матер. II Всерос. научно-практ. конфер. — Краснодар.
- [5] Черкасова, В.А. 2003. *Образование в системе ценностей учащейся молодежи*, Личность и бытие: Матер. I Всерос. научно-практ. конфер. — Краснодар.
- [6] Черкасова, В.А. 2003. *Факторы, обуславливающие потребности взрослых людей в дополнительном профессиональном образовании*, Актуальн. вопр. физич. культ. и спорта. — т.б. — Краснодар.

-
- [7] Черкасова, В.А. 2004. *Социальная и личностная ценность знаний и дополнительного профессионального образования в сфере физической культуры и спорта для взрослого человека*, Актуальн. вопр. физич. культ. и спорта. — т.7. — Краснодар.
- [8] Черкасова, В.А. 2004. *Психолого-педагогические проблемы дополнительного профессионального образования: Учебное пособие*, Краснодар.
- [9] Черкасова, В.А. 2010. *Образование взрослых как важнейшее направление образовательной политики*, Вестник КИМПМ, №1.
- [10] Чикарина, Л.Я. 2010. *Некоторые подходы к совершенствованию образовательной деятельности по подготовке кадров*, Вестник КИМПМ,- №1.

Krystyna Nowakowska

Szkolnictwo wyższe w Polsce po 1990 roku

Higher education in Poland after 1990

W Europie szkolnictwo prywatne było postrzegane jako luksusowy dodatek do masowego szkolnictwa wyższego państwowego. Cechą charakterystyczną było to, że kształciło i nadal kształci na bardzo wysokim poziomie, wypełniając wszystkie nisze, które z różnych względów sektor państwowy nie był w stanie zagospodarować. Nieco inaczej wyglądała sytuacja na kontynencie amerykańskim. Tu, uczelnie niepaństwowe, powstawały jako efekt całego systemu działalności charytatywnej, i bardzo często zakładane były przez fundacje rodzinne. Polski system edukacyjny zdecydowanie bliższy jest modelowi europejskiemu. Wydawało się, że niewielka ilość uczelni prywatnych będzie kształcić stosunkowo nieliczne grupy ludzi o zwiększonych dochodach. Stało się jednak zupełnie inaczej, ku zaskoczeniu znakomitej większości społeczeństwa, w tym również obserwatorów badających zjawisko rozwoju sektora szkół wyższych [Nowakowski, 2001: 36-41].

Po roku 1990 obserwujemy masowość uczelni niepaństwowych. Na uwagę zasługuje fakt, że częściej klientami tych szkół to osoby mniej zamożne, niż studium w uczelniach państwowych. Przyczyn takiego stanu rzeczy było kilka, ale najbardziej znaczącym było to, „że przejście przez egza-

miny wstępne było możliwe dla młodzieży, jako to się mówi, lepiej wyposażonej, z domu intelektualnie i kulturowo [Wieteska-Rostek, 2003: 9]". Wyłaniały się w tym czasie też uczelnie, które nie spełniały standardów nauczania oraz zaostrzała się tzw. niezdrowa przedsiębiorczość w tej dziedzinie. Zjawiska te potęgowały zniecierpliwienie i niechęć do takiego stanu rzeczy, przez co powstała sytuacja, która zaowocowała burzliwym rozwojem sektora niepaństwowego. Wyłonił się nowy rynek usług edukacyjnych, ze wszystkimi jego konsekwencjami. Rozwinięta konkurencja, zarówno jakościowa jak i cenowa oraz dywersyfikacja ofert nauczania, spowodowały wystąpienie zjawiska absolutnie nowego, polegającego na postrzeganiu studenta jako klienta, w celu uzyskania dla niego maksymalnej wartości.

Przed okresem transformacji, szkolnictwo wyższe koncentrowało się w największych miastach Polski, takich jak: Warszawa, Poznań, Wrocław, Lublin, Kraków, Łódź, Katowice oraz Gdańsk. W innych miastach (Opole, Radom, Rzeszów, Kielce, Toruń, Olsztyn, Koszalin) liczba studentów wynosiła od 0,8 do 10 tysięcy.

W okresie realnego socjalizmu istniały tylko państwowe uczelnie wyższe (oraz trzy w jurysdykcji kościelnej), łącznie 87 szkół wyższych, bez szkół resortów obronnych, a liczba studentów wyniosła 382 tysiące. Jedyne prywatne uniwersytet to Katolicki Uniwersytet Lubelski, który został założony jeszcze przed II wojną światową [Rocki, 2005: 62]. Ta unikatowa pozarządowa placówka szkolnictwa wyższego w Europie Centralnej i Środkowej miała prawo nadawania swoim absolwentom tytułu magistra.

W Polsce od 1990 roku istnieją dwa sektory szkolnictwa wyższego: publiczny i niepubliczny (Ustawa z dnia 27 lipca 2005). Zasady funkcjonowania szkolnictwa wyższego w Polsce oparte są w zasadzie na trzech, wielokrotnie nowelizowanych ustawach oraz licznych rozporządzeniach i aktach wykonawczych. Pierwszą z nich jest ustawa „O szkolnictwie wyższym” z dnia 12 września 1990 roku, kolejne to: „Ustawa o wyższych szkołach zawodowych” z dnia 26 czerwca 1997 roku oraz ustawa „Prawo o szkolnictwie wyższym” z dnia 27 lipca 2005 roku.

Zmiany w układzie przestrzennym, dotyczące ilości i rozmieszczenia szkół wyższych, rozpoczęły się na początku lat dziewięćdziesiątych wraz z nową ustawą „O szkolnictwie wyższym”, która otworzyła nowe możliwości i wyzwania dla sektora szkolnictwa wyższego. Zapisy tej ustawy to krok milowy, prowadzący do powstania nowych jakości w systemie całego szkolnictwa, w postaci wyższych uczelni niepublicznych oraz komercjalizacji części usług dydaktycznych w publicznych szkołach wyższych. Spowodowało to ich niezwykle rozwój ilościowy. Ten gwałtowny wzrost pozarządowego szkolnictwa wyższego sprawił nadanie Polsce przydomka „małej Ameryki w środku Europy [Misztal, 2000: 68]”. Nowo powstające placówki zaczęły wypełniać lukę na nie dofinansowanym rynku edukacyjnym, na którym popyt był wyraźnie przewyższony przez podaż. Te szybko powstające uczelnie umożliwiły szerokim rzeszom młodych ludzi dostęp do kształcenia na poziomie wyższym nieuniwersyteckim, przy zachowaniu krótszego, trzyletniego cyklu nauki, ukierunkowanego na kształcenie zawodowe (ten typ kształcenia dotyczący zarówno sektora publicznego, jak i niepublicznego prowadzić miał do studiów magisterskich; nie został jednak w ustawie precyzyjnie określony).

Od wejścia w życie tej ustawy sytuacja w szkolnictwie wyższym uległa diametralnej zmianie. To nie państwo, ale samorządne uczelnie zaczęły samodzielnie ustalać limity przyjęć na poszczególne kierunki studiów oraz zasady i kryteria rekrutacji. Ustawa pozwoliła im zakładać filie i powoływać oddziały zamiejscowe, choć niestety warunki ich powoływania często nie były powiązane ani z profilem tych uczelni, ani z popytem na absolwentów o określonych kwalifikacjach.

Ustawa „O wyższych szkołach zawodowych”, która weszła w życie w 1997 roku, miała pobudzić do tworzenia uczelni zawodowych w tych regionach kraju, w których szkolnictwo wyższe było niedostatecznie rozwinięte. Był to sposób na kształcenie kadr pracowniczych potrzebnych na rynkach lokalnych.. Ustawa ta przewidywała między innymi tzw. drożność międzysektorową [Szabłowski, 2002: 78-80], która umożliwiała młodzieży kontynuowanie studiów na poziomie magisterskim na uniwersytetach.

Jednym z rozwiązań ustawy były też przepisy dotyczące wymogów programowych, które spełniać miały uczelnie zawodowe. Zostały one określone inaczej, niż w stosunku do pozostałych typów uczelni, tak by kształcenie w tych placówkach pomogło w lepszym przygotowaniu absolwentów do oczekiwań pracodawcy. Wprowadzono między innymi obowiązkowe praktyki studenckie, chcąc tym samym sprawić, by zwiększył się wpływ otoczenia społecznego i pracodawców na profil absolwentów. W przeciwieństwie do ustawy z 1990 roku, ustawa ta zawierała pewne mechanizmy kontroli jakości kształcenia. W tym celu powołano Komisję Akredytacyjną Wyższego Szkolnictwa Zawodowego (KAWSZ), która oprócz wypracowania pewnej koncepcji szkolnictwa zawodowego oceniała też jakość kształcenia w poszczególnych uczelniach.

Ustawa o szkolnictwie wyższym która weszła w życie 1 września 2005 roku wprowadziła, na wzór szkół zachodnich, trzystopniowość studiów czyli studia licencjackie i inżynierskie, magisterskie oraz doktoranckie [Dąbrowa-Szefler, Jabłecka-Pryśłowska, 2005]. Ustawa ta reguluje również wspólne i podwójne dyplomy, wydawanie suplementów oraz możliwości transferu i akumulacji osiągnięć w procesie studiowania realizowanych w różnych uczelniach. W aspekcie tego co napisałam ustawa ta, z jednej strony w sposób bardzo szczegółowy, drugiej zaś liberalny, definiuje kwestie dotyczące procesu kształcenia na poziomie wyższym. Daje ona uczelniom możliwość znacznie szerszego niż dotychczas współdziałania z uczelniami zagranicznymi. Każda uczelnia jednak musi zadbać o zachowanie swojej tożsamości i specyfiki nie zapominając o tym, że podstawowym „rynkiem”, na którym powinna podtrzymać swoją pozycję jest rynek polski.

Ustawa z 2005 roku (według jej zwolenników) jest odpowiedzią na konieczność przygotowania polskich uczelni na wzrost konkurencji w systemie szkolnictwa wyższego. Konkurencja ta ma wyeliminować szkoły najslabsze, które posiadają najgorszą ofertę edukacyjną. Procesowi temu powinna sprzyjać integracja Polski z Unią Europejską oraz postępy w realizacji procesu Bolońskiego [Woźnicki, 2004: 43] (Deklaracja Bolońska, 19 czerwiec 1999 rok formalnie rozpoczyna proces tworzenia na naszym

kontynencie logicznego i wewnętrznie spójnego szkolnictwa wyższego). Aby zbliżyć polskie szkolnictwo wyższe do standardów unijnych powołano ogólnokrajowy system oceny jakości kształcenia, czyli Państwową Komisję Akredytacyjną, która działa od lipca 2001 roku. Komisja ta zbiera i przekazuje ministrowi właściwemu do spraw szkolnictwa wyższego opinie dotyczące utworzenia nowej uczelni oraz przyznania jej uprawnień do prowadzenia studiów na danym kierunku i określonym poziomie kształcenia. Przedstawia też wnioski z dokonanej oceny w zakresie prawidłowości prowadzenia studiów i przestrzegania wszystkich wytycznych zawartych w zatwierdzonym statucie już istniejących uczelni.

Przemiany dokonujące się w gospodarce rynkowej po transformacji, związane między innymi z bezrobociem oraz rosnącymi wymaganiami pracodawców co do poziomu kwalifikacji pracowników, spowodowały konieczność nowego spojrzenia na edukację [Nowakowska, 2010: 103-110]. Wykształcenie zaczęto traktować jak inwestycję, która zapewni lepsze zarobki i szanse zawodowe. Taki sposób patrzenia na kształcenie sprawił, że już na początku lat dziewięćdziesiątych zauważalny zaczął być znaczny wzrost liczby studiujących w Polsce osób. Co ważne tendencja ta utrzymuje się aż do dzisiaj.

Pierwszymi założycielami i fundatorami nowo powstałych uczelni niepublicznych, w znakomitej większości niedochodowych, były spółki, fundacje, spółki edukacyjne, korporacje, społeczności szkolne, związki handlowe oraz grupy indywidualnych, doświadczonych pracowników naukowych, którzy dostrzegli potrzebę, niewykorzystaną przez przestarzałe struktury byłego ustroju [Misztal, 200: 68]. Wśród pierwszych założycieli byli członkowie Polskiej Akademii Nauk, profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego, oraz innych uczelni posiadających długie tradycje. Początkowo, nowo powstające uczelnie niepubliczne, koncentrowały się w dużych miastach Polski, ale dość szybko, zaczęły się rozwijać w mniejszych aglomeracjach, które w przeszłości były odizolowane i oddalone od głównego strumienia rozwoju systemu edukacyjnego. Po wejściu w życie ustawy z 1990 roku, liczba szkół niepublicznych wzrosła od 16, w roku 1992, do

ponad 120 w roku 1997, by wreszcie w roku 2005 przekroczyć liczbę trzy-stu.

Najstarszym niepublicznym ośrodkiem w Polsce jest założona w 1991 roku Prywatna Wyższa Szkoła Biznesu i Administracji w Warszawie, która kształci na szczeblu szkolnictwa wyższego na mocy decyzji Ministra Edukacji z 29 czerwca 1991 roku. W pierwszym roku jej działalności przyjętych zostało około 400 studentów.

Olbrzymie zainteresowanie młodzieży kontynuacją nauki na studiach wyższych było dla wielu do niedawna zaskoczeniem. Jeszcze w roku akademickim 1990/91 na studiach wyższych w Polsce uczyło się około 400 tys. osób na 112 uczelniach, w cztery lata później już prawie 800 tys. znajdowało swoje miejsce w 179 szkołach, by wreszcie w roku akademickim 2001 osiągnąć pułap 1,5 mln studiujących w 310 uczelniach. W roku akademickim 2000/2001 spośród 310 uczelni w Polsce (łącznie ze szkołami resortów Obrony Narodowej oraz Spraw Wewnętrznych i Administracji) 115 było państwowymi szkołami wyższymi, natomiast 195 miało charakter niepubliczny. Łącznie, w roku akademickim 2000/2001, w uczelniach niepublicznych kształciło się 472 tys. studentów, czyli blisko 30% ogółu studiującej młodzieży. Były to lata największego przyrostu ilościowego tego typu uczelni. Największa dynamika przyrostu sektora szkół wyższych to czas tworzenia tych szkół, obejmujących lata 1992-1998 [Szulc, 2004: 15]. W roku akademickim 2008/2009 zarejestrowano w Polsce łącznie 456 szkół wyższych, wraz ze szkołami resortów obrony narodowej oraz spraw wewnętrznych i administracji, w tym 131 to uczelnie publiczne, na których kształciło 1268,4 tys. osób co stanowi 65,8 % ogółu studentów. Na pierwszym roku studiowało łącznie 312,5 tys. osób. W roku akademickim 2008/2009 w 456 szkołach wyższych wszystkich typów kształciło się 1927,8 tys. studentów, w tym w 120 filiach.

W latach 1993-1998 zaobserwowano w uczelniach niepublicznych zmiany udziału studentów studiów stacjonarnych, zaocznych, wieczorowych i eksternistycznych. Przez ostatnie 20 lat relatywnie malała liczba studentów dziennych (na rzecz studentów zaocznych i wieczorowych).

Ten istotny spadek widoczny jest szczególnie w uczelniach niepublicznych, gdzie udział studentów stacjonarnych do pozostałych trybów studiowania jest prawie 5-krotnie niższy. W roku 2008/2009 liczba studentów na studiach stacjonarnych wynosiła 928,1 tys. osób tj. 48,1% wszystkich studiujących. W systemie niestacjonarnym studiowało 999,6 tys. tj. 51,9% wszystkich studiujących.

Nazwy uczelni niepublicznych, składające się z takich wyrazów jak: zarządzanie, marketing czy informatyka, pokazują jakie kierunki kształcenia były ważne w ostatnich 20 latach. Wysoce prawdopodobne jest, że dziedziny te w najbliższych latach przestaną mieć tak duże znaczenie. Już dzisiaj widoczne jest, że część absolwentów, która kończy takie kierunki jak choćby marketing, ma trudności ze znalezieniem dobrze płatnej pracy, w coraz bardziej nasyconym segmencie rynku pracy. Coraz częściej mówi się, że przyszłością kształcenia nie będzie przekazywanie wiedzy ogólnej, ale wysoka specjalizacja. Wydaje się, iż obecnie jesteśmy w stanie przejściowym między tymi dwoma sposobami patrzenia na naukę.

Ostatnie lata, to okres bardzo widocznych zmian preferencji wyboru przez studentów zarówno uczelni jak i kierunków studiów. Z jednej strony wynikały one ze zmian dokonujących się w gospodarce wolnorynkowej, z drugiej zaś ze zmniejszenia limitu przyjęć związanych z trudnościami, wynikającymi z zapewnieniem właściwych warunków do realizacji studiów.

Na modnych i popularnych we wcześniejszych latach kierunkach studiów, liczba kandydatów w ostatnich latach maleje, a wiele kierunków na uczelniach ulega likwidacji. Powodem są między innymi niespełnione minima kadrowe, a także inne warunki kształcenia, wynikające chociażby z nowych ustaw i ich nowelizacji.

Gdy bliżej przyjrzymy się wybieranym przez młodzież kierunkom studiów, to zaskoczy nas olbrzymi wzrost kierunków ekonomicznych (zarządzanie, marketing, bankowość, finanse). Bardzo duży przyrost liczby studentów obserwujemy również na kierunkach medycznych, a także stosun-

kach międzynarodowych, specjalnościach kształcących w zakresie usług dla ludności, dziennikarstwie oraz informatyce.

Wyraźnie za to widoczny jest spadek liczby studentów studiujących na kierunkach inżynieryjno-technicznych. Od roku 1999/2000 obserwuje się spadek udziału studentów, którzy wybierają ten typ kształcenia. Obecnie jedynie co 13 absolwent szkoły średniej wybiera techniczne specjalności (7,9 % ogółu)

Po przeanalizowaniu całej sytuacji, zauważamy dominację niektórych kierunków studiów. Pierwsze pięć miejsc w rankingu zajmują: zarządzanie i marketing, pedagogika, ekonomia, administracja i informatyka. W chwili obecnej przodują kierunki ekonomiczno-administracyjne. Jak pokazują dane statystyczne, w roku 2008/2009 we wszystkich szkołach wyższych co czwarty student (25%) wybierał ten kierunek [Franecka, Ulatowska, Chojnicka, 2006: 26]. Popularność tych kierunków utrzymuje się do chwili obecnej. Podobnie jest na kierunku pedagogika (15% studiujących). Absolwenci tych kierunków (choć nie tylko oni) mają jednak coraz większe problemy ze znalezieniem pracy. Większość uczelni nie wyciąga z tego wniosków i wciąż rekrutuje na tego typu specjalności nowe grupy studentów.

Podobne niedostosowanie do rynku pracy widoczne jest w przypadku kierunku inżynieryjno-technicznego. Tutaj mamy jednak do czynienia z sytuacją odwrotną, studiuje ją zbyt mała liczba studentów, tylko 4 % wszystkich studiujących, jest dopiero na dziewiątym miejscu wśród wszystkich dostępnych kierunków. Sytuacja ta dziwi, szczególnie w odniesieniu do bardzo dużego zapotrzebowania na tego typu specjalistów, którzy poszukiwani są nie tylko w Polsce, ale również w Unii Europejskiej. Deficyt pracowników z obszaru IT i biznesu ciągle rośnie i szacuje się, że wyniesie w granicach 100 tys. osób w ciągu najbliższych 5 lat.

Popularność poszczególnych kierunków rozkłada się różnie w zależności od rodzaju uczelni. I tak najpopularniejszym kierunkiem studiów na uniwersytetach jest pedagogika (15 %) i prawo (12%). W wyższych szkołach technicznych studenci najczęściej wybierają zarządzanie i marketing

(13,3 %), mechanikę i budowę maszyn (12,3 %) i budownictwo (10,1 %). Z kolei w uczelniach niepublicznych nadal dominują zarządzanie i marketing, pedagogika i ekonomia.

Analizując szkolnictwo wyższe nie sposób nie wspomnieć o jednym z ważniejszych wskaźników, mianowicie współczynnika solaryzacji. Jest on miarą powszechności kształcenia na rozpatrywanym terenie. Współczynnik skolaryzacji brutto (wyrażony procentowo) to stosunek wszystkich osób uczących się na danym poziomie, do całej populacji osób będących w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi kształcenia (według stanu w dniu 31 grudnia). Współczynnik skolaryzacji netto to stosunek (procentowy) liczby studentów, w nominalnym wieku kształcenia na danym poziomie, do liczby ludności zdefiniowanej, jak przy współczynniku skolaryzacji brutto, czyli do całej populacji osób, która jest w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi kształcenia. Na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat współczynnik solaryzacji brutto i netto w szkolnictwie wyższym wzrósł blisko czterokrotnie.

W roku akademickim 2008/2009 szkoły wyższe ukończyło 420,9 tys. absolwentów, z czego prawie 2/3 to absolwenci uczelni publicznych. Prawie połowa wszystkich absolwentów ukończyła studia pierwszego stopnia tj. 49,1% ogółu, studia magisterskie jednolite zaś 27,3% ogółu. W porównaniu do roku akademickiego 2000/2001 liczba absolwentów wzrosła o 117,0 tys. osób.

Od 1990 roku następuje powolny, ale ciągły wzrost liczby studiujących cudzoziemców i w chwili obecnej wynosi 15,9 tys. osób wobec 4,3 tys. osób w roku 1990/1991. Najliczniejsza grupa studiowała na uniwersytetach – 4,4 tys. osób, akademiach medycznych 4,4 tys. osób, w wyższych szkołach ekonomicznych – 3,0 tys. osób oraz w wyższych szkołach technicznych 1,2 tys. osób. Wśród kierunków studiów największym powodzeniem cieszyły się kierunki medyczne – 5,0 tys. osób, ekonomiczne i administracyjne 3,4 tys., społeczne – 2,2 tys. oraz humanistyczne - 1,9 tys. osób. Dla porównania w roku akademickim 1990/1991 najwięcej cudzoziemców studiowało na kierunkach technicznych - 1,4 tys., medycznych - 1,2 tys. oraz humani-

stycznych - 0,6 tys. osób. Najliczniejszą grupę studiującą w Polsce stanowili studenci z Europy 10,7 tys. osób, w tym głównie z Ukrainy, Białorusi, Norwegii i Czech. W przeciwieństwie do ogółu studiujących w Polsce cudzoziemców, których z roku na rok coraz częściej można spotkać na uczelniach, udział młodzieży polskiego pochodzenia od kilku lat systematycznie maleje. Tendencja ta zauważalna jest od 2001 roku. W roku akademickim 2008/2009 stanowiła ona 21,5 % ogółu populacji studiujących w Polsce cudzoziemców [*Szkoły wyższe i ich finanse w 2008r.*, 2009: 33].

Kształcenie cudzoziemców w polskich uczelniach wyższych nabiera w ostatnich latach coraz większego znaczenia. Jest ono ważnym instrumentem w budowaniu prestiżu naszego kraju, który tworzy sprzyjające warunki do realizacji polityki zagranicznej. Stwarza też dla Polonii możliwość zdobycia wykształcenia i awansu zawodowo – społecznego w kraju stałego zamieszkania. Wobec trwającego niżu demograficznego, zwrócenie uwagi na ten sposób pozyskiwania studentów jest ważnym elementem w budowaniu strategii wszystkich uczelni.

System świadczeń pomocy materialnej z budżetu państwa finansowany jest w ramach uczelnianych funduszy pomocy materialnej dla studentów i opiera się na dwóch rozporządzeniach Rady Ministrów. Zgodnie z obecnie obowiązującymi przepisami studenci szkół publicznych, a także od 2001 roku niepublicznych, mają prawo do uczestniczenia w programach wsparcia finansowego (niezależnie od tego czy studiują w trybie stacjonarnym czy niestacjonarnym). Programy te obejmują stypendia socjalne, stypendia dla studentów niepełnosprawnych, stypendia udzielane w nagrodę za dobre wyniki w nauce oraz zapomogi i różnego rodzaju dotacje. Studenci mogą korzystać z tych dofinansowań niezależnie od tego czy studiują na studiach płatnych czy bezpłatnych.

Oddzielnym zagadnieniem, dotyczącym pomocy materialnej skierowanej do studentów, są kredyty studenckie. Mogą z nich korzystać studenci uczelni publicznych i niepublicznych, studiujący we wszystkich systemach studiów. Ich specyfika regulowana jest przez ustawę z dnia 17 lipca 1998 roku o pożyczkach i kredytach studenckich. Kredyty studenckie pojawiły

się jako mechanizm, który wpływać miał na utrzymanie oraz rozwój powszechności i dostępności szkolnictwa wyższego. W związku z tym znacznie różniły się od tradycyjnych pożyczek. Przede wszystkim były one wsparciem oprocentowanym preferencyjnie. Co ważne spłaty można rozłożyć na dogodne raty (spłacanie rozpoczyna się po skończeniu nauki), a najlepsi absolwenci w całości, bądź w części są po ukończeniu uczelni zwalniani z konieczności ich spłacenia.

W chwili pojawienia się kredytów w 1998 roku korzystać z nich mogli jedynie studenci pochodzący z rodzin o niskich dochodach. Nowa ustawa „O szkolnictwie wyższym” rozszerzyła jednak ich zakres. Pamiętać jednak należy, że ich sprawne funkcjonowanie uzależnione jest od ciągłego monitorowania oraz dopracowywania finansowania Funduszy Pożyczek i Kredytów Studenckich, z którego realizowane są dopłaty do oprocentowania kredytów. Mimo, iż ten rodzaj wsparcia jest naprawdę atrakcyjny, niestety nie cieszy się dużym zainteresowaniem wśród studentów, a co ważniejsze z roku na rok spada na niego popyt. Nowa ustawa „O szkolnictwie wyższym” rozszerza zakres programu kredytów i pożyczek studenckich, ale sprawne funkcjonowanie systemu kredytów wymaga jednak ciągłego dopracowywania, które udoskonali formę pomocy materialnej dla studentów.

Przełamany po roku 1990 monopol państwa w zakresie kształcenia na poziomie wyższym, zaowocował burzliwym rozwojem szkolnictwa wyższego (głównie niepublicznego) oraz zupełnie innym sposobem patrzenia na wiedzę. Ten inny sposób definiowania wiedzy ma szeroki kontekst. Jak pisze P. Drucker: „Celem nauki Sokratesa była samowiedza i samodoskonalenie. Rezultaty posiadania wiedzy były wewnętrzne”. Dla jego przeciwnika Pitagorasa, rezultatem posiadania była umiejętność dobierania argumentów i dobre ich zaprezentowanie-wiedza współczesna sprawdza się w działaniu. Obecnie wiedza to efektywne wykorzystanie informacji w działaniu, to informacja skoncentrowana na wynikach. Wyniki są zewnętrzne wobec jednostki, są w społeczeństwie i gospodarce lub też w rozwijaniu samej wiedzy” [Drucker, 1999: 43]. Myśl ta, chociaż sformułowana wiele lat temu oddaje całkowicie wizję dzisiejszego spojrzenia na całą edukację

w Polsce. Można powiedzieć, że obecny stan szkolnictwa jest swoistą próbą odpowiedzi na potrzeby natury społecznej, cywilizacyjnej oraz gospodarczej.

Wiek XXI jako wiek informacji sprawia, że absolwenci uczelni z jednej strony będą musieli sprawnie i bez przeszkód władać wszystkimi zdobyczami techniki, z drugiej natomiast, będą musieli wykazać się umiejętnościami w komunikacji międzyludzkiej. Już teraz najbardziej pożądaną cechą jest zdolność szybkiego przystosowania się do zmian. To czy uczelnie zapewnią odpowiedni poziom studiującym, staje się podstawowym pytaniem, szczególnie gdy weźmie się pod uwagę fakt, że na rynku edukacyjnym mamy dużo szkół.

Niektóre z nich łamią zasady uczciwej konkurencji i oferują bardzo często produkt tańszy, ale o znacznie gorszej jakości. Już teraz pracodawcy potrafią wskazać na szkoły, które nie potrafią przygotować przyszłych menedżerów do kreatywnego myślenia i praktycznego podejścia, jakie niesie gospodarka wolnorynkowa. Elastyczność i chęć uczenia się to apel teraźniejszości i wymóg przyszłości. Tak więc idealny dziś model edukacji to taki, który potrafi harmonijnie łączyć: technikę i człowieka.

Od roku 1995 zmiany jakie zachodzą w szkolnictwie wyższym nazwać można „rewolucją edukacyjną [Jarzębski, Szymańska, 2006]”. Od tego momentu mamy bowiem do czynienia z przyrostem dużej liczby szkół, w tym głównie niepublicznych. Proces ten wprowadził do świadomości społecznej hasło rynku edukacyjnego rozumianego w szerokim tego słowa znaczeniu. Rok 2002 był ostatnim rokiem wyżu demograficznego i można uznać go za koniec okresu rozwoju ilościowego polskiego szkolnictwa wyższego. Zmiany w populacji powodują stopniowe, ale ciągle zmniejszanie się liczby osób zdolnych co roku do podjęcia studiów wyższych. Nowych uczelni co prawda wciąż przybywa, ale mało realne wydaje się utrzymanie obecnej liczby przyjęć do szkół wyższych (ok. 500 tys. rocznie). Szacunki mówią, że już za 10 lat liczba Polaków, która będzie co roku podejmowała studia nie przekroczy 200 tys. osób [Woźnicki, 2004: 66]. Dla

porównania jest to liczba mniejsza niż ta, którą obecnie przyjmują co roku same tylko uczelnie publiczne.

Do spadku liczby chętnych na uczęszczanie do szkół wyższych dochodzi również, zauważalna od kilku lat, przewaga podaży liczby miejsc na studia nad popytem na nie. Dla znakomitej większości uczelni niepublicznych oraz wielu publicznych wynika z tego pesymistyczny wniosek, że liczba kandydatów na studia płatne z roku na rok będzie maleć. Będzie to tendencja widoczna nawet wtedy, gdy uczelnie publiczne nie będą zwiększać naboru na studia dzienne.

Czynnik demograficzny nie jest jedynym, który pogorszy sytuację uczelni niepublicznych. Do pozostałych zaliczyć możemy:

- spowolnienie wzrostu gospodarczego oraz wzrost konkurencji w gospodarce, które przekładać się będzie na zmniejszenie wzrostu ilościowego klasy średniej i ograniczenie jej możliwości finansowych
- rosnące bezrobocie wśród absolwentów studiów wyższych (przewiduje się, że utrzyma się ono do 2012 roku), może ograniczyć chęć wielu osób do podjęcia studiów odpłatnych
- wstąpienie Polski do Unii Europejskiej, które otworzyło przed młodzieżą polską atrakcyjne możliwości podjęcia studiów za granicą
- rosnąca ilość uczelni niepublicznych i nowych kierunków studiów pogłębiać będzie nadwyżkę podaży liczby miejsc na studiach nad popytem

Można więc powiedzieć, że w ciągu najbliższych kilku lat dojdzie do ostrej i niszczącej walki konkurencyjnej o studenta, zarówno pomiędzy sektorami, jak i wewnątrz samego rynku uczelni niepublicznych. W jej wyniku większość szkół będzie zmuszona do zawieszenia działalności. Będzie to spowodowane, z jednej strony brakiem wystarczającej liczby studentów, z drugiej niemożliwością spełniania minimów kadrowych dla prowadzenia wybranych kierunków studiów [Nowakowski, 2009].

Summary

Starting from the nineties, higher education is subject to significant changes, for which a legal basis was created by the „Higher Education Act” from 12 September 1990, which regulated its functioning. Since then, we may observe tremendous growth of the quantitative development of schools and fiercer competition. Changes, that can be observed, affect on both: levels and fields of study. Since 2002, which was the last year of the baby boom, we may observe gradual decrease in recruitment of students at universities. To deterioration of universities condition contribute: the economic slowdown and increased of competition in the economy, that will translate into a reduction in the quantitative growth of the middle class and reduce its financial resources, but also rising unemployment among graduates of higher education.

- [1] Nowakowski, Z. 2001. *Niepubliczna wyższa szkoła zawodowa w systemie wolnorynkowym*, Zeszyty Naukowe WSIZiA, Warszawa.
- [2] Wieteska-Rostek, M. 2003. *Materiały konferencyjne-przyszłość polskiej nauki i szkolnictwa wyższego w Polsce*, Forum spraw publicznych, Warszawa.
- [3] Rocki, M. 2005. *Nowe prawo – szanse i zagrożenia dla szkolnictwa wyższego*, Warszawa.
- [4] Ustawa z dnia 27 lipca 2005
- [5] Misztal, B. 2000. *Prywatyzacja szkolnictwa wyższego w Polsce. Wyzwania w świetle transformacji systemowej*, Kraków.
- [6] Szablowski, J. 2002. *Sektor prywatny w szkolnictwie wyższym w Polsce w warunkach integracji z Unią Europejską*, Konferencja rektorów uczelni niepaństwowych, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Kielce-Białystok.
- [7] Dąbrowa-Szefler, M., Jabłecka-Prysłowska, J. 2005. *Szkolnictwo wyższe w Polsce*, Raport dla OECD, Warszawa.
- [8] Woźnicki, J. 2004. *Model współdziałania uczelni publicznych i niepublicznych-stan obecny i perspektywy*, Materiały z ogólnopolskiej konferencji w Wyższej Szkole Ubezpieczeń i Bankowości, Warszawa,

-
- [9] Nowakowska, M. 2010. *Komercjalizacja nauki- wdrażanie wyników prac badawczych do przemysłu*, Zeszyty Naukowe WSIZiA, Warszawa.
- [10] Misztal, B. 2000. *Prywatyzacja szkolnictwa wyższego w Polsce. Wyzwania w świetle transformacji systemowej*, Kraków.
- [11] Szulc, T. 2004. *Edukacja i nauka w narodowym planie rozwoju na lata 2007-2013*, Wrocław, 2004.
- [12] Francka, A., Ulatowska, M., Chojnicka, M. 2006. *Szkoły wyższe i ich finanse w 2005 roku*, Warszawa.
- [13] *Szkoły wyższe i ich finanse w 2008r.* 2009. GUS, Warszawa.
- [14] Drucker, P. 1999. *Społeczeństwo postkapitalistyczne*, Warszawa.
- [15] Jarzębski, G., Szymańska, D. 2006. *Rewolucja edukacyjna w Polsce w latach 1995-2005*, Głos Uczelni, Pismo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, numer 4(242), Toruń.
- [16] Woźnicki, J. 2004. *Model współdziałania uczelni publicznych i niepublicznych- stan obecny i perspektywy*, Materiały z ogólnopolskiej konferencji w Wyższej Szkole Ubezpieczeń i Bankowości, Warszawa.
- [17] Nowakowski, Z. 2009. *Bezpieczeństwo państwa w koncepcjach programowych partii parlamentarnych w Polsce po 1989 roku*, Warszawa.

Н.Б. Щетинская

***Педагогические аспекты развития
личностной саморегуляции музыканта-
исполнителя***

***Pedagogical aspects of development of the personal
emotional regulation of a musician***

Современная культурно-историческая и социально-экономическая ситуация в России предъявляет высокие требования к способности профессионала в любой специальности, профессиональной деятельности регулировать свои эмоции и психоэмоциональные состояния. Особенно актуальна эта проблема в музыкально-исполнительской деятельности.

Профессиональная деятельность музыкантов-исполнителей связана с большой нервно-психической и эмоциональной нагрузкой и непосредственно носит коммуникативный, перцептивный характер. Концертирование - это яркий, эмоционально насыщенный для музыканта момент. В ситуации публичного оценивания музыкант должен технично, ярко, понятно исполнить музыкальное произведение, эмоционально воздействуя средствами искусства на слушателей, и в то же время, уметь контролировать свои эмоции, если они вызывают повышенное эмоциональное напряжение при

концертировании и способствуют потере контакта со слушателями, снижают качество исполнения. Указанные особенности музыкально-исполнительской деятельности специфически отражаются на методах и приемах саморегуляции музыканта и отличаются от саморегуляции других профессиональных групп.

Как мы видим, мастерство музыканта определяется не только уровнем знаний и исполнительских умений. Важной составляющей его профессионализма и эффективности являются профессионально значимые навыки саморегуляции. Развитые навыки саморегуляции дают определенную свободу от внешних условий и обстоятельств, помогают раскрыть творческий потенциал музыканта.

Музыкально-исполнительская деятельность имеет свою специфику и особенности. Специфичность условий музыкально-исполнительской деятельности выражается в необходимости концертирования на публике и публичного оценивания, что является для большинства музыкантов фактором эмоционального и физического напряжения. Успешная концертная деятельность музыкантов во многом зависит от умения ими регулировать свои эмоциональные состояния и поведение как перед выступлениями, так и во время концертирования, поэтому несформированность навыков саморегуляции у музыканта-исполнителя, неумение войти в оптимальное концертное состояние приводят к снижению эффективности музыкальной деятельности или полному отказу от нее.

В связи с тем, что владение навыками саморегуляции поведения, эмоциональных состояний способствует личностному и профессиональному росту, адаптации личности к изменяющимся условиям внешней среды, изучение приемов и методов саморегуляции в музыкально-исполнительской деятельности и их внедрение в практику подготовки будущих специалистов представляется нам актуальным.

Личностная саморегуляция музыканта-исполнителя рассматривается как осознанная произвольная активность субъекта, направленная на адаптацию к музыкально-исполнительской деятельности и проявляющаяся в умении контролировать музыкантом свои эмоции и поведение. Саморегуляция как гибкий, индивидуализированный, целостный процесс обеспечивает регуляцию музыкально-исполнительской деятельности, устраняет внутренние трудности, рассогласования психических составляющих, мобилизует личностные резервы, обеспечивая единство внешней и внутренней сторон деятельности музыканта. Следует заметить, что сформированная, осознанная, устойчивая саморегуляция сама по себе не обеспечивает творческий статус личности музыканта, но обуславливает успешное овладение им музыкально-исполнительской деятельностью. Поэтому мы рассматриваем личностную саморегуляцию музыканта-исполнителя как фактор успешности его профессиональной деятельности и как одно из условий, обеспечивающее самореализацию личности.

Специфическим средством личностной саморегуляции музыканта выступает исполнительский образ музыкального произведения, определяемый как индивидуальный способ представления музыкантом-исполнителем его художественного смысла.

Как показывает исследование, выбор музыкантом-исполнителем того или иного метода или приема саморегуляции зависит от знания методов и приемов саморегуляции, осознанности, рефлексии, индивидуального способа реагирования на ситуацию, вызывающую эмоциональное и психофизическое напряжение.

Для того, чтобы педагог мог эффективно оказать педагогическую поддержку молодым музыкантам, исходя из их индивидуального восприятия проблемных, стрессовых ситуаций, было предпринято исследование факторов, вызывающих повышенное эмоциональное напряжение в музыкально-исполнительской деятельности.

В результате проведенного исследования среди студентов 1-5 курсов консерватории Краснодарского государственного университета культуры и искусств, были выявлены следующие факторы, вызывающие повышенное эмоциональное напряжение в музыкально-исполнительской деятельности и частота их проявления. Так молодые исполнители в качестве деятельностных (объективных) факторов называли следующие: боязнь забыть текст, недостаточность отработки технически трудных приемов; страх не выдержать стилистические моменты, опасения, что во время игры не будет звукового качества, боязнь выглядеть неубедительно, что не осуществится задуманный план, а также опасались, что не получится сконцентрировать внимание на музыкальном произведении, и будет мешать шум в зале, звонки сотовых телефонов.

В качестве личностных (субъективных) факторов, музыканты называли беспокойство, что много людей будет смотреть оценивающе, опасались не понравиться публике, что не будет с ее стороны доброжелательного отношения. Называли так же боязнь исполнять музыкальное произведение в присутствии комиссии, подвести педагога. Молодые музыканты-исполнители боялись, что не будет вдохновения, что педагог начнет критиковать после выступления. Отмечали тревожность по поводу того, что зрители возможно негативно оценят выступление. Многие студенты высказывались, что присутствие большого количества людей в зале негативно сказывается на их психоэмоциональное и психофизическое самочувствие. Опасались, что не произведут впечатления на публику и ее не заинтересуют ее своим исполнением.

Обобщив полученные данные, мы определили факторы эмоционального напряжения в музыкально-исполнительской деятельности, частоту проявления, и подразделили их на: музыкально-деятельностные, связанные с общей плохой подготовкой к исполнению, недостаточно технически отработанным и выученным музыкальным произведением; физические,

связанными с плохим самочувствием перед музыкально-исполнительской деятельностью, и во время исполнения; личностные, связанные с неуверенностью в себе, боязнью публичной оценки, большого скопления людей.

Выделенные факторы отражают ситуации, возникающие в музыкально-исполнительской деятельности, которые переживаются студентами-музыкантами как субъективно значимые и стрессовые, и соответственно влияют на их профессиональное поведение. В музыкально-исполнительской деятельности, тем более, если она не отличается стабильностью, постоянно возникают стечения обстоятельств, порождающие ситуации, с которыми музыкант ранее не встречался, часть из которых оказывается для него несущей стресс. В подобных случаях возможны самые различные варианты реагирования музыкантов на происходящее. Ведь чувствовать и действовать тем или другим образом заставляет не то, что происходит в действительности, а то, что исполнитель думает о происходящем и как относится к этому. Поэтому эмоциональное состояние, в котором пребывает музыкант, столкнувшись со стрессовой для него ситуацией, - существенный субъективный фактор, от которого зависит, какое решение будет принято и как реализовано.

Данная классификация акцентирует внимание на различных уровнях когнитивной и поведенческой регуляции, присущей процессам преодоления стресса.

Как показали результаты проведенного исследования, факторы, вызывающие эмоциональное напряжение у музыкантов и оказывающие негативное влияние на их профессиональную музыкально-исполнительскую деятельность, многообразны и обусловлены как внешними детерминантами, так и внутренними.

В целом анализ результатов позволяет сделать вывод о том, что определение и описание факторов эмоционального напряжения музыкантов, а также их классификация позволяют определить пути и

методы педагогической помощи и поддержки студентам, указать индивидуальные способы саморегуляции, развить у обучающихся навыки самоанализа.

Педагогическая поддержка заключается, главным образом, в содействии осознанию ситуаций, факторов, вызывающих эмоциональное и психофизическое напряжение в музыкально-исполнительской деятельности, в определении адекватности реакций на них, в создании специальных условий, которые способствуют самонаблюдению и самораскрытию студентов. Поэтому полученные данные имеют большое значение для личностного развития музыкантов-исполнителей и их профессионализации.

Таким образом, развивая саморегуляцию музыкантов-исполнителей в процессе занятий и индивидуальных консультаций, были использованы разнообразные формы и методы обучения, учитывалась специфика музыкально-исполнительской деятельности.

Summary

The article deals with the problem of supporting of musician during performance and pedagogical supporting of young musician.

- [1] Абабков, В.А. 2004. *Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии.* СПб.: Речь.
- [2] Гримак, Л.П. 2001. *Техники психической саморегуляции*, Человек, № 5.
- [3] Моросанова, В.И. 2001. *Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека* - М.: Наука.

Н.Р. Туравец

***Методологические аспекты изучения жанров
и стилевых направлений современного
музыкального искусства кубани***

***Of genres and style directions
of modern musical arts of kuban region***

Музыка осуществляет все социальные функции, которые установлены эстетической наукой по отношению ко всему искусству как общественному институту, что чрезвычайно важно для определения изучения музыкального искусства Кубани в современной системе непрерывного профессионального музыкального образования. Это проявляется в том, что музыкальное искусство включает коммуникативную, отражения действительности, этическую, эстетическую, каноническую, эвристическую, познавательно-просветительную функции.

С установками социального характера, связано появление жанров, стилевых направлений искусства, типов музыки. Социальная функция современного музыкального искусства на Кубани, как и в искусстве в целом, определила стремление возродить гуманистический язык декламации, желание к раскрытию внутреннего мира человека, что привело к самодовлеющей лирике.

Общие тенденции развития музыкального искусства нашли отражение и в стилевых тенденциях музыкального искусства Кубани. Вместе с тем, своеобразие традиционного и профессионального искусства Кубани имеет свои ярко выраженные социальные корни, специфические особенности коммуникативности. Современная ситуация в области музыкального искусства на Кубани характерна большой популярностью традиционного искусства, которое является ярким отражением национально-региональной специфики.

Коммуникативная функция музыки, проявляющаяся через отражение эмоций, имеет многоплановую структуру. Прежде всего, это отражение естественных, «натуральных» эмоций в восприятии организующего и мобилизующего ритма, характерного для темпераментного северокавказского танца, в чудодейственном характере кантиленного русского и украинского пения, выверенности и высшей гармонической логике, свойственных эпико-героическим произведениям казачьего фольклора. Вместе с тем, условные эмоции могут нести и негативный заряд в том случае, когда нет опыта восприятия. Здесь важна следующая функция - оценочный план эмоций, как отражение духовной атмосферы, высоты человеческих возможностей, восхищения мастерством подлинного искусства композитора, исполнителя.

Музыкальное искусство является отражением предметного мира, через звуковое изображение шума моря, пения птиц, движения локомотива и др. Возможности музыки в отражении действительности не ограничены и пределы здесь ставит не объективная сторона отражения, а субъективная - характер музыкальной идеи. Понимание регионального своеобразия в сфере образования содействует верному, объективному восприятию окружающего нас мира, созданные веками народом ценности. В этом контексте важно учитывать и историю, и жизнь народа, народные идеалы, характер, находящие отражение в искусстве. Художественно образованный и эстетически воспитанный молодой человек должен

быть подготовлен к тому, чтобы увидеть в вертикале истории, например, народную мудрость лирики, смелость и отвагу, нашедших отражение в эпических песнях кубанских казаков, или влияние психологической лирики, характерной для русского романтизма в сочинениях композиторов Кубани В. Захарченко, Д. Пономарева, В. Волченко, Ю. Симакина, В. Малюченко и др.

Известно, что на восприятие влияют такие факторы, как индивидуальность воспринимающего, социальная среда, в которой формируется личность и т.д. Следовательно, индивид не может не находиться в прямой зависимости от этического своеобразия регионального мышления. Важно при разработке концепции регионализации музыкального образования учитывать, что общение с музыкой способно заострять этическое внимание к миру, повышать нравственное его слышание, как общение с предшествующим поколением через человеческую мысль, объективно заложенную в произведениях народного искусства и композиторского творчества. Следует отметить, что вопросы, связанные с национально-региональной спецификой восприятия, в настоящий момент, привлекают внимание многих исследователей, и их выводы убедительно свидетельствуют, о том, какую важную роль в формировании эстетических чувств, в частности, чувства прекрасного, играет сама объективная реальность, исторические и природные условия бытия народа, населяющего регион.

Эстетические представления находятся в непосредственной взаимосвязи с традиционно сложившейся системой образных средств, своеобразием творческого мышления. Особенно важно учитывать то, что восприятие музыкального искусства не возможно без переживаний и эмоций.

Каноническая и эвристическая функции искусства особенно важны с учетом того, что эта диалектическую пару противоположностей дает возможности вскрытия закономерностей традиций и современности. На каноническую функцию выпадает

основной центр тяжести при обосновании преемственной роли в передаче культурного наследия, без которого не возможна онтология, достоверность, исторический опыт поколений. Эвристика - как преобразование традиций, открытия индивидуальных путей, новаторства, чрезвычайно важны для перспективного видения проблем разработки новых концепций, как в музыкальном искусстве, так и в образовательных системах.

Анализ содержательного аспекта регионального профессионального музыкального образования основывается на множестве разностилевых произведений народного искусства и композиторского творчества, которые могут восприниматься как документы эпохи. Познавательная-просветительная функция музыки должна быть представлена в различных ракурсах – историко-стилевым, историко-фактологическом, философско-мировоззренческом, эпико-эмоциональном.

Освоение современного музыкального искусства в обучающих программах и методиках в средних и высших учебных заведениях Кубани - проблема сложная, привлекающая внимание многих исследователей, педагогов-практиков. Подчеркивается тот факт, что зачастую музыка современных региональных композиторов не в должной мере представлена в профессиональном музыкальном образовании. Авторы указывают ряд причин: отсутствие необходимого нотного материала; необходимость дистанцирования во времени; отсутствие современных методик работы с сочинениями современных авторов.

Концепция системы профессионального музыкального образования с учетом регионального музыкального искусства учитывает, что на современном этапе развития профессионального композиторского творчества на Кубани развивается поступательная технологическая эволюция, которую следует рассматривать не в рамках творчества одного композитора, а соотносить с целостным

развитием обновления, соответствующего определенному творческому принципу.

Summary

Music carries out all social functions that is extremely important for definition of studying of Kuban musical art in modern system of continuous professional music education. Occurrence of genres, style directions of art, types of music is connected with installations of social character.

- [1] Теплов, Б. 1986. *Избранные труды*. Т.1. М.
- [2] Теплов, Б. 1947. *Психологические вопросы музыкального восприятия*, Вопросы художествен. восприятия. - М.,1947.- №14.
- [3] Асафьев, Б. 1973. *Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании*. 2-е изд. - Л.

Е. Н. Гусарова

***Технологии профессиональной подготовки
специалистов социономической сферы
в гуманитарном вузе***

Training methods for social sciences experts at University

Аннотация: В статье представлены теоретические и практические основы информационно-интеграционной технологии подготовки специалистов социономической сферы на этапе профессионального обучения. Проведен анализ условий формирования личности студентов в гуманитарном вузе. Описаны алгоритм и педагогическая модель обучения на основе современных требований общества.

Ключевые слова: профессиональное образование, педагогические технологии, социономическая сфера деятельности, модель обучения, алгоритм технологии, интеграция личностных качеств.

Актуальность изучения и развития технологий профессионального образования специалистов гуманитарных вузов, определяется тем, что в связи с нарастанием процессов глобализации и технологизации в развитии образования обостряется потребность в поиске новых форм, методов, подходов к организации учебного процесса, связанным с оптимизацией человеческих отношений в совместной деятельности.

Сегодня главным направлением педагогических, психологических кафедр и кафедр менеджмента гуманитарных университетов является переход от массово-репродуктивного к индивидуально-творческому образованию, что создаёт условия для выявления и формирования творческой индивидуальности будущего специалиста. Но, как показывает опыт, большинство российских гуманитарных вузов пока не готовы к серьёзным изменениям в системе образования.

Принципиальная инновация системы профессиональной подготовки специалистов социэкономической сферы в гуманитарных вузах возможна на основе таких идей и принципов, как непрерывность профессионального образования, его демократизация, ориентация на творческую деятельность, неповторимость личности каждого студента, обеспечение интеграции индивидуально-творческого подхода в его подготовке. Современное профессиональное обучение предполагает не решение готовых дидактических задач, а генерацию, творческую формировку и разработку идей, замыслов и проектов в широком социальном аспекте жизни, то речь идет о смене парадигмы образования, предполагающей переворот взаимоотношений системы образования с обучаемыми - партнерство обучающегося и преподавателя в учебном процессе. По сути дела речь идет о формировании «человека социального» в контексте деятельности сферы «человек-человек». Это предполагает ориентировку профессионального образования в гуманитарных вузах на целенаправленное формирование: социальной направленности личности с соответствующими ценностями, мотивами, установками и соответствующими знаниями, умениями, навыками.

Для профессионального образования наиболее важным является изучение процессов и условий формирования такой личности специалиста социэкономической сферы, которая обеспечит наиболее эффективное решение творческих профессиональных задач. Анализ

педагогической и психологической литературы позволил обобщить наиболее важные условия формирования творческой личности специалиста социономической сферы деятельности (1- 27). Обращает на себя внимание противоречивость в различных точках зрения как отечественных так и зарубежных авторов на то, что в большей степени влияет на формирование творческой личности внутренние или внешние компоненты, микро или макро среда, отдельные компоненты или интегральные структуры и какие условия соответственно в большей степени нужно создавать для этого.

Все условия можно представить в виде системы, которая приводит к интеграции личностных качеств в системе профессионального образования (Табл.1).

Табл.1. Условия становления творческой личности специалиста социономической сферы в профессиональном образовании

Наличие определенных характеристик личности	Влияние среды
Изучение и развитие, таких качеств, как: креативность, воображение, эмпатия, мотивация, коммуникативная компетентность, ответственность и т. д.	Макро и микро среда, благоприятная и неблагоприятная среда, обучающая среда, профессиональная среда, наличие образцов поведения и др.
<div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-bottom: 10px;"> <div style="text-align: center;">↓</div> <div style="text-align: center;">↓</div> </div>	
Формирование интегральных структур	
Выделение системообразующих факторов, формирование индивидуального стиля деятельности, индивидуального стиля общения	

Интеграция личностных качеств - свойство целостной личности, отражающее процессуальное взаимодействие интеллектуальных и

мотивационных компонентов системы в их единстве и обеспечивает способность личности к ситуативно-нестимулированной продуктивной деятельности.

Нами выделены наиболее значимыми условия, позволяющие формировать интегральные структуры личности, объединяющие объективные и субъективные условия, позволяющие специалисту адаптироваться в профессии и развивать свое мастерство:

- организованная гуманистическая система образования, имеющая в своей основе целенаправленное формирование творческой личности;
- наличие позитивного образца творческого поведения, социальное подкрепление, наличие творческого сотрудничества;
- использование активных форм организации учебной деятельности, направленных на формирование умений и навыков творческой деятельности;
- использование инновационных технологий в сфере профессиональной подготовки, направленных на формирование мотивационной сферы и сферы продуктивного мышления.
- исследование и развитие интегральных личностных характеристик таких как: креативность, направленность личности, коммуникативная компетентность;
- формирование индивидуального стиля общения, включающего сознательные установки на пополнение знаний.

Тенденции развития современных образовательных технологий напрямую связаны с гуманизацией образования, способствующей самоактуализации и самореализации личности. Педагогическая технология приближает педагогику к точным наукам, а педагогическую практику, включающую творчество учителей, делает вполне организуемым, управляемым процессом с предсказуемым позитивным результатом. Владение педагогической технологией

обеспечивает возможность организации педагогического воздействия в соответствии с его основным назначением - переводом обучаемого на позицию субъекта.

При исследовании психолого-педагогических основ современных технологий в образовании необходимо учитывать те руководящие положения в деятельности преподавателя, которые позволяют организовать педагогическое воздействие в целях перевода обучаемого на позицию субъекта. Положения или принципы педагогической технологии обучения студентов социэкономических профессий - это последовательно развертывающиеся характеристики педагогического воздействия: ориентация на социально-ценностное отношение обучаемого студента; фиксация обратной связи степени осознанности информации; отражение сильных и слабых сторон, означающих взаимное раскрытие обучающегося и обучаемого; повышение степени интуитивно-логического обучения; главенствующий информационный аспект в обучении; активизация работы сознания людей, участвующих в обучении; саморазвитие обучаемого, с помощью которого формируется творческий стиль личности.

Рассмотренные выше условия и принципы становления специалистов социэкономической сферы, психолого-педагогические особенности процесса технологизации обучения, позволили нам разработать алгоритм информационно-интеграционной технологии, позволяющей повышать эффективность профессиональной подготовки (рис. 1).

Рисунок 1. Алгоритм информационно-интеграционной технологии на основе совокупности личностно-творческих компонент.



В отличие от ранее использовавшихся методических разработок, ориентированных на преподавателя и виды его деятельности, технология предлагает проект учебного процесса, определяющего структуру и содержание учебно-познавательной деятельности студентов с учетом их индивидуально психологического восприятия информации, что ведет к более высокой стабильности успехов обучения. В связи этим встает вопрос изучения психолого-педагогических аспектов восприятия информации и соответственно об интенсивных способах коммуникативного воздействия при подготовке специалистов социомической сферы.

На основе изученного материала нами разработана педагогическая модель обучения специалиста на основе информационно-интеграционной технологии (рис.2).

Обучение, построенное на основе информационно-интеграционной технологии, имеет серьезные преимущества. Основой технологии служит четкое определение конечной цели. Педагог привлекает обучаемых к творческому участию в разработке

технологического инструментария: составлению технологических опорных схем, карт, к организации технологически четких форм воспитания и обучения, что позволяет развивать собственный творческий стиль общения.

Профессиональный аспект технологии - обучение совершенному владению способами решения задач на основе творческого подхода по программе дисциплин специализации; усиление внимания к формированию у обучаемых исследовательских умений на базе изучения предметов естественно-математического профиля; освоение методики обучения с ориентацией на полноценную, реализацию развивающих функций по дисциплинам ОПД; освоение определенных методов интенсификации коммуникативного воздействия и стимулирования творческих решений по циклу гуманитарных дисциплин.

Для создания модулей учебных программ нами проведен анализ педагогической и психологической литературы, который показал, что в зависимости от различных целей используются: постановка проблемных, исследовательских задач, имеющих реальную профессиональную направленность, практический смысл; создание на занятиях деловой атмосферы, коллективного поиска решения проблемы; отказ от категоричности в оценке труда; сочетание фронтальной, групповой и индивидуальной работы и др.

Для решения художественно-творческих задач предназначены методы развития творческой фантазии и воображения. Они включают задания на ассоциативное и дивергентное мышление с текстовым, изобразительным, звуковым стимульным материалом.

Методика обучения студентов должна включать активные групповые технологии, используемые в профессиональном обучении, тренинговые формы занятий.

Рисунок 2. Педагогическая модель обучения специалиста на основе информационно-интеграционной технологии



При таком построении учебно-методического комплекса психологические переменные интеллектуального, регулятивного и коммуникативного потенциалов специалистов социономического профиля претерпевают структурные изменения, характеризующиеся тенденциями к большей интегрированности и синергичности.

Учебно-методическое обеспечение модулей учебных программ содержит следующие технологические звенья:

1. Диагностика критериев, определяющих эффективность социономического подхода к обучению специалистов социономической сферы в гуманитарном вузе.

2. Моделирование реальных профессиональных ситуаций, включающее подготовку к педагогической практике, подготовку курсовых работ.

3. Совокупность методов, направленных на расширение информатизации обучения специалистов социономической сферы, развитие навыков научного творчества.

4. Совокупность методов, направленных на профессионально-творческое обучение: развитие навыков коллективного творчества, подготовка и защита собственных коллективных творческих проектов, творческое сотрудничество и др.

5. Совокупность методов, направленных на формирование готовности к творческой профессиональной деятельности, развитие навыков саморегуляции и профессионального самосовершенствования, критической саморефлексии.

6. Совокупность методов, направленных на развитие теоретико-методологической подготовки педагогов высшей школы к реализации креативно-ориентированного обучения (упражнения, тренинг креативности, изучение теоретических курсов по педагогике и психологии творчества).

Таким образом, при разработке и внедрении технологии информационно-интеграционной подготовки специалиста социономической сферы особого внимания заслуживают подходы к выбору и конструированию организационных форм обучения и воспитания в вузе, включающие как совершенствование традиционных форм, так и введение инновационных форм. Эффективным следует признать использование межпредметных и межцикловых связей, интерактивных форм обучения, усиление эвристической

направленности занятий. Формирование учебных планов и программ для каждой категории студентов осуществляется по модульному принципу. Новое понимание принципов модульного обучения требует методического единства учебного процесса, который должен состоять из ряда компонент:

1. Методика обучения студентов.
2. Учебно-методическое обеспечение модулей учебных программ.
3. Методика формирования единых требований для преподавателей
4. Методика контроля знаний и аттестации
5. Учебные программы

Понимание изменений процессов, происходящих в сфере профессиональной подготовки специалистов социэкономических профессий, позволило нам сформулированные ранее основные задачи и принципы профессиональной подготовки специалистов социэкономической сферы в совокупности с конкретными методами, выделенными при исследовании основ интенсификации коммуникативного воздействия, объединить в информационно-интеграционную технологию подготовки специалистов социэкономической сферы (рис. 3).

На практическом этапе исследования нами была проведена экспериментальная апробация информационно-интеграционной технологии, центральным звеном которой является моделирование открытых творческих ситуаций. Были исследованы и адаптированы созданные авторские программы для студентов Краснодарского университета культуры и искусств (всего 280 человек), имеющих квалификацию «Преподаватель» и «Педагог-психолог».

Проведён ряд тренингов: тренинги общения, профессионального роста и креативности, в которых формирование и развитие творческой личности происходило параллельно с обучением по курсам: «Психология творчества», «Тренинг общения», «Тренинг профессионального роста», «Современные педагогические

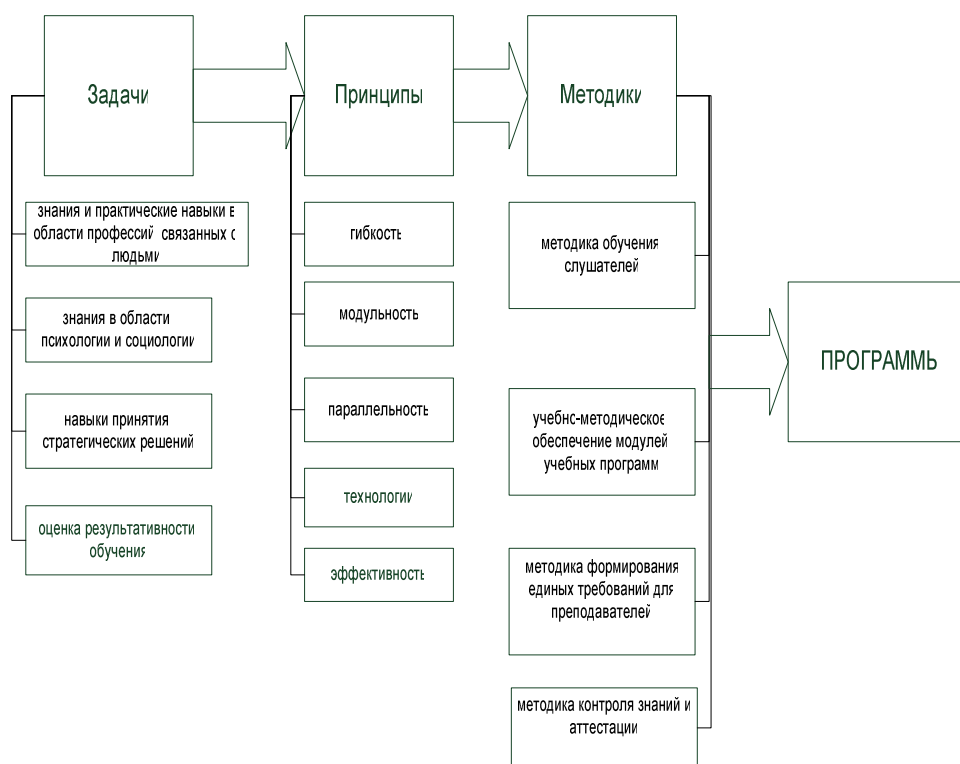
технологии», «Теория обучения», «Музыкотерапия», «Психология стресса», «НЛП», «Психодрама», «Активные методы социально-педагогического обучения» и др.

Опробована технология творческого сотрудничества. Проведён мониторинг полученных результатов с целью определения эффективности использования в профессиональном образовании технологий формирования творческого стиля общения. С этой целью использовались методы оценки продуктов творчества студентов: метод экспертной оценки и методы психологического анализа.

Обучение проводилось на основе принципов гуманизма, учебный план включал основные составляющие: классические предметы; специальные предметы; практики; активные формы обучения, психологические тренинги и консультирование; научную и творческую работу; различные формы отчётности, включая курсовые и дипломные работы.

Мониторинг творческо-личностных компонент, влияющих на становление специалиста социономической сферы в процессе профессионального образования и психолого-педагогических методов активизации творческого самоопределения личности специалиста позволил раскрыть задачи, обосновать принципы и выделить ряд конкретных методик информационно-интегративной технологии. Это: диагностика ряда личностных характеристик; моделирование реальных профессиональных ситуаций; совокупность методов, направленных на развитие коммуникативной компетентности; совокупность методов, направленных на развитие навыков коллективного творчества: совокупность методов, направленных на развитие навыков научного творчества; совокупность методов, направленных на развитие навыков саморегуляции; совокупность методов, направленных на развитие креативности; анализ групповых и индивидуальных критериев сформированности творческого стиля общения.

Рис. 3. Информационно-интеграционная технология подготовки специалиста социномической сферы



Данные исследования показали, что начиная со второго полугодия 3 курса, при использовании информационно-интеграционных технологий социномически-ориентированного обучения структура личности будущих педагогов, психологов, менеджеров качественно меняется. Образуются значимые связи с социально-коммуникативной компетентностью у всех исследуемых характеристик. Результаты заключительного анкетирования и тестирования показали положительную динамику в формировании творческого стиля профессионального общения специалистов социномической сферы деятельности. Происходит переход от внешнего стимулирования развития личности к её творческому профессиональному саморазвитию.

Информационно-интеграционная технология способствует оптимизации всего педагогического процесса и эффективной организации как начальной фазы обучения - стихийно-

адаптационной, так и последующих фаз. Удалось выявить, что наряду с качественным ростом знаний, умений, навыков, способствующих оптимизации профессионального становления, повышается эффективность деятельности обучаемых и в других сферах. При использовании информационно-интеграционных технологий обучения в рамках социомически-ориентированного обучения, структура личности будущих педагогов, психологов, менеджеров качественно меняется.

Анализ полученных результатов показал, что по итогам года, по всем предметам, у студентов участвующих в эксперименте заметно увеличилось количество положительных оценок (пятерок на 30%, четверок на 50 %). Результаты работы в тренинге креативности показали положительную динамику: если в первый раз с решением головоломок и задач на дивергентное мышление заданием полностью справилось - 10% студентов, то после проведения тренинга справились с заданием практически все члены группы - (82%).

Таким образом, предложенные технологии обучения соответствуют требованиям общества, сосредоточенным на модернизации российского образования на период до 2015 г.; содействуют эффективности современного профессионального образования, которое определяется творческим потенциалом личности, умением специалиста, особенно сферы «человек-человек», ориентироваться в динамичной, меняющейся, нестандартной социальной ситуации; выполняют задачи формирования у студентов позитивной жизненной позиции, личностного смысла, оптимизма, умения сохранять свою индивидуальность при любых обстоятельствах.

Summary

This article presents the theoretical and practical foundation of information integration technologies training sociomikl scope during training.

Analysis of conditions of formation of the personality of students in the Humanities campus. Describes the algorithm and pedagogic model training based on modern society.

- [1] Guilford, J. P. 1950. «*Creativity*», «*American Psychologist*», выпуск 15, стр.
- [2] Maslow, A. H. 1978. *Motivation and personality* (3rd ed.). - N. Y.
- [3] Абовский, Н.П. 1998. *Творчество: системный подход, законы развития, принятия решения.* – М.
- [4] Андреев, В.И. 2006. *Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития.* Центр инновационных технологий. Казань.
- [5] Барышева, Т.А. 2002. *Креативность. Диагностика и развитие: монография* – СПб.
- [6] Белорусова, Т.А. 2000. *Развитие творческого потенциала учащихся в системе непрерывного образования*, в сб. статей Исследование проблем творчества / Ред. сост. А.П. Шаховская. – Глазов.
- [7] Богоявленская, Д.Б. 2002. *Психология творческих способностей: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений.* – М.
- [8] Бурганова, И.Ф. 2001. *Преодоление барьеров в решении сложных творческих задач*/В.М.Бехтерев и современная психология, психотерапия, Сборник статей к конференции.- Казань: Центр инновационных технологий.
- [9] Веретенникова, Л.К., Гришина, Е.В. 2000. *Психологические основы развития творческого потенциала студента в высшей школе*, в сб. статей Исследование проблем творчества / Ред. сост. А.П. Шаховская. – Глазов.
- [10] Вишнякова, Н.Ф. 1996. *Психологические основы развития креативности в профессиональной акмеологии*, Диссертация доктора психологич. наук. Москва.
- [11] Грановская, Р.М. 2002. *Конфликт и творчество в зеркале психологии.* – М.: генезис.
- [12] Гройсман, А.Л. 1998. *Личность, творчество, регуляции состояний.* - М.
- [13] Доснон, О. 1997. *Развитие креативности; креативность и обучение, Когнитивное обучение: современное состояние и перспективы* / Под. ред. Т. Галкиной и Э. Лоарера. М.: Изд-во ИП РАН,
- [14] Дружинин, В.Н. 1996. *Психодиагностика общих способностей.* М.

- [15] Ермолаева-Томина, Л.Б. 2005. *Психология художественного творчества. Учебное пособие для вузов.*
- [16] Иориш, Ю.И. 1999. *К технологии научного творчества*, Сб. научных трудов Интеллект и творчество. М.
- [17] Козленко, В.Н. 1990. *Формирование профессионального творчества.* – М.
- [18] Красило, Т.А. 2005. *Взаимосвязь уровня креативности человека и его отношения к продуктам творческой деятельности*, Психологическая наука и образование, №3.
- [19] Лодкина, Т.В. 1991. *Активизация творческой деятельности студентов на занятиях по педагогическим дисциплинам*, Межвузовский сб. науч. трудов «Активизация форм и методов развития духовной культуры личности студента». – Вологда.
- [20] Муллина, Л.Р. 2003. *Развитие способностей к творческой самореализации у студентов технических вузов: Автореф. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук.* – Казань.
- [21] Пономарев, Я.А., Гаджиев, Ч.М. 1983. *Психологический механизм группового (коллективного) решения творческих задач*, Исследование проблем психологии творчества. – М.
- [22] Рудкевич, Л.А. 1994. *Возрастная динамика творческой продуктивности. Автореф.* Канд.псих.наук. – СПб.
- [23] Савенков, А.И. 2002. *Развитие детской одарённости в условиях образования. Диссертация доктора психологических наук.* Москва.
- [24] Трифонова, И.Г. 2002. *Влияние соответствия личностных особенностей учителя и ученика на изменение креативности учащихся.* Дисс. канд. психол. наук. – М.
- [25] Тутолмин, А.В. 2000. *Психолого-педагогические факторы профессионально-творческого саморазвития личности учителя*, в сб. статей Исследование проблем творчества / Ред. сост. А.П. Шаховская. – Глазов.
- [26] Ускова, Е.П. 2006. *Становление будущего специалиста в учебном процессе высшего учебного заведения: креативно-квалитативный подход.* Дисс. канд. пед. наук., Биробиджан.
- [27] Яковлева, Е.Л. 1996. *Развитие творческого потенциала*, Вопросы психологии, №3.

Martin Gluchman

Islam a práva žien

Islam and the rights of women

Hlavným zámerom môjho príspevku je priblížiť pôsobenie islamu ako svetového náboženstva moslimov a postavenie žien v danej spoločnosti. Islam má význam nielen pre moslimský svet, ale zároveň má aj ďalekosi-ahle vplyvy a následky, ktorým už v dnešnej dobe čelí celý svet. Patrí medzi najrýchlejšie rastúce svetové náboženstvo, čo sa nesporne prejavuje a odzrkadľuje nielen vo vzťahoch medzi moslimskými krajinami, ktoré si uvedomujú svoju rastúcu silu, ale zároveň aj vo vzťahu k ostatným krajinám sveta iného vierovyznania ako je moslimské.

Mohamed sa usiloval o riešenie morálnej krízy v spoločnosti, kde sociálne pomery speli k oslabovaniu morálnych princípov, ktorými sa riadila spoločnosť danej doby. Islam je teda sociálne náboženstvo. Jeho etika je predovšetkým praktickou morálkou, etikou solidarnosti budovanej na spoločnej viere nepoznajúc kmeňové hranice, zatiaľ čo solidarita sa vzťahovala len na konkrétny kmeň. Jednotlivec naopak nie je potláčaný, ale skôr zvýraznený vo vzťahu k jeho zodpovednosti k Bohu.

Islam podľa slávnych tvrdení Proroka Mohameda pozostáva z piatich pilierov: prehlásenie viery [shahadah], čo znamená dosvedčiť, že nie je iné božstvo ako Allah a Mohamed je poslom Allaha; päť denných modlitieb [al-

salat], ktoré moslimovia vykonávajú otočení tvárou k Mekke; pôst [al-sawm] od úsvitu do súmraku počas mesiaca Ramadán; absolvovanie púte do Mekky [al-hadž] aspoň raz za život, ak to dovoľujú finančné a fyzické podmienky; a platenie dva a pol percentnej dane [al-zakat], ktorá je použitá pre potreby spoločnosti. Od moslimov sa taktiež vyžaduje napomínať ostatných vykonávať dobré skutky, zdržať sa a nepodporovať zlo. Morálka teda leží v základoch islamského učenia a od všetkých mužov a žien sa očakáva, že budú konať morálne voči ostatným, a to po celý svoj život. Ako Prorok povedal, „Nikto z vás nie je veriaci, pokiaľ nemiluješ svojho brata tak, ako miluješ seba samého“.

Pre moslimov alebo nasledovníkov islamu je Korán skutočným Slovom Božím, odhaleným archanjelom Gabrielom Prorokovi islamu počas dvadsaťtiročného obdobia jeho prorockej misie. Bolo to odhalené v arabskom jazyku ako zvučný jazyk islamu, dokonca aj pre nearabských moslimov. Pod dozorom Proroka boli verše a kapitoly zorganizované v poradí známom pre moslimov až do súčasnosti. Je tu len jeden text Koránu, akceptovateľný všetkými školami islamských myšlienok a neexistujú iné varianty. Korán bol vytvorený pre rozličné príležitosti, aby mohol zodpovedať otázky, vyriešiť problémy, utíšiť spory a byť najlepším vodcom pre človeka pri hľadaní pravdy. Korán je napísaný v arabčine. Moslim verí v jasný rozdiel medzi Koránom a Tradíciami [nazývanými Hadiths] Proroka Mohameda. Zatiaľ čo Korán je slovo Alaha, Tradície Proroka Mohameda [hadiths – jeho učenia, príslovia a konania] sú praktickými interpretáciami Koránu. Oboje Korán aj Tradície proroka Mohameda sú primárnymi zdrojmi vedomostí islamu [Adam, 2003: 16]. Korán je hlavnou posvätnou skutočnosťou islamu. Zvuk Koránu má byť prvým a posledným, ktorý moslim počuje vo svojom živote.

Ďalej by som sa chcel venovať samotnej moslimskej spoločnosti, konkrétne sociálnym vzťahom a rodovej identite moslimov. Tu by som chcel priblížiť jednotlivé rodové usporiadania a s nimi spojené etické alebo morálne problémy. S manželstvom sa spája mnoho kontroverzných tém ako napríklad detské nevesty, zmiešané manželstvá, mnohomanželstvo [poly-

gamia/polyandria], taktiež s manželstvom súvisiace rozvody, ktoré sú obzvlášť zaujímavé z pohľadu ich priebehu a „zabúdania“ na práva žien. Postavenie žien je veľmi diskutovaným problémom v moslimskej spoločnosti. Otázka ľudskej dôstojnosti je azda najčastejšie použitá práve v tejto časti, ktorá odhaľuje nedostatky nielen v právnych, ale aj spoločenských normách a zákonoch. Tie znevýhodňujú postavenie ženy v islamskom svete voči jej nadradenému mužovi.

Obzvlášť zaujímavé sú spomedzi moslimských sociálnych vzťahov tie manželské. Prejavujú sa tu rôzne vplyvy, no vzťah manželov je ovplyvnený najmä postavením muža a ženy ako dvoch subjektov, ktorý je tradovaný už od dávnej minulosti. Muž tam vystupoval ako nadradený a žena je tou podriadenou mužovi. Ešte dodnes je to v niektorých kultúrach neporušené. V manželstve bol všeobecne známy zákaz sobáša medzi blízkymi príbuznými [verše Koránu 4:27-31], zákaz sobáša počas stanovenej čakacej doby pre vdovy a rozvedené [Korán, 2:228] a v povolení štyroch žien ako legálnych manželiek: „Bojíte sa, že nebudete spravodliví k sirotám... berte si za manželky také ženy, ktoré sú vám príjemné, dve, tri aj štyri, avšak bojíte sa, že nebudete spravodliví, tak si vezmite len jednu alebo tie, ktorým vládne vaša pravica. A tak sa najlepšie vyhnete odchýleniu“ [Korán, 4:3]. Na druhej strane muž môže mať neobmedzený počet konkubín - otrokýň [aj Mohamed mal jednu, s ktorou ho jeho druhá žena pristihla]. Watt tu kritizuje staré praktiky, podľa ktorých poručník nepredával siroty ženského pohlavia za jedného muža, ale prepožičiaval ich ako prostitútky alebo vydával za viacero mužov naraz (problém polyandrie, ktorý uvediem neskôr) [Watt, 1985: 86].

Zo všetkých diskutovaných problémov, rozvodové stavy sú pre islam najväčšie a najproblematickejšie. Moslimskí autori vysvetľujú, že islam dovoľuje rozvod v prípadoch, v ktorých dvaja manželia nie sú schopní žiť spolu. V snahe uľahčiť tento čin, islam udeľuje mužom právo rozvodu, ale nedovoľuje to vykonať samotnej emocionálnejšej žene. Avšak čitateľ musí pochopiť, že rozvod nie je žiaduci, ak mu možno zabrániť, pretože „zanecháva negatívny vplyv na vzťahoch medzi dvoma rodinami a manželmi“,

a mnoho štúdií ukázalo, že najviac kriminálnikov prišlo z rozvrátených rodín. Avšak je to len subjektívny pohľad na daný problém. Konečné riešenie manželských problémov je spoliehať sa na šáriu Boha, aby to vyriešil [Doumato, Starrett, 2007: 81]. Vo všeobecnosti, spoločenské problémy vzrastajú, keď ľudia dávajú osobné túžby pred tradíciu, vojny alebo prírodné katastrofy postihujúce spoločnosť, mocenské spoločnosti využívajú ich myšlienky nad tými slabšími a ľudia sa pohýňajú ďalej od učenia ich viery. Islam rieši tieto problémy predvídavo, povzbudením ľudí, aby mysleli najprv na islam, potom na rodinu a nakoniec na spoločnosť okolo nich, vždy pamätajúc, že jednotlivec je sluhom spoločnosti.

Korán vo vzťahu k rozvodom referuje, že je tam určitá „lehota“, čakacia doba pre rozvedené (alebo ovdovelé) ženy, počas ktorej sa nesmú znovu vydať. „Nevyháňajte ich z ich domovov, nech z nich neodchádzajú, len ak by sa dopustili zjavnej hanebnosti. Boh, ten sám sebe krivdí. Ty nevieš, ale možno že Boh neskôr spôsobí nejakú inú vec“ [Korán, 65:1]. Verš sa snaží naznačiť, že rozvod vstúpi do platnosti až po uplynutí tejto lehoty, ktorá bola stanovená na tri menštruačné periódy (tri mesiace) „A je spravodlivejšie, ak si ich manželia vezmú naspäť v tomto stave, pokiaľ si prajú zmierenie. A ony majú pre seba rovnaké právo, ako oni podľa zvyklostí, jednako len muži sú o stupeň vyššie – a Boh je mocný a múdry“ [Korán, 2:228]. Posledná veta verša má najskôr zmysel, že v priebehu čakacej doby môže dôjsť k nejakej zmene v postoji muža alebo ženy, takže rozvod sa nakoniec nemusí uskutočniť. Rozvod je však možný len dvakrát. Potom možno manželku podľa zvyklostí podržať, alebo ju prepustiť podľa dobrej vôle muža. Mužom síce pre ich „nadradené“ postavenie na druhej strane nie je dovolené vziať žiadne z vecí, ktoré im dali alebo darovali počas ich vzájomného manželstva. Iba ak by sa obaja bývalí manželia obávali, že nedodržia obmedzenia, ktoré sú vopred dané Bohom. Vtedy nebude pre žiadneho z nich hriechom, ak sa žena vykúpi. „To sú obmedzenia Bohom dané, neprekračujte ich! Tí, ktorí prekračujú Božie obmedzenia, tí sú nespravodliví!“ nariadil Mohamed [Korán, 2:229].

Ak sa muž už so svojou ženou (alebo poprípade viacerými ženami) rozvedie a zároveň prejde daná časová lehota, nemal by im brániť vstupovať do manželstva s ich novými manželmi, ak sa dohodli podľa zvyklostí. Z toho následne vyplýva, že muž by mal dbať na postavenie ženy, či už jeho bývalej alebo súčasnej, ako rovnocennej bytosti, so všetkými svojimi právomocami, slobodnou vôľou rozhodovania (v prípade, ak mu už „nepatrí“ ako jeho manželka] s adekvátnou dôstojnosťou a podľa toho sa aj k žene, ako opačnému pohlaviu, správať. „A to je napomenutie tomu z vás, kto v Boha i v deň súdny uveril. A toto je pre vás konanie najcnostnejšie a najčistejšie. Boh vie, avšak vy neviete“ [Korán, 2:232]. Podľa staroarabských zvykov bola žena pre muža obrazne povedané „poľom“ kde každý má „vchádzať si na svoje pole, odkiaľ chce, avšak mali by sme predtým urobiť niečo pre svoje duše a báť sa Boha a byť si vedomí toho, že sa s ním stretieme!“ [Korán, 2:223]. Taktiež popri inom podotýka v narážkach na ženu, že počas menštruácie, ktorú Mohamed chápe ako neudh, niečo zlé, sa moslimovia majú strániť svojich žien, pokiaľ sa neočistia. „A Boh veru miluje tých, ktorí sa kajajú, a miluje tých, ktorí sa očisťujú!“ [Korán, 2:222]. Podľa pohanského zvyku, ak sa muž chcel rozviesť so svojou ženou, stačilo mu vysloviť vetu „Si pre mňa ako zadok mojej matky“ [Korán, 58:4] a potom, ak si to uvedomia a pokúšajú sa o nápravu, chcú odvolať to, čo povedali, môžu sa podľa Mohameda vykúpiť prepustením otroka, skôr ako sa opäť niekoho dotknú. Sú na to napomínaní Bohom, ktorý vie všetko, čo konajú. Inou formou odpustenia, nápravy, ak si moslimovia uvedomia chybu, je možnosť postenia dva mesiace nasledujúce po tomto pochybení, alebo možnosť nakrmenia šesťdesiatich chudákov. „A toto je stanovené, aby ste verili v Boha a posla Jeho, a toto sú obmedzenia Božie. Neveriacim sa tak dostane trestu bolestného!“ [Korán, 58:5].

V moslimskej kultúre je ďalším problémom polyandria. Veršom „Proti tým z vašich žien, ktoré sa dopustia hanebnosti, zoberte ako svedkov štyri z vás. A ak to títo dosvedčia, podržte ženy v domoch, pokiaľ ich smrť nezavolá alebo Boh pre ne nepripraví nejaké východisko“ [Korán, 4:19]

moslimskí autori chápu v Koráne pod pojmom hanebnosť, cudzoložstvo a smilstvo, pôvodne však označoval jednu z praktík polyandrie, kde žena bola súčasne vydaná za viacero mužov. Ako protiklad boli uvádzané ženy „*muhsany*“, ktoré v starovekej Arábii preferovali monoandriu (jednomužstvo) a vzd'alovali sa praktikám polyandrie: „A (sú vám zakázané tiež) *muhsany* medzi ženami okrem tých, ktorých sa zmocnila vaša pravica – a to je nám predpísané Bohom! A vedľa toho je vám dovolené, aby ste si hľadali manželky pomocou mena svojho ako muži slušní, a nie roztopašní. A za to, čo ste užívali s týmito ženami, dajte im ich odmenu podľa ustanovenia. A nebude pre vás hriechom, na čom sa vzájomne dohodnete po stanovenej dobe – a Boh je všeznalý a múdry“ [Korán, 28:24]. V islamskom práve, ktoré nepozná mnohomužstvo, znamená tento termín dospelú, slobodnú, zachovalú ženu, ktorá už bola vydaná, avšak ovdovela alebo sa rozviedla. Ďalšia časť verša vlastne dovoľuje tzv. dočasné manželstvo [mut'a] – na určitú dobu, jednoducho povedané „potešenie“, ktoré však sunnitský islam zakazuje, zatiaľ čo šíiti ho považujú za legálne, lebo je to spôsob, ako sa môže muž vyhnúť smilstvu. Na tieto myšlienky nadväzuje nasledujúci verš svojimi slovami „...a dovolené sú vám *muhsany* z veriacich žien a *muhsany* z tých, ktorým sa dostalo Písma pred vami, ak ste im dali ich odmenu, pokiaľ by ste sa správali ako slušní muži a nie ako cudzoložníci alebo tí, ktorí si berú milenky. A ktokoľvek zavrhne vieru, toho skutky budú márne a v živote budúcom bude medzi tými, ktorí stratu utrpia“ [Korán, 5:7]. Jeden z hadithov vysvetľuje, že ich manželstvo by malo trvať tri noci, a ak budú chcieť pokračovať, môžu tak urobiť, a ak sa budú chcieť rozísť, tak môžu urobiť aj takto. Väčšina „dočasných manželiek“ v Iráne podľa Ámira Taheriho „boli mladé vdovy, ktoré využívali túto príležitosť, aby zarobili potrebné peniaze“ [Spencer 2006, s. 63]. Ak by však v dočasnom manželstve otehotneli, boli by na tom ešte horšie, lebo zmluva nekládla na ich „dočasných manželov“ žiadne záväzky ohľadom výživy detí. Inou z možností (ale už pomimo „dočasného manželstva“) je, ak by bola žena náhodou znásilnená, tak dokázať jej by to bolo nemožné. Nie je potom vôbec prekvapujúce, že ženy, ktoré sa

v skutočnosti stali obeťami znásilnenia, boli podľa zákona šárie obžalované z cudzoložstva [Spencer 2006: 65].

Odmietajú sa interpretácie Koránu, ktorý „ignoruje základné spoločenské princípy spravodlivosti, rovnosti a obyčajnej ľudskosti“. Polygamiu možno chápať ako príklad toho. Ospravedlnenie polygamie v Koráne predpokladá, že ženy sú finančné bremená a teda sú ekonomicky závislé na ich manželoch. V modernom svete je žena schopná sa podporiť sama. Potom, podľa modernistického názoru tieto druhy regulácií nie sú nevyhnutné. Teda, z dnešného pohľadu je polygamia manifestáciou mužskej dominancie [Collste, 2002: 104].

Islam je fenomén, o ktorom by sme mohli diskutovať dlhú dobu. Ukrýva v sebe mnoho nezodpovedaných otázok a kontroverzií, ktoré som sa v tomto príspevku snažil vysvetliť a priblížiť aspoň na pár príkladoch. Ide o vážne problémy spoločnosti, ktoré je potrebné riešiť ihneď alebo v blízkej budúcnosti. Čo sa týka spoločenských pomerov, podľa môjho názoru je veľmi dôležité opatrne a prezieravo podporovať rozvoj tolerantného a otvoreného islamu vytváraním a šírením ideí podobných tým z čias francúzskej buržoáznej revolúcie. t.j. „slobody, rovnosti a bratstva“. Je nevyhnutné nájsť rovnováhu medzi všetkými ľudskými bytosťami, hoci aj s ich chybami a nedostatkami, lebo ak táto myšlienka a snaha tam nebude, môžeme donekonečna polemizovať o daných spoločenských problémoch. Preto musíme podporovať diskusie a nevyhýbať sa pri nich témam, ktoré môžu moslimov rozhnevať. Lebo samotný islam je príliš konzervatívny na otváranie takýchto „tabu“ alebo pre nich „zakázaných“ tém. Diskusie musia prebiehať v duchu otvorenosti, spravodlivosti a neobmedzenej slobody vyjadrovania sa, ale zároveň na druhej strane aj v atmosfére vzájomnej úcty, obojstrannosti a rovnovážneho zapojenia. Ako príklad zneužitia neobmedzenej slobody vyjadrovania sa v protiklade k úcte môžem uviesť karikatúry Mohameda v dánskych novinách, ktoré vyvolali veľkú vlnu nevôle zo strany moslimov. Ide tu o prekonanie zábran a podporu multikulturalizmu na globálnej úrovni.

Manželstvo je považované ako partnerstvo pre službu, nie je centrom moslimského pohľadu na samotné manželstvo a zároveň nie je ani kompaktným rozdelením práv a výsad pre obidve strany. Neexistuje nič také ako sľub alebo prísaha „milovať a ctiť“ svojho partnera, pretože vernosť a vzájomná nezištná láska sú moslimskému manželstvu cudzie. Moslimská kultúra a tradície patria rozhodne k spoločnostiam, ktoré sú tvorené náboženstvom. Preto môžem konštatovať, že islam je orientovaný proti ženám. Islam a z neho vyplývajúce tradície sú primárnymi príčinami utlačania moslimských žien a stále zostáva hlavnou prekážkou k zlepšeniu ich postavenia. Ak berieme do úvahy pokrokové západné myslenie, nie natoľko konzervatívne ako islam, tak nevýhodou moslimskej spoločnosti je myšlienka celoživotného duchovného spoločenstva a úzkej spojitosti moslimov s Alahom. Na jednej strane je až príkladným ich vzťah k Bohu, ale čo sa týka otázky dôstojnosti a z toho vyplývajúceho postavenia žien v moslimskej spoločnosti, ženy jednoznačne trpia.

Summary

In my paper it is pointed out to the fact that Islam is one of the most important world religions but we can find out by our closer analysis that it's even fairly controversial expression of Muslims' faith at the same time. The thesis itself also offers an insight into the relations among Muslims and their relations to different cultures and religions, concerning their mutual tolerance, equality and acceptance of the others as human beings.

I will proceed from the relationships of Muslims to the others to Islamic society itself, specifically social relationships and generic identity of Muslims. Here I am dealing with particular ethical and moral problems such as marriage, infantile fiancées, mixed marriages, polygamy, also the other side of marriages – divorces that are especially interesting from the point of view of their process and “forgetting” about the rights of women. Status of women is much discussed problem in Muslim society. The question of human dignity is the most often used right in this part of my topic that shows short-comings not just in juridical but also in social norms and laws.

In the most extremely cases, such as in Saudi Arabia, basic human rights are denied to women and their dignity is suppressed in favor of their male spouses that has a historical background.

- [1] Abdullah, S. 2005. *Interpreting the Qur'an Towards a Contemporary Approach*. Oxfordshire, UK, Routledge.
- [2] Adam, Húdaverdi. 2003. *Understanding Islam (according to the Qur'an)*. Sakarya, Sakarya University.
- [3] Collste, G.P. 2002. *Is Human Life Special? Religious and Philosophical Perspectives on the Principle of Human Dignity*. Bern, Lang.
- [4] Doumato, E. A., Starrett, G. 2007. *Teaching Islam, Textbooks and Religion in the Middle East*. Boulder London, Lynne Rienner Publishers.
- [5] Hrbek, I. (translation). 1972. *Korán*. Praha, Odeon.
- [6] Spencer, R. 2006. *Islám bez závoje (zneklidňující otázky o nejrychleji rostoucím náboženství)*, Praha, Triton.
- [7] Watt, W.M. 2985. *Islamic Philosophy and Theology*. Edinburgh, University Press.

Rudolf Novotny

Zdravotnícka etika a ošetrovatel'stvo

Ethics among doctors and nurses

Termín *medicínska etika* označuje disciplínu zaoberajúcu sa súhrne etickými problémami pri výkone lekárskeho povolania, predovšetkým skúmaním morálnych hodnôt a rozhodnutí lekárov v ich každodennej praxi. Ontologická danosť etických noriem by sa mala prejavovať predovšetkým v rovine praktického konania. Rozhodnutia lekárov nevznikajú úplne lineárne smerom od normy k jej implementácii. Medicínska etika generuje zmysel pre morálnu zodpovednosť i výzvu na prepojenie osobnostného a etického správania sa všetkých účastníkov zdravotníckej starostlivosti [Bilasová, 2008: 44]. Filozofické a etické otázky, pred ktorými stojí súčasná medicína skúmajú predovšetkým vzťah duchovného a telesného v človeku, vzťah medzi životom a smrťou. [Bilasová, 2008: 58].

Pojem *zdravotnícka etika* zahŕňa okrem lekárov aj ostatné zdravotnícke profesie, predovšetkým profesijnú etiku zdravotných sestier. Zákon MZ SR č.578/2004 Z.z. obsahuje základný predpis medicínskej etiky „Etický kódex zdravotníckeho pracovníka“ [Tóth, 2008: 150]. Aplikácia noriem kódexu je v zmysle zákona povinnosťou každého zdravotníckeho pracovníka. Porušenie kódexu je san-

kcionované v rámci disciplinárnej zodpovednosti. Vzniká otázka, či môžeme normy Etického kódexu považovať za etické normy, keďže dôvodom ich záväznosti je právna norma. Súčasná platná právna norma formálne zmažáva rozdiel medzi etickými a právnymi normami v oblasti zdravotnej starostlivosti. Zákon by nemal stáť v protiklade k mravnosti a etické zásady by mali byť podkladom, na ktorom je zákon stavaný. Etický kódex ukladá rozsiahle povinnosti pre zdravotníckych pracovníkov a poskytuje im minimálny rozsah oprávnení, čím postavenie zdravotníckeho pracovníka komplikuje [Barancová, 2008: 223]. Aplikácia etických profesijných princípov by mohla spočívať v uplatnení normotvornej autonómie príslušných stavovských organizácií, nemocníc a pod., ktoré si v súlade s platnými právnymi predpismi samostatne uplatňujú profesijné práva a povinnosti. Rada Svetovej lekárskej asociácie (WMA) dôsledne odlišuje etiku a zákon a je si vedomá toho, že zlé zákony môžu poškodzovať človeka aj ľudstvo a tiež integritu lekárov a zdravotníkov. Možno citovať vyjadrenie WMA k eutanázii v roku 2003: Etické hodnoty a legálne princípy majú obvykle úzky vzťah, ale etické záväzky prevažujú nad legálnymi povinnosťami. V niektorých prípadoch zákon nariaďuje neetické chovanie. Skutočnosť, že lekár konal v súlade so zákonom neznamena, že lekár jednal eticky. Ak je zákon v konflikte s lekárskou etikou, potom by sa lekári mali usilovať o to, aby bol zákon zmenený. V situácii takéhoto konfliktu etická zodpovednosť preváži [Munzarová, 2005: 99].

Podľa zakladateľky profesionálneho ošetrovateľstva F. Nightingalovej je predmet ošetrovateľstva (záujem zameraný na chorého, jeho potreby) odlišný od vedeckého záujmu medicíny, ktorým je choroba. Tým sa vytvoril priestor pre autonómiu ošetrovateľského povolania aj na vedeckej báze. Dôležitým krokom v profesionalizácii ošetrovateľstva bolo ustanovenie Medzinárodnej rady sestier (*The ICN code...*, 2006) v roku 1899. Táto organizácia vypracovala v roku 1953 Medzinárodný etický kódex sestier, ktorý bol naposledy revi-

dovaný a inovovaný v roku 2006. Všeobecne, v najširších morálnych súvislostiach sa poskytovanie ošetrovatel'skej starostlivosti riadi uvedeným Etickým kódexom sestier, ktorý vyjadruje základné ciele a hodnoty ošetrovatel'ského povolania.

Etika v ošetrovatel'stve má špecifiká, ktoré vyplývajú zo zamerania tohto odboru. V rámci bioetiky má ošetrovatel'stvo exkluzívne postavenie, keďže ošetrovanie je intímnejším etickým dotykcom s pacientom ako ostatné medicínske činnosti. Napriek tomu, aj v súvislosti so superiornym postavením lekárskeho konania a etiky vo vzťahu k ošetrovatel'skej činnosti a etike, chýba zodpovedajúca a dostatočná špecifická výchova a praktická aplikácia etiky v ošetrovatel'stve. V rámci výchovy sestier je potrebné vymedziť v každej teoretickej aj praktickej disciplíne časť lekárskeho konania a etiky a znalostí a tomu zodpovedajúcu časť ošetrovatel'ských činností a znalostí v potrebnej kontinuite. V základných medicínskych odboroch je vhodným pedagogickým postupom osvojenie si a modifikovanie ošetrovatel'ských diagnóz v syndromologickom význame a tomu prispôsobenie lekárskeho konania a etiky. Kazuisticky uvádzam výchovu v klinickej farmakológii, kde je potrebné zamerať výučbu na ošetrovatel'ské diagnózy: poučenie pacienta, aplikácia liekov pacientovi, sledovanie očakávaných a nežiaducich účinkov liekov, poznanie interakcií liekov, farmaceutické interakcie. Je účelné v ošetrovatel'stve posunúť farmakologické znalosti a zručnosti viac k erudícii klinického farmaceuta než k znalostiam klasickej farmakológie zameranej na účinok farmakodynamický, t.j. účinok liečiva na cieľovej štruktúre orgánov. Podobne môžeme postulovať v psychiatrii znalostnú potrebu sestier s orientáciou na odbor klinická psychológia.

Závažné otázky bioetiky zatláčajú do úzadia reálnoetický permanentný kontakt sestry - ošetrovatel'ky s pacientom. Nahrádzanie etiky štandardnými postupmi a technikami v ošetrovatel'stve a zakotvenie etického zdravotníckeho kódexu

v legislatíve SR nemôže nahradiť etické poslanie a konanie. Vytvorenie jedného etického kódexu pre zdravotníckych pracovníkov všeobecne v zákonnej podobe a vypustenie deontologických kódexov zo stanov Slovenskej lekárskej komory aj Komory sestier pasuje etiku za vedľajší produkt disciplinárnych komisií a konaní. Dochádza k zahmlievaniu tejto problematiky, čo môže súvisieť s čiastočnou absenciou svetonázorovej diferenciácie v spoločnosti a jej akceptácii. Je zreteľné, že bez vnútorného prijatia a sebazdôvodnenia nebude etické konanie úspešné. Opierať sa pri hľadaní prítomnosti a budúcnosti medicínskej etiky o filozofické a teologické modely západnej civilizácie a nehľadať prienik iných alternatívnych modelov nie je perspektívne [Šoltés, 2008: 55].

Teoretické holistické modely v ošetrovatel'stve dávajú základ pre zdôvodnenie a aplikáciu etiky pri technických postupoch aj konaní sestier. Konceptné modely ošetrovatel'stva ponúkajú sestre filozofické a pragmatické zameranie na službu a zároveň ponúkajú orientáciu aj pre verejnosť. Definujú cieľ a rozsah ošetrovatel'stva a ponúkajú rámec pre objektívne zaznamenávanie jeho efektu. Ošetrovatel'ské modely vychádzajú zo svetonázoru, filozofických presvedčení, ktoré sa vzťahujú k hlavným oblastiam ošetrovatel'stva ako disciplíny.

V ošetrovatel'skej etike sa na rozdiel od lekárskej etiky, ktorá sa týka rozhodovania a konania lekárov, vyžaduje zameranie pozornosti na súvisiacu alebo následnú činnosť sestry. Tu je potrebné rešpektovať autonómiu a jedinečnosť tejto činnosti, priznať právo a zodpovednosť sestry - ošetrovatel'ky a dať jej do rúk teoretické aj praktické nástroje a kompetencie.

Medzinárodný etický kódex sestier hovorí o štyroch základných zodpovednostiach, t.j. podpore zdravia, predchádzaní chorobám, obnove zdravia a zmierňovaní utrpenia. Sestry poskytujú zdravotné služby jednotlivcovi, rodine a komunite a koordinujú svoje služby s ďalšími zdravotníckymi pracovníkmi podieľajúcimi sa na poskyto-

vaní ošetrovatel'skej starostlivosti. Etický kódex pre sestry má štyri principiálne prvky, ktoré načrtávajú štandardy správania.

1. *Sestry a ľudia*. Primárnou profesionálnou zodpovednosťou sestier je poskytovať ľuďom požadovanú ošetrovatel'skú starostlivosť. Pri poskytovaní ošetrovatel'skej starostlivosti sestry presadzujú ochranu životného prostredia, pričom rešpektujú ľudské práva, hodnoty, zvyky a náboženské presvedčenie jednotlivca, rodiny a komunity. Sestra zabezpečí, že jednotlivec získa dostatočné informácie, ktoré sa stanú východiskom pre dohodu o postupe pri poskytovaní ošetrovatel'skej starostlivosti vo vzťahu k liečbe.

2. *Sestry a prax*. Sestra nesie osobnú zodpovednosť za ošetrovatel'skú prax a za udržiavanie kompetencií kontinuálnym vzdelávaním. Sestra musí vedieť odhadnúť svoju kompetenciu v rámci odsúhlasenej a delegovanej zodpovednosti. Sestra pri poskytovaní ošetrovatel'skej starostlivosti je zodpovedná za to, že pri aplikácii technológie a vedeckého pokroku sa neporuší bezpečnosť, dôstojnosť a právo ľudí.

3. *Sestry a profesia*. Sestra preberá na seba väčšiu rolu v stanovených, implementujúcich a akceptovateľných normách klinickej sesterskej praxe, manažmentu, výskumu a vzdelávania.

4. *Sestry a spolupracovníci*. Sestra podporuje vzťahy spolupráce so spolupracovníkmi v ošetrovatel'stve ako aj v ďalších úsekoch.

Ošetrovatel'ské konceptuálne modely možno kategorizovať na základe typu všeobecne-filozofického, svetonázorovo-teoretického a všeobecne-vedného pozadia, z ktorého čerpajú ontologické pojmy a kategórie „videnia sveta“. Humanistické modely, medzi ktoré patrí aj Rogersovej model, považujú ošetrovatel'stvo za zvláštnu humanitnú disciplínu, ktorá sa riadi princípmi humanizmu. Opierajú sa o filozofiu existencializmu a fenomológie. Ich perspektíva je založená najmä na pojmoch sloboda, existencia, autonómia, úcta k životu, dôstojnosť, práva pacientov [Žiaková, 26-27].

Aplikácia pohľadov východných filozofií alebo porovnanie ich etických aspektov v rámci humanistických modelov ošetrovatel'stva prináša širšie dimenzie transkultúrneho charakteru.

M.Rogersová pri koncipovaní svojho modelu vychádzala z presvedčenia, že je nevyhnutný nový filozofický názor, ktorý skúma ľudské zdravie a spôsob jeho podpory v širšom Univerze (vesmíre). Životné pole je základom všetkého, čo existuje v Univerze. Životné polia, podobne ako vo fyzike, majú svoje zákonitosti, ktoré dávajú zmysel ich organizácii a zmene. Jediniec existuje v určitom prostredí, s ktorým si vymieňa hmotu a energiu, pričom dochádza k ireverzibilným zmenám. Vývoj jedinca je možný len smerom dopredu, nedá sa vrátiť. Životný proces je špirálovitý, neoddeliteľný od prostredia, nezvratný a vyvíjajúci sa od minulosti cez súčasnosť smerom k budúcnosti. Ak chceme porozumieť životnému procesu, je potrebné analyzovať fyziologické aj patologické javy. Pri výkone sesterskej profesie sa prostredie a pole pacienta prelína s prostredím a poľom sestry počas ošetrovatel'ského procesu. Dôležité je prostredie, ktoré obidvaja vytvárajú pri vzájomnom kontakte. Sestra má pacienta vnímať ako otvorenú bytosť v kontexte jeho prostredia a pomocou homeodynamických princípov má pomáhať vo vývoji a vzťahu s prostredím. Jadrom Modelu jednotných ľudí sú štyri koncepcie, a to koncepcia energetického poľa, koncepcia univerza otvorených systémov, koncepcia štruktúry energetického poľa, koncepcia štvordimenzionality. Tieto koncepcie doplnila autorka o princípy homeodynamiky a to princíp integrity, princíp helicity, princíp rezonancie [Pavlíková, 143-146].

Budhistické učenie formuluje otázky správnej cesty životom pomocou štyroch vznešených právd. Tieto štyri vznešené pravdy konštatujú, že existuje utrpenie, že utrpenie má svoj vznik, že existuje zánik utrpenia a že existuje cesta, ktorá vedie k zániku utrpenia. Budha ako racionalista prehlasuje, že subjektívny postoj nič nemení

na objektivite skutočnosti. Jeho učenie zbavuje človeka klamných subjektívnych nádejí a ilúzií a vyvádza človeka z bludného kruhu nepomáhajúceho usilovania. Otvára mu poznanie, že problém je riešiteľný v inej podobe, t.j. v cieľavedomej ľudskej aktivite. V druhej vznešenej pravde sa budhizmus snaží o vypracovanie dvanásťčlenného reťazca modelu kauzálneho pohybu, ktorý vedie k utrpeniu. Ide o významnú racionalizáciu filozofického myslenia a vytvorenie vedeckého pohľadu nasvet. Táto koncepcia je dialektická ako model samopohybu skutočnosti. Tretia vznešená pravda nás poučuje, že pohyb vyjadrený v dvanásťčlennom reťazci nie je ireverzibilný, ale je vratný. Práve na vratnosti tohto pohybu je založené Budhove poučenie o možnosti zrušenia utrpenia a dosiahnutí nirvány. To je zásadný rozdiel od mechanisticko-materiálneho chápania pohybu vo filozofii 18.storočia. V Budhovom pojatí sa pohyb vracia k svojej prvotnej príčine a stále ju znova reprodukuje, pokiaľ sa deje živelne a pokiaľ nezačne byť uvedomele zvládaný. Pritom tento pohyb je pohybom po špirále.

V celej tradícii indického myslenia nebolo utrpenie nikdy chápané ako niečo pozitívne. Utrpenie bolo v Indii chápané ako niečo, čoho sa má človek zbaviť, cieľom snaženia je odstrániť utrpenie ako také. Budha i pri zdôvodňovaní neexistencie absolútnych hodnôt učí, že človek je v prvom rade povinný konať aktívne dobro všetkým svojim blízkym a všetkým bytostiam vôbec. Jeho praktické etické učenie je hlboko ľudské. Buddha prichádza s hlásaním aktívnej lásky a povyšuje ju na princíp ľudskosti vôbec. Buddhov význam tkvie v tom, že sa pokúsil vyjadriť to, že človek môže byť tvorcom objektívne platných a záväzných hodnôt, ktoré sú viac ako len zovšeobecnením pravidiel spoločenského súžitia (ako je napr. trestný zákonník), ktoré sú v pravom zmysle slova pre ľudský život významotvorné. Buddha odmietal poprieť v mene cesty k spáse etickú zodpovednosť človeka. Preto prevzal teóriu skutkovej odplaty a jeho aplikáciu v inkarnačnom procese. Vytvoril etiku autonóm-

nu, ktorú si vytvára a ukladá človek sám. Karmický zákon je všeobecný, platný pre celý vesmír a všetky jeho zložky, nielen pre úroveň ľudskú. Buddha chápal obecný svetový poriadok ako etický. Tento všeobecný svetový poriadok sa prejavuje vo svete ako kauzálny princíp skutkovej podstaty. Z toho vyplýva aj princíp slobody jednaní všetkých bytostí. Karmický zákon je výrazom prirodzeného pohybu skutočnosti, nie je niečím, čo musíme plniť, nie je to stanovená norma, iba celé naše jednanie sa uskutočňuje na platforme prirodzenej prírodnej zákonitosti. Aj v tom je Budhovo učenie učením o nezbaviteľnej zodpovednosti človeka. V budhizme živá bytosť pozostáva z piatich zložiek: telesnosti, cítenia, vnímania, karmických podnetov a uvedomovania si. Základnou realitou sveta je objektívne reálna existencia komplexnej štruktúry príčinných reťazcov karmického pôsobenia. Štvrtá vznešená pravda konštatuje, že existuje cesta k zrušeniu utrpenia a učí ako po tejto ceste ísť. Je ňou osemdielna cesta: pravý názor, pravé rozhodnutie, pravá reč, pravé jednanie, pravé žitie, pravá snaha, pravé rozvažovanie, pravé sústredenie ducha. Analýza osemdielnej cesty vytvára kódex budhistickej etiky. Hlavný význam osemdielnej cesty spočíva v tom, že podáva praktické životné normy. Budhizmus umožňuje priehľadnosť kódexu morálky, takže ktokoľvek si môže dôsledným rozumovým úsilím overiť základné hlásané etické normy aj etickú správnosť a hodnotu vlastného jednania [Bondy, 76-134].

Dalajláma XIV. (1999) analyzuje etiku jednotlivca v nasledujúcich vzťahoch: etika sebadisciplíny, etika cnosti, etika súcitu, etika a utrpenie a potreba súdnosti. Pri rozvíjaní princípu vnútornej disciplíny zdôrazňuje deštruktívnu podstatu negatívnych myšlienok a emócií a nazýva ich bolestivými. Sú zdrojom neetického jednania. Preto musíme získať vhl'ad do svojej vlastnej negativity. Táto negativita myšlienok a emócií poškodzuje naše zdravie, aj tibetský lekársky systém považuje hnev za prvotnú príčinu mnohých chorôb, včítane choroby vysokého krvného tlaku a degeneratívnych chorôb.

Skutočné šťastie je charakterizované vnútorným kludom a vzniká v súvislosti s našimi vzťahmi s ostatnými ľuďmi, kde etické chovanie spočíva v prospešných činoch pre ostatných. Súcit vyžaduje trpezlivosť, ktorá nám pomôže odolať utrpeniu. Praktizovanie trpezlivosti sa nemá zameniť za pasivitu, vytrvalá trpezlivosť znamená zostať pevný aj v kritickej situácii a pomáha pri prijatí aj tvrdých opatení. Ak sa pomocou praxe trpezlivosti staneme lepšie emocionálne založenými, máme sklon byť aj fyzicky zdravšími. Etika cnosti vyžaduje vyhnúť sa extrémom, keďže aj hladovanie aj prejedanie sa je nebezpečné. Ak dávame svoj čas a energiu, ide o vyšší stupeň cnosti dávania. Skúsenosť cnosti môžeme získať len prostredníctvom trvalej praxe. Súcit je chápaný ako empatia s univerzálnym zameraním. Ak chýba súcit v profesionálnom živote, hrozí nebezpečenstvo deštruktívnych činov. Nevyhnutné formy utrpenia sú také javy, ako je problém choroby, starnutia a smrti. Ak čelíme problému utrpenia, je potrebné ho preskúmať s použitím kritických schopností a nájsť podstatu problému. Etická disciplína je nevyhnutná. V prípade akejkoľvek etickej výzvy je dôležitý duchovný stav jednotlivca, celkový stav jeho srdca a mysli v čase činu. Je potrebné stále kontrolovať svoj postoj a pýtať sa sám seba. Používanie našej kritickej schopnosti v oblasti etiky zahŕňa prevzatie zodpovednosti za svoje činy aj za ich skryté motívy. Každý čin ovplyvňuje nielen ľudí, ale aj spoločnosť a celý svet.

Holistické chápanie zdravia zahŕňa celého jedinca, jeho celistvosť. Holistický ošetrovatel'ský proces predstavuje systémový prístup a komplexné riešenie problémov pacienta, človeka chápe ako bio-psycho-socio-spirituálnu bytosť. Uplatnenie etiky jednotlivca a spoločnosti z pohľadu etiky budhizmu na báze humanistických modelov ošetrovatel'stva komplementárne dopĺňa základné etické pravidlá každého veľkého svetového náboženstva aj humanistickej filozofickej tradície.

Summary

Professional ethics related to nursing is a component part of health care ethics. A health care professional's ethical responsibility prevails over their legal responsibility. The autonomy of a nursing professional is different from that of medical professional. Nurses' international codes of conduct express the essential values and objectives of the nursing profession. A correlation between health care and medical diagnoses and activities is necessary in both clinical practice and training. A nurse's ethical awareness is combined with the knowledge of ethical theory and the moral sensitivity relates to the acquaintance of personal traits in human relations. Conceptual nursing models can be used as a practical philosophical abstraction for up-to-date nursing profession.

- [1] Bilasová, V. a kol. 2008. *Etika a medicína*. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej university.
- [2] Barancová, H. a kol. 2008. *Medicínske právo*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV. Trnava, Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- [3] Bondy, E. 1995. *Buddha*. Praha, Ma'a a DharmaGaia.
- [4] Ďuriš, I. 2008. *Etické aspekty a dilemy v internej medicíne*, In: Šoltés, L., Pullmann, R. a kol. *Vybrané kapitoly z medicínskej etiky*. Martin, Osveta.
- [5] Dalajlama, J.S. 1999. *Etika pro nové milénium*. Praha.
- [6] Munzarová, M. 2005. *Lékařský výzkum a etika*. Praha, Grada Publishing, a.s.
- [7] Pavlíková, S. (2006): *Modely ošetrovatelství v kostce*. Praha, Grada Publishing, a.s., s. 143-146.
- [8] Šoltés, L., Pullmann, R. a kol. 2008: *Vybrané kapitoly z medicínskej etiky*. Martin, Osveta.
- [9] Tóth, K. a kol. 2008. *Právo a zdravotníctvo*. Bratislava, Herba, spol. s r.o.
- [10] The ICN Code of Ethics for Nurses [online]. (2006): Geneva: International Council of Nurses. [cit.2008-04-10]. Dostupné na internete: <http://www.icn.ch/incode.pdf>.
- [11] Žiaková, K. a kol. 2007 *Ošetrovatel'ské konceptuálne modely*. Martin, Osveta.

Andrzej Jasiński

Praca socjalna. Wyzwanie czy obowiązek?

Social work. Challenge or duty?

Od dłuższego już czasu toczą się między socjologami, politologami, i publicystami spory o to, jaki charakter ma praca socjalna? [Steve mc Falland, 2006: 132].

Jerry Mansfield z Business Harvard School w swojej najnowszej pracy "Social work as an International Solidarity" pisze m.in.: "Socjologów i działaczy życia publicznego zastanawia fakt dużej dynamiki ruchu na rzecz pracy socjalnej, a także dużego zaangażowania ludzi w ten rodzaj działalności. W tej mierze istnieją różne wykładnie: psychologiczna, społeczna, rekompensacyjna, naśladowcza [Mansfield, 2007: 42].

Pogląd Mansfielda skomentujemy w dalszej części tego artykułu.

Nie brak uczonych, jak na przykład socjolog Paul Kerry ze Stanford University który sądzi, że „Pęd młodzieży do pracy socjalnej to po prostu moda, styl na życie, to po prostu przygoda” [Kerry, 2008: 37]

Ale są też badacze, którzy twierdzą, że praca socjalna jest zwykłym ludzkim odruchem, w którym nie ma nic niezwykłego [SuBmann, 1998].

Tak czy owak toczy się metodologiczny spór o status pracy socjalnej.

Spór ten jest ważny dla samych dociekań naukowych, ale także praktycznych, prawnych, moralnych, i społecznych.

Wśród teoretyków prawa pracy rozwinęła się dyskusja, czy lata pracy socjalnej wliczać do przyszłej emerytury, czy też nie? [Lietzmann, 2006: 32].

Czy pracownicy socjalni mogą zakładać związki zawodowe, czy też nie?

Czy praca socjalna jest obywatelskim wyzwaniem, czy obywatelskim obowiązkiem?

Jak więc widać z powyższych pytań prawny, moralny, społeczny status pracy socjalnej wcale nie jest taki oczywisty, a ponadto wymaga on w przyszłości pełnych regulacji prawnych i etyczno-moralnych.

W artykule tym chcielibyśmy omówić wybrane aspekty związane z pracą socjalną w sensie wyżej postawionych tu pytań.

Jest sprawą oczywistą, że nie zdołamy w tym szkicu skomentować wszelkich aspektów tej tematyki badawczej, ale niektóre kwestie omówimy tu nader szczegółowo.

Zanim przejdziemy jednak do gruntownych badań, zaznaczymy, że będą nas tu interesowały kwestie podstawowe, a nie marginalne. Nie chodzi więc tu o szczegóły, kto, gdzie, kiedy, i na jaką kwotę wykonał pracę, ale jej ideowe przesłanie.

W tym duchu zostanie utrzymany ten tekst, po to, aby zwrócić w nim uwagę na problemy zasadnicze, ważne dla samej nauki, ale i codziennej praktyki.

Nasze analizy rozpoczniemy od analizy poglądów Jerrego Mansfielda.

Praca socjalna według Mansfielda.

Jak pamiętamy ze wstępu tego artykułu Mansfield nadawał pracy socjalnej na stępujące wykładnie, psychologiczną, społeczną, rekompensacyjną, naśladowczą.

Przejdziemy teraz do krótkiego omówienia poszczególnych składników tej wykładni.

Mansfield mówi, że nader często jedynym motywem podjęcia pracy socjalnej jest czynnik psychologiczny. Wedle tego badacza człowiek podejmujący pracę socjalną chce się „pokazać” w sensie dosłownym i przenośnym.

Ponadto, dodaje on, że pracownik w jakimś stopniu „sprawdza” sam siebie. Chce wiedzieć, czy wytrzyma trudy pracy socjalnej, czy „pokona swoje słabości” [Lietzmann, 2006: 204].

Ten sam badacz wspomina o społecznym przesłaniu pracy socjalnej. Powiada n, że pracownik socjalny po jakimś upływie czasu reflektuje się, że jego praca nie ma wymiaru jednostkowego, ale społeczny. Nawet jeśli wspiera on konkretnego człowieka, to pomaga instytucjom państwowym, które bez jego pomocy zmuszone były by do własnych rozwiązań [Lietzmann, 2006: 208].

Ten sam badacz nawiązuje do tak zwanego rekompensacyjnego aspektu pracy socjalnej.

Mówi on, że pewna ilość pracowników angażuje się w nurt pracy socjalnej dlatego, że ktoś bliski z rodziny sam z takiej formy pomocy korzystał.

Chęć rekompensaty, odzwajemienia stanowi zdaniem Mansfielda motyw dla którego ludzie sami angażują się w ten typ pracy.

Badacz ten mówi, że często pracownik taki chce „spłacić dług wdzięczności, za pomoc jaką uzyskał kiedyś członek rodziny, ewentualnie ktoś bliski” [Lietzmann, 2006: 208].

Ten sam badacz wspomina jeszcze o tak zwanym modelu naśladowczym.

Powłada on, że wielu ludzi angażuje się do pracy socjalnej, bo jest tam już moja koleżanka, kolega, znajomi, rodzina, etc. Dlaczego ja mam być „gorsza” ?

Niektórzy badacze ten motyw podjęcia pracy socjalnej nazywają „modą”, lub nawet „szpanem” [Lietzmann, 2006: 209].

Oczywiście najmniej chodzi tu o nazewnictwo tego typu działalności ludzkiej, co raczej o zdobycie wiedzy dlaczego ludzie garną się do tego rodzaju prac, jakie motywy nimi kierują.

Ale polemiki i dyskusje wokół pracy socjalnej rozpościerają się jeszcze na innej płaszczyźnie.

Wielu badaczy, humanistów, publicystów zastanawia się, czy praca socjalna jest czystym wyzwaniem sumienia, czy może obywatelską powinnością?

W tej mierze poglądy Są najbardziej rozproszone. Jansen Larson z Santa Fe University uważa, że raz w życiu każdy prawy obywatel na miarę swoich możliwości, powinien partycypować na rzecz pracy socjalnej.

Pogląd Larsona nie jest odosobniony, ale mało popularny. Nie ma on oparcia w literaturze. Jest to pogląd raczej odosobniony.

Mimo wszystko zainicjował on polemikę zwłaszcza wśród liberałów, i zwolenników frontu obywatelskiego, inicjatywy obywatelskiej [Larson, 2008]

Ale przeciwnicy tej opcji wysuwają kontr argument i mówią, że skoro ma to być praca socjalna, to czy musi być ona obowiązkowa?

A w ogóle, czy jakakolwiek praca jest obowiązkowa?

W tę dyskusję włączyli się etycy, moralisci, socjolodzy, filozofowie.

A jest nad czym dyskutować. Przecież kategoria pracy przyjmuje dzisiaj inne formy, aniżeli za epoki Marksa, Engelsa.

Dawniej praca była aktem musu, aktem zachowania egzystencji.

Dzisiaj można utrzymać się z bankowych oszczędności. Ale okazuje się, że właśnie często ci ludzie angażują się w prace socjalne, ale nie dla chleba, nie dla zarobków.

Jest to potrzeba innej natury. Właśnie wokół tych spraw narastają obecne dyskusje.

Rozstrzygnięcie statusu pracy socjalnej wywiera wpływ na społeczny odbiór tej pracy, i jej oceny moralne, Nie jest to zatem akademicka dyskusja, ale ma ona wymiar globalny.

Skąd biorą się te różnice stanowisk?

Na pewno z małą życzliwej oceny osob nie zaangażowanych. Ponadto ; każda odmiana pracy o charakterze społecznym budzi negatywne skojarzenia.

Każdy rodzaj pracy poza zawodowej rodzi: „podejrzenia”. To reminiscencje po minionych epokach.

Powróćmy jednak do tych polemik wokół pracy socjalnej.

Jakie są motywy tych polemik i o co w nich faktycznie chodzi?

Każde zjawisko, które staje się masowe zawsze wzbudza powszechne zainteresowanie. A praca socjalna od pewnego już czasu jest zjawiskiem masowym. W zjawiskach masowych jedni dopatrują się pozytywów, zaś inni chcą dostrzegać tylko same negatywy. Stąd właśnie taka lawina polemik wokół pracy socjalnej.

Nie oznacza to jednak, że dyskusje czy polemiki są zbędne. Chodzi raczej o same intencje tych polemik, a nie sam fakt ich występowania.

Poza tym dyskusje wokół pracy socjalnej generalnie rzecz biorąc idą w kierunku wydoskonalenia tej pracy, a nie stworzenia sytuacji samozadowolenia. I w tym sensie są one wskazane.

Trudność tych dyskusji na tematy pracy socjalnej wynikają z faktu, że jest ona wieloaspektowa. Ma wymiar prawny, społeczny, etyczny, moralny, psychologiczny i wrzście wychowawczy.

Wszelkie normy, czy regulacje z tą pracą związane wymagają udziału wielu specjalistów, czy nawet ekspertów, bez opinii których niepodobna cokolwiek w tej materii udoskonalić, czy uregulować.

Ponieważ tradycja pracy socjalnej nie jest na świecie zbyt długa, przeto wszyscy jej dyskutanci są w fazie nauki., w trakcie uczenia się

Teraz staje się rzeczą jasną skąd taka obfitość polemik wokół pracy socjalnej. Uczą się jej uczestnicy, ale i jednocześnie teoretycy prawa pracy i humaniści. Ale w tej totalnej polemice zyskują wszystkie strony.

Debaty na temat pracy socjalnej będą toczyły się jeszcze długo. w miarę jak narasta ten ruch społeczny, tak wzmagają się dyskursy na jej temat.

Wszystkie te zjawiska należy uznać za wstępną fazę nad rozwojem zjawiska pracy socjalnej początku XXI wieku.

To, co jest istotne w tym artykule to fakt, że ruch ten przybiera na sile na całym świecie.

Praca socjalna na rzecz niesienia pomocy poszkodowanym w konflikcie egipskim potwierdza słuszności naszych poglądów.

Wielu badaczy postuluje, aby na niektórych uczelniach i w szkołach licealnych wprowadzić przedmiot nauczania pod nazwą: Praca socjalna. Sam pomysł jest oryginalny, i nadzwyczaj wartościowy. To cenna inicjatywa edukacyjna. Reszta jest w rękach luminarzy oświaty.

Jest kwestią niezwykle doniosłą, że opinie o pracy socjalnej są tylko pozytywne. To ukłon w kierunku ich autorów to jest pracowników socjalnych.

Summary

Debates on social work will be very long lasting. The discourses on it also start increasing in the process of this social movement development.

You should recognize all these phenomena for a preliminary phase of development of the phenomenon of social work at the beginning of the 21st century.

Many scholars call for an introduction teaching subject under the name of Social Work to some universities and secondary schools. The very idea of it itself is original and remarkably reputable. It is a valuable educational initiative. The rest lies in the hands of the education luminaries.

It is an unusually momentous issue that opinions about social work are only positive. This is a tribute to their authors i.e. social workers.

- [1] Mc Falland, S. 2006. *People and its honest*, in: Pergamon Hause.
- [2] Mansfield, J. 2007. *Social Work as an International Solidarity*, BHS., Cambridge.
- [3] Kerry, P. 2008. *New Age, Copy Lectures*.
- [4] SuBmann, G. 1998. *Social Arbeit, Aachener Beitrage*, Aachen.
- [5] Lietzmann, R. 2006. *Arbeitsrecht*, Hannov, Univ., Presse.
- [6] Larson, J. 2008. *New low at the work*, Chicago Copy, nr 7.

Zdzisław Sirojć

***Spoleczne problemy rozwoju wielkich miast
Europy Środkowej i Wschodniej***

***Social problems of development of big cities
of Central and Eastern Europe***

Spoleczne problemy wielkich miast byłych państw socjalistycznych omówimy w aspektach: demograficznym, ekonomicznym i społecznym *sensu stricto*.

Okres transformacji systemowej (w szczególności i dekady przemian) to w większości państw Europy Środkowej i Wschodniej czas kryzysu demograficznego. Wpływał on niekorzystnie także na sytuację demograficzną w wielkich miastach obu tych regionów.

Na powstanie niekorzystnej sytuacji demograficznej w środkowo i wschodnioeuropejskich metropoliach wpłynęło wiele czynników:

- kryzys poprzedniego ustroju politycznego,
- kryzys gospodarczy,
- transformacja systemowa,
- zmiana struktury gospodarki,
- przerwanie dotychczasowych powiązań gospodarczych i komunikacyjnych między państwami,
- zmiany polityczne (rozpad państw i powstawanie nowych),

- wojny i migracje,
- regresywne tendencje rozwoju demograficznego w obu regionach,
- globalizacja i regionalizacja gospodarki,
- restrukturyzacja przedsiębiorstw i branż,
- obniżenie poziomu życia w większości posocjalistycznych społeczeństwach w pierwszym etapie przemian.

Oczywistym jest fakt, iż w poszczególnych miastach na ich sytuację demograficzną wpływały także czynniki, które były specyficzne tylko dla nich. W jednych metropoliach obserwowano spadek liczby ludności (Zagrzeb, Tallin, Budapeszt, Sanki - Petersburg, Charków, Niżny Nowogród, Dniepropietrowsk), w innych wzrost (Moskwa, Sarajewo, Tirana, Mińsk).

Na demograficzny rozwój metropolii wpływały także inne czynniki, takie jak np.:

- koncentracja władzy politycznej w mieście,
- interwencjonizm państwowy (wsparcie przez państwo określonych przedsiębiorstw lub branż),
- koncentracja inwestycji zagranicznych w mieście,
- rozwój rynkowych gałęzi przemysłu i usług,
- migracje ludności,
- zmiany administracyjne obejmujące terytoria miast i ich najbliższe otoczenie.

Zmiany zaludnienia dotyczyły nie tylko miast, ale także całych aglomeracji. Jedne odnotowywały spadek liczby ludności (Sanki - Petersburg, Niżny Nowogród, Donieck, Odessa), inne przyrost (Berlin, Moskwa, Warszawa, Sofia).

Odpływ ludności spowodowany był najczęściej restrukturyzacją wielkich okręgów przemysłowych i likwidacją wielu przedsiębiorstw, a napływ ludności do suburbiów spowodowany był poprawą warunków bytu elit, które skorzystały na przemianach.

Warto także zwrócić uwagę na inne problemy demograficzne zachodzące w posocjalistycznych metropoliach. W okresie transformacji obserwujemy znaczną emigrację ludności miejskiej, w szczególności:

- emigrację zarobkową ludności miast Ukrainy na zachód Europy i do Rosji,
- emigrację ludności wiejskiej i małych miast do dużych krajowych skupisk ludności na Bałkanach i za granicę, w szczególności do UE,
- emigrację zarobkową po przystąpieniu państw Europy Środkowej do Unii Europejskiej, w szczególności z Polski i krajów bałtyckich, a później z Rumunii, do Wielkiej Brytanii i Irlandii, a także Niemiec i Włoch.

Istotną rolę w przemianach demograficznych odegrała modyfikacja dotychczasowego modelu rodziny miejskiej, mająca miejsce w większości metropolii Europy Środkowej i Wschodniej, a w szczególności:

- późniejsze zakładanie rodziny,
- wzrost ilości związków partnerskich,
- wzrost urodzin pozamałżeńskich,
- wzrost ilości rozwodów,
- spadek zawieranych małżeństw,
- zmniejszenie się wielkości gospodarstw domowych,
- starzenie się ludności wielkich miast,
- wzrost roli kariery zawodowej w życiu ludzi młodych,
- zmniejszenie płodności kobiet,
- szybsze starzenie się społeczności wielkomiejskich niż pozostałych [Górecka, Kozieł, 2004: 31-38].

Bardzo istotną rolę w funkcjonowaniu posocjalistycznych metropolii odgrywały czynniki ekonomiczne. Najistotniejsze znaczenie miały sposoby zarządzania metropoliami. Najbardziej jaskrawymi przykładami były: Moskwa (z półautorytarnym sposobem zarzą-

dzania miastem), Kijów (z konsultacyjno - eksperckim sposobem zarządzania), Berlin (z demokratycznymi zmianami w zarządzaniu we wschodniej jego części) i Warszawa (z monstrualną, patologiczną i nieefektywną strukturą zarządzania).

Badania dotyczące polityki miejskiej prowadzonej przez władze największych polskich miast pokazały, że:

- nie mają one strategii rozwoju,
- brak jest planów zagospodarowania przestrzennego,
- niewłaściwie wykorzystywana jest ziemia, w szczególności w centralnych częściach miast,
- zaniedbana jest ich techniczna i socjalna infrastruktura,
- brak jest polityki pozyskiwania inwestorów i środków pozabudżetowych,
- brak jest koncepcji długookresowych działań władz miejskich [Dziemianowicz, Jałowiecki, 2004: 127-129].

Inne badania przeprowadzone wśród kandydatów na prezydentów największych polskich miast, pokazały, że:

- większość pretendentów nie miała praktyki w administrowaniu miastem,
- większość z nich operowała w kampanii wyborczej hasłami populistycznymi,
- ich stosunek do prywatyzacji mienia komunalnego był niejednoznaczny [Dziemianowicz, Jałowiecki, 2004: 62-63].

Jeśli przeanalizujemy sposoby zarządzania wielkimi posocjalistycznymi miastami w aspekcie kulturowym, to możemy wyróżnić następujące typy zarządzania:

- germański,
- bałkański,
- bałtycki,
- postaustricko - węgierski,
- wschodniosłowiański,
- zachodniosłowiański,

oraz wiele mieszanych typów, np. słowiańsko - uralski, czy słowiańsko - kaukaski.

Na te kulturowe typy zarządzania nakładają się polityczne typy:

- demokratyczny,
- autorytarny,
- oraz mieszany.

Proponując doskonalenie zarządzania metropoliami w Europie Środkowej i Wschodniej należy uwzględnić te uwarunkowania.

W wiele przypadkach sposoby zarządzania wielkimi posocjalistycznymi miastami przypominają te w Ameryce Łacińskiej, w szczególności jeśli chodzi o zachodzące negatywne zjawiska społeczne.

Jednakże w Ameryce Łacińskiej jest wiele pozytywnych przykładów zarządzania metropoliami, np. brazylijskie Porto Alegre czy Kurytyba. Warto z tych przykładów skorzystać, jak również z przykładów innych miast krajów rozwijających się, jak np. Singapuru, Taipei, Hongkongu, Bangaluru, Dubaju, czy Tel Awiwu.

Najwięcej doświadczeń w zarządzaniu kapitalistyczną metropolią mają państwa Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Dlatego warto z tych rozwiązań korzystać, w szczególności w kwestiach:

- gospodarowania ziemią,
- ochrony środowiska,
- rozwiązań w sferze socjalnej.

Charakterystyczną cechą współczesnych wielkich posocjalistycznych miast jest brak środków finansowych na ich dalszy rozwój, czy na poprawę infrastruktury miejskiej, niezadowolające pozyskiwanie środków pozabudżetowych, w tym środków unijnych.

Ważnym problemem czasów przemian systemowych jest dostosowanie systemów komunikacyjnych metropolii do nowych warunków. Z jednej strony chodzi o doskonalenie funkcjonowania miejskiego transportu, z drugiej – o połączenia miast z innymi wielkimi ośrodkami miejskimi. Pierwszy aspekt ma istotne znaczenie z punk-

tu widzenia zaspokajania podstawowych potrzeb mieszkańców, drugi – z punktu widzenia ich dalszego rozwoju (poprzez zwiększenie dostępności). Oba kierunki działań wymagają ogromnych środków finansowych.

Istotnym problemem współczesnych wielkich miast Europy Środkowej i Południowej jest kwestia gospodarowania ziemią, jej prywatyzacja i reprivatyzacja. Nieuregulowane problemy własności w mieście mają negatywny wpływ na dalszy jego rozwój, ograniczają inwestowanie. Dlatego istotne jest jak najszybsze wprowadzenie w miastach katastru ziemi. Uporządkowanie w metropoliach kwestii własności pozytywnie wpłynie na wzrost inwestycji i napływ kapitału zagranicznego. Wielkie miasta są, bowiem, dla inwestorów bardzo atrakcyjne ze względu na ilość i jakość siły roboczej. Przykładem tego są: Moskwa i Berlin – największe obecnie place budowy w Europie. W planach inwestorów w najbliższej perspektywie istotną rolę będą odgrywać także: Kijów, Bukareszt, Sankt – Petersburg, Warszawa, Praga, Budapeszt, Sofia i Bratysława [*City Mayors*, 2008].

Po przemianach ustrojowych przełomu lat 80. i 90. XX wieku w wielkich miastach nastąpiły ilościowe i jakościowe zmiany w sferze społecznej. Z jednej strony zaczęły powstawać nowe problemy społeczne, jak np. bezrobocie, z drugiej – nastąpił niebywały wzrost przestępczości i różnego rodzaju patologii społecznych.

Źródłem tej sytuacji należy poszukiwać w słabym funkcjonowaniu struktur organizacyjnych państwa oraz trudnej sytuacji gospodarczej, powstałej w wyniku kryzysu politycznego i ekonomicznego.

Niewłaściwa polityka społeczna państw posocjalistycznych, brak wystarczających działań osłonowych, doprowadziły do nadmiernego zróżnicowania dochodów ludności. Zjawisko to jest szczególnie widoczne w wielkich miastach. Obok różnicowania dochodów ma miejsce społeczna polaryzacja miejskich społeczności, połączona z segregacją przestrzenną. Tworzone są enklawy bogactwa w za-

mkniętych rejonach miast, zapewniających większe bezpieczeństwo. Obok tych stref najczęściej mieszka zmarginalizowana ludność, bez większych szans na rozwój osobisty i zawodowy. Taka sytuacja może w przyszłości okazać się niebezpieczną i zagrażać wybuchem konfliktów społecznych w miastach.

Proces gettoizacji (tworzenia się gett bogatej ludności) w największym stopniu można zaobserwować w Warszawie i w Moskwie. W posocjalistycznych wielkich miastach nie ma jeszcze segregacji etnicznej, tak jak na zachodzie Europy czy w Ameryce Północnej, chociaż w Berlinie i w Moskwie takie zjawisko można już zaobserwować.

B. Jałowiecki pisze o kształtowaniu się tzw. klasy metropolitalnej [Jałowiecki, 1999: 97-98]. Cechuje ją:

- dążenie do rozwoju kariery zawodowej,
- duża zależność od pracy zawodowej,
- praca w wolnych zawodach, czy specjalnościach lub w zarządzaniu,
- duża pewność zatrudnienia,
- zatrudnienie w instytucjach międzynarodowych i globalnych firmach,
- wyższe wykształcenie i ciągłe doskonalenie się,
- dochody wyższe niż europejska średnia,
- zamieszkiwanie w wysokiej jakości mieszkaniach i willach,
- nadkonsumpcja,
- duża ruchliwość społeczna,
- ponadnarodowa i ponadpaństwowa identyfikacja,
- zróżnicowany kapitał kulturowy [Jałowiecki, 1999: 100].

Do klasy metropolitalnej należy do kilku procent mieszkańców wielkich miast. Trudno zatem mówić o jej znaczącej roli w tych społecznościach, ale jest to najbardziej specyficzna kategoria społeczna we współczesnym posocjalistycznych metropoliach. Pozostała część klasy średniej (klasa metropolitalna jest jej częścią) rozwija się

i będzie się umacniać wraz z postępującymi procesami transformacji i globalizacji.

Proces społecznej polaryzacji w metropoliach Europy Środkowej i Wschodniej następuje analogicznie do tego, który miał miejsce wcześniej w Europie Zachodniej. Z jednej strony kształtują się profesjonalne elity, z drugiej – nowi proletariusze sfery usług, a między nimi – klasa średnia.

Restrukturyzacja gospodarki, jej poszczególnych branż czy przedsiębiorstw spowodowała problem nadwyżki siły roboczej i bezrobocia. Brak pracy, w szczególności dla ludzi o niskich kwalifikacjach oraz młodzieży wpłynął na pogorszenie się warunków bytowych tych kategorii społecznych. W wielu wielkich miastach pojawiły się enklawy ubóstwa. Przykładem mogą być tu miasta Górnego Śląska, gdzie miała miejsce restrukturyzacja górnictwa i metalurgii. Badania warunków życia przeprowadzone w konurbacji górnośląskiej pokazały, że zanik funkcji przemysłowej w niektórych miastach doprowadził do pauperyzacji znacznej części społeczności miejskich [Rakowski, 2003: 272-273].

Analogiczne badania przeprowadzone zostały w warszawskich dzielnicach Bródno i Służew. Pokazały one, że w okresie transformacji, na warunki życiowe rodzin miały wpływ takie czynniki jak:

- poziom wykształcenia,
- stan zdrowia,
- struktura rodziny,
- miejsce zamieszkania,
- uzależnienia [Rakowski, 2003: 128].

Bolesnym problemem większości wielkich posocjalistycznych miast jest wzrost patologii społecznych, w szczególności takich zjawisk jak: alkoholizm, narkomania, przestępczość, prostytutka itp., wpływ na to ma wiele czynników, wśród których m.in. należy wyróżnić:

- niski poziom życia większości społeczeństwa,

- zbyt wielką dyferencjację dochodów ludności,
- osłabienie władzy politycznej, w tym samorządowej,
- osłabienie roli policji,
- zmiany systemów wartości i „kult pieniądza”,
- konkurencję na rynku pracy i w miejscu pracy,
- duże natężenie kontaktów interpersonalnych w miastach,
- anonimowość życia w wielkim mieście,
- wysoką stopę bezrobocia.

Wśród istotnych problemów społecznych współczesnych posocjalistycznych metropolii wymienić należy trudności z dostępem do ochrony zdrowia, w szczególności ludzi najuboższych. Starzenie się społeczności wielkomiejskich powoduje zwiększone zapotrzebowanie na usługi medyczne. Rośnie liczba ludzi niepełnosprawnych, którym niezbędna jest pomoc społeczna.

W dalszym ciągu istotnym problemem wielkich posocjalistycznych miast jest niedostosowana do potrzeb mieszkańców ilość i jakość mieszkań. Dobrym przykładem są miasta Rosji. W wielu miastach europejskiej części Rosji ponad 70 % mieszkań nie ma kanalizacji. Nawet w milionowych miastach, z wyjątkiem Moskwy i Petersburga, każdy 10. mieszkaniec nie ma toalety, a każdy 5. – ciepłej wody [Kołosow, Ekiert, 2003: 55-77].

Ważnym problemem społecznym wielkich miast Europy Środkowej i Wschodniej jest niszczenie i zanieczyszczanie środowiska naturalnego. Oba regiony to terytoria o znacznej degradacji środowiska. Do najbardziej zanieczyszczonych metropolii należy zaliczyć miasta Ukrainy: Donieck, Dniepropietrowsk, Krzywy Róg, Zaporże i Mariupol.

Przedstawione wyżej społeczne problemy *sensu largo* nie wyczerpują katalogu problemów, jakie występują w wielkich miastach wschodniej części kontynentu europejskiego. Wiele z nich jest charakterystycznych dla globalizującego się współczesnego świata, otwartej i konkurencyjnej gospodarki kapitalistycznej. Niektóre

jednak ściśle związane są z procesem transformacji systemowej, jaki objął byłe państwa socjalistyczne, w tym w szczególności ich wielkie miasta.

Prezentacja współczesnych problemów społecznych wielkich miast w szerszym kontekście procesów globalizacji i transformacji systemowej jest uzasadniona, gdyż obecnie obserwuje się ich internacjonalizację i unifikację. Wobec podobnych zjawisk postępowanie decydentów także upodabnia się. Mamy do czynienia z konwergencją prowadzonej polityki, w tym także polityki społecznej.

W zglobalizowanym współczesnym świecie wielkie miasta upodobniają się do siebie, postępuje proces metropolizacji.

Przeprowadzone przez autora badania 77 wielkich posocjalistycznych miast Europy Środkowej i Wschodniej potwierdziły tę tezę. W różnym stopniu poddawane są one procesowi metropolizacji, ze wszystkimi jego politycznymi, ekonomicznymi czy społecznymi konsekwencjami.

Badanie przeprowadzono w oparciu o analizę 20 cech (wskaźników) charakteryzujących proces przemian we współczesnych posocjalistycznych wielkich miastach:

- liczbę ludności miasta centralnego,
- przyrost lub ubytek ludności w okresie transformacji,
- polityczne i ekonomiczne znaczenie miasta,
- komunikacyjną dostępność,
- znaczenie miasta jako ośrodka nauki i kultury,
- atrakcyjność turystyczną miasta,
- atrakcyjność biznesową,
- pojemność (wielkość) rynku,
- wielkość inwestycji zagranicznych,
- czystość środowiska,
- jakość i poziom życia,
- poziom przemian społecznych,

- klimat dla rozwoju miasta (biznesu, infrastruktury, nauki i kultury),
- poziom rozwoju środków masowej komunikacji i informacji,
- poziom zatrudnienia w usługach,
- poziom wymiany handlowej z zagranicą,
- klimat społeczny,
- poziom przestrzegania prawa [Sirojć, 2010: 137-138].

Wyróżnione ekonomiczne, społeczne i fizyczne wskaźniki zostały odpowiednio wyskalowane.

Badanie pokazało, iż wielkie miasta Europy Środkowej i Wschodniej są na początkowym etapie procesu metropolizacji, są to kształtujące się międzynarodowe lub regionalne metropolie. Proces kształtowania się metropolii w państwach posocjalistycznych to inaczej proces ich przystosowania się do przemian zachodzących globalnie, w szczególności w globalnej gospodarce kapitalistycznej, wchodzenia do współpracy regionalnej, dążenia do internacjonalizacji ich funkcjonowania, czyli inaczej ich otwarcia na świat ze wszystkimi konsekwencjami społecznymi z tym związanymi.

Oczywistą sprawą jest, iż rola poszczególnych miast w istotny sposób uwarunkowana jest ich potencjałem ludnościowym, analiza pokazuje jednak, iż małe ośrodki miejskie (nie zawsze spełniające ludnościowe kryterium metropolii, np. Lublana) wypełniają często funkcje metropolitalne w większym stopniu niż znacznie większe pod względem ludności ośrodki.

Badanie potwierdziło także, iż miasta o zlokalizowanej w nich monokulturze przemysłowej (porty, miasta zagłębi węglowych, miasta przemysłu włókienniczego), najbardziej ucierpiały w zachodzących przemianach transformacyjnych.

Ze społecznego punktu widzenia bardzo ważna jest komunikacyjna dostępność metropolii. Chodzi przede wszystkim o łatwość i częstotliwość komunikacji z innymi wielkimi skupiskami ludności oraz bliskość infrastruktury transportowej (lotnisk, autostrad,

dworców kolejowych, kanałów itp.). W badanej grupie miast najbardziej dostępne są stolice państw Europy Środkowej.

Obok funkcji ekonomicznych i politycznych, istotne znaczenie w rozwoju wielkich miast odgrywają funkcje ośrodków kultury i nauki. To w nich znajduje się średnio kilka razy więcej ludzi z wyższym wykształceniem niż w najbliższym otoczeniu, to w nich uczy się najwięcej studentów, to wreszcie w nich jest najbardziej rozbudowana infrastruktura kulturalna. Obok stolic (Moskwy, Berlina, Kijowa, Warszawy, Pragi czy Budapesztu) istotną rolę odgrywają tu: Sankt - Petersburg, Kraków, Wrocław, Brno, Lipsk, Drezno, Kowno, Odessa.

Ważną cechą współczesnych metropolii jest ich atrakcyjność turystyczna. Dominują tu Praga, Kraków i Budapeszt. Głównym problemem związanym z dalszym rozwojem turystyki jest niska jakość świadczonych usług. Dlatego posocjalistyczne stolice, takie jak Moskwa, Kijów czy Warszawa, nie są tak atrakcyjne dla turystów jak metropolie Europy Zachodniej.

Rozwój turystyki może przynieść wielkim miastom Europy Środkowej i Wschodniej wiele korzyści:

- zwiększenie inwestycji w turystyczną infrastrukturę miasta,
- zwiększenie produkcji i usług przeznaczonych dla turystów,
- możliwość korzystania z infrastruktury turystycznej przez mieszkańców,
- utworzenie nowych miejsc pracy.

Bardzo ważne znaczenie w funkcjonowaniu metropolii ma wielkość rynku, w szczególności rynku pracy. Istotne znaczenie ma tu nie tylko potencjał ludzki, ale i poziom dochodów ludności. Dlatego właśnie w wielkich miastach lokalizowane są różnego rodzaju inwestycje i usługi. Stąd niższa stopa bezrobocia w metropoliach niż w ich najbliższym otoczeniu. Dlatego wielkie miasta są atrakcyjne dla biznesu. Na regiony Mazowsza, Wielkopolski i Śląska, w szczególności na ich stolice: Warszawę, Poznań, Wrocław i aglomerację

górnosląską przypadało około 60 % wszystkich inwestycji zagranicznych w Polsce [Michałków, 2003: 151].

Czynniki te sprzyjają tworzeniu nowych miejsc pracy, poprawie poziomu i jakości życia w wielkich miastach tej części Europy. Najwyższa jakość życia jest w Berlinie, a średni poziom życia w Pradze czy Warszawie zbliża się do średniego poziomu życia w Unii Europejskiej.

Na to, by wielkie miasta Europy Środkowej i Wschodniej mogły się dalej dynamicznie rozwijać, potrzebny jest odpowiedni klimat społeczny, stabilizacja polityczna, przestrzeganie zasad demokracji, przestrzeganie norm prawa, walka z korupcją.

Sumując badanie, autor dokonał klasyfikacji miast tej części kontynentu (potem umieścił je w standardowych klasyfikacjach metropolii całej Europy) według poziomu kształtowania się u nich cech metropolii. Wydzielone zostały cztery kategorie metropolii:

- metropolie kontynentalne (europejskie),
- metropolie międzynarodowe,
- metropolie regionalne, a wśród nich:
 - metropolie ponadnarodowe,
 - ukształtowane metropolie regionalne,
 - kształtujące się metropolie regionalne,
- metropolie ponadlokalne.

Metropolią kontynentalną jest Berlin, a metropoliami międzynarodowymi (mimo że nie wypełniają one wszystkich funkcji tej kategorii miast, poza Moskwą) są: Moskwa, Praga, Budapeszt i Warszawa.

Charakter ponadnarodowych metropolii regionalnych posiadają: Kijów, Sanki - Petersburg, Bukareszt, Zagrzeb, Ryga, Bratysława, Wilno, Lublana, Tallin, Lipsk, Sofia, Drezno, Kraków, Belgrad i Mińsk.

Pozostałe wielkie miasta Europy Środkowej i Wschodniej to metropolie regionalne lub ponadlokalne.

Porównanie ich rozwoju z metropoliami Europy Zachodniej pokazuje:

- cywilizacyjne opóźnienia w ich rozwoju,
- obecne ich miejsce w sieci miast kontynentu,
- niski poziom ich relacji międzynarodowych i konkurencyjności,
- poziom zachodzących przemian systemowych.

Dalsza pomyślność kształtowania się posocjalistycznych metropolii zależy od rozwiązania ich społecznych, ekonomicznych i infrastrukturalnych problemów, na charakter których w sposób bezpośredni wpływa intensywność procesów globalizacji, metropolizacji i regionalizacji.

Determinantą ich dalszego pomyślnego rozwoju w warunkach otwartej globalnej gospodarki kapitalistycznej jest przestrzeganie zasad koncepcji zrównoważonego rozwoju miasta, uwzględniającej ekonomiczne, społeczne i ekologiczne aspekty jego rozwoju.

Specyfika przekształcania się szybko rozwijających się wielkich miast Europy Środkowej i Wschodniej we współczesne metropolie polega na uwzględnianiu uniwersalnych czynników wpływających na ten proces, jak i czynników specyficznych, charakterystycznych tylko dla tej grupy miast. Najlepszym tego przykładem są największe miasta Polski.

Summary

The period of system transformation (particularly in the first decade of transformation) is time of a demographic crisis in the majority of countries of Central and Eastern Europe. It also influenced unfavourably a demographic situation in the big cities in both of these regions.

The specificity of the process of transformation of developing quickly big cities of Central and Eastern Europe into contemporary metropolises consists in both taking into account universal factors

influencing this process and also unique factors characteristic only for this group of cities. The largest cities of Poland are the best example of it.

- [1] *City Mayors: The 500 Largest European Cities*, 2008, <http://www.citymayors.com/tretures/eurocities1-5.html>
- [2] Ziemiałowicz, W., Jałowicki, B., Krajewska, M. 2004. *Polityka miejska a inwestycje zagraniczne w polskich metropoliach*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- [3] Górecka, S., Kozieł, R. 2004. *Procesy demograficzne w największych miastach Polski w okresie transformacji*, w: *Przemiany demograficzne i jakość życia ludności miast*, J. Słodczyk, D. Rajchel (red.), Opole.
- [4] Jałowicki, B. 1999. *Metropolie*, Białystok.
- [5] Kolosów, W. A., Ekiert, D. (red.). 2003. *Krupnyje goroda i wyzwania globalizacji*, Moskwa.
- [6] Michałków, I. 2003. *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce w dobie globalizacji*, WSE, Warszawa.
- [7] Rakowski, W. 2003. *Warunki życia wybranych społeczności lokalnych na początku XXI wieku*, Warszawa.
- [8] Sirojć, Z. 2010. *Socjalno – ekonomiczne problemy rozwoju krupnych miast*, Kijew.

Elżbieta Sawa-Czajka

Parytety jako kwestia polityki społecznej

Parities as a matter of social policy

Jednym z najważniejszych obszarów działalności państwa jest polityka społeczna realizowana przez różne instytucje państwowe i pozarządowe. Celami polityki społecznej są m.in.: zapewnienie równych szans rozwoju wszystkim obywateli, pokój społeczny, któremu sprzyja tolerancja wspomagająca osiągnięcie dobrobytu i stabilizacji politycznej.

Współcześnie ważną kwestią dyskursu społecznego i działań środowisk kobiecych jest problem zrównoważonego udziału kobiet w instytucjach politycznych.

Konsekwencje niewielkiej obecności kobiet w polityce są różnorodne, a jedną z najważniejszych jest brak kobiet w gremiach stanowiących prawo, które jest przecież stosowane do wszystkich grup społecznych. Nieobecność kobiecego punktu widzenia i doświadczeń w takich sprawach jak nauka, opieka społeczna, administracja prowadzi do nieuwzględniania doświadczeń znacznej części społeczeństwa - doświadczeń wynikających z codziennej pracy i pragmatyzmu żeńskiej części społeczeństwa. Prof. Małgorzata Fuszara zwraca uwagę, że w polskiej polityce kobiety nie mają na tyle silnej reprezentacji, aby ich działania mogły być skuteczne. Rezultatem tego faktu jest nieobecność kobiet podczas podejmowania kluczowych

decyzji. W związku z tym nie jest brane pod uwagę doświadczenie połowy społeczeństwa, a wszelkie rozwiązania ustawodawcze mają wadę jednostronności. Dzieje się tak zawsze, gdy reprezentacja jakiejś grupy jest niższa niż 30 procent. Grupa ta nie ma wówczas szans, na uzyskanie rzeczywistego wpływu na podejmowane decyzje [www.naukawpolsce.pap.pl/nauka/index.jsp?place=Lead07&news, 20.12.2007].

Ciekawe pytanie stawia również publicysta „Polityki” Edwin Bendyk: „Czy parlament złożony w 80 % z mężczyzn, będzie miał taką samą listę priorytetów jak parlament o wyrównanym składzie?” [Bendyk, 2010: 62].

Wydaje się, że obecna polska dyskusja na temat zwiększenia udziału kobiet w polityce trafiła na bardzo korzystny grunt. Przeobrażenia ustrojowe i obyczajowe ostatniego 20-lecia spowodowały, że problemy kobiet zaczęto traktować poważnie i postrzegać je nie tylko przez pryzmat ustawy antyaborcyjnej. Dyskusja ta ma zresztą szerszy ogólnoeuropejski kontekst. W konstytucjach lub ustawach 40 krajów istnieją zapisy o obowiązku umieszczania kobiet na listach wyborczych. Najczęściej stosowane obecnie mechanizmy wspierające udział kobiet w polityce to: gwarancja określonej ilości miejsc w organach wybieralnych, gwarancje określonej (najczęściej procentowo) ilości miejsc na listach wyborczych, określenie zasad układu list wyborczych (systemy suwakowe: kobiety i mężczyźni na przemian na listach wyborczych) [Sawa-Czajka, 2010: 171-184]. Wiele krajów pozostawiło działalność w tej sprawie partiom politycznym, których decyzje gwarantują zapewnienie kobietom miejsc na listach wyborczych. Takie rozwiązanie zastosowane przez kraje skandynawskie spowodowało rzeczywiste zrównanie udziału w polityce kobiet i mężczyzn. Jednocześnie D. Dahlerup w *Comparative Studies of Electoral Gender Quotas* uznając znaczenie skandynawskich rozwiązań jako modelowe i tak oceniane przez ruchy feministyczne zwraca uwagę, że okres dochodzenia do takiego systemu w większości krajów skandynawskich trwał ok. 80 lat. Duży wpływ na obecną sytuację miała sekularyzacja, umocnienie się partii socjaldemokratycznych, wzrost dobrobytu społecznego oraz boom edukacyjny i wkroczenie dużej ilości kobiet do biznesu w latach 60.

Sytuacja znacznego niedoreprezentowania kobiet w polityce jest podobna we wszystkich transformujących krajach Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 r. Kobiety nieczęsto uzyskują znaczące pozycje polityczne, w mniejszości zostają również deputowanymi do władz wybieralnych gdyż także w mniejszości znajdują miejsca na listach wyborczych (obecnie kobiety stoją na czele rządów m.in. w Finlandii, Słowacji, Islandii.).

Kobiety, którym udało się uzyskać wysoką pozycję polityczną jak np. Hanna Suchocka (premier w latach 1992-1993) były otaczane mężczyznami - politykami, którzy w założeniach mieli kontrolować ich działania. Tę sytuację opisuje, analizując udział kobiet w polskiej polityce po 1989 r. prof. Małgorzata Fuszara, która „wskazała m.in. na barierę awansu w postaci infantylizacji, czyli pomniejszania roli kobiet przez protekcyjne traktowanie, wyrażające się w lekceważeniu, w prawieniu pseudokomplementów, pseudoopiekuńczym obejmowaniu, pseudoprzyjacielskim pouczeniu.” [Paradowska, 2009: 13].

Jednocześnie w sondażach wyborczych najwyższą pozycję zarówno w 2005 roku jak i w 2009 uzyskiwała Jolanta Kwaśniewska, która konsekwentnie deklaruje brak zainteresowania bieżącą polityką i walką wyborczą. Ten swoisty fenomen zdaje się potwierdzać tęsknotę Polaków za kompetencją, odpowiedzialnością i przewidywalnością w polityce, ale może także nadzieją na wspomaganie Pani Prezydent przez doświadczonego dwoma kadencjami męża, co potwierdzałyby tylko wnioski prof. Fuszary.

W rankingach prezydenckich w roku 2009 pojawiało się nazwisko Jolanty Szymanek-Deresz z SLD, która uzyskała 5 % poparcie w opublikowanym 4 września 2009 r. sondażu SMG/KRC dla Faktów TVN (pokonując urzędującego wicepremiera Waldemara Pawlaka – 2%) [SMG/KRC dla Faktów TVN, 4.09.2009 r.] Lewica jednak nie wyciągnęła wniosków z tego faktu. Na konwencji 19 grudnia 2009 r., nominacje do kandydowania w wyborach prezydenckich 2010 r., uzyskał wicemarszałek Sejmu Jerzy Szmajdziński (zginął w katastrofie prezydenckiego samolotu pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r), niewątpliwie pracowity poseł choć pozbawiony

niezbędnej w takich przypadkach charyzmy. Jego notowania były niskie i z dużą dozą prawdopodobieństwa można powiedzieć, że nie odegrałyby większej roli w wyborach. Lewica, wbrew własnemu programowi politycznemu [Sawa-Czajka, 2010: 65-71], nie sięgnęła po merytorycznie świetne i doświadczone w czynnym uprawianiu polityki kobiety jak dr Jolanta Szymanek-Deresz (była szefowa Kancelarii Prezydenta Kwaśniewskiego) czy Izabela Jaruga-Nowacka (była wicepremier). Z marketingowego punktu widzenia dałoby to znacznie więcej głosów w kontekście walki o parytety oraz uczyniłoby lewicową propozycję interesującą i prawdziwie progresywną zmuszając przeciwników zarówno do wykorzystywania merytorycznych argumentów (obie Panie były bardzo doświadczonymi dyskutantkami z ogromną wiedzą) jak również byłoby jakąś niestandardową, w warunkach polskich, propozycją polityczną, której należałoby oczekiwać od lewicy.

Katastrofa prezydenckiego samolotu 10 kwietnia 2010 r. pod Smoleńskiem zmieniła zasadniczo sytuację polityczną. Prezydent wraz z 95. towarzyszącymi Mu osobami udawał się na obchody 70-lecia zbrodni katyńskiej. Lista osób, które zginęły w tej katastrofie, pokazuje jak wielką stratę poniosła klasa polityczna, kręgi kościelne, urzędy centralne, wojsko [www.interia.pl 11.04.2010].

Zasadniczym problemem, w związku z rozmiarem katastrofy było zorganizowanie życia politycznego w kraju. Na mocy Konstytucji obowiązki Prezydenta przejął Marszałek Sejmu RP (Taka sytuacja miała już miejsce w okresie międzywojennym dwukrotnie: po śmierci Prezydenta Gabriela Narutowicza zabitego w zamachu przez Elżbieszę Niewiadomskiego w grudniu 1922 r. oraz po Przewrocie majowym w maju 1926 r.). W jego kompetencjach znalazło się zorganizowanie uroczystości żałobnych, ale również podejmowanie bieżących decyzji politycznych w państwie. Wydało się, że w tej trudnej sytuacji procedury demokratyczne w pełni się sprawdziły. Okres żałoby narodowej zawiesił spory polityczne, które jednak po jej zakończeniu, szczególnie w związku z kampanią wyborczą wybuchły z poprzednią siłą. W katastrofie zginął m.in. kandydat SLD na pre-

zydenta, który już rozpoczął kampanię Jerzy Szmajdziński oraz obie wspomniane wyżej posłanki lewicy Jolanta Szymanek-Deresz i Izabela Jaruga-Nowacka. Zginęli także prominentni posłowie PiS wśród których były Grażyna Gęsicka i Aleksandra Natali-Świat.

W wyborach prezydenckich 2010 r. nadspodziewanie dobry wynik uzyskał kolejny kandydat lewicy, przewodniczący partii, który niejako musiał kandydować w tych nieoczekiwanych okolicznościach. Grzegorz Napieralski w pierwszej turze wyborów uzyskał 13,6 % głosów głównie dzięki niestandardowej kampanii oraz dużej pracowitości własnej i sztabu wyborczego pomimo stosunkowo niesprzyjającej koniunktury i sytuacji, w której liczyli się tylko dwaj główni kandydaci: Jarosław Kaczyński i Bronisław Komorowski, który zwyciężył w drugiej turze wyborów prezydenckich w lipcu 2010 r.

W ciągu ponad 20 lat transformacji ustrojowej powstało wiele grup i organizacji artykułujących interesy kobiet [Sawa-Czajka, 1994: 175-183]. Ciekawą inicjatywą jest utworzenie z inicjatywy Manueli Gretkowskiej przed wyborami w 2007 r Partii Kobiet (o kulisach związanych z tworzeniem partii patrz: [Gretkowska, 2008]).

W preambule statutu Partii sformułowano przesłanki jej powstania : „My, kobiety mieszkające w Polsce, coraz bardziej zdajemy sobie sprawę z faktu, że to jak jesteśmy traktowane w demokratycznym państwie, nie jest naszym losem, ale wyborem. Możemy więc zmienić swoje życie na lepsze. Uczestnicząc w życiu publicznym chcemy także uczestniczyć w politycznym i mieć udział w rządzeniu Polską. Pragniemy, żeby głos kobiet był brany pod uwagę przy tworzeniu i realizowaniu prawa. Na podstawie dotychczasowych, kilkunastoletnich doświadczeń polskiej demokracji uważamy, że najbardziej skuteczną metodą do realizacji tych zamierzeń jest stworzenie politycznej siły nacisku czyli partii. Tylko w ten sposób nauczymy się realnego uczestnictwa w polityce. Płacąc podatki, głosując w wyborach samorządowych i parlamentarnych wpływamy pośrednio na kształtowanie Polski. Reprezentując siebie w parlamencie, dzięki Partii Kobiet będziemy mieć bezpośredni wpływ na zmiany zachodzące w kraju,

zwłaszcza te dotyczące kobiet. Jesteśmy zdania, że dotychczas istniejące partie korzystały z udziału kobiet w wyborach, nie realizując przedwyborczych obietnic mogących poprawić sytuację kobiet. Nie chcemy dłużej godzić się z pomijaniem naszych aspiracji i manipulowaniem naszymi prawami. Chcemy zagwarantować sobie równość szans z mężczyznami w sferze zawodowej, publicznej i politycznej. Potrzeby kobiet ze względu na rodzenie i wychowywanie dzieci wymagają szczególnego traktowania w wielu sferach, szczególnie w socjalnej i zdrowotnej. Dlatego chcemy stworzyć partię interesów i potrzeb, a nie partię ideologiczną. Wierzymy, że w nowoczesnej Europie takie partie jak nasza realizując swoje cele mogą również spowodować i przyspieszyć konieczne reformy, dostosowujące Polskę do standardów obowiązujących w Unii Europejskiej” [<http://www.polskajestkobieta.org/index.php>, 05.02.2007 r.].

Niewątpliwym brakiem programowym partii jest nieobecność szerszej koncepcji politycznej obejmującej całościowo problemy kraju. Z drugiej jednak strony Partia Kobiet kompleksowo odnosi się właśnie do problemów kobiet i w tym elektoracie upatruje swoich wyborców. Ponadto w programie wyborczym Partii Kobiet z 2007 r. brak było pustych obietnic, które charakteryzują kampanie wyborcze w ogóle powodując, że stają się pewnego rodzaju konkursem skuteczności PR.

W wyborach 21 października 2007 r. Partia Kobiet zarejestrowała kandydatów w 7 z 41 okręgów, w skali kraju uzyskała wynik 0.28 %. [<http://www.tvn24.pl/12690,1628686,0,1,polska-to-nie-kobieta-to-zapijaczony--nieudolny-facet-z-depresja,wiadomosc.html>, 1.08.2010 r].

Powyborczą działalność Partii Kobiet trudno określić jako intensywną choć w dużych ośrodkach miejskich jest aktywna. W Warszawie organizowane są spotkania i wykłady poświęcone problematyce kobiecej, a na aktualizowanych stronach internetowych Partii pojawiają się komentarze członków i sympatyków. Partia aktywnie uczestniczyła w kampanii na rzecz parytetów. Interesującą inicjatywą była próba zawarcia porozumienia z partią Pawła Piskorskiego Stronnictwem Demokratycznym w czasie II zjazdu Partii Kobiet w lutym 2009 r. W spotkaniu brali udział także An-

drzej Olechowski i Grzegorz Napieralski. Nie doszło wówczas do sformalizowania współpracy przedwyborczej z SD choć zwolenniczką takiego porozumienia była m.in. założycielka partii Manuela Gretkowska. W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 r. Partia Kobiet nie zarejestrowała własnej listy, natomiast wsparła polityków podzielających poglądy członkiń: Joannę Senyszyn (SLD), Danutę Hubner (startującą tym razem z list PO), Dariusza Szweda (Zieloni 2004), a nawet reprezentującego PiS Macieja Kopcia. „Kopec jest byłym zachodniopomorskim kuratorem oświaty. (...) Fakt, że popieramy kandydata PiS najlepiej świadczy o tym, że nie liczy się dla nas szyld polityczny, a kompetencje – komentuje Anna Kornacka” (z Partii Kobiet – przyp. aut.) [<http://www.zieloni2004.pl/art-3343.htm>, 1.08.2010 r.]. W pierwszej turze wyborów prezydenckich 2010 roku Partia Kobiet poparła Grzegorza Napieralskiego. Na stronie www Partii czytamy następujące uzasadnienie udzielonego poparcia:

„To jedyny kandydat, który w swoim programie wyborczym zwrócił uwagę na problematykę dyskryminacji kobiet i nierówność społeczną niezgodną z art. 33 Konstytucji RP. Zapowiedział wyjście z inicjatywą ustawodawczą wprowadzającą parytety na listach wyborczych, nowelizację tzw. ustawy antyaborcyjnej i prowadzenie realnej polityki prorodzinnej i prospołecznej, w tym Narodowy Program Budowy Żłobków i Przedszkoli. Przewodniczącemu Napieralskiemu nieobce jest również pojęcie gender, zamierza promować perspektywę feministyczną w swoich kierunkach strategii politycznej, jako przyszły prezydent RP. W obliczu dominacji sił konserwatywnych i neoliberalnych w naszym kraju oddajemy swój głos na kandydata Sojuszu Lewicy Demokratycznej, który zwraca szczególną uwagę na rolę kobiet w życiu społecznym i politycznym” [<http://www.polskajestkobieta.org/index.php>, 23.01.2011]. Wydaje się, że efektem coraz aktywniejszych działań ugrupowań kobiecych w Polsce jest poważna dyskusja o parytecie w polityce. Jak pisze publicysta „Polityki” Edwin Bendyk: „Parytet pierwotnie wyrażał ideę sprawiedliwości społecznej i wyrównywania szans. Choć ta idea nie straciła ważności, dziś idzie o rzecz wykraczającą daleko poza kwestie emancypacji i równego statusu. Istotę pro-

blemu wyraził dosadnie Reihan Salam, amerykański konserwatywny komentator w słynnym eseju „Koniec Maczo” [Bendyk, 2010: 62].

Na zorganizowanym w czerwcu 2009 r. Kongresie Kobiet wśród głównych postulatów znalazły się parytety i parytety z systemem suwakowym na listach wyborczych.

Inicjatywa środowisk kobiecych dotycząca wprowadzenia parytetów wyborczych dla kobiet spowodowała dyskusję o potrzebie takiego wsparcia polaryzując także środowiska kobiece [www.parytety.pl, 18.12.2010].

Wybitny polski konstytucjonalista prof. P. Winczorek analizując konsekwencje wprowadzenia parytetów zauważał: „wprowadzenie parytetu na listach kandydatów (a może to dotyczyć jedynie tych wyborów, które przeprowadzane są w okręgach wielomandatowych) nie jest równoznaczne z zagwarantowaniem obecności jakiegoś z góry przewidzianego odsetka kobiet w składzie wybieranych organów władzy. To, ile kobiet, a ilu mężczyzn znajdzie się w Sejmie czy radach samorządowych, zależy będzie od przebiegu kampanii wyborczej i woli obywateli. W tym znaczeniu parytet nie zagraża wolności wyborów.” [Winczorek, 2010: 32] Zdaniem Prof. Piotra Winczorka parytety nie łamią zasady równości płci gwarantowanej przez Konstytucję RP, w art. 33 stanowiącym, że kobieta i mężczyzna „mają w szczególności równe prawo (...) do zajmowania stanowisk i pełnienia funkcji”. (...) Zasada równości jest łamana przez tych, od których zależy układanie list kandydatów wyborach powszechnych. Liczba kandydatek jest od zawsze na tych listach mniejsza niż kandydatów, szczególnie, gdy uwzględni się proporcje obu płci we współczesnym społeczeństwie polskim.” [Winczorek, 2010: 32]. W opinii Profesora parytety nie są jednostronnym uprzywilejowaniem a akcją afirmatywną znaną i stosowaną w systemach politycznych w przypadku istnienia nierówności faktycznej kontrastującej z równością formalną, a taką sytuację mamy w Polsce. Podobną zasadę zastosowano, aby wyrównać szanse wyborcze mniejszości niemieckiej, co nie budzi zastrzeżeń konstytucjonalistów [Winczorek, 2010: 32]. Zdaniem Profesora Winczorka należy: „uchwalić ustawę o parytetach, być może z niższym progiem lub progami zróżnicowanymi w zależ-

ności od rodzajów wyborów, zobaczyć jak one funkcjonują w ciągu 2-3 kadencji Sejmu i rad samorządowych, Jeśli okaże się, że liczba kandydatek na listach znacząco wzrasta i utrwała się obyczaj częstego ich wysuwania przez komitety wyborcze, to ustawę należy uchylić jako tę, która z powodzeniem zmieniła naszą rzeczywistość polityczną. Ustawowego parytetu nie można traktować bowiem jako rozwiązanie trwałe i optymalne, ale przez jakiś czas konieczne.” [Winczorek, 2010: 32].

Liderzy partii politycznych, wśród których jest sniewiele kobiet (w listopadzie 2010 r. wykluczone z PiS posłanki Joanna Kluzik-Rostkowska i Elżbieta Jakubiak przystąpiły do rejestracji stowarzyszenia „Polska jest najważniejsza”. Udało im się również zorganizować w Sejmie klub parlamentarny pod tą samą nazwa, na którego czele stanęła Joanna Kluzik-Rostkowska. Zdaniem analityków jest to pierwszy krok do powstania partii politycznej). niejednoznacznie wypowiedali się na ten temat częściowo zapewne w obawie, aby nie zniechęcać kobiecego elektoratu neagatywnym stosunkiem do tych postulatów. Wydaje się również, że mężczyźni-politycy niechętnie widzą kobiety w równej ilości na listach wyborczych pomimo ewidentnych sukcesów wyborczych kobiet. W czasie wyborów do Parlamentu Europejskiego w 2009 r. znaczący wynik dla Platformy Obywatelskiej (drugi w skali kraju) uzyskała Danuta Hubner. Znakomicie walczyła lokalna liderka Platformy Obywatelskiej na Podkarpaciu Elżbieta Łukaciewicz, która pokonała wspieranego przez kierownictwo partii Mariana Krzaklewskiego (były przewodniczący NSZZ „Solidarność”, lider Akcji Wyborczej „Solidarność”, która wygrała wybory parlamentarne i rządziła w latach 1997-2001). Bardzo dobry wynik w Małopolsce uzyskała Joanna Senyszyn z Sojuszu Lewicy Demokratycznej, która w regionie pokonała miejscowego lidera Prawa i Sprawiedliwości Zbigniewa Ziobro (Ziobro uzyskał lepszy wynik ogólny dzięki głosom uzyskanym w Krakowie). Sukces Joanny Senyszyn jest tym bardziej godny podkreślenia, że startowała w okręgu konserwatywnym i raczej niechętnym lewicy. W jej zapowiedziach powyborczych znajduje się ciekawa, choć nienowa, koncepcja zorganizowania akademii *Polka Potrafi*. Joanna Senyszyn mówi: „Chcemy uświada-

miać kobiety, jakie mają prawa, jak mają się promować, ale też dobrze ubrać i dbać o siebie [Dąbrowska, 2009: 17]. Jednakże eurodeputowana jak dotąd, a minął już ponad rok od eurowyborów, nie wprowadziła w życie swojego pomysłu.

Przedstawicielki Kongresu Kobiet zostały przyjęte 17 sierpnia 2009 r. przez Metropolitę Warszawskiego abp. Nycza, który w zasadzie poparł postulaty kobiet, co do zwiększenia ich roli w kraju dystansując się jednocześnie od poparcia jednoznacznie politycznych żądań [www.kobiety.pl, 18.08.2009].

Postulaty parytetu i systemu kwotowego podejmowane były wcześniej przez środowiska kobiece. Już w czasie przygotowań do Konferencji Kobiet w Pekinie w 1995 r. poruszano ten temat. W przygotowaniu, pod kierunkiem ówczesnej Pełnomocnik Rządu ds. Kobiet i Rodziny Barbary Blidy, stanowiska rządowego na tę konferencję brały udział różne środowiska kobiece. Raport, który opublikowano w sierpniu 1995 roku składał się z następujących części: ochrona prawna kobiet, dostęp do władzy, praca kobiet, edukacja, zdrowie kobiet, przemoc wobec kobiet [*Raport na IV Światową Konferencję Narodów Zjednoczonych w Sprawach Kobiet – Pekin 1995*, 1995] (autorka miała zaszczyć uczestniczyć w przygotowaniu Raportu). W Podsumowaniu części dotyczącej udziału kobiet w polityce jako wskazania do dalszych działań umieszczono następujące postulaty: „Pożądane jest utworzenie mechanizmów zachęcających partie polityczne do umieszczania kobiet na listach kandydatów. Dających im szansę znalezienia się w gronie osób wybieranych w wyborach parlamentarnych i samorządowych (powszechnie stosowaną praktyką jest umieszczanie kobiet na odległych miejscach). Pojawiają się głosy o potrzebie utworzenia specjalnych funduszy, które partie promujące kobiety powinny uzyskiwać. Pogląd ten jest wszakże kontrowersyjny, podobnie jak propozycja wprowadzenia systemu kwotowego, ze względu na złe doświadczenia w okresie poprzednim idea systemu kwotowego jest jednak coraz częściej rozważana jako sposób wyrównywania szans kobiet i mężczyzn w życiu publicznym.”

[*Raport na IV Światową Konferencję Narodów Zjednoczonych w Sprawach Kobiet – Pekin 1995, 1995*].

Konferencja Pekińska ONZ w 1995 r. poświęcona kobietom była niezmiernie istotna z punktu widzenia praw kobiet. Przyjęta przez 189 państw Platforma działania zakładała, że równość pomiędzy płciami i sprawiedliwe relacje między nimi są podstawowymi warunkami zrównoważonego społecznie rozwoju. Zobowiązywała również państwa do prowadzenia polityki na rzecz kobiet. Jednakże ten właśnie postulat, zwłaszcza w krajach, gdzie władzę sprawowały rządy konserwatywne był i jest do zrealizowania nad wyraz trudny lub wręcz niewykonalny. Także w państwach postkomunistycznych, które dokonywały trudnej transformacji ustrojowej polityka równości płci „nigdy nie była priorytetem i przegrała z reformami gospodarczymi” [Unmüßig, 2008: 9] koniecznymi dla modernizacji systemu politycznego.

Pekińska Platforma działania wprowadzała także pojęcie gender czyli płci społeczno-kulturowej do działań politycznych. „Dzięki temu w dokumencie międzynarodowym, przyjętym podczas konferencji, znalazł się zapis uznający, że role płciowe mają znaczenie w sferze społecznej, politycznej, ekonomicznej i kulturowej, choć różnie to wygląda w różnych społeczeństwach. Ze względu na przemiany zachodzące we współczesnych społeczeństwach role płciowe ulegają nieustannym przeobrażeniom i zmianom.” [Unmüßig, 2008: 10]

Milenijne cele rozwojowe ONZ w kilku punktach odnoszą się do tych problemów i zakładają działania społeczności międzynarodowej w sprawie promocji równości płci i równouprawnienia kobiet poprzez wyeliminowanie różnic między płciami w dostępie do edukacji podstawowej (do roku 2005) i na wszystkich szczeblach edukacji (do 2015 r.) [<http://www.poznajmyonz.pl/index.php?document=40>, 17.01.2011].

Polityka jest w ogóle najważniejszym obszarem, w którym widoczne są zaniedbania równej reprezentacji obu płci. Promowanie równości płci i zwiększenie liczby miejsc zajmowanych przez kobiety w narodowych

parlamentach stanowi jeden z celów UE, a zwiększenie partycypacji politycznej kobiet jest celem długoterminowym.

Komisja Europejska zaleca kobietom wykorzystanie wyborów do Parlamentu Europejskiego, aby zaistnieć w znacznie większym stopniu w życiu politycznym. Parlament Europejski zakłada, że kobiety powinny stanowić przynajmniej jedną trzecią deputowanych i proponuje, aby Komisja sponsorowała kampanię, która będzie zachęcać kobiety do startowania w wyborach [Sycz, 2005: 57-60]. Komisja Europejska propaguje także równość płci we własnych szeregach. Polega to na przestrzeganiu parytetów wśród zatrudnianych pracowników

Prorównościowy mechanizm zastosowano również w wyborach władz UE w 2009 r. Ministrem spraw zagranicznych UE została Brytyjka Catherine Ashton dotąd skutecznie zajmująca się polityką handlową Unii. Do jej obecnych obowiązków należy zorganizowanie sieci ambasad unijnych oraz wypracowanie zasad wspólnej polityki zagranicznej UE [Czerny, 2010: 66-67].

Równość płci znajduje odzwierciedlenie w dokumentach UE (m.in. Traktat Amsterdamski, Mapa drogowa na rzecz równości płci na lata 2006-2010) [Rochon, Grzybek, 2008: 6]. Należy także uwzględnić tę perspektywę w dokumentach starań o fundusze UE. Celem jest nie tylko walka z dyskryminacją kobiet, ale przede wszystkim działania na rzecz równości obu płci. W wydanym przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej poradniku dotyczącym EFS czytamy: „W projektach współfinansowanych z funduszy strukturalnych mamy okazję zwiększyć dostęp zarówno kobiet jak i mężczyzn do zawodów i sektorów zatrudnienia zdominowanych przez przedstawicieli jednej płci oraz promować inicjatywy na rzecz godzenia życia zawodowego z życiem rodzinnym” [*Praktyczny poradnik w zakresie równego traktowania kobiet i mężczyzn w funduszach strukturalnych* (materiały w posiadaniu autorki), s. 7].

Dziesięć lat po pekińskiej Konferencji ONZ w sprawach kobiet, w styczniu 2005 roku w Rydze odbyła się konferencja „Mass media i (re)dystrybucja władzy”. Konferencja była częścią unijnego projektu na

lata 2001-2005 realizowanego w ramach Wspólnotowej Ramowej Strategii Równości Płci. Zaprezentowane wyniki badań, niezależnie którego z krajów dotyczyły: Danii, Estonii, Litwy czy Włoch, wskazywały na stereotypowe postrzeganie kobiet w polityce oraz to, że muszą się one liczyć z oceną nie tylko ich merytorycznych kompetencji, ale także wyglądu czy sposobu radzenia sobie z godzeniem pracy/działalności i obowiązków domowych. Mężczyźni natomiast zawsze są oceniani wyłącznie „za pracę” i nikomu nie przychodzi do głowy zastanawianie się nad obowiązkami domowymi mężczyzn. Istnienie tego typu stereotypów potwierdzają badania przeprowadzone w 25 krajach europejskich [Wojteczek, 2005].

Plan działań Unii Europejskiej na lata 2006-2010 zapowiadał intensyfikację pracy na rzecz zwiększania udziału kobiet w polityce. Szczególną rolę Komisji Europejskiej jest m.in. wspomaganie w tworzeniu sieci kontaktów środowisk kobiecych i wymiany doświadczeń pomiędzy kobietami, które osiągnęły wysokie stanowiska we władzach krajów UE. Duży nacisk położono także na wspieranie startu kobiet w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 r. Ponadto, w przewidywaniu kolejnego rozszerzenia, zażądano od władz nowo wstępujących krajów przestrzegania zasad równości płci, co ustanowiono jednym z elementów „oceny zdolności do członkostwa państw kandydujących.” [Barburska, 2007: 109].

Od 2005 r. działa również grupa komisarzy nadzorująca przestrzeganie zasad równości płci we Wspólnocie [Barburska, 2007: 110]. W 2007 r. w Wilnie powołany został Europejski Instytut Równości Płci promujący w państwach członkowskich i wspomagających działania prorównościowe. Zasadą działań podejmowanych przez Komisję Europejską jest doprowadzenie do tego, aby w instytucjach władzy kobiety były znacznie lepiej, niż dotąd, reprezentowane.

Podczas polskich wyborów parlamentarnych w 2005 r. Ośrodek Informacji Środowisk Kobietych „Ośka” przeanalizował listy wyborcze do Sejmu. Było na nich 2645 kobiet tj. 24,4 % wszystkich kandydatów. Na listach do Senatu było ok. 15 % kobiet.

Tab. 1 Kobiety na listach wyborczych w 2005 r. (w procentach)

Nazwa listy wyborczej	Udział kobiet (%)
Stronnictwo Pracy	43
Ogólnopolska Koalicja Obywatelska	37,5
Inicjatywa dla RP	35
Polska Partia Narodowa	32,4
Supl.	30
SLD	27
Partia Demokratyczna	25
Samoobrona RP	23
Prawo i Sprawiedliwość	21
Platforma Obywatelska	21
Liga Polskich Rodzin	19,5
Polskie Stronnictwo Ludowe	18

Źródło: www.oska.pl, 08.07.2008 r.

Najwięcej kobiet startowało z list małych ugrupowań: Stronnictwa Pracy – ok. 43 %, Ogólnopolskiej Koalicji Obywatelskiej - 37,5%, Inicjatywy dla RP -35%, Polskiej Partii Narodowej -32,4%. Większe ugrupowania, posiadające realne szanse dostania się do Sejmu, zarezerwowały dla kobiet od 30 % do 18 % miejsc na listach wyborczych [www.oska.pl, 08.07.2008 r.].

Jak wynika z danych Państwowej Komisji Wyborczej liczba kandydatów w wyborach do Sejmu w 2007 r. wynosiła 6187 osób, w tym 1428 kobiet (23 %) i 4759 mężczyzn (76,92 %). Stanowi to liczbę porównywalną z wyborami z 2005 r., choć należy zauważyć lekko spadkową tendencję liczby ogólnej. Interesująco przedstawiała się również liczba kandydatów w podziale na grupy wiekowe. Ilustruje to tabela nr 2 opracowana na podstawie danych dostępnych na stronach internetowych Państwowej Komisji Wyborczej.

Tab. 2 Liczba kandydatów do Sejmu w wyborach 21 października 2007 r.**w przedziałach wiekowych**

WIEK	KANDYDACI	% OGÓŁEM	LICZBA Kobiet	% K.	LICZBA MĘŻCZYŹN	% M.
21-29	867	14,16	261	4,22	615	9,94
30-39	1190	19,23	265	4,28	925	14,95
40-49	1624	26,25	358	5,79	1266	20,46
50-59	1907	30,82	437	7,06	1470	23,76
60-69	524	8,47	98	1,58	426	6,89
70 i ponad	66	1,07	9	0,15	57	0,92
Ogół- em	6187	100,00	1428	23,08	4759	76,92

Źródło: <http://wybory2007.pkw.gov.pl/SJM/PL/KOMITETY/dsp.htm>,
30.07.2008

Z przedstawionych danych wynika, że we wszystkich grupach wiekowych istnieje kilkakrotna przewaga ilości kandydujących mężczyzn nad kobietami. Zbliżona reprezentacja obu płci była jedynie w grupie wiekowej powyżej 70, ale w liczbach bezwzględnych obie płcie były nader skąpo reprezentowane w tej grupie wiekowej – łącznie 66 osób – 1,07% ogólnej liczby kandydujących. Największa różnica – 16,7 % była w grupie wiekowej 50-59 lat, do której należało najwięcej kandydatów aż 30,82 % [www.pkw.gov.pl, 25.10.2010 r.].

Przyczyny niewielkiej obecności kobiet na scenie politycznej w porównaniu do ich liczby w społeczeństwie Polski, zdaniem autorki, są następujące:

- ukształtowany historycznie stereotyp kobiety nie interesującej się polityką,

- brak zachęt do działalności politycznej motywowany niską oceną polityków i ich pracy,
- brak wiary w możliwość dokonywania realnych zmian poprzez działalność polityczną,
- jawna lub ukryta dyskryminacja kobiet w procesie przygotowywania list wyborczych.

Niewielka ilość kobiet kandydujących w wyborach przekłada się na ich niewielki udział w Sejmie i Senacie po 1989 r.

Tab. 3 Kobiety w Sejmie RP (udział procentowy)

Kadencja	Lata	Udział kobiet w ogólnej liczbie posłów (%)
X	1989-1991	13
I	1991-1993	10
II	1993-1997	13
III	1997-2001	13
IV	2001-2005	20,7
V	2005-2007	20,44
VI	od 2007	20,43

Źródło: www.pkw.gov.pl, 28.08.2008

Niezmiernie ważnym elementem, wręcz decydującym o obecności kobiet w Sejmie, jest miejsce na liście wyborczej. Konstrukcja obecnej ordynacji wyborczej, a szczególnie przyjęcie zasad wyliczania proporcji wg metody d'Hondta premiuje wyższe miejsca na listach wyborczych. Ustalanie wyników wyborów za pomocą tej metody polega na dzieleniu liczby oddanych na poszczególne listy głosów przez kolejne liczby: 1;2;3.. aż z w ten sposób uzyskanych ilorazów da się ustalić tyle kolejno największych liczb ile jest miejsc w danym okręgu wyborczym. Realne szanse wejścia do Sejmu mają więc osoby z pierwszych miejsc list wyborczych.

Kryteria kwalifikowania kandydatów na listy wyborcze są wynikiem różnych decyzji wewnątrz partii i komitetów wyborczych. Często są dalekie od merytorycznych ocen kandydatów. Nierzadko zaś to kompromisy pomiędzy różnymi naciskami i niejednoznacznymi kryteriami, których partie nie ujawniają.

Kwestia tempa dochodzenia do równości politycznej reprezentacji kobiet i mężczyzn bywa także problemem dyskutowanym z przedstawicielami Kościoła Rzymskokatolickiego. Ewolucyjną drogę osiągania parytetów w Polsce proponował abp lubelski Józef Życiński, którego zdaniem kościół i feministki mogą współpracować w rozwiązywaniu różnych problemów. „Trzeba (...) szukać działań pośrednich, długofalowych, odpowiadając na potrzeby i oczekiwania różnych grup kobiet: dziewczyn, które szukają dla siebie miejsca w przestrzeni publicznej, ale też starszych pań, które z racji wieku zostały odsunięte na społeczny margines, a one jeszcze bardzo chciałyby być aktywne, czy kasjerek z supermarketów, które za 900 zł. miesięcznie muszą utrzymać rodzinę. To są prawdziwe problemy. Którymi mogą wspólnie zająć się księża i feministki.” [*Kiedy wybije godzina kobiet w kościele?*, 2009: 20] Pytany o stosunek do wprowadzenia parytetów abp odpowiedział: „(...) tradycyjnych, patriarchalnych środowisk w Polsce jest wiele. Administracyjne wprowadzenie parytetu nic nie zmieni w postawach ludzi” [*Kiedy wybije godzina kobiet w kościele?*, 2009: 20]. W ocenie abp parytety „to najprostsza metoda uciszenia męskich sumień. Wprowadzimy parytet i odetchniemy z ulgą, że zrobiliśmy to, co do nas należało. A dalej kobiety niech sobie same radzą. Tyle, że w wielu środowiskach parytety będą tylko na plakatach. Trzeba zmienić mentalność” [*Kiedy wybije godzina kobiet w kościele?*, 2009: 20].

Tezę tę wydaje się potwierdzać stosunkowo niewielki udział kobiet wśród kandydatów na listach wyborczych w wyborach samorządowych w listopadzie 2010 r.: „Na listach PO i PiS do samorządów jest niewiele więcej kobiet niż cztery lata temu. Trochę lepiej jest w SLD. Jednak i tu kobiety skarżą się, że były spychane przez mężczyzn na gorsze miejsca - pisze „Gazeta Wyborcza”. Partie tłumaczą się, że parytet wprowadzą do-

piero w przyszłorocznych wyborach parlamentarnych. Na listach PO jest 31,4 proc. kobiet, PiS 30 proc., a PSL 27,5. Przoduje SLD z 40 proc. udziałem płci pięknej na swych listach wyborczych." [[http://fakty.interia.pl / raport / wybory-samorzadowe/news/malo-kobiet-na-listach-wyborczych](http://fakty.interia.pl/raport/wybory-samorzadowe/news/malo-kobiet-na-listach-wyborczych), 1553126, 4.11.2010], [Brodzińska, 2008].

W wyborach samorządowych z Partii Kobiet wystartowały 82 kandydatki i 2 kandydatów w siedmiu województwach: śląskim, małopolskim, dolnośląskim, łódzkim, zachodniopomorskim, kujawsko-pomorskim i mazowieckim. Kandydaci startowali z list SLD oraz z list obywatelskich [www.oska.org, 17.01.2011].

3 grudnia 2010 r. Sejm uchwalił nowelizację kodeksu wyborczego wprowadzającą m.in. 35% kwoty dla kobiet i mężczyzn na listach wyborczych. Listy nie spełniające tych wymagań nie będą mogły być zarejestrowane. Jednocześnie nie znalazło uznania wprowadzenie naprzemiennego układania list wyborczych (system suwakowy). System kwotowy będzie zastosowany najwcześniej w najbliższych wyborach parlamentarnych w 2011 [<http://www.gover.pl/news/szczegoly/guid/nowy-kodeks-wyborczy-35-proc-parytet-uchwalony/>, 7.12.2010].

Wydaje się, że w obecnej sytuacji politycznej osiągnięto maksimum kompromisu. Wprawdzie 35 % to kwota daleka od parytetu (50/50), ale może wpłynąć na zwiększenie ilości kobiet w polityce. Z badań socjologicznych dotyczących ocen udziału kobiet w działalności politycznej wyraźnie wynika, że istnieje społeczne oczekiwanie na kobiety w polityce. Według danych CEBOS z lat 1992 i 2006 wzrosły liczby respondentów opowiadających się za zwiększeniem ilości kobiet: w rządzie odpowiednio z 41 % do 50 %. Zwiększenia ilości kobiet w partiach politycznych oczekiwało odpowiednio w 1992 r. – 27 %, w 2006 r. – 45 % respondentów [Piotrewicz, Małkowska, 2009: 25-26].

Summary

The article concerns problems of equal representation of women and men in Polish political life. Examines the process leading up to the current quota system. The author presents the general principles apply in different countries and the UN role in supporting the process of equality.

- [1] Barburska, O. 2007. *Polityka Unii Europejskiej w zakresie zrównoważonego udziału kobiet w politycznych strukturach decyzyjnych* (cz. 2), *Studia Europejskie*, nr 4.
- [2] Bendyk, E. 2010. *Zmiana płci*, „Polityka”, nr 42.
- [3] Bendyk, E. 2010. *Zmiana płci*, „Polityka”, nr 42/2010.
- [4] Brodzińska, B. 2008. *Uwarunkowania aktywności politycznej kobiet na przykładzie Rady Miasta Torunia*, Warszawa.
- [5] Czerny, I. 2010. *Catherine Ashton. Wielka nieznana*, „Polityka”, nr 1/2.
- [6] Dąbrowska, A. 2009. *Tabory europosłów*, „Polityka”, nr 33.
- [7] Gretkowska, M. 2008. *Obywatelka*, Warszawa.
- [8] <http://fakty.interia.pl/raport/wybory-samorzadowe/news/malokobiet-na-listach-wyborczych,1553126>, 4.11.2010,
- [9] <http://www.gover.pl/news/szczegoly/guid/nowy-kodeks-wyborczy-35-proc-parytet-uchwalony/>, 7.12.2010.
- [10] <http://www.polskajestkobieta.org/index.php>, 05.02.2007 r.
- [11] <http://www.polskajestkobieta.org/index.php>, 23.01.2011.
- [12] <http://www.poznajmyon.pl/index.php?document=40>, 17.01.2011.
- [13] <http://www.tvn24.pl/12690,1628686,0,1,polska-to-nie-kobieta-to-zapijaczony--nieudolny-facet-z-depresja,wiadomosc.html>, 1.08.2010 r.
- [14] <http://www.zieloni2004.pl/art-3343.htm>, 1.08.2010 r.
- [15] *Kiedy wybije godzina kobiet w kościele?*, „Gazeta Wyborcza” z 19.10.2009 r.
- [16] Paradowska, J. 2009. *Panie proszą panów*, „Polityka”, nr 33 z 15.08.2009.
- [17] Piotrewicz, E. Małkowska, K. 2009. *Wizerunek polityczny kobiet-polityków w kampanii parlamentarnej w Polsce w 2007 r.*, (W:) J. Marszałek-Kawa (red.), *Kampanie wyborcze – studium przypadku*, Toruń.
- [18] *Praktyczny poradnik w zakresie równego traktowania kobiet i mężczyzn w funduszach strukturalnych* (materiały w posiadaniu autorki).
- [19] *Raport na IV Światową Konferencję Narodów Zjednoczonych w Sprawach Kobiet – Pekin 1995*, Warszawa 1995,

- [20] Rochon, A., Grzybek, A. 2008. *Gender mainstreaming. Jak skutecznie wykorzystać jego polityczny potencjał?*, Warszawa.
- [21] Sawa-Czajka, E. 1994. *Organizacje kobiece w Polsce w procesie transformacji systemu politycznego (1989-1993)* (W:) *Annales UMCS*, vol. 14, sectio KK.
- [22] Sawa-Czajka, E. 2010. *Kobiety w polityce – perspektywa międzynarodowa*, (W:) J. Włodowski, E. Sawa-Czajka (red.), *Współczesna maska Meduzy*, Toruń.
- [23] Sawa-Czajka, E. 2010. *System polityczny RP 1989-2010 (wybrane problemy)*, Krasnystaw.
- [24] SMG/KRC dla Faktów TVN, 4.09.2009 r.
- [25] Sycz, S. 2005. *Polityka Unii Europejskiej w zakresie równości kobiet i mężczyzn – rozwiązania prawne i instytucjonalne*, „Teraźniejszość, Człowiek, Edukacja”, nr 2.
- [26] Unmüßig, B. 2008. *Gender mainstreaming. Co zostało z radykalizmu koncepcji dziesięć lat po Pekinie?* (W:) *Gender mainstreaming. Jak skutecznie wykorzystać jego polityczny potencjał?*, Warszawa.
- [27] Winczorek, P. 2010. *Uchwalić i uchylić*, „Polityka”, nr 11.
- [28] Wojteczek, J. 2005. *Płeć ma znaczenie w polityce*, www.wiadomości.wp, 17.01.2005 r.
- [29] www.interia.pl, 11.04.2010.
- [30] www.kobiety.pl, 18.08.2009
- [31] www.naukawpolsce.pap.pl/nauka/index.jsp?place=Lead07&news,20.12.2007
- [32] www.oska.org, 17.01.2011.
- [33] www.oska.pl, 09.07.2008
- [34] www.parytety.pl, 18.12.2010.
- [35] www.pkw.gov.pl, 25.10.2010 r.
- [36] www.quotaproject.org, country, 23.01.2011
- [37] www.sld.org.pl, 23.01.2011,

Martin Jurašek

***Sociálna práca v kontexte penitenciárnej
a postpenitenciárnej starostlivosti***

***Social work in the context of
the penitentiary and post-penitentiary care***

Úvod

Každé historické obdobie, až po súčasnosť prechádzalo určitým dejinným vývojom, počas ktorého sa spoločnosť zdokonaľovala. Štádia vývoja spoločnosti sa prelínali a zanechali určité stopy, pričom sa stali aj súčasťou dnešnej doby. V rámci tohto vývoja môžem skonštatovať, že žiadna z etáp vývoja spoločnosti nebola bez konfliktov a nemala bezproblémový charakter. V každom období existovali jedinci, ktorí vzbudzovali najväčšiu pozornosť práve činmi, ktorých sa dopustili a v dôsledku toho ich spoločnosť odsudzovala a boli im obmedzované niektoré práva. Tieto situácie porušovania spoločenských noriem a zákonov sa riešili v každej z etáp vývoja spoločnosti vhodnou a náležitou formou, ktorú spoločnosť v danej dobe považovala za potrebnú, pričom formy prechádzali určitými štádiami vývoja. Podobne ako zločin sa vyvíjal aj systém trestov. Môžeme skonštatovať, že tresty boli a sú determinované vo všeobecnosti troma veľkými okruhmi, počnúc krvnou pomstou,

kedy za jednu obeť bolo potrestaných viacero ľudí, cez starozákonné oko za oko, zub za zub, čo znamenalo rovnaký trest pre páchatel'a vzhľadom na ujmu obeť až po dnešné chápanie restoratívnej justície, kde sa jedná o čo možno najväčšiu mieru vnútorného uzdravenia páchatel'a a obnovu narušených vzťahov, ktoré spôsobil trestný čin. Trest odňatia slobody tak, ako ho poznáme dnes neexistoval od vzniku spoločnosti, napriek tomu je tradičnou sankciou trestného práva a tvorí základ všetkých trestných systémov. V príspevku analyzujeme základné pojmy, ktoré sa spájajú so sociálnou starostlivosťou o uväznených ako aj so starostlivosťou po prepustení a poukážeme na formy výchovného pôsobenia na tých, ktorí sa vo väzení nachádzajú.

Penitenciárne zaobchádzanie a starostlivosť

Pojem starostlivosť je veľmi všeobecný pojem a zároveň špecifický, ak myslíme na formu starostlivosti o určitú skupinu osôb. Rizikovou skupinou, ktorou sa zaoberáme v tomto príspevku sú osoby, ktoré spáchaním trestného činu boli zbavené slobody a preto aj keď nechtiac boli nútené a podriadené reedukačnému a resocializačnému ovplyvňovaniu, ktoré je súčasťou penitenciárnej starostlivosti.

Pojem „penitenciárna“ je slovo latinského pôvodu a znamená týkajúci sa výkonu trestu, alebo väzenský a trestanecký. Penitenciárna starostlivosť predstavuje starostlivosť o osoby vo výkone trestu odňatia Slobody [Hroncová, Emmerová, 2004: 207]

Často sa stretávame s dvoma pojmi, a to penitenciárne zaobchádzanie a penitenciárna starostlivosť, ktoré vyvolávajú polemiku v správnosti ich používania.

Pojem „penitenciárna starostlivosť“ sa používa pri práci s obvinenými vo výkone väzby, kde sa nemôžu používať resocializačné a reedukačné prvky ovplyvňovania, na rozdiel od „penitenciárneho zaobchádzania“, ktoré sa používa u osôb vo výkone trestu odňatia

slobody, u ktorých je resocializácia a reedukácia hlavným cieľom nápravy [Fábry, 2000: 74].

Penitenciárnym zaobchádzaním sa rozumejú všetky aktivity smerujúce k plneniu výkonu trestu odňatia slobody, pričom sa prihliada na to, aby sa odsúdeným osobám neuškodilo. Preto v sebe zahŕňa napr. sociálnu starostlivosť, vzdelávanie, zamestnávanie, návštevy, korešpondenciu, psychologickú, lekársku a psychiatrickú starostlivosť, ako aj psychoterapiu a pod [Kozoň, 2006: 11].

K splneniu účelu penitenciárneho zaobchádzania s odsúdenými je dôležitá podpora a rozvoj pozitívnych osobnostných vlastností, prejavovanie úcty k iným, pozitívny vzťah k rodine a zmysel pre zodpovednosť na takej úrovni, aby sa u týchto delikventov budoval predpoklad zaradenia do občianskeho života, v ktorom by rešpektovali zákony a spoločenskú morálku a zároveň by nedochádzalo k degradácii spoločnosti [Kozoň, 2006: 12].

Postpenitenciárna starostlivosť

Bolo by naivné a nereálne si myslieť, že prepustením z výkonu trestu odňatia slobody dochádza k celkovej a pozitívnej zmene osobnosti človeka. Už v minulosti sa spoločnosť snažila riešiť túto problémovú situáciu vytvorením tzv. systému postpenitenciárnej starostlivosti, ktorá sa delí na dobrovoľnú a nútenú. Za dobrovoľnú sa považovala starostlivosť o osoby, ktoré sami z vlastného presvedčenia a záujmu vyhľadávali pomoc u kompetentných orgánov a pracovníkov štátnej správy. Nútená postpenitenciárna starostlivosť bola určená pre ťažkých recidivistov, prípadne pre občanov odsúdených za závažnú trestnú činnosť. Takáto forma postpenitenciárnej starostlivosti bola u nás praktizovaná do roku 1990 [Fábry, 2000: 299].

V súčasnosti je situácia odlišná a postpenitenciárna starostlivosť funguje na báze dobrovoľnosti. Nakoľko cieľom postpenitenciárnej starostlivosti je pripraviť jedincov po výkone trestu odňatia slobody

dy, alebo po výkone väzby na opätovné sa začlenenie do spoločnosti, považujeme za nevyhnutné vykonať jej predprípravnú formu, ktorá sa uskutočňuje vo výstupnom oddieli v ústave pre výkon trestu odňatia slobody a preto je z nášho pohľadu primárnou časťou postpenitenciárnej starostlivosti. Môžeme ju považovať za spojovací mostík penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti.

„Do výstupného oddielu sa odsúdený umiestni spravidla šesť mesiacov pred jeho očakávaným prepustením z výkonu trestu odňatia slobody. V rámci oddielu sú odsúdenému umožnené určité činnosti, ako napr. telefonovanie bez obmedzenia, realizácia kultúrnych a športových aktivít, opustenie ústavu na dvadsaťštyri hodín za účelom stretnutia sa s blízkymi osobami a pod. Podstatou tohto oddielu je poskytnúť odsúdenému praktické zručnosti a potrebné informácie, ktoré mu aspoň čiastočne pomôžu pri resocializácii.“ [Vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky, 2005].

Pred prepustením sa odsúdený poučí o právach a povinnostiach uchádzačov o zamestnanie a o tom, že je v jeho záujme, aby sa najneskôr do troch dní dostavil k sociálnemu pracovníkovi príslušnému podľa miesta trvalého bydliska prepusteného, k zamestnávateľovi, alebo na úrad práce, sociálnych vecí a rodiny [Vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky, 664/2005].

V minulosti bolo hlásenie sa prepusteného jedinca povinné, na úrade práce, do troch dní od prepustenia z výkonu trestu odňatia slobody. Zrušenie tejto povinnosti prinieslo viaceré problémy, ktoré sa dotýkajú oboch strán, či už sociálneho pracovníka, ale aj osoby prepustenej z výkonu trestu odňatia Slobody [Oláh].

Po prepustení z výkonu trestu odňatia slobody alebo výkonu väzby sa prepustený môže podrobiť komplexnej postpenitenciárnej starostlivosti. Pojem postpenitenciárna sa skladá z dvoch častí. Prvá časť výrazu pochádza z latinského výrazu poenitentia, čo znamená lútosť, pokánie, pykanie za čin a druhá časť z predložky post, ktorá

vymedzuje čas, dobu po tom, ako sa čin odpykal, vykonal, vytrpel, alebo ak páchatel' svoj čin oľutoval. Tento pojem sa v praxi používa a je spojený s dobou, kedy dochádza k prepusteniu odsúdeného z výkonu trestu odňatia slobody.

„Za postpenitenciárnu starostlivosť sa považuje pomoc spoločnosti, ktorá je poskytnutá všetkým odsúdeným, ktorí si odpykali uložený trest za trestný čin v ústave na výkon trestu odňatia slobody a ktorá je založená na dobrovoľnosti týchto osôb.“ [Vantuch, 1982: 175] Z uvedeného teda vyplýva, že táto pomoc je poskytnutá, ak o ňu prejavia osoby po výkone trestu odňatia slobody, či výkone väzby záujem.

Na základe analýzy týchto definícií sme sa pokúsili vytvoriť vlastnú definíciu postpenitenciárnej starostlivosti. Pod pojmom postpenitenciárna starostlivosť rozumieme starostlivosť o osoby prepustené z výkonu trestu odňatia slobody, ktorých resocializácia závisí od obojstrannej kooperácie kurátora a prepusteného z výkonu trestu odňatia slobody a spočíva v pomoci tých zložiek, ktoré prepustenému umožnia plnohodnotné uplatnenie v našej spoločnosti.

V rámci postpenitenciárnej starostlivosti by sme chceli poukázať na nezastupiteľnú úlohu tretieho sektoru. Jedným z takýchto zariadení v meste Prešov je Gréckokatolícka diecézna charita v Prešove, ktorá spolupracuje aj so samosprávou a výraznou mierou pomáha pri riešení problémov ľudí bez domova.

Sociálny pracovník v postpenitenciárnej starostlivosti

V najvšeobecnejšej rovine je sociálne poradenstvo *„poskytnutím rady, ktorej cieľom je zorientovanie občana formou sprostredkovania informácií o právnych možnostiach riešenia, alebo formou priamej pomoci na riešenie jeho nepriaznivej sociálnej situácie.“* [Mydlíkoá, Krupa, 2003: 136]

Práca a pôsobenie sociálneho pracovníka je rovnako dôležitá v penitenciárnej, ale aj v postpenitenciárnej starostlivosti. Spomínaný sociálny pracovník pôsobí na Úrade práce, sociálnych vecí a rodiny, na oddelení sociálno-právnej ochrany detí a sociálnej kurately a pri práci s klientmi postupuje v zmysle platných právnych predpisov, ktorými sú hlavne Zákon NR SR č. 305/2005 Z. z. o sociálno právnej ochrane detí a o sociálnej kuratele, Zákon NR SR č. 330/2007 Z. z. o registri trestov, Zákon NR SR č. 36/2005 Z. z. o rodine, ale aj Zákon č. 71/1967 Z. z. o správnom konaní.

Opatrenia sociálnej kurately dospelých sú realizované počas výkonu trestu odňatia slobody, počas výkonu väzby, ale aj po ich skončení, za podmienok, že táto osoba o pomoc pri riešení svojej nepriaznivej životnej situácie požiada.

Sociálna práca s jednotlivcom, čiže práca sociálneho kurátora s jedincom vo výkone trestu odňatia slobody je dôležitá hlavne na vytvorenie vzájomnej dôvery a následnej pomoci pri riešení ďalších problémov, s ktorými sa odsúdený po prepustení na slobodu môže stretnúť a ktoré v danom čase bude musieť riešiť. Ide o pomoc pri uľahčení návratu do rodiny, pri hľadaní bývania, alebo hľadaní si ďalšieho pracovného uplatnenia. U sociálneho pracovníka je potrebné, aby osobnosť odsúdeného spoznal už počas výkonu trestu odňatia slobody, pretože stretnutie až po výkone trestu nemusí byť dostatočne efektívne.

Ak nie je odsúdenému poskytnutá sociálna pomoc z vonkajšieho prostredia počas výkonu trestu odňatia slobody, po jeho ukončení a prepustení z výkonu trestu odňatia slobody, je veľmi malá pravdepodobnosť, že ju neskôr sám vyhladá. Preto aj výchovné pôsobenie je neskoro začínať po prepustení z výkonu trestu odňatia slobody. Človek po výkone trestu nedôveruje neznámemu prostrediu a neznámym ľuďom, ktorých často môže pokladať za nepriateľov, voči ktorým zaujíma pocit nedôvery, strachu, z čoho sa následne môže vytvárať kolobeh recidívy [Justová, 2005: 118].

Počas resocializácie v penitenciárnych podmienkach je dôležité získať dôveru delikventa, aby ďalšia spolupráca počas postpenitenciárnej resocializácie bola čo najefektívnejšia, pretože jedinec po prepustení z výkonu trestu odňatia slobody, či výkonu väzby nemá zákonnú povinnosť hlásiť sa u sociálneho pracovníka. Je len na jeho zvážení, či túto možnosť využije.

V praxi túto možnosť osoby po výkone trestu využijú hlavne z dôvodu možnosti požiadať o resocializačný príspevok [Zákon NR SR č. 305/2005]. Tento príspevok slúži na vybavenie osobných dokladov a na zabezpečenie nevyhnutných vecí osobnej potreby. V prípade, že občan po výkone trestu odňatia slobody ani v stanovenom termíne nepožiada sociálneho pracovníka o poskytnutie resocializačného príspevku, sociálny pracovník na základe oznámenia ústavu pre výkon trestu odňatia slobody alebo pre výkon väzby o prepustení občana z výkonu trestu odňatia slobody zašle tomuto občanovi ponuku na spoluprácu, v ktorej sú uvedené jednotlivé možnosti ďalšej spolupráce.

V dnešnej dobe a hlavne v našom regióne nemá sociálny pracovník veľmi veľké možnosti, aby sprostredkoval občanovi po výkone trestu odňatia slobody, či výkone väzby nástup do pracovného pomeru a tak pomohol rýchlejšiemu začleneniu týchto jedincov na pracovnom trhu, ako aj do spoločnosti. Je dosť pochopiteľné, že zamestnávateľa nezamestnajú človeka prepusteného z výkonu trestu odňatia slobody iba na odporúčanie kurátora, ktorý prepusteného vôbec, alebo len veľmi málo pozná. Takýto postoj zamestnávateľov je pri prijímaní bývalého väzňa očakávaný. Nejde tu o diskrimináciu, či predsudky, ale o reálne vnímanie a ochranu firmy a jej zamestnancov pred človekom prepusteným z výkonu trestu odňatia slobody. Nedôvera existuje na oboch stranách a preto je penitenciárna a postpenitenciárna pomoc a starostlivosť za prítomnosti sociálneho pracovníka nevyhnutná [Justová, 2005: 24].

Hlavnou úlohou sociálneho kurátora je resocializácia klienta, ktorá je súčasťou postpenitenciárnej starostlivosti. Na vypracovanie tejto úlohy v rámci resocializácie používa sociálny kurátor určité pracovné postupy, ktoré volí buď podľa zložitosti riešeného problému, alebo sa pridržiava postupov podľa všeobecne platného nariadenia.

Resocializácia pozostáva z dvoch etáp a to etapy prvého kontaktu s klientom a etapy sociálno-výchovného pôsobenia. V prípade prvého kontaktu je možné, že sa klient u kurátora hlási sám a sám taktiež požiada o poskytnutie sociálnej pomoci, alebo iný prípad, kde je príchod k sociálnemu kurátorovi podmienený súdnym rozhodnutím. Najprv je potrebné vykonať s klientom sociálnu anamnézu, ktorú sociálny kurátor zaznamenáva v pláne sociálnej práce, ktorý je súčasťou osobného spisu.

Informácie kurátor získava prostredníctvom psychogenetického rozhovoru, ktorý je veľmi dôležitý aj pri vytváraní ich vzájomného vzťahu. V druhej etape ide o cieľavedomé a vedomé úsilie, ktoré je založené na vzájomnej interakcii kurátora a prepusteného, ktorého je vhodné označovať ako klienta. Kurátor čerpá poznatky hlavne zo sociálnej pedagogiky, psychológie, sociológie, pričom nevynechá ani vlastné životné a pracovné skúsenosti [Selická, 2002: 22].

Sociálny kurátor okrem už spomínaných aktivít napomáha klientovi hlavne pri hľadaní vhodného zamestnania, pri sprostredkovaní ubytovania, začlenení do spoločnosti, poskytuje mu sociálno-výchovné a poradenské služby, finančnú podporu vo forme resocializačného príspevku a taktiež mu poskytuje psychickú podporu a vecnú pomoc.

Výchovnú a poradenskú starostlivosť zabezpečuje sociálny pracovník, či kurátor klientovi jednak v čase výkonu trestu odňatia slobody, alebo počas jeho pobytu v inom zariadení, napr. v protialkoholickom liečebnom ústave, alebo po jeho návrate z uvedených zariadení. Osobitne pred prepustením, ale aj po prepustení sociálny

pracovník pracuje s klientom, s jeho rodinou, prípadne blízkym okolím, ako aj s príslušnými inštitúciami, ktoré môže byť na pomoci zainteresované. Osobitný dôraz sa pri práci s klientom kladie na terénnu sociálnu prácu a v rámci nej, na spoluprácu s rodinou klienta.

Trest odňatia slobody

Súčasná právna úprava výkonu trestu odňatia slobody vychádza z princípov právneho štátu a odzrkadľuje postavenie človeka ako slobodného občana, ktorý v plnej miere užíva svoje ľudské a občianske práva a slobody, ktoré mu garantuje Ústava SR, ako základný zákon štátu, ako aj zákony vydané na základe týchto základných princípov, pričom iba na základe týchto zákonov je možné uložiť občanovi povinnosti alebo obmedzenia.

Úlohy súvisiace s výkonom väzby a výkonom trestu odňatia slobody plní Zbor väzenskej a justičnej stráže zriadený podľa zákona Národnej rady SR č. 4/2001 Z. z. o Zbore väzenskej a justičnej stráže, ktorý vo svojej pôsobnosti, okrem iných úloh, zabezpečuje penitencijnú starostlivosť o odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody. V jeho kompetencii je tiež zabezpečovanie činností zameraných na zamestnávanie obvinených a odsúdených.

Výkon trestu odňatia slobody veľmi citelne a po dlhšiu dobu (výnimočne až doživotne) ovplyvňuje aj základné občianske práva a slobody, zaručené Ústavou Slovenskej republiky. Odsúdený počas výkonu trestu odňatia slobody musí strpieť napr. použitie donucovacích prostriedkov, priloženie pút a pod. V zásade však platí, že sa musí rešpektovať prirodzená dôstojnosť ľudskej osobnosti, nesmú sa používať kruté alebo ľudskú dôstojnosť ponižujúce spôsoby zaobchádzania alebo trestania [Fábry, 2000: 212].

Problematiku výkonu trestu odňatia slobody upravuje zákon č. 475/2005 Z. z. z 22. septembra 2005 o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Základným cieľom zákona je predovšetkým:

- zabezpečiť ochranu základných práv a slobôd osôb vo výkone trestu,
- prehĺbiť progresívnosť a diferenciaciu výkonu trestu vo vzťahu k jednotlivým kategóriám odsúdených,
- vytvoriť predpoklady na začlenenie sa odsúdených do spoločnosti po skončení výkonu trestu,
- zabezpečiť dostatočnú ochranu spoločnosti najmä pred páchatel'mi najzávažnejších trestných činov a recidivistami,
- zmeniť filozofiu pasívneho prijímania aktivít odsúdeným na filozofiu ponuky a aktívacie jeho vlastných schopností a snahy k resocializácii tak, aby prostriedky vynakladané štátom boli efektívne [Štíft, 2008]

Pobyt odsúdeného vo výkone trestu odňatia slobody treba využiť na vytváranie predpokladov pre jeho budúci život na slobode, aby neprichádzal do konfliktu s právnymi normami. Na základe poznania individuálnych osobitostí odsúdených je potrebné zvážiť reálne možnosti ich pozitívneho ovplyvňovania prostriedkami penitenciárneho zaobchádzania a rozdeliť odsúdených na tých, u ktorých je predpoklad dosiahnutia tohto cieľa od tých, u ktorých sú možnosti reedukácie sťažené. Pri penitenciárnom zaobchádzaní sa vychádza zo zásady, že každý odsúdený má právo na poskytovanie pedagogickej, psychologickej, duchovnej a sociálnej starostlivosti v súlade s jeho individuálnymi resocializačnými potrebami [Fábry, 2000: 227-228].

Ciele zaobchádzania s odsúdenými vychádzajú z odporúčaní uvedených v Minimálnych štandardných pravidlách zaobchádzania s väznenými osobami, ako aj z Európskych väzenských pravidiel. Jedným zo základných princípov, ktoré uvádzajú Európske väzenské pravidlá je ten, že zbavenie slobody sa má uskutočniť v takých podmienkach, materiálnych a morálnych, ktoré budú zabezpečovať rešpektovanie ľudskej dôstojnosti. Pritom cieľom väzenského rež-

imu je uchovať zdravie a uchrániť dôstojnosť väzňov, rozvíjať ich zmysel pre zodpovednosť a vybaviť ich schopnosťami, ktoré im pomôžu pri reintegrácii do spoločnosti a pri vedení riadneho života.

Tieto ciele sa podľa Európskych väzenských pravidiel riadi týmito zásadami:

- zabezpečiť životné podmienky zlučiteľné s ľudskou dôstojnosťou a s prijateľnými sociálnymi normami,
- znížiť na minimum škodlivé účinky väzenského pobytu a rozdiely medzi životom vo väzení a na slobode tak, aby väzni ne-stratili úctu k sebe, k iným a zmysel pre osobnú zodpovednosť,
- udržiavať a posilňovať vzťahy medzi väzňami a členmi ich rodín, rovnako aj s inými ľuďmi vo vonkajšom svete, a to v záujme všetkých,
- umožniť väzňom nadobudnúť a prehĺbiť znalosti a vedomosti a zvýšiť tak šance na ich spoločenskú reintegráciu po prepustení na slobodu.

Na splnenie týchto cieľov je potrebné používať vhodné kuratívne, výchovné, duchovné a ďalšie prostriedky, ktoré umožňujú individuálne zaobchádzanie s väzňami [Gašparovič, 1992: 6-7].

Zákon o výkone trestu odňatia slobody v § 11 vymedzuje zaobchádzanie s odsúdeným ako súhrn aktivít, ktorých účelom je diferencovaným spôsobom zabezpečiť výkon práv a povinností podľa tohto zákona, podporovať a rozvíjať zmysel pre zodpovednosť, dodržiavanie zákonov a spoločenských noriem, pozitívne osobnostné vlastnosti, úctu k iným, sebaúctu a pozitívny vzťah k rodine, pričom sa dbá aj na obmedzovanie nepriaznivých vplyvov väzenského prostredia. Využívajú sa pritom rôzne formy a metódy pedagogického a psychologického pôsobenia, metódy sociálnej práce, ústavný poriadok, disciplinárna právomoc, zaradovanie do práce, vzdelávanie a kultúrno-osvetová činnosť [Zákon NR SR č. 475/2005].

V oblasti vzdelávania zákon umožňuje vo výkone trestu odňatia slobody jednak absolvovanie kurzu pre negramotných, jednak získanie základného, ako aj úplného stredného vzdelania. Zákon pritom výslovne ustanovuje, že z dokladu o ukončení vzdelania nesmie byť zrejmé, že ho odsúdený získal počas výkonu trestu odňatia slobody [Štíft, 2008].

Psychologické pôsobenie vo výkone trestu odňatia slobody

Pokiaľ má byť úspešná nielen generálna, ale aj individuálna prevencia trestnej činnosti do procesu penitenciárneho pôsobenia je nevyhnutné plne zapájať aj psychologické vedné disciplíny, ktoré sa zaoberajú človekom, osobnosťou ľudí, ktorí sa v dôsledku páchania trestnej činnosti dostali do rozporu so zákonom, ale aj pôsobenia na tých, ktorí sa bezprostredne v rámci svojej pracovnej náplne stávajú aktérmi pôsobenia na takýchto ľuďoch.

Penitenciárna psychológia je odbor aplikovanej psychológie, ktorá skúma psychické javy spojené s problematikou osôb, u ktorých boli použité opatrenia spôsobujúce obmedzenie slobody. Medzi hlavné úlohy penitenciárnej psychológie patrí využívanie poznatkov základných a špeciálnych psychologických disciplín, ktoré sa používajú pri riešení problematiky resocializácie páchatel'ov odpykávajúcich si trest odňatia slobody v nápravno-výchovných ústavoch.

Zoskupenie odsúdených v nápravno-výchovných zariadeniach vytvára špeciálnu klímu i osobitné problémy. Sociálne prostredie v prvom rade vytvárajú odsúdení s rôznym stupňom narušenia sociálnych hodnôt a postojov. Jednou z úloh penitenciárnej psychológie je diagnostika odsúdených. Potreba psychodiagnostickej činnosti odsúdeného vzniká v prípadoch pri nástupe do výkonu trestu odňatia slobody a v prípade sebapoškodenia a iných druhov patologického správania sa odsúdeného. Avšak najväčší význam má vstupné psychologické vyšetrenie, ktorého cieľom je základná penite-

nciárna psychologická diagnóza spolu s určením prognózy ďalšieho vývoja v rámci reedukačného programu. Jedná sa o komplexné psychologické vyšetrenie, ktorého cieľom je základná penitenciárna psychologická diagnóza s určením prognózy ďalšieho vývoja a návrhmi na opatrenia realizovanými počas výkonu trestu odňatia Slobody [Kopp, 2004: 21-22].

Vlastná psychodiagnostická činnosť začína rozhovorom, počas ktorého sa zisťujú základné anamnestické údaje o odsúdenom. Zisťujú sa údaje o rodine, o individuálnom vývoji odsúdeného i údaje o doterajšej kriminálnej kariére, predchádzajúcich trestných činoch a o okolnostiach terajšieho trestného činu. V rámci psychologického vyšetrenia má význam aj pozorovanie ako jedna z klinických metód. Môže ísť o poznatky a skúsenosti získané pozorovaním odsúdeného väzenským personálom alebo o pozorovanie odsúdeného počas psychologického vyšetrenia.

Na záver psychologického vyšetrenia psychológ navrhne tú oblasť z profilu odsúdeného, na ktorú je potrebné zamerať pôsobenie v zaobchádzaní tak, aby sa v čo najväčšom rozsahu u odsúdeného plnil účel výkonu trestu a vytvárali sa podmienky na odstraňovanie subjektívnych príčin páchania trestnej činnosti. Dôraz sa pritom kladie na elimináciu negatívnych prejavov správania a zabezpečenie potrieb jeho resocializácie. Psychologické služby odsúdeným sú poskytované formou:

- psychologické osvety,
- psychologického poradenstva,
- psychologické intervencie,
- krízovej intervencie,
- psychoterapie.

Psychologická osveta sa realizuje formou prednášok, besied alebo mediálnou produkciou so psychologickým obsahom a zameraním najmä na zdravý životný štýl, ochranu duševného zdravia a prevenciu psychických porúch formou relaxačných techník [Roz-

kaz č. 42 o psychologických činnostiach a službách a o činnosti stredísk psychodiagnostickej a konzultačnej činnosti].

Psychologické poradenstvo realizuje psychológ alebo cvičený poradca buď individuálne alebo skupinovo. Je to činnosť zameraná na poskytovanie informácií, rád, návrhov, pomoci a podpory pri riešení bežných, konfliktných a ťažko zvládnuteľných situácií.

Cieľom skupinového poradenstva v procese zaobchádzania s odsúdenými je:

- organizovať skupinové schôdzky na ktorých je vytvorená pozitívna psychologická atmosféra pre otvorenú diskusiu a interakciu,
 - pomôcť odsúdeným naučiť sa vyrovnávať s frustráciami,
 - umožniť odsúdeným, aby spoznali, do akej miery sú v pozadí ich delikventného správania emocionálne konflikty,
 - dať odsúdeným príležitosť, aby spoznali, čo si o ňom myslia ostatní odsúdení.

Ďalej poradenstvo pomáha odsúdeným dosiahnuť pohľad do osobných a interpersonálnych procesov za účelom vyvolania konštruktívnych behaviorálnych zmien teda zmien v správaní klienta [Kopp, 2004: 57].

Psychologická intervencia je postup alebo technika zameraná na odstránenie, obmedzenie alebo usmernenie psychických stavov, ktoré majú charakter dlhodobej psychickej záťaže, ktoré vyplývajú z neriešených vnútorných problémov súvisiacich s osobným životom alebo pobytom vo výkone trestu.

Krízová intervencia je zameraná na odstránenie, obmedzenie alebo formovanie psychických stavov, ktoré majú charakter akútnej konfliktnej, ťažko zvládnuteľnej alebo krízovej situácie [Rozkaz č. 42 o psychologických činnostiach a službách a o činnosti stredísk psychodiagnostickej a konzultačnej činnosti].

Psychoterapia bola pôvodne vyvinutá ako liečebná metóda pre neurotických pacientov. Neskôr sa rozšírila aj pre iné kategórie

pacientov. Psychoterapia je liečebná činnosť, ktorej cieľom je pôsobiť na psychickú chorobu, poruchu alebo anomáliu psychologickými prostriedkami. Niekedy sa ako cieľ psychoterapie zdôrazňuje aj reorganizácia, reštruktúrácia či integrácia osobnosti, jej pretváranie v smere správnej sociálnej adaptácie. Rozoznáva sa psychoterapia v širšom zmysle (liečba prostredím) a psychoterapia v užšom zmysle (cieľavedomé pôsobenie psychoterapeuta na pacienta psychologickými prostriedkami).

Psychoterapia môže byť:

- symptomatická, ktorá je zameraná na odstránenie symptómov alebo poruchy,
- kauzálna, ktorá sa snaží zistiť a odstrániť príčinu porúch alebo chorôb [Kratochvíl, 1976: 18-19].

Metódy psychoterapie:

- racionálne (presvedčovanie, objasňovanie, reorientácia postojov, psychagogika),
- sugestívne (rôzne spôsoby sugescie a hypnózy),
- špeciálne (abreaktívne – odreagovanie afektov pomocou kontrolovanej reprodukcie patogénnych zážitkov, relaxačné).

V penitenciárnych zariadeniach sa využíva najmä na skupinovú psychoterapiu, ktorá využíva na liečebné účely skupinovú dynamiku. Je to liečba a ovplyvňovanie jedinca prostredníctvom skupinových procesov, vzťahov, interakcií a komunikácií. Skupinovú psychoterapiu je liečba skupinou. Skupina vedie odsúdených k opusteniu egoizmu, k vyváraniu harmonickejších medziľudských vzťahov, k správne sebahodnoteniu a adekvátnym reakciám na sociálne udalosti a umožňuje im osvojiť si techniky komunikácie [Kopp, 2004: 60-62].

Pastoračné a katechetické pôsobenie duchovnej služby

Duchovná služba vo väzniciach je misijným poslaním kresťana. Primárne sa nepozera na službu väzňom cez to, aký ošoh kedy

a komu prinesú. Duchovní vo väzniciach jednoducho slúžia Kristovi. Svoju službu nemerajú ocenením hodnôt, ktoré odsúdení prípadne vytvoria, ale ocenením toho, že majú pred sebou človeka stvoreného na Boží obraz [Justová, 2005: 76].

Na základe parciálnej Zmluvy o duchovnej službe katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch Slovenskej republiky, zriadila Svätá stolica podľa kánonického práva Ordinariát ozbrojených síl a ozbrojených zborov, ktorý začal svoju činnosť 1. marca 2003. Duchovná služba má v ozbrojených zložkách svoje vážne, nezastupiteľné a dôležité miesto. Duchovní majú zákonom stanovené a chránené poslanie a úlohy, zabezpečenú nedotknuteľnosť osoby a nakladanie s informáciami osobného a diskrétného charakteru (spovedné tajomstvo). [O ordinariáte] V rámci Ordinariátu bol zriadení Vikariát Zboru väzenskej a justičnej stráže, ktorý vykonáva duchovnú a katechetickú činnosť vo väzenstve. Úlohou Vikariátu je zabezpečovať vhodné podmienky na trvalú a primeranú duchovnú starostlivosť v rámci Zboru väzenskej a justičnej stráže (ZVJS) katolíckym veriacim na základe ich osobitných životných podmienok a špecifickej formy duchovnej starostlivosti. Vikariát plní úlohy, ktoré vyplývajú Ordinariátu OS a OZ SR, GR ZVJS na základe Apoštolskej konštitúcie *Spirituali militum curae* z 21. apríla 1986, Základnej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou z 22. decembra 2000, Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o duchovnej službe katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch Slovenskej republiky z 22. augusta 2003 a Štatútu Ordinariátu Ozbrojených síl a Ozbrojených zborov Slovenskej republiky.

Všetky svoje služby Vikariát ponúka pokrsteným v Katolíckej cirkvi alebo do nej prijatým, ktorí sú členmi alebo majú priamy alebo nepriamy vzťah k ZVJS. Ide o príslušníkov a zamestnancov ZVJS, ktorí vykonávajú prípravnú, stálu alebo dočasnú štátnu službu, zamestnancov príslušných orgánov štátnej správy, ktorí v nich vy-

konávajú službu a bývalých príslušníkov a zamestnancov ZVJS, ktorí poberajú výsluhový, invalidný alebo starobný dôchodok. Ďalej sú to rodinní príslušníci osôb uvedených vyššie, teda ich manželky, manželia, a deti, a to aj plnoleté pokiaľ bývajú v spoločnej domácnosti, ako aj príbuzní a ich domáci pomocníci, ak s nimi bývajú v spoločnej domácnosti a napokon osoby pozbavené slobody rozhodnutím štátneho orgánu, ktoré sú vo výkone väzby alebo výkone trestu odňatia slobody.

Vo väzniciach môžu duchovní vykonávať rôzne pastoračné a katechetické aktivity ako je vykonávanie bohoslužieb pre záujemcov z radov odsúdených, ďalej individuálne rozhovory, pastoračné návštevy odsúdených, spoveď a vysluhovanie sviatostí, vedenie študijných skupín k výkladu náboženskej literatúry, zabezpečovanie náboženskej literatúry, vykonávanie prednášok a besied najmä s etickou tematikou. Ďalšími aktivitami sú koncerty náboženských hudobných skupín a jednotlivcov, sociálna práca s odsúdenými, príprava odsúdených na život na slobode a ďalšie vhodné formy prispievajúce k resocializácii odsúdených po dohode s riaditeľom väznice [Vyhláška MS SR č. 125/1994].

„Konkrétnym prínosom duchovnej služby pre príslušníkov zboru, obvinených a odsúdených je zlepšenie medziludských vzťahov, znižovanie napätia v ústavoch, predchádzanie sebapoškodzovaniu, samovraždám, hladovkám a mimoriadnym udalostiam u obvinených a odsúdených“ [Ročenka Zboru väzenskej a justičnej stráže za rok 2007].

Pastoračná služba vo väzniciach je rôznorodá a bohatá na rôzne duchovné aktivity, čoho dôkazom je aj prehľad činnosti v roku 2007. Počet bohoslužieb bol v uvedenom roku spolu vo všetkých väzniciach vyše 2500, pričom účasť na nich prevyšovala 29000 účastníkov. V kategórii náboženských rozhovorov bolo poskytnutých vyše 5100 stretnutí s účasťou cez 6700 osôb. Katechetická činnosť sa vykonávala formou vedenia katechéz,

prednášok a besied, pričom celkovo bolo uskutočnených vyše 850 katechetických stretnutí, na ktorých účasť dosiahla takmer 7200 osôb. Ďalšími aktivitami boli biblické hodiny, ktorých bolo vyše 300 s účasťou takmer 2000 osôb, vedenie spevokolov, rôznych kultúrnych programov a premietanie alebo prehrávanie programov s náboženskou tematikou, ktorých bolo spolu vyše 600 s účasťou vyše 7000 osôb.

Ďalšími duchovnými aktivitami boli futbalové turnaje s účasťou odsúdených a mládeže, modlitby sv. ruženca, vychádzky z otvoreného oddelenia, púť do Levoče a pobožnosti za zosnulých.

Všetky tieto aktivity vychádzajú z evanjelia ako dobrej zvesti, ktorá sa má ohlasovať všetkým ľuďom. Je zároveň potrebné zdôrazniť, že duchovná služba je určitým spôsobom misijnou činnosťou, poslaním, ktoré ma pomôcť človeku zranenému vlastným zlyhaním. Základom duchovnej služby je cesta dovnútra v spoločenstve s ostatnými kresťanmi a s Kristom, ktorý jediný v plnosti chápe pohnútky ľudského srdca

Záver

Problematika trestného činu a spravodlivej odplaty za takýto čin je a bude neustále predmetom širokej diskusie. V príspevku sme sa snažili poukázať na terapeutický rozmer trestu a všetkých súvislostí, ktoré sú s tým spojené. Nezastupiteľnú úlohu v tomto procese zohrávajú pracovníci väzníc, počnúc referentmi ZVJS, cez pedagógov, psychológov až po duchovnú službu, ktorých poslaním je resocializácia páchatel'ov trestnej činnosti. Je potrebné v tejto súvislosti zdôrazňovať, že na trest sa má nahliadať nielen pod zorným uhlom odplaty, ale aj ako na liek, ktorý by mal pomôcť páchatel'ovi vo vnútornom uzdravení a stotožnení sa a prijatí pravidiel, ktorými sa daná spoločnosť riadi.

Summary

The subject and focus of this contribution is a brief look at the system of sentences and their execution under the therapy, to which all organs of the institutions for detention and the institutions for a sentence of imprisonment contribute to. The essence of the problem is the imposition of such sentences which will be sufficient, but at the same time will be imposed only for the time needed for the social rehabilitation of the offender. In addition to this view, the overall philosophy of restorative justice will be highlighted, whose mission is to restore the violated social relationship between offender, victim and society.

- [1] Čič, M., Gašparovič, I. 1992. *Princípy a ciele Európskych väzenských pravidiel*. In: *Justičná revue 8-9*.
- [2] Fábry, A. 2000. *Penológia*. Bratislava : PF UK, 2000..
- [3] Hroncová, J., Emmerová, I. 2004. *Sociálna pedagogika*. Banská Bystrica : UMB.
- [4] Justová, M. 2005. *Cisár je nahý, Represia verzus prevýchova*. Bratislava : Vydavateľstvo Oto Németh.
- [5] Kopp, P. a kol. 2004. *Penitenciárna psychológia*. Bratislava : APZ.
- [6] Kozoň, A. 2006. *Špecifiká zaobchádzania s odsúdenými*. Trnava : Personal Consultant.
- [7] Kratochvíl, S. 1976. *Psychoterapie*. Praha : Avicenum.
- [8] Mydlíková, E., Krupa, S. 2003. *Kvalitné sociálne služby 2*. Bratislava : Rada pre poradenstvo v sociálnej práci.
- [9] Oláh, M. *Penitenciárna a postpenitenciárna starostlivosť*. Materiál výlučne pre vnútornú potrebu PBF PU.
- [10] *Ordinariáte*. [citované 2008-03-26] dostupné na internete: <<http://www.mosr.sk/index.php?page=37&PHPSESSID>>.
- [11] *Ročenka Zboru väzenskej a justičnej stráže za rok 2007*. Bratislava : Generálne riaditeľstvo Zboru väzenskej a justičnej stráže. [citované 2008-03-26] dostupné na internete: <<http://www.zvjs.sk>>.
- [12] Selická, D. 2002. Metódy sociálnej práce uplatňované v praxi kurátora. In: *Práca a sociálna politika*. Bratislava : Výskumný ústav práce, sociálnych vecí a rodiny, roč. 10, č. 5.

- [13] Štift, P. *Slovensko má modernejší zákon o výkone trestu*. [citované 2008-03-26] dostupné na internete: <<http://podnikanie.etrend.sk/58621/firemne-pravo/slovensko-ma-modernejši-zakon-o-vykone-trestu>>
- [14] Štift, P. *Zákon upravujúci výkon trestu odňatia slobody*. [citované 2008-03-26] dostupné na internete: <<http://www.epis.k/Main/Default.aspx?Template=~/Main/TPrintWithHeader.ascx&phC>>
- [15] Vantuch, P. 1982. *Aktuální otázky postpenitenciární péče*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně.
- [16] Vyhláška MS SR č. 125/1994 Z. z., ktorou sa vydáva Poriadok výkonu trestu odňatia slobody v znení vyhlášky MS SR č. 502/2002 Z. z.
- [17] Vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky č. 664/2005, ktorou sa vydáva Poriadok výkonu trestu odňatia slobody. [citované 2008-11-26] dostupné na internete: <<http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=19119&FileName=05-z664&Rocnik=2005>>.
- [18] Zákon NR SR č. 305/2005 Z. z. v znení neskorších predpisov. Zákon o sociálno-právnej ochrane detí a sociálnej kuratele. [citované 2008-11-26] dostupné na internete: <<http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=18754&FileName=05-z305&Rocnik=2005&#xml=http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?HitFile=True&FileID=328&Flags=160&IndexFile=zz05&Text=305/2005>>.
- [19] Zákon NR SR č. 475/2005 Z. z. Zákon o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov. [citované 2008-11-26] dostupné na internete: <<http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=18926&FileName=05-z475&Rocnik=2005&#xml=http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?HitFile=True&FileID=498&Flags=160&IndexFile=zz05&Text=475/2005>>.
- [20] *Zbierka rozkazov generálneho riaditeľa Zboru väzenskej a justičnej stráže*. roč. 2006. [citované 2008-03-26] dostupné na internete: <<http://www.zvjs.sk>>.

Ireneusz Michałków

***Gospodarcze i społeczne aspekty migracji –
wnioski dla Polski***

***Economical and Social Aspects of Migration –
Conclusions for Poland***

Procesy migracji we współczesnym świecie przeszły na przestrzeni ostatnich dekad olbrzymią ewolucję. Ogarnęły one wszystkie regiony Ziemi i stały się jednym z ważniejszych zjawisk XXI wieku. W procesach migracji uczestniczą obecnie prawie wszystkie kraje na świecie. Ich cechą charakterystyczną stała się powszechność i globalność.

Współczesne migracje coraz bardziej się nasilają. Odległości nie stanowią już poważnej bariery dla ruchu wędrownego ludności. Równocześnie różnicują się kierunki ruchów wędrownych ludności. Można powiedzieć, że współczesne migracje stały się wielokierunkowe.

Zarysowane powyżej tendencje bardzo wyraźnie widoczne są w Europie, gdzie obok tradycyjnego kierunku migracji z Południa na Północ, bardzo wyraźnie widoczny jest zarobkowy ruch ze Wschodu na Zachód. Występuje również ruch migracyjny z Zachodu na Wschód oraz z Zachodu na Południe. W dużej mierze dotyczy on

wyjazdów służbowych lub do pracy w firmach międzynarodowych i w przeciwieństwie do migracji zarobkowych obejmuje przede wszystkim wykwalifikowanych specjalistów, którzy rozwijają swą karierę poza krajem swego pochodzenia.

* * *

Ważnym powodem współczesnych migracji są względy ekonomiczne. Do migracji najczęściej skłania: brak pracy oraz adekwatnych do aspiracji perspektyw, niskie zarobki i chęć poszukiwania pracy lepiej opłacanej. Oznacza to, że decydującym czynnikiem decyzji migracyjnych jest praca i lepsze wynagrodzenie [Małachowski, 2010: 19]; [Wilczyński, 2010: 3].

Wymienić także można inne przyczyny migracji. W wielu przypadkach jest to wolny wybór, często na przykład chęć sprawdzenia się w innych warunkach. Nie bez znaczenia jest też konieczność zdobycia doświadczenia za granicą, nawiązania kontaktów i zrobienia kariery zawodowej. Ponadto liczy się również możliwość lepszego poznania języka obcego, innego środowiska, kultury i zwyczajów.

Źródeł migracji dopatrywać należy się również w błędach popełnianych w polityce gospodarczej. Chodzi tu przede wszystkim o brak konsekwencji we wcielaniu zasad gospodarki rynkowej i stwarzaniu warunków dla rozwoju przedsiębiorczości. Zaniechania w tym zakresie prowadzą w wielu krajach świata, w tym również i w Polsce do obniżania poziomu wykorzystania potencjału ludzkiego i ograniczania dynamiki jednostek, a także spadku jakości funkcjonowania instytucji i przesuwania aktywności do szarej strefy. Wszystko to wiąże się z brakiem dogodnych perspektyw na legalne osiągnięcie wysokich dochodów. Można zatem powiedzieć, że brak podjęcia skoordynowanych i konsekwentnie realizowanych działań służących eliminacji uciążliwych barier dla przedsiębiorczości i sprzyjających podnoszeniu aktywności zawodowej ludności, a także wzmocnieniu pozycji konkurencyjnej rodzimych przedsię-

biorstw - sprawia, że podejmowanych jest wiele decyzji migracyjnych [Michałków, 2006].

Ekonomiczne podłoże migracji ściśle powiązane jest z uwarunkowaniami demograficznymi, w tym przede wszystkim ze starzeniem się ludności. Ludność wielu krajów świata, w tym również Polski starzeje się w szybkim tempie. Rodzi się coraz mniej dzieci, przy równoczesnym spadku liczby pracujących i wzroście emerytów. W efekcie w wielu krajach już obecnie zaczyna brakować rąk do pracy. Warto w tym miejscu powołać się na badania międzynarodowej firmy Manpower – światowego autorytetu w branży usług pośrednictwa pracy – z których wynika, że obecnie tylko na rynku niemieckim prawie co trzecia firma ma problem z pozyskaniem wykwalifikowanych fachowców. Najdotkliwiej brak rąk do pracy odczuwany jest w rolnictwie, leśnictwie, hotelarstwie, gastronomii i przetwórstwie. Istnieje też duże zapotrzebowanie na pracę opiekunów dla osób starszych i niepełnych, inżynierów i fachowców z zakresu przemysłu elektromaszynowego [„Rzeczpospolita z 3 stycznia 2011 r.].

Warto podkreślić, że starzenie się ludności - obserwowane w większości wysoko rozwiniętych krajach świata - nie sprzyja pobudzaniu kreatywności i dynamizmu w gospodarce. Cóż więc pozostaje? Można reformować gospodarkę, wydłużać czas pracy, zwiększać płodność, ale i tak zasadnicze znaczenie będzie miało dopuszczenie szerszej imigracji. Dzięki imigrantom wiele krajów ma szansę uniknąć spadku liczby ludności i utrzymać swój udział w globalnej populacji. Najlepszym przykładem mogą być Stany Zjednoczone, gdzie za granicą urodziło się prawie 12% obecnych mieszkańców tego kraju (rekordowy pod tym względem był rok 1910 – 14,7%). Otwarcie na imigrantów wzmocniło potęgę gospodarczą Stanów Zjednoczonych i sprawiło, że kraj ten jest trzecim pod względem liczby ludności państwem świata [Nowicki, 2010: 28]; [Wilczak, 2010: 33-34]; [Nye, 2010: 12].

* * *

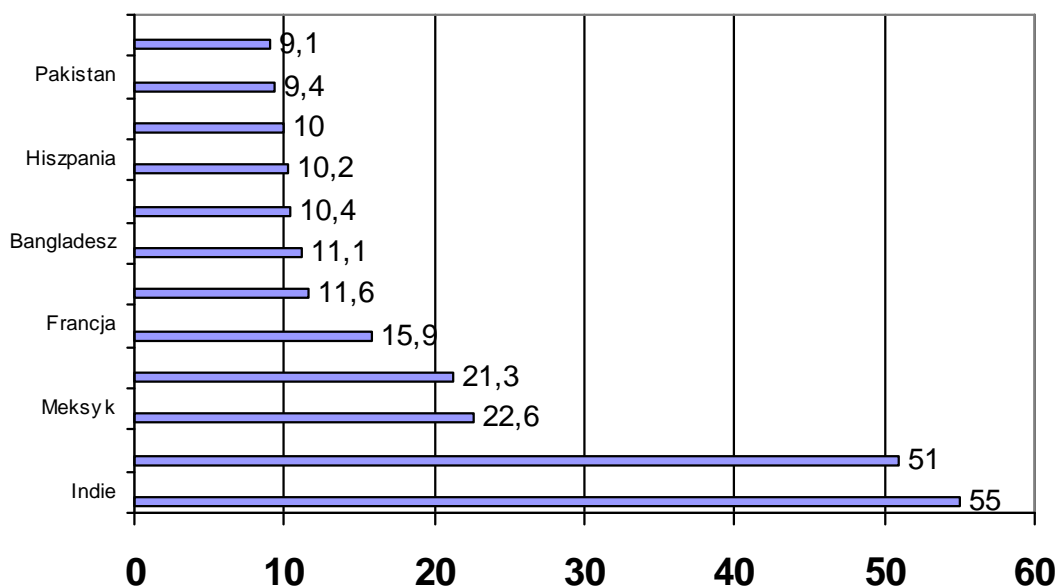
Trudno jednoznacznie określić, jakie są ekonomiczne i społeczne efekty migracji. Nie jest też łatwo dokonać pełnego bilansu dotychczasowego wpływu migracji na kondycję gospodarek poszczególnych państw. Z całą pewnością można jedynie powiedzieć, że nie jest to wpływ jedynie korzystny, bądź też niekorzystny.

We współczesnym świecie wyraźnie widać profity związane z procesami migracji. Stale rosną transfery pieniędzy związane z ruchami wędrownymi ludności. W latach 1990-2010 łączna pomoc wysyłana do krajów rozwijających się zwiększyła się ponad dziewięciokrotnie – z 35 do 325 mld USD. W wielu krajach pomoc ta przekracza 20% PKB. (np.: Tonga, Mołdawia, Lesoto, Haiti, Bośnia i Hercegowina, Jordania). Rekordzistą jest Tadżykistan, gdzie dopływ pieniędzy os emigrantów stanowi aż 35% tamtejszego PKB. [Dane: „The Wall Street Journal” oraz Banku Światowego opublikowane w „Gazecie Wyborczej” z 20 listopada 2006 r. i 10-11 listopada 2010 r].

Przekazy pieniężne od emigrantów są ważnym źródłem wsparcia finansowego dla rodzin migrantów. Niekiedy są to podstawowe środki do życia. Dopływy pieniędzy od migrantów wpływają też na wzrost inwestycji w zdrowie, edukację i drobny biznes. Ich wartość na całym świecie trzykrotnie przekracza oficjalną pomoc rozwojową.

Z danych banku Światowego zamieszczonych w raporcie „Migration and Remittances Factbook 2011” wynika, że najwięcej pieniędzy wysyłanych jest z takich krajów jak: Stany Zjednoczone (48,3 mld USD w 2010 r.), Arabia Saudyjska (26 mld USD) i Szwajcaria (19,6 mld USD). Z kolei krajami, do których płynie najwięcej prywatnych transferów pieniężnych są: Indie (55 mld USD w 2010 r.), Chiny (51 mld USD). Meksyk (22,6 mld USD) i Filipiny (21,3 mld USD).

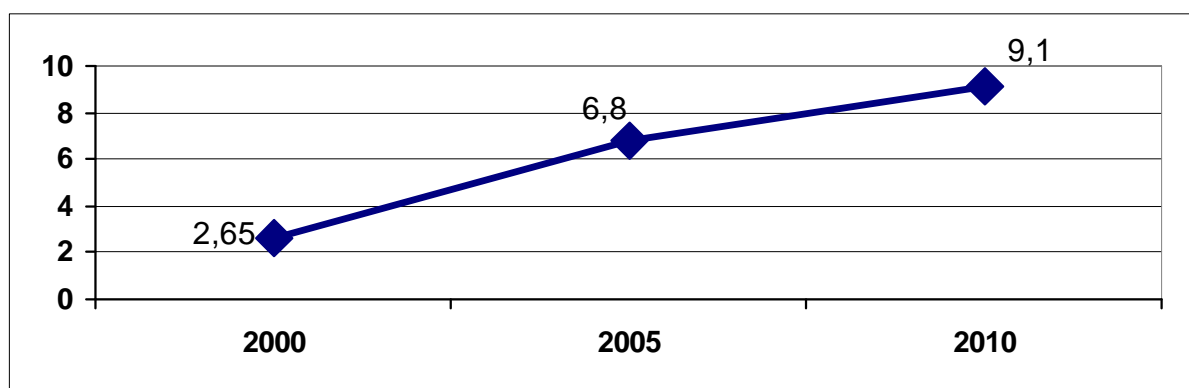
Rys 1. Kraje, do których napłynęło najwięcej prywatnych transferów pieniężnych od migrantów w 2010 r. (w mld USD)



Źródło: Opracowano na podstawie danych szacunkowych Banku Światowego opublikowanych w „Gazecie Wyborczej” z 10-11 listopada 2010 r.

Polska w rankingu krajów otrzymujących pieniądze od emigrantów znalazła się w 2010 r. na 12. miejscu na świecie. Do kraju napłynęło w tym czasie 9,1 mld USD i było to o 0,3 mld USD więcej niż w 2009 r. Warto podkreślić, iż w latach 2000-2010 wartość prywatnych transferów do Polski zwiększyła się ponad trzykrotnie. Z kolei suma przekazów pieniężnych z Polski za granicę osiągnęła wartość 1,3 mld USD.

Rys. 2. Prywatne transfery pieniężne od emigrantów przekazywane do Polski w latach 2000-2010 (w mld USD)



Źródło: Opracowano na podstawie danych NBP i Banku Światowego opublikowanych w „Gazecie Wyborczej” z 27 czerwca 2006 r. i 10-11 listopada 2010 r.

Na emigracji zarabiają również społeczeństwa krajów wysoko rozwiniętych, które przyjmują imigrantów. Ich obecność ułatwia kontrolowanie wzrostu jednostkowych kosztów pracy i jest jednym ze sposobów ograniczania presji płacowej. Imigranci zatem stają się coraz ważniejszą częścią gospodarek krajów wysoko rozwiniętych.

Jednak w warunkach starzenia się społeczeństw sama migracja jest niewystarczająca do tego, by zrealizować obietnice „państwa dobrobytu” i utrzymać dotychczasową skalę wsparcia socjalnego. Państwa wysoko rozwinięte, głównie w Europie Zachodniej stoją bowiem przed groźbą pojawienia się kolosalnych deficytów w systemach emerytalnych. Zapowiedzi zerwania z dotychczasowym modelem „państwa dobrobytu” i cięcia wydatków państwa już teraz wywołują niezadowolenie i wzmagają protesty wielu grup społecznych w różnych krajach. Podobne są reakcje na niemal powszechną w Europie tendencję podnoszenia podatków. Zmienić sytuację mogą jedynie radykalne reformy. Ich ważną częścią powinny być działania zmierzające w kierunku obniżenia podstawowych stawek podatko-

wych przy równoczesnej likwidacji części zbyt licznych ulg. W ten sposób można byłoby ograniczyć nadużycia i zwiększyć wpływy podatkowe (Wiele krytycznych spostrzeżeń pod adresem dotychczasowego modelu „państwa dobrobytu” i konieczności radykalnych reform zamieszczono w wydanej w 2010 r. książce wybitnego francuskiego wizjonera Jacques’a Attoli [Attoli, 2010]).

Migracje wiążą się też zawsze z określonymi i bardzo wymiernymi kosztami. Uwagę zwracają zwłaszcza niekorzystne skutki społeczno-gospodarcze. Wpływ one mają zarówno na samych migrantów, jak i gospodarki krajów ich pochodzenia i goszczących. Nierzadko zarzuca się imigrantom, że poprzez stosowanie dumpingu płacowego zabierają pracę miejscowym pracownikom, a ponadto rywalizują z nimi w staraniach o pomoc socjalną. Wskazuje się też na istnienie silnego związku między imigrantami a przestępczością i terroryzmem. W środkach masowego przekazu eksponuje się ich odmienność kulturową i językową.

Duże koszty ponoszą sami imigranci. Często są oni przez pracodawców wykorzystywani i bardzo słabo opłacani. Latami pracują z dala od kraju pochodzenia i jest im niezwykle trudno wydostać się z kręgu fizycznej pracy poniżej swoich kwalifikacji. W efekcie często wegetują w trudnych warunkach, bez szans na znaczącą poprawę swego losu. Nierzadko też zarabiają mniej niż rodzimi pracownicy mimo tego, iż wykonują analogiczną pracę. Z danych opracowanego w 2009 r. raportu Human Rights Watch wynika również, że wobec migrantów stosowana jest nierzadko przemoc ze strony środowisk nacjonalistycznych [Denisow, 2010: 42-44].

Poważnym problemem jest rozłąka z rodziną, żoną i dziećmi. Emigranci są często zagubieni, biedni, odizolowani od znajomych, którzy zostali w ich ojczystych krajach oraz pomocy w rodzinnym języku. Warto podkreślić, iż rozłąka i samotność na emigracji jest o wiele dotkliwsza niż w kraju, gdzie łatwiej o wsparcie najbliższych. W rodzinach migrantów wyraźnie widoczny jest problem przemocy.

Życiu rodzinnemu nie sprzyja frustracja wywołana pracą i słabymi warunkami mieszkaniowymi [„Rzeczpospolita” z 23 grudnia 2010 r.].

* * *

Z analizy przebiegu współczesnych procesów migracji, a w szczególności rozważań dotyczących ich przyczyn i skutków płyną wnioski dla polityki migracyjnej poszczególnych państw, w tym również dla Polski. Przede wszystkim należałoby zadać pytanie – jakich imigrantów Polska potrzebuje.. Odpowiedź na to pytanie nie jest prosta. Wydaje się, że pod uwagę trzeba wziąć zarówno dziedzictwo kulturowe, jak też interesy ekonomiczne oraz konieczność zachowania spokoju społecznego i bezpieczeństwa wewnętrznego. Nie ulega wątpliwości, że najbardziej przydatni są imigranci młodzi, wykształceni i bliscy Polakom kulturowo. Najlepiej gdyby byli to imigranci z krajów, które mają bardzo silne tradycje chrześcijańskie i historycznie bliskie związki z Polską. Chodzi tu zwłaszcza o kraje Europy Wschodniej dla których Polska jest atrakcyjna jako członek Unii Europejskiej. Bez ograniczeń można byłoby też wpuszczać imigrantów z innych krajów, zwłaszcza tych, w których tradycja i zwyczaje dają się pogodzić z zachodnimi wzorcami kulturowymi.

W polityce migracyjnej trzeba kierować się też względami demograficznymi. Z opublikowanego w połowie 2010 r. raportu amerykańskiego Population Reference Bureau wynika, że kraje europejskie, w tym również Polska będą się wyludniać. Ludność naszego kraju może do połowy tego wieku zmniejszyć się aż o 6 mln mieszkańców.

Aby zatem uniknąć katastrofy demograficznej Polska zmuszona jest do prowadzenia mądrej polityki migracyjnej polegającej na zachęcaniu ludzi z innych krajów do osiedlania w Polsce. Wydaje się, że powinna to być polityka selektywna, z jednej strony - odpowiadająca na bieżące potrzeby polskiej gospodarki, z drugiej zaś - kierują-

ca się troską o stan bezpieczeństwa. Państwo powinno też mocniej wspierać wielokulturowość i dostosowywać regulacje rynku pracy do sprawnego przyjmowania cudzoziemców. Trzeba też uwrażliwić samorządy na potrzeby imigrantów i uczyć ludzi otwarcia na innych. Równolegle prowadzić należy przemyślaną politykę prorodzinną oraz aktywizować zawodowo osoby w różnym wieku [Telep, Michałków, Ćwik, 2009: 15-22]; [Obszerne fragmenty raportu amerykańskiego Population Reference Buremu opublikowano w „Rzeczpospolitej” z 31 lipca -1 sierpnia 2010 r.]

Szczególnie wartościowi dla Polski są na przykład imigranci z Wietnamu. W całej Europie jest ich blisko pół miliona z czego w Polsce do 60 tys. Warto podkreślić, że diaspora wietnamska jest trzecią pod względem liczebności grupą imigrantów w Polsce. Z kolei Warszawa to drugie - po Paryżu - najliczniejsze wietnamskie miasto europejskie.

Mniejszość wietnamska chętnie uczy się języka polskiego, uczestniczy w polskich wydarzeniach kulturalnych. Dzieci imigrantów chodzą do polskich szkół, a ich rodzice świetnie sobie radzą w polskiej rzeczywistości gospodarczej. Wietnamczycy odbierani są jako społeczność spokojna, grzeczna i nie wchodząca w konflikty z Polakami. Wielu z nich prowadzi dobrze prosperujące firmy i zatrudnia Polaków [Stodolak, 2010: 70-71]; [Grzymała-Kazłowska, 2008]; [Grzymała-Kazłowska, Łodziński, 2008].

* * *

Reasumując można powiedzieć, że procesy migracji, z jednej strony są wielką szansą dla samych migrantów jak i gospodarek krajów ich pochodzenia i goszczących, z drugiej zaś – zawsze wiążą się z ryzykiem oraz określonymi i bardzo wymiernymi kosztami. Szybkie tempo imigracji może to ryzyko powiększać oraz wywoływać nastroje antyimigranckie i eskalować problemy społeczne. Wydaje się jednak, że na dłuższą metę obawy i zagrożenia byłyby nie-

porównywalnie większe, gdyby poszczególne państwa zamknęły się w sobie i poważnie ograniczyły procesy migracyjne.

Należałoby bardzo wyraźnie podkreślić, iż bez imigracji trudno byłoby łagodzić obciążenia związane z koniecznością utrzymywania starszego pokolenia. Szczególnie wyraźnie widać to w Europie Zachodniej, która starzeje się w szybkim tempie i coraz dotkliwiej odczuwa brak rąk do pracy. Popyt na pracę nasili się, gdyż w wiek emerytalny wkrótce wejdzie pokolenie wyżu demograficznego.

Duży wpływ na rozwój migracji oraz relacje między imigrantami a rządami i społecznościami krajów goszczących ma i będzie miała, z jednej strony - koniunktura gospodarcza, z drugiej zaś - zdolność do podjęcia radykalnych reform. W obu przypadkach panuje jednak duża niepewność.

Ciągle nie ma na przykład wyraźnej wizjonerskiej koncepcji rozwoju gospodarczego krajów Europy Zachodniej, do których napływa znaczna część imigrantów. Proponowana w miejsce koniecznych reform wizja filozofii oszczędzania wzmaga jedynie protesty, zwłaszcza tych grup, których interesy narusza. Dalsze przedłużanie się okresu niepewności w zasygnalizowanych powyżej kwestiach może stać się katalizatorem nowych sporów wokół imigracji.

Summary

In the article migration processes in the present community were presented. Special attention was put to multiple causes of migration and global scale of that phenomenon. Analysis of the economic and social results of migration.

Separate investigated issue was the local Polish aspect of the economical and social factors and migration activities of Poles.

-
- [1] Attoli, J. 2010. *Zachód - 10 lat przed totalnym bankructwem?*, Warszawa.
 - [2] Denisow, A. 2010. *Zamiatają i oszczędzają*, „Forum”, nr 50.
 - [3] Grzymała-Kazłowska, A. (red.). 2008. *Między jednością a wielkością*, Warszawa.
 - [4] Grzymała-Kazłowska, A., Łodziński, S. (red.). 2008. *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Warszawa.
 - [5] Małachowski, W. 2010. *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa.
 - [6] Michałków, I. 2006. *Implikacje emigracji zarobkowej Polaków do krajów Unii Europejskiej*, [w:] Z. Bobera, J. Telep (red.), *Bezrobotny i co dalej*.
 - [7] Nowicki, M. 2010. *Groźny apetyt władzy*, „Newsweek Polska”, nr 43.
 - [8] Nye, J. 2010. *Goliat na diecie*, „Forum”, nr 51/52.
 - [9] Raport amerykańskiego „Population Reference Bureau” opublikowano w „Rzeczpospolitej” z 31 lipca -1 sierpnia 2010 r.
 - [10] Raporty „The Wall Street Journal” oraz Banku Światowego opublikowane w „Gazecie Wyborczej” z 20 listopada 2006 r. i 10-11 listopada 2010 r.
 - [11] „Rzeczpospolita” z 23 grudnia 2010 r.
 - [12] „Rzeczpospolita” z 3 stycznia 2011 r.
 - [13] Stodolak, W. 2010. *Wietnamski Polish dream*, „Wprost” nr 33.
 - [14] Telep, J. Michałków, I. Ćwiek, B. 2009. *Zachowanie ciągłości zatrudnienia a zwalczanie bezrobocia*, Warszawa.
 - [15] Telep, J. Michałków, I. Ćwik, B. 2009. *Zachowanie ciągłości zatrudnienia a zwalczanie bezrobocia*, Warszawa.;
 - [16] Wilczak, D. 2010. *Imigrant pilnie potrzebny*, „Newsweek Polska”, nr 40.
 - [17] Wilczyński, P. 2010. *Dobrze, ale nie tragicznie*, „Tygodnik Powszechny” nr 51.

Beáta Balogová

***Zmysel života seniora
v kontexte sociálnej práce***

Te sense of seniors' life within the context of social work

Sociálna práca ako pomáhajúca disciplína je špecifická v tom, že sa od nej očakáva, že popíše daný jav aj v kontexte širšieho spoločenského prostredia a zároveň ponúkne návrhy na riešenie. Neopomínajúc tieto očakávania ponúkame pohľad na to, ako sa seniori vysporadujú so životnými situáciami a úlohami. Aké sú očakávania spoločnosti od nich a aká podpora (opora) je im poskytovaná. Sociálnu prácu dnes možno vnímať ako nezastupiteľný fenomén plniaci v spoločnosti určité úlohy, ako posilňovať a zabezpečovať sociálne fungovanie jedinca, prenášať pozitívne vzorce správania, regulovať sociálne vzťahy a znižovať tenziu v spoločnosti vznikajúcu zo sociálnych konfliktov. V tomto pohľade má podľa J. Zitu charakter verejnoprospešnej služby inštitucionálne (kognitívne i normatívne) garantovanej a fungujúcej. Zaraduje sa k ďalším inštitucionálnym komplexom spoločnosti, s ktorými je zviazaná celým radom spojitostí, s niektorými je v priamej závislosti (napr. ekonomika, právo, politika) a s inými je prepojená skôr sprostredkovane. Tým inštitucionálny komplex spoločnosti vytvára prie-

stor pre formálne organizácie. A vzhľadom na roztrieštenosť hodnôt nastupujúcej postmodernity a heterogenity jej kultúr, sa stáva inštitucionalizovaná sociálna práca multiparadigmatickou. Pretože moderná industrializovaná spoločnosť – druhá modernita je typom inštitucionalizovanej spoločnosti. A aj sociálna práca, jej úlohy, možnosti a obmedzenia sa dejú v rámci inštitucionálne vymedzených hraníc. Inštitucionálny poriadok však nie je všeobjímajúci, napriek tomu, že sa snaží rešpektovať u človeka jeho vlastné súkromie. Spoločnosť tak inštitucionalizuje žiaduce správanie, nie však ako povinnosť, ale ako právo. Do istej miery tak jedinec môže využiť spektrum spôsobov správania, ale toto spektrum nie je veľmi široké.

Nové spoločenské podmienky vyžadujú aby praktici a manažéri boli zapojení do neustáleho vzdelávania a učenia sa, aktívneho posudzovania osobných hodnôt vystupujúcich v každej interakcii, a to tak v pochopení predpokladov, ktoré klient má, ako aj v odraze toho, ako klient vidí svoj svet. A tu sa dostávame k známemu Patočkovskému kontextu *Teórie prirodzeného sveta* klienta v ktorom sa od sociálneho pracovníka vyžadujú nielen už zdôrazňované vedomosti, ale aj inštruktážne zručností (pedagogické, sociálno-emocionálne, výrazové a technické), manažérske zručností (aplikácia metód a techník, manažérskych štýlov, vedenia skupiny a nepísaného kurikula), ktoré vytvoria priestor pre efektívnu intervenciu v sociálnej práci. A práve Patočka [Petříček, 1997: 119] nám ponúka úvahy o existencii prirodzeného sveta. Jeho výklad prirodzeného sveta nie je výkladom vecí, s ktorými sa stretávame, ale analyzuje to, vďaka čomu veciam rozumieme, čo je práve svet v pôvodnom význame slova. Skúmať prirodzený svet znamená zachytiť to, čo nejako podstatne patrí k všetkým spôsobom ľudského života, čo majú všetci spoločné, to čo súvisí s našou existenciou: s jej perspektívnosťou, telesnosťou a konečnosťou. Našou úlohou potom nie je snaha vyhnúť sa globalizačný vplyvom a problémom, ale skôr im čeliť a to individuálne aj kolektívne, urobiť akékoľvek kroky, aby sme sa po-

stavili pozitívne voči týmto problémom v nádeji, že môžeme urobiť pozitívny rozdiel v reakcii na osobné a sociálne problémy a podporiť rovnosť a sociálnu spravodlivosť. Uvedomujúc si, že sociálna práca zohráva dôležitú úlohu v „humanizácii“ spoločnosti, v ktorej sa humánny rozmer veľmi ľahko stráca pod tlakom rýchlo sa vyvíjajúceho sveta rozpolteného konfliktami, diskrimináciou, opresiou riadenej honbou za mocou a bohatstvom, často na úkor iných dôležitých aspektov života, ako sú súcit, zmysel pre ľudskosť a duchovné uspokojenie. Samozrejme sociálna práca môže v tomto zohrávať iba malú úlohu, ale aj táto malá úloha môže byť signifikantná a hodnotná.

Zmysel života seniora

Ak sme sa rozhodli hovoriť o zmysle života nie je to len nejaká hyperbolizácia tohto javu, ale snaha o komplexnejší pohľad hľadania ľudskej existencie, pretože ako zdôrazňuje F. Novosad [Novosad, 1994] svet, v ktorom žijeme, je našim výtvorom. Denne sa v našom jazyku nachádza slovo zmysluplný, zmysluplná činnosť, zmysel života. Epistemologia jazyka sa úzko viaže na naše konanie. A preto ak kedykoľvek hovoríme o zmysle alebo o zmysluplnej činnosti, máme na mysli určitý cieľ a účel toho čo sa deje. To, čo smeruje k cieľu je zmysluplné. To, čo nesmeruje k cieľu, dokonca bráni v tom, aby sa k vytýčenému cieľu dostal, to je nezmyselné [Křivohlavý, 1994]. Otázku smerovania si kladieme všetci, či je to mladý človek adolescent premýšľajúci nad svojim celoživotným smerovaním, ktoré je pred ním, alebo senior, zamýšľajúci sa nad svojim životom, ktorý je vo väčšej miere už za ním, ale ešte má pred sebou niekoľko možností k zmysluplnej činnosti. Odpovedzme si na otázku, kedy jedinec hľadá zmysel života, kedy dochádza k definovaniu, respektíve redefinovaniu zmyslu. U seniora najčastejšie pri odchode zo zamestnania, pri vstupe do dôchodku, pri strate partnera, pri odchode detí a chorobe. Ale sú to aj pozitívne udalosti. Narodenie

vnúčaťa, dedičstvo, ktoré dáva priestor pre zmenu životného štýlu, nová, lukratívnejšia pracovná príležitosť, spojená s ocenením s možnosťou pobytu vo vyspelejšej krajine, možnosť štúdia na vysokej škole (ktorá mu v čase totalitného režimu bola odopretá) a pod.

Prežívanie zmyslu života je komplexný fenomén, a preto pozorujeme snahu o definovanie jeho štruktúry a komponentov. S. B. Shapiro [1988, podľa Halamu, 2000a] predkladá dvojfaktorový model životného zmyslu. K. Popielski [1987, podľa Halamu, 2000a] uvádza 4 komponenty obsiahnuté v pociťovaní zmyslu života: intelektuálny, emocionálno-citový, vôľovo-snahový a existenciálno činnostný. Najrozšírenejšou koncepciou štruktúry zmyslu života je viacdimenzionálny model troch komponentov G. T. Reker a P. T. P. Wonga [Wong, 1998]; [Reker, 2000] [podľa Halamu, 2000a]. Rozlišujú: kognitívny komponent, motivačný komponent, afektívny komponent hovoriaci o pocitoch spokojnosti, naplnenosti a šťastia, ktoré súvisia s dosahovaním cieľov, realizáciou hodnôt, aj vedomím zmysluplnosti života. Zmysel života je považovaný za dynamickú štruktúru, ktorá sa v životnom cykle vyvíja a adaptuje. Alfried Längle (2005) k problematike zmyslu života prispel svojou osobnou existenciálnou analýzou. Zmysel je životný smer pre určité časové obdobie, mení sa s každou zmenou situácie. Najdramatickejšie prebieha tento proces z vývinového hľadiska v období adolescencie a v období staroby. Autor na otázku zmysluplnosti života odpovedá, že ak hovoríme o zmysle máme na mysli smer, ktorý vedie život k určitej, ba až najvyššej hodnote za určitých okolností. Zmysel predstavuje pomoc orientovať sa v živote ako kompas. Vďaka tomu môže zmysel ukázať človeku smer k plnému, úspešnému životu. Zmysel je práve to, čo by s ohľadom na danú situáciu malo byť robené a urobené.

Už od čias antických filozofov sme svedkami otázok a odpovedí na zmysel života. Aj v týchto dobách sme svedkami toho, že hľadanie zmyslu života je založené na princípoch a hodnotách ako sú spravodlivosť, pravda, láska a šťastie. Zároveň je to aj túžba po slobode,

šťastí, láske, blahobyte... spravodlivosti. Zmysel života bol vždy riešený a riešime ho aj dnes v kontexte **individuálnom** a **spoločenskom**.

Celospoločenský kontext hľadania zmyslu života je úzko prepojený s prírodou, náboženstvom a dejinami. Domnievame sa, že napojenie jedinca na prírodu je najzákladnejším v kontexte zmysluplnosti. V. E. Frankl dokonca tvrdí, že človek sa ako prvý pýta prírody: „život, povedz mi, aký máš pre mňa pripravený zmysel života?“. Avšak F. Novosad (1994) poukazuje na fakt, že v kontexte času môžeme sledovať, že človek oslobodzujúci sa od nadvlády prírody, podriaďuje sa moci svojich vlastných výtvorov. A tak môžeme byť svedkami paradoxných dôsledkov, toho, ako dochádza k premene moci na bezmocnosť, aktivity na trpnosť, spontaneity na receptívnosť. Proces hľadania zmeny v sebe obsahuje neustály „boj“ medzi prírodným a umelým. Aj tu musíme pristupovať od všeobecného ku konkrétnemu a naopak, ale ani jeden smer nesmieme nadradovať (aby sme za mystickým človekom prioritne nevideli konkrétneho človeka ako vzor, model, lebo každý sme jedinečný). V sociálnej práci to môže byť uprednostňovanie individuálnej sociálnej práce pred skupinovú alebo komunitnú prácou – pre jeden strom nevidíme celý les.

Nikto už dnes nepochybuje o dôležitosti vedy a vedeckého poznania, ktoré určuje vzťah človeka k prírode, ale aj vzťah človeka k sebe samému. A tak sa začínajú rozvíjať vedy, ktoré tento vzťah riešia, zvlášť sú to pomáhajúce disciplíny ako sociálna práca, psychológia a medicína. Lenže oproti minulosti mení sa forma metodologickej reflexie týchto vied, minulé poznatky boli založené viac na scientizme a pragmatizme, dnes je to aj antropologizmus. Pretože poznané a vedomé regulované sa tradične kladie do protikladu k spontánnemu, živelnému, unikajúcemu našej kontrole. Zmenšuje sa úloha teórii uprednostňujúcich kauzálne schémy výkladu skutočnosti. Podľa F. Novosada (1994) skutočnosť v ktorej žijeme

už nevieme rozobrať na príčiny a účinky. Do popredia sa dostávajú spôsoby myslenia zaujaté skúmaním časovo a priestorovo situovaných sietí, komplexov vzájomných pôsobení. Ide o povestný gordický uzol, ktorý nie je možné rozseknúť, ale sme odkázaný na jeho trpezlivé rozpletanie. Vedecké poznanie je však dvojznačným fenoménom. Tým, že viac vieme, aj viac môžeme, ale aj musíme, pretože seniori a adolescenti sa vracajú k prírode, prírodnému...

V súvislosti s hľadaním zmyslu života sa využívajú myšlienky humanizmu, existencializmu, logoterapie a pod. Lenže aj tie už dnes musia byť aplikované v kontexte časovom a priestorovom. Ak by sme si vybrali napríklad humanizmus, ako základnú teóriu skúmajúcu zmysel života seniora, potom ho môžeme vidieť v rôznych podobách. Milan Machovec [Machovec, 2006: 117] vníma humanizmus ako ten, ktorý by mal dokázať určiť individuálny ľudský život hlbšie, než len ako súhrn päťdesiatich či sedemdesiatich rokov na tejto zemi. A „humanistická filozofia človeka“ umožňuje nazerať na individuálny ľudský život ako neustále zrenie, ako vyzrievanie skutočnej osobnosti, ako rast životnej múdrosti ľudského ja vo svete. V istom zmysle prežíva každý jedinec akési skrátene dejiny ľudstva, avšak nie rovnako hlboko a nie rovnako ďaleko. Detstvo sa svojim egocentrizmom a nedostatkom reflexie podobá postojom naivného divoča, neschopného uvažovať o svojom údele. Mladosť sa podobá dramatickým, prudkým a silným, ale nehlbokým zápasom v počiatkoch ľudskej civilizácie. Vek zrelosti, to je vek uvedomelých životných bojov o naplnení zmyslu ľudskej existencie. Životné boje, úspechy či neúspechy vedú následne kistej duševnej vyzretosti a múdrosti. Pretože v ktorejkoľvek spoločnosti má človek právo na individuálnu slobodu, svoje ľudské šťastie a lásku. V. Bilasová (2008) podčiarkuje, že ak jedinec nepozná zmysel svojho života a jeho hodnotu, potom nemá ani vedomie vlastnej subjektivity a tak sa často stáva objektom ekonomickej, politickej a ideologickej manipulácie.

Individuálny kontext zmyslu života úzko súvisí s osobnosťou. M. Machovec [Machovec, 2006: 56] ukazuje, že pod osobnosťou nemáme na mysli len tých, ktorí sa zapísali do dejín (alebo v kontexte teórie psychológie), ale ide tu o osobnosť v širšom slova zmysle, a to o jedinca s istou zručnosťou v odbore, s istou všeobecnou múdrosťou a s citom pre ostatných ľudí, predovšetkým so silnou vôľou dlhodobo pracovať na náročnej úlohe a k tejto úlohe mobilizovať aj iných. Napriek tomu aj v individuálnej rovine je senior, ako osobnosť často prezentovaný ako obeť „maladaptačného geriatrického syndrómu“, ako osobnosť, ktorá je zameraná výlučne na seba samú, najmä na svoje telesné funkcie, dožaduje sa – raz agresívne raz plačky a so sebalútosťou – neustálej pozornosti. Ako zmeniť odkázaného seniora na seniora so silným pocitom činnosti a užitočnosti z odovzdávania skúseností. Ako staršieho človeka „konštruktívneho typu“ s priaznivým „sebaobrazom“, s dobrými rodinnými, priateľskými väzbami a zaujímavými aktivitami – so zdravým životným štýlom.

Súhlasiac s V. Bilasovou (2010) môžeme povedať, že v súčasnosti na základe poznania histórie sa rodí nový typ osobnosti, s požiadavkou osobnej slobody, lásky, šťastia s relatívne novým ponímaním individualistickej zodpovednosti za seba, ostatných ľudí a svet okolo nás., je to otázka hodnôt.

Orientujúc sa v týchto základných hodnotách nemáme zabúdať na česťnosť. Pretože sloboda, láska, šťastie a blahobyt postavené na útlaku a nešťastí iných nám neprinesú žiadaný výsledok zmysluplnosti. Všetky tieto kategórie sú dôležité, avšak mali by mať svoju hierarchiu. Na pozadí povedaného vyvstáva opätovne otázka: Prostredníctvom čoho človek hľadá zmysel života: prostredníctvom rozumu, citov, vôle..., ale veď naopak iracionalizmus, voluntarizmus a existencializmus vyhlásili rozum za hlavný zdroj straty zmyslu života v novoveku. Ako má potom jedinec postupovať, má hľadať a

naplňať. Nepodliehať každodennosti bez slobody voľby v autentickom zmysle života.

Ale je nám jasné, že neodpovieme jednoznačne na otázku ako hľadať a nachádzať autentický zmysel života, ale možno ponúkame precedens, ktorý môžeme použiť na riešenie analogických prípadov, ktoré v sebe obsahujú emergentné dôsledky. Emergentnosť vývoja spočívajúca v existencii kvalitatívne nových vlastností na pozadí osobnosti a jej satirovských charakteristík ako sú: emócie, emócie v emóciách, očakávania, túžby a ja – self koncept. Predsa len je nám jasné, že túžby riadia náš život, zvlášť vnútorný svet človeka. Život nás presviedča o tom, že ak máme problém, ak riešime náročnú životnú situáciu, často sa utiekame k snívaniu. Snívame obyčajne vtedy ak oddychujeme, ale aj vtedy ak skutočnosť je veľmi ťažká a začíname sa obávať, že riešenie je nad naše sily [Novosad, 1994]. Vtedy akoby odtláčame od seba realitu a siahame po čarovnom prúťiku. Čarovným prúťikom môže byť aj denné snenie seniorov. Cez denné snenie získavame uvoľnenie, prijímame emócie, ktoré v bežnom živote nedostávame. Môžeme sa zamýšľať nad tým, čo dokáže jedinca naštartovať, aby svoje sny premenil na realitu. Odpoveďou je, adlerovska terapia, ktorá poukazuje na využitie súkromnej logiky jedinca a tá vysvetľuje po čom v živote človek túži. Sen, či už denný alebo nočný nás má upozorniť na to, čo nám v živote chýba. Naším cieľom je nájsť prepojenie medzi fantáziou a reálnym životom, preniesť fantazijné predstavy do reálneho života. Jedinec si tak uvedomuje svoje nedokonalosti a chyby. Ak si ich uvedomuje a ak proti nim, proti svojej nedokonalosti bojuje, získava silu a bojuje proti nej. Pretože, ak sa snažíme prijať svoju nedokonalosť, kompenzujeme ju inou činnosťou, častokrát zaniká táto nedokonalosť sama.

Thomas Campanella zdôrazňuje, že východiskom a oporou ľudského poznania je u človeka vedomie vlastnej existencie, teda seba-náročnosť. Objavuje sebazáchovu, ako princíp bytia. Zmysel ľudsk-

ého života sa formuje v procese sebazpoznania a sebahodnotenia človeka a jeho postavenia v prírode a spoločnosti. Nie je teda daný v nejakej konkrétnej ontologickej alebo logickej či axiologickej podobe. Je súčasťou neustálej sebarealizácie človeka ako slobodnej, tvorivej a jedinečnej bytosti. Sebahodnotenie a sebaoponovanie sa v priebehu dejín mení a mení sa aj zmysel života [Bilasová, 2009]. V tejto súvislosti nad zmyslom života uvažuje A. Adler (1998) v kontexte individuálnej psychológie a hovorí, že každý človek musí v rámci svojho životného štýlu riešiť tri otázky: postoj k spoločenstvu (blížnym), povolanie a lásku. Všetky tri sú vzájomne previazané. Vyrastajú z väzby človeka na ľudskú spoločnosť. Od ich riešenia je závislý osud a blaho ľudstva. Človek je časťou celku a jeho hodnota závisí od individuálneho riešenia týchto otázok. Uvažujúc nad životným štýlom sa domnievame, že štvrtou oblasťou nad ktorou sa jedinec ako jedinečná bytosť zamýšľa, je otázka sebaobrazu. Línia argumentácie C. Taylora na podporu idey, že človeka máme chápať ako sebainterpretujúcu sa bytosť, je asi takáto: „... ľudia nevnímajú udalosti ako indiferentné, ale vždy z hľadiska ich významu či zmyslu, ktorý získavajú tým, že sa vzťahujú na ich túžby, ciele, aspirácie či pocity a preto sa zdajú zmysluplné a dôležité“ (1989). Inými slovami, význam nie je niečo, čo existuje nezávisle od vnímania človeka, je to niečo, čo ľudia požadujú od svojich činov, zámerov, všeobecnejšie, od svojich životov ako celku. Človek chce dať svojmu životu zmysel či význam, hľadá ho inštinktívne v rozlišovaní medzi žiaducim a nežiaducim, zmysluplným životom a životom bez zmyslu.

A. Adler (1998) ide ešte ďalej a poukazuje, že mienka jednotlivca o zmysle života nie je zanedbateľná záležitosť. Je určujúcou líniou jeho myslenia, cítenia a konania. C. Taylor (1989) je presvedčený, že prostredníctvom emócií človek poznáva to, čo je v živote človeka dôležité. Zároveň majú city motivačnú silu (napr. pre ambície). Nemali by sme zabúdať, že je potrebné v každej situácii rešpektovať potreby a motívy, s ktorými človek do situácií vstupuje, a tie by sa

mali účinne i efektívne korelovať. Ak vychádzame z delenia potrieb podľa Abrahama H. Maslowa na primárne, sekundárne, cieľové a inštrumentálne, potom možno uvažovať o napojení ich jednotlivých úrovní na formy motivácie, ktoré zodpovedajú fyzickým potrebám, kvalite a bezpečnosti prostredia, sociálnym a sebarealizačným motívom. Ego väčšiny ľudí sa vyznačuje tým, čo nazývame sebaúcta, resp. pozitívne oceňovanie [Nákonečný, 1998]. Miera sebaúcty ako spokojnosti so sebou samým je vyjadrená pomerom reálneho a ideálneho ega, t. j. tým, za koho sa jedinec považuje, a tým, kým by chcel byť. Určitá miera nespokojnosti so sebou samým je v osobnosti vždy prítomná a je motivujúca pre prekonávanie osobných nedostatkov.

V tejto súvislosti si človek často kladie otázku „aké je moje miesto vo svete, v ktorom žijem, či moje osobné miesto v ňom nachádza odozvu seba samého a či sa v ňom môže moje „ja“ uplatniť a rozvíjať [Machovec, 2006]. Ja koncept prezentovaný v spoločenských vedách v ostatných rokoch významne zodpovedá procesu, ktorý nastáva u jedinca v čase náročných životných situácií, kedy dochádza ku konverzácii so sebou samým tzv. vnútornému dialógu, čím ľudia popisujú ako myslia, aké majú vlastnosti. Popisujú svoje správanie hlavne z hľadiska role, alebo role identity (napríklad ľudia opisujú samých seba na základe pohlavia, veku, rasy, povolania a pod.). Stryker [1968, in: Machovec, 2006] poukazuje na „významnosť“ (respektíve menejcennosť), ktorú pripisujeme samým sebe. Seniori samých seba často podceňujú a vyjadrujú to vo forme negatívnych adjektív vo vzťahu k svoji vlastnostiam, schopnostiam, postojom, normám, ktoré si v priebehu života interiorizovali a niektoré z nich už nedokážu naplniť. Globálna povaha ja konceptu sa prenáša do pozitívneho alebo negatívneho vnímania osobnosti jedinca. Výsledkom môže byť depresia a úzkosť, ktoré veľmi úzko súvisia so sebaúctou, ktorá je atribútom ja konceptu. Nízka sebaúcta bola a je vnímaná ako základná príčina sociálnych problémov. Existuje mno-

ho dôkazov, že ľudia sú motivovaní k tomu, aby posilnili svoju vlastnú sebaúctu. Avšak nie každý jedinec to dokáže a tak je potrebné v tomto kontexte podporovať jedincov k vnútornej aktivite na zlepšovaní sebaobrazu a sebaúcty.

Sebaobraz vniká aj na základe toho ako ma hodnotia iní. Rodíme sa, zrejeme, milujeme, pracujeme vždy spolu s niekým. Rozmýšľame o svojom vzťahu k druhému človeku v rámci toho „ostatného“, toho rodinného, pracovného, politického, citového, mravného atď. [Machovec, 2006]. Človek môže mať najrôznejšie formy kontaktu. Komunikácia človeka s človekom je takou formou kontaktu, kedy sa otvára aj vnútro človeka. Táto komunikácia je možná iba ako **forma dialógu**, pri ktorom sa jedinci usilujú o vedomé celkové otvorenie. Potrebujem dialóg k rastu vlastného ja, pretože potrebujem zažívať, ako sú ľudia ľudsky formovaní, aby som zrovnával a korigoval svoje omyly a jednostrannosť svojej cesty. A len dialóg mi dá skutočného druhu, priateľa, človeka nie „vedľa mňa“ ale „so mnou“. Skutočný dialóg je vedľa inšpiratívnej práce tou najnáročnejšou požiadavkou humanizácie, je cieľom a nástrojom zároveň, pri rešpektovaní určitých požiadaviek. Dialóg môže jedinec viesť aj s mŕtvym človekom, ktorý nie je prítomný v reálnom živote, ale človek s ním niekoľkokrát dennodenne konfrontovať svoje správanie. Nemusí ísť len o blízku bytosť, ale môže ísť o dialóg s dejinnými postavami (zobrazenými vzormi), ktoré nám ponúkajú svoje hodnoty, normy, svoj svet.

Okrem týchto požiadaviek existujú aj **prekážky dialógu**, medzi ktoré M. Machovec (2006) zaraďuje relatívne malú vzdelanostnú a kultúrnu úroveň mnohých indivíduí, hierarchizáciu ľudskej spoločnosti a mnoho ľudí nemá záujem na jeho rozvoji. Najzávažnejším nebezpečenstvom dialógu je rozvoj špecializácie a vynucovanej inštitucionalizácie života, ktorá vyústila v prešpecializovanosť a preorganizovanosť. Avšak, človek ako najvyššia biologická bytosť je schopný ísť ďalej a vyššie. Je schopný

viest' svoj vlastný vnútorný dialóg. Človek rozpráva so sebou samým, so svojim „lepším ja“, ide teda o vedomé zrenie. V minulosti, ale aj dnes hlavne u seniora zaist'ovalo a zaist'uje vnútorný dialóg náboženstvo a modlitba ako mystifikovaný vnútorný dialóg. Je nám jasné, že takýto dialóg neodstraňuje bolesť a ťažkosť, ale dáva človeku silu nekapitulovať, neprepadnúť skepse, bezmocnosti, či cynizmu, znovu hľadať seba samého. Ďalej je potrebné uvedomiť si, že odlíšenie môjho nižšieho (empirického) „ja“ s mojím vyšším (ideálnym) „ja“ a ich možný dialóg je niečím celkom reálnym, racionálnym, nutným a potrebným, nie niečím schizofrénym.

Hľadanie autentického zmyslu sa nezaobíde bez vysporiadania sa človeka so **smrťou**, s **konečnosťou**, ktorá pre nás nie je hrozbou ale príležitosťou k zreniu. Pretože ak bol náš život povedané spolu s M. Machovcom [Machovcom, 2006: 118] plný plodnej práce a komunikácie s inými ľuďmi, neodchádzame z takého sveta, do ktorého sme sa narodili, pretože okolo seba vidíme stopy svojej činnosti, vidíme nádeje, vidíme zámery svojich drahých. Neodchádzame ako náhodní hostia, ale ako spolutvorcovia tohto sveta. Tvorili sme ho ako „svoj svet“, ale tvorili sme aj seba, ako deti „tohto sveta“. Preto naši synovia a dcéry, už nezačínajú tam, kde sme začínali my, ale nadväzujú na naše dielo, budú tvoriť svoj vlastný svet a aj seba samých.

František Novosad [Nowosad, 1994: s. 5] svoje filozofické úvahy posúva ešte ďalej a hovorí, že podmienkou sebavedomého života je schopnosť riskovať v mene života a smrti, svoju smrť. Uznanie získava ten, kto to dokázal. Iba v prekonávaní rizík každodennosti získavame sebavedomie, pretože iba sebavedomé a slobodné bytosti dokážu zvládnuť svoje konflikty a konflikt ich v konečnom dôsledku posilňuje. Milan Machovec [Machovec, 2006: 118] v súvislosti so smrťou vyzýva k porozumeniu a hovorí, že ak porozumieme bytostnému zopätiu osobnosti s určitou dobou a prostredím, porozumieme tomu, že ľudská osobnosť je nielen tvorcom, ale aj výplodom

určitej doby a určitého prostredia porozumieme nielen zmyslu života, ale aj smrti. Osobnosť odchádza, keď naplnila svoj údel, nedokázala by tvoriť už nové životné hodnoty a uvoľňuje miesto mladým. Viktor Emanuel Frankl poukazuje na skutočnosť, že častou príčinou straty zmyslu života u niektorých jedincov je proces starnutia a staroby, ktorý je spájaný so smrťou, s konečnosťou človeka, s tým, že už niet prečo žiť.

Sociálna práca a zmysel života

Sociálna práca skúma na rozdiel od filozofie len jednotlivé aspekty zmyslu života, má svoju osobitné ciele. Napriek tomu musí vychádzať z týchto filozofických úvah: Kto som, respektíve ja koncept, akú hodnotu má môj život pre mňa samotného aj pre iných. L. Musil (2004), v tejto súvislosti hovorí: spoločným znakom sociálnej práce a ostatných pomáhajúcich profesií je pomoc ľuďom v **tázkých životných situáciách**. Na rozdiel od ďalších pomáhajúcich profesií sa sociálna práca zaoberá predovšetkým interakciami medzi človekom a jeho sociálnym prostredím. Ich pomoc je zameraná na dosiahnutie rovnováhy medzi očakávaním sociálneho prostredia, v ktorom ľudia uspokojujú svoje potreby a ich schopnosti tieto očakávania zvládať. Autor ďalej polemizuje, že s určitou opatrnosťou je možné povedať, že väčšina pomáhajúcich profesií sa prednostne zaoberá čiastkovou prekážkou zvládania životnej situácie človeka. Pomáhajúci špecialista sa zameriava na kompenzáciu alebo nápravu niektorej z čiastkových bariér zvládania života jedincom. Od tohto zamerania sa vak odlišuje prístup sociálneho pracovníka. Predmetom jeho intervencie by mala byť komplexná situácia klienta. Sociálny pracovník by mal rozpoznať (u seniorov zvlášť: zdravotné, psychiatrické, psychologické, ekonomické, kvalifikačné, duchovné, hodnotové, kultúrne, hygienické, vzťahové a ďalšie) bariéry zvládania situácie klientom. Práve toto zamerania a vzájomná podmienenosť jednotlivých oblastí klientovho života vyvoláva potrebu

spolupráce a sociálny pracovník tu funguje ako koordinátor intervencie vo vzťahu ku ostatným pomáhajúcim profesionálom. V tom spočíva jeho univerzálnosť, respektíve od toho sa odvíja podmienka multidisciplinárnosti sociálnej práce.

Základnou filozofiou sociálnej práce by mal byť aktívny záujem o človeka pri zachovaní jeho sebaúcty, dôstojnosti, možnosti spoločne rozhodovať o svojom osude a pri akceptácii i podpore jeho schopností prevziať zodpovednosť za seba, i svojich blízkych. Aké intervencie, preventívne opatrenia ponúka sociálna práca seniorovi pri hľadaní zmyslu život, v rámci zlepšovania jeho postavenia v spoločnosti a zlepšovania jeho sebaobrazu. Sú to opatrenia celospoločenského charakteru, tak na medzinárodnej ako aj národnej úrovni a individuálneho charakteru, či už vo forme preventívnych ako aj kuratívnych opatrení, ktoré už boli mnohokrát popísané a realizované, avšak nepriniesli želaný efekt. Preto sme sa pokúsili o akúsi reflexiu toho čo sa deje v živote seniora, ktorý rieši otázku zmysluplnosti a kto mu s týmto procesom môže pomôcť. Pretože ani šediny na jeho hlave nemusia byť predpokladom úspešného cieľa, ale predsa len môže čerpať zo svojej múdrosti a byť žriedlom aj pre iných, či už mladších, alebo rovesníkov. A odpoveď na otázku, čo má byť zmyslom života, by mohla znieť ako odpoveď V. Bilasovej (2010): „v konečnom dôsledku sú zmyslom nášho života ľudia“. M. Machovec [Machovec, 2006: 121] túto myšlienku uzatvára, že život nachádza svoj zmysel v dnešku, v drobnej práci, láske a súžití „človeka medzi ľuďmi“, ale nie je „stratený v prítomnosti“, ale žije s dejinami a s nadčasovosťou v bratskej jednote. Potom je „všetko jedno“, ale nie v zmysle skeptickom, v konzumnom zmysle života, v pocite nízkości a márnosti, ale v zmysle vyvýšenia mysle nad všetko nízke, neľudské – k človeku ako k najpozoruhodnejšiemu javu vo vesmíre.

Summary

The meaning of life issue is the subject of different science. It is dealt by many writers and moviemakers, scholars including. In this article author deals with seniors going through the process of ageing and old age, the process of entering retirement, changes in family life cycle. Author focuses on seniors, who are coping with new demanding situations. Some of situations are general, others specific, others require to be named demanding or critical. It is known that something as meaningfulness of their solutions, as a finding meaningfulness in coping with them. Based on this we could describe our life as successful or unsuccessful. If we evaluate our life as successful it is associated with terms as happiness, joy, success, freedom, attitude and value. But also responsibility, sense of guilt manifested in our conscience when we do not act according it, or even we act immoral or unethical. We offer this questions of meaningfulness of senior's life as a challenge for the professional discussion.

- [1] Adler, A.: 1998. *O zmysle života*. Bratislava : Iris.
- [2] Balogová, B. a kolektív. 2011. *O zmysle života*. Beograd : Aspc, 1. vyd. 173 s.
- [3] Bilasová, V.: 2008. *Výzvy pre etiku v súčasnosti*. Prešov : FF PU. 203 s.
- [4] Braye, S. Preston-Shoot, M. 1995. *Empowering Practice in Social Care*. Buckingham, Philadelphia : Open University Press.
- [5] Brown GW, Harris T. Stressor, vulnerability and depression: a question of replication. *Psychol Med.* 1986 Nov; 16 (4): 739–744.
- [6] Clarke R.A. 1993. '*Computer Matching by Government Agencies: A Normative Regulatory Framework*'. Forthcoming *Comp. Surv.*
- [7] Dominelli, L. 1997. *Sociology for social work*. London : Macmillan Press. LTD.
- [8] Határ, C.: 2008. *Edukácia seniorov v sociálnych zariadeniach*. Nitra : PF UKF. 125 s.

- [9] Hartl, H. Hartlová, H.: 2004. *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- [10] Frankl, V. E.: 1994. *Vúle ke smyslu*. Brno : Cesta.
- [11] Křivohlavý, J.: 1994. *Mít pro co žít*. Praha : Návrat Domů. 94 s.
- [12] Machovec, M.: 2006. *Smysl lidské existence*. Praha : Akropolis. 128 s.
- [13] Musil, L.: 2004. „Ráda bych Vám pomohla, ale“ *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno : Marek Zeman. 243 s.
- [14] Novosad, F.: 1994. *Vysvetľovanie rukami*. Bratislava : Iris. 132 s.
- [15] *Sväté písmo*. 1995. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metóda.
- [16] Schlippe, A., Schweitzer, J. 2001. *Systemische Therapie und Beratung*. Göttingen.
- [17] Tavel, P.: 2004. *Zmysel života podľa V. E. Frankla*. Bratislava: Iris. 270 s.
- [18] Taylor, C.: 1989. *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*.
- [19] Petříček, M. 1997. *Úvod do (současné) filosofie*. Praha: Hermann & synové, 178 s.
- [20] Thompson, N. 1999. *Understanding Social Work*. London: Palgrave.
- [21] Wise, M.A. & J. A. Wise. 1994. On the use of the systems approach to certify advanced aviation technologies. In *Human Factors Certification of Advanced Technology*. J. A. Wise, D. J. Garland, & V. D. Hopkin (EDS.). Daytona Beach, FL : Embry-Riddle Aeronautical University Press.
- [22] Veteška, J., Langer, T.: 2009. *Další vzdělávání vě světě migrujícího trhu práce*. Praha : UJAK. 103 s.
- [23] Zita, J. 2009. Sociální práce jako součást vysoce inštitucionalizované společnosti. In *Revue sociálních služieb*, roč. 2, č.2

Ireneusz Michałków

Socjologiczne i pedagogiczne aspekty transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej, dz. zb. pod red. H. Bednarski, J. Kariagin, Z. Sirojć, S. Urbański, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Legnicy i Społecznego Towarzystwa Polska-Ukraina, Warszawa 2010, 280 s.

Na rynku wydawniczym pojawia się coraz więcej opracowań poświęconych transformacji systemowej w Europie Środkowej i Wschodniej. Analizowane są w nich przyczyny, cele i skutki transformacji. Uwagę zwraca się na polityczne, gospodarcze i społeczne zmiany, jakie dokonały się w tej części Europy. W rozważaniach na ten temat kładzie się też nacisk na problematykę zróżnicowania tempa transformacji w różnych krajach, a także określa się zakres przeprowadzonych zmian oraz warunki rozwoju gospodarczego i społecznego.

Wśród wielu opracowań z zakreślonego powyżej obszaru uwagę zwracają te, w których analizowane są społeczne następstwa procesu transformacji. Jedną z ostatnio wydanych pozycji na ten temat jest książka wydana pod redakcją Henryka Bednarskiego, Jurija Kariagina, Zdzisława Sirojcia i Sylwestra Urbańskiego pt. „Socjologiczne i pedagogiczne aspekty transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej”.

Recenzowana książka, to opracowanie w którym przedstawia się wybrane aspekty przemian społecznych, w szczególności przemian zachodzących w kształceniu i wychowaniu.

Stanowi ona zbiór artykułów podejmujących problematykę transformacji systemowej, jaka dokonała się w obszarze edukacji. Zamieszczone uwagi w poszczególnych częściach książki są wyrazem

indywidualnych koncepcji i poglądów autorów. Różne opinie i podejścia do analizowanych zagadnień odzwierciedlają wielokierunkowe spojrzenia na prezentowane obszary badawcze.

Główny nacisk w opiniowanej książce położony został na proces dostosowania systemów edukacyjnych do zasad obowiązujących w demokratycznych społeczeństwach. Uwagę zwrócono na nowe wyzwania w zakresie edukacji, w tym przede wszystkim dylematy związane z procesem kształcenia i wychowania. Warto podkreślić, że są to sfery kluczowe, w których rozstrzygać się będą nie tylko perspektywy dalszego rozwoju młodego pokolenia, ale i całych społeczeństw krajów Europy Środkowej i Wschodniej.

Książka napisana została przez autorów reprezentujących różne ośrodki akademickie. Najwięcej z nich wywodzi się z Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Legnicy oraz Uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie, ale są też przedstawiciele Uniwersytetu Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Uniwersytetu Kultury i Sztuki w Kijowie, Instytutu Humanistyczno-Pedagogicznego w Moskwie, Instytutu Demografii i Badań Społecznych Narodowej Akademii Nauk Ukrainy im. M.W. Puchy, Instytutu Spółdzielczości w Winnicy, Pedagogium – Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie, Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie i Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Warszawie.

Redaktorami naukowymi książki są: Henryk Bednarski, Jurij Kariagin, Zdzisław Sirojć i Sylwester Urbański. Nie jest to jedyne opracowanie redagowane przez tych autorów. Kierowali oni licznymi pracami badawczymi z zakresu spraw społecznych, socjalnych i edukacyjnych. Pierwszy z nich specjalizuje się w problematyce związanej ze strukturą społeczną wsi i rodzin wiejskich, drugi – jest fachowcem w dziedzinie marketingu i zarządzania, dwaj kolejni zaś – koncentrują się na zagadnieniach dotyczących powiązań edukacji z rynkiem pracy.

* * *

Pod względem konstrukcyjnym książka składa się z trzech części. Każda z nich obejmuje kilka artykułów. Stanowią one wydzielone tematycznie zagadnienia. Można je więc studiować bez konieczności zapoznawania się z treściami opracowań poprzedzających. Całość książki została poprzedzona uwagami wstępnymi i zwieńczona zwięzłymi informacjami o autorach publikacji. Poszczególne części prezentowanego opracowania zatytułowano następująco:

1. „Wartości edukacji”,
2. „Rodzina jako instytucja socjalizacji i wychowania”,
3. „Młodzież jako przedmiot badań społecznych”.

Zarysowany powyżej układ konstrukcyjny książki ma ważne zalety. Z jednej strony, sprzyja zrozumieniu poszczególnych zagadnień i łatwiejszemu przyswojeniu ich treści, z drugiej zaś – poszerza krąg potencjalnych czytelników. Pewne wątpliwości mogą budzić natomiast przypadkowe zestawienia tematów artykułów, co powoduje, że niektóre informacje odbiegają od tytułu pracy, inne zaś są kilkakrotnie przytaczane (przez różnych autorów).

W pierwszej części zamieszczono informacje ogólne dotyczące znaczenia edukacji w procesie transformacji systemowej. Zwrócono uwagę na rolę kształcenia w kształtowaniu nowego systemu wartości i takim wychowywaniu obywateli, aby byli oni otwarci na świat, przedsiębiorczy, a równocześnie wrażliwi na problemy społeczne. Współczesna edukacja musi odpowiadać na potrzeby współczesnej gospodarki.

W opinii autorów różnych artykułów pierwszej części książki, aby wychowywać obywateli w duchu humanizmu społecznego należy zadbać o odpowiednio przygotowanych nauczycieli. Ich zdaniem nauczyciel powinien cieszyć się niekwestionowanym autorytetem, być zaangażowany w działania na rzecz rozwijania wśród młodych ludzi przedsiębiorczości i poszanowania pracy.

Druga część książki - to odniesienie do roli rodziny we współczesnym społeczeństwie. Uwagę zwrócono na te problemy rodziny,

które związane są z przemianami systemowymi dokonującymi się w Europie Środkowej i Wschodniej. Z szeregu złych wzorców postępowania w domu rodzinnym za szczególnie istotne uznano: stosowanie rozmaitych ograniczeń i kart cielesnych oraz drastycznych form maltretowania i znęcania się nad rodziną. Z kolei do najważniejszych przyczyn agresji i przemocy w rodzinie zaliczono: frustrację, niespełnioną tęsknotę do bliskich więzi z rodziną, negatywny wpływ środków masowego przekazu, a także niewydolność wychowawczą instytucji społecznych, w tym przede wszystkim rodziny.

W trzeciej części książki zamieszczono wyniki badań empirycznych poświęconych młodzieży – jako kategorii społecznej. Szczególną uwagę zwrócono na proces przygotowania młodzieży do wejścia w dorosłe życie, w tym też na rynek pracy. Wiele miejsca poświęcono zjawisku wykluczenia społecznego, występującemu w grupie młodzieży. Zaznaczono, że zjawisko to jest szczególnie dotkliwe w momencie wchodzenia młodych ludzi w dorosłe życie, a sprzyja mu brak dorosłości i samodzielności ekonomicznej.

Aby przeciwdziałać zjawisku wykluczenia społecznego należy – w opinii autorów trzeciej części książki – zapewnić młodzieży poprawne relacje z resztą społeczeństwa oraz stworzyć równe szanse na starcie w dorosłość. Do tego jednak potrzebne jest demokratyczne państwo i poprawnie funkcjonujące instytucje społeczne, w tym przede wszystkim instytucja rodziny. Nie mniej ważne jest istnienie sprawnego systemu edukacji z kompetentnymi nauczycielami-wychowawcami o wysokim morale i autorytecie.

* * *

Jedną z największych zalet recenzowanej książki jest jej kompleksowość. Na zaledwie 280 stronach zarysowano najistotniejsze przemiany, jakie dokonały się w Europie Środkowej i Wschodniej w zakresie kształcenia i wychowania. Autorzy poszczególnych opracowań podjęli próbę wyjaśnienia zasygnalizowanych różnorodnych zjawisk i procesów zachodzących w obszarze szeroko rozumianej

edukacji w różnych krajach środkowowschodniej Europy. Dowiedli też, że zasadnicze zmiany w tym zakresie jeszcze się nie dokonały.

Książka oparta została na bogatej literaturze. Autorzy poszczególnych artykułów sięgnęli zarówno po opracowania książkowe, jak też prasę i czasopisma fachowe. Szkoda jednak, iż nie zamieszczono większej liczby źródeł elektronicznych oraz nie sporządzono łącznego wykazu publikacji na końcu opracowania. Obszerniejsze uwzględnienie źródeł elektronicznych i zestawienie łącznego wykazu publikacji znacznie ułatwiłoby odbiór tekstu i podniosło wartość poznawczą opracowania.

Warto podkreślić, że inspiracją do napisania książki była dwudziesta rocznica przemian ustrojowych, jakie dokonały się w Europie Środkowej i Wschodniej. Głównym inicjatorem powstania tej pozycji było natomiast Społeczne Towarzystwo Polska-Ukraina. Wydatnego wsparcia w ostatecznej redakcji książki udzieliły: Towarzystwo Współpracy Polska-Wschód, Instytut Współpracy Ukraińsko-Polskiej w Kijowie oraz Uczelnia Warszawska im. Marii Skłodowskiej-Curie. Z kolei koordynacją działań związanych z wydaniem publikacji zajęli się pracownicy naukowcy Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Legnicy. Wsparcia organizacyjnego i finansowego udzieliły natomiast władze tejże Uczelni.

Książka adresowana jest przede wszystkim do studentów i wykładowców pedagogiki, socjologii, psychologii, zarządzania oraz zdrowia publicznego. Pozycja ta może być pomocna przy pisaniu różnego rodzaju referatów oraz prac: semestralnych, licencjackich i magisterskich. Można ją także polecić przedstawicielom władz centralnych, jednostkom samorządu terytorialnego oraz organizacjom oświatowym.